

MUZEUL JUDEȚEAN „ȘTEFAN CEL MARE” VASLUI

ACTA MOLDAVIAE MERIDIONALIS

ANUARUL MUZEULUI JUDEȚEAN

„ȘTEFAN CEL MARE” VASLUI

XL / VOL. I

2019

EDITURA PIM

MUZEUL JUDEȚEAN „ȘTEFAN CEL MARE” VASLUI

**ACTA MOLDAVIAE
MERIDIONALIS**

XL

2019

VOL. I

**EDITURA PIM
Iași, 2020**

ACTA MOLDAVIAE MERIDIONALIS

Redactor coordonator:

Prof. dr. RAMONA MARIA MOCANU

Secretari de redacție:

Dr. LAURENȚIU CHIRIAC, CRISTINA CÎMPIANU

Consultanți științifici:

**Prof. dr. PAUL MICHELSON, Prof. dr. CĂTĂLIN TURLIUC,
Cercet. șt. dr. MARIUS CHELCU, Cercet. șt. dr. VIOREL BUTNARIU,
Dr. SENICA ȚURCANU, MARCEL LUTIC**

Colegiul de redacție:

**MARIAN ANTONIU, MONICA DRAGOMIRESCU,
ALBERT GRECU, ANCA IULIANA IORDACHI,
dr. CIPRIAN LAZANU, dr. MIHAI CRISTIAN ȘELARU**

Coperta:

LIVIU PREUTU-GRIGORE

Orice corespondență se va adresa Muzeului „Ștefan cel Mare” Vaslui, Hagi Chiriac, nr. 2, Vaslui, telefon/fax: 0235-311626, e-mail: muzeuvs@yahoo.ro; museumvs@gmail.com

Toute correspondance sera envoyée à l'adresse: Muzeul „Ștefan cel Mare” Vaslui, Hagi Chiriac, no. 2, Vaslui – Roumanie, tel/fax: 0235/311626, e-mail: muzeuvs@yahoo.ro; museumvs@gmail.com

Please send any mail to the following adress: Muzeul „Ștefan cel Mare” Vaslui, Hagi Chiriac, nr. 2, Vaslui - Romania, tel/fax: 0235/311626, e-mail: muzeuvs@yahoo.ro; museumvs@gmail.com

Muzeul Județean „Ștefan cel Mare” Vaslui nu își asumă răspunderea pentru conținutul articolelor publicate, aceasta aparținând în totalitate autorilor. În acest sens, rugăm colaboratorii noștri să trimită materialele redactate după normele științifice și numai în format electronic.

ISSN : 0257 - 7372

Revista cu *peer review*, editată anual de Muzeul Județean „Ștefan cel Mare” Vaslui, în luna septembrie.

COPERTA I – Portretul domnitorului Alexandru Ioan Cuza, Carol Popp de Szathmary

ABREVIERI – ABBREVIATIONS – ABBREVIATIONS – ABKÜRZUNGEN

AARMSI - Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București.

AB - „Arhivele Basarabiei”. Revistă de Istorie și Geografie a Moldovei dintre Prut și Nistru, Chișinău.

ACMI - Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, București.

ActaMM - „Acta Moldaviae Meridionalis”, Anuarul Muzeului Județean „Ștefan cel Mare” Vaslui, Vaslui.

ActaMN - „Acta Musei Napocensis”, Cluj Napoca.

ActaMT - „Acta Musei Tutovensius”, Bârlad.

ADMEM - Arhiva de documente a Muzeului Etnografic al Moldovei, Iași.

AEH - „Anuarul Eparhiei Hușilor”, Episcopia Hușilor, Huși.

AER - „Anuarul Eparhiei Romanului”, Episcopia Romanului, Roman.

AIIAI – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași.

AIIN - Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj, Cluj - Napoca.

ALIL - „Anuarul de lingvistică și istorie literară”, Institutul de Filologie, Iași.

AMEM - Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei, Iași.

AMS - Anuarul Muzeului Satului, București.

ANI - Arhivele Naționale Iași.

ANIC - Arhivele Naționale Istorice Centrale, București.

ANRM - Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău.

AO - „Arhivele Olteniei”, serie nouă (1980), Craiova.

AOSPRM - Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova, Chișinău.

Apulum - „Apulum”, Anuarul Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia.

Arhiva Genealogică - „Arhiva Genealogică”, București.

ArhMedie - „Arheologia Medievală”, Uniunea Arheologilor Medieviști, Reșița.

ArhMold - „Arheologia Moldovei”, Anuarul Institutului de Arheologie, Iași.

ArheologijaS - „Arheologija Sofia”, Institutul de Arheologie și Academia de Științe, Sofia.

ArhNVrancea - Arhivele Naționale Vrancea

ArhStBuc - Arhivele Statului București.

ArhStIași - Arhivele Statului Iași.

art. cit. - articolul citat.

AT - „Ars Transilvaniae”, Revista Institutului Național de Istorie și Artă, Cluj.

BAR - Biblioteca Academiei Române.

Bârladul - „Bârladul”, ziar, Bârlad.

BCMI - „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, București.

BER - Biblioteca Episcopiei Romanului, Arhiepiscopia Romanului și Bacăului.

BMI - „Buletinul Monumentelor Istorice”, Direcția Monumentelor Istorice, București, 1970-1975 și 1990-2002 (serie nouă).

BOR - „Biserica Ortodoxă Română”, Patriarhia Română, București.

BSNR - „Buletinul Societății Numismatice Române”, București.

Buridava - „Buridava. Studii și materiale”, Râmnicu Vâlcea.

Carpica - „Carpica”, Anuarul Muzeului de Istorie „Iulian Antonescu” Bacău, Bacău.

Călători străini... - Călători străini despre Țările Române, vol. I - IX, coordonator Maria Holban, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1968 - 1996.

C.C. al P.C.R - Comitetul Central al Partidului Comunist Român.

CCES - Consiliul Culturii și Educației Socialiste.

CDM - Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului - București, vol. I - V, Arhivele Statului București, 1957 - 1975.

CercIst - „Cercetări Istorice”, Complexul Național Muzeal „Moldova” Iași, Iași.

CH - „Cronica Hușilor”, Huși.

CMI - Comisiunea (Comisia) Monumentelor Istorice, București.

CJCAI - Comitetului pentru Cultură și Artă de pe lângă Consiliul Popular al Județului Iași.

CJCESI - Consiliului Județean al Culturii și Educației Socialiste Iași.

CN - „Cercetări Numismatice”, Muzeul Național de Istorie a României, București.

Crisia - „Crisia”. Culegere de Materiale și Studii, Muzeul Crișurilor, Oradea.

CSCA - Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă, București.

DAC - Direcția Arhivelor Centrale, București.

Dacia - „Dacia”, Nouvelle Serie. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București.

DGAN - Direcția Generală a Arhivelor Naționale, Buc.

DIR, A. - *Documente privind istoria României, A. Moldova, veacurile XIV-XVII (1384-1625)*, 11 volume, București, Editura Academiei, 1951 - 1995.

DJAN Iași - Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași

DJAN Vaslui - Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Vaslui.

DJAN Vrancea - Direcția Județeană Arhivelor Naționale Vrancea.

DJC Vaslui - Direcția Județeană de Cultură Vaslui.

DMI - Direcției Monumentelor Istorice.

Doc. bârlădene - Ioan Antonovici, *Documente bârlădene*, vol. I - V, Bârlad - Huși, 1911 - 1926.

Documente răzășești - „Documente răzășești”, Bârlad, 1932-1934.

DRH, A, - *Documenta Romaniae Historica, A, Moldova*, vol. I - XXIII, București, Editura Academiei Române, 1968 - 1996.

ds. – dosar.

DSAPC - Direcția Sistematizării, Arhitecturii și Proiectarea în Construcții.

DSAPCI - Direcția de Sistematizare, Arhitectură și Proiectare în Construcții Iași.

Elanul - „Elanul”, Revistă de cultură și istorie, Bârlad.

Ghibănescu Gh., *Surete și izvoade* - *Surete și izvoade*, vol. I - XXV, Iași - Huși, 1906 - 1933.

Hierasus - „Hierasus”, Anuarul Muzeului Județean Botoșani.

IAS - Întreprinderea de Stat.

ICPI - Institutul de Cercetare și Proiectare Iași.

INP - Institutul Național al Patrimoniului.

MCA - „Materiale și cercetări arheologice”, București.

MDGR - George Ioan Lahovari, General C. I. Brătianu, Grigore G. Tocilescu, *Marele Dicționar Geografic al României*, Stab. Grafic J. V. Socecu, București.

MemAntiq - „Memoria Antiquitatis”, Anuarul Complexului Muzeal Neamț.

MIA - „Materiale de Istorie Antică”, București.

MIM - „Materiale de istorie și muzeologie”, Muzeul de Istorie și Artă al Municipiului

București, București.

MMS - „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași.

MN - „Muzeul Național”, Muzeul Național de Istorie a României, București.

MO - „Mitropolia Olteniei”, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova.

Monumentul - „Monumentul”, Revista Simpozionului Internațional *Monumentul - Tradiție și viitor*, Iași.

Oltenia - „Oltenia. Studii. Documente. Culegeri”, Asociația Generală a Arhiviștilor din România - filialele județene Dolj, Gorj, Mehedinți, Olt și Vâlcea, Craiova.

OPCN - Oficiul pentru Patrimoniu Cultural Național.

PAS - „Prähistorische Archäologie in Südosteuropa”, Berlin.

PBF - „Prähistorische Bronzefunde”, München, Stuttgart.

Pontica - „Pontica”, Anuarul Muzeului de Arheologie și Istorie Constanța.

Prutul - „Prutul. Revistă de cultură”, Huși.

PT - „Păstorul Tutovei”, Bârlad.

RIM - „Revista de istorie a Moldovei”, Iași.

RIR - „Revista Istorică Română”, București.

RMM-Muzee - „Revista muzeelor și monumentelor”, seria Muzee, Institutul Național pentru Cercetare și Formare Culturală, București, 1964-2009.

RSR - Republica Socialistă România.

SA - „Studii Antice”, București.

SAA - “Studia Antiqua et Archaeologica”, Iași.

SCIV(A) - „Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie)”, București.

SCN - „Studii și cercetări de numismatică”, București.

SJAN Brăila - Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Brăila

SJANV - Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Vâlcea.

SJAN Vaslui - Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Vaslui.

S(M)IM - „Studii (și materiale) de istorie medie”, București.

CUPRINS

Arheologie, Istorie Veche și Istorie Medievală

Mihai WITTENBERGER - <i>Producție, contacte și schimburi în Transilvania epocii bronzului</i>	1
Ciprian-Cătălin LAZANU - <i>O nouă descoperire de celt cu două urechiușe în spațiul dintre Carpați și Prut</i>	9
Daniel SPÂNU - <i>Considerații în legătură cu o fibulă inedită de tip Almgren 236 de la Poiana</i>	17
Dan Gh. TEODOR - <i>Noi precizări despre romanicii și slavii de la est și sud de Carpați în secolele V-VIII d. Hr.</i>	29
Gheorghe GHERGHE - <i>Biserica Vovidenia – biserică veche din Bârlad</i>	37
Monica DRAGOMIRESCU - <i>Cronicile oficiale moldovenești din secolul al XVI-lea</i>	45
Oltea Rășcanu GRAMATICU - <i>Populația Bârladului medieval</i>	61
Sorin LANGU - <i>Începuturile Galaților și primii călători străini</i>	75
Eliza ILIE - <i>Preocupări de istorie bizantină aparținând cărturarului Nicolae Milescu (Spătarul)</i>	83
Constantin MĂNESCU HUREZI - <i>Lupta românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea împotriva Unirii cu Biserica Romei</i>	91
Laurențiu CHIRIAC - <i>Țările Române și influența Războiului ruso-austro-turc din anii 1735-1739</i>	105
Aurel Florin ȚUSCANU - <i>Tipărituri ale mitropolitului Veniamin Costachi în Biblioteca Arhiepiscopiei Romanului și Bacăului</i>	115

ANDREI CREȚU - <i>Iacov Stamati, vrednic ierarh și mare filantrop</i>	125
Simona HĂRMĂNESCU - <i>Palatul „Alexandru Ioan Cuza” Ruginoasa – de la casă boierească la muzeu</i>	137

Numismatică

Sorin LANGU, Cristian ONEL – <i>Scurtă notă despre o monedă romană imperială</i>	155
Marius NECULAE – <i>O matrice sigilară a Arestului de prevenție și corecțiune al Districtului Râmnicu Sărat din perioada Principatelor Unite</i>	159
Gheorghe VASILIU, Albert - Gabriel GRECU – <i>Monumentul Independenței ce a fost amplasat în parcul Bibescu din Craiova</i>	167
Marian BOLUM – <i>Bancnotele emise de Banca Națională a României în timpul domniei regelui Carol al II-lea</i>	177
Vilică MUNTEANU – <i>Simboluri agricole în medalii din colecția personală</i>	197
Iulia - Claudia ANTĂLUȚĂ, Albert - Gabriel GRECU – <i>Alexandru Ioan Cuza și reformele sale. Placheta „Iași – capitala istorică a României”</i>	213

Etnografie

Marcel LUTIC - <i>Muzeul satului moldovenesc în aer liber - un deziderat de neatins?</i>	221
Oana Brîndușa ILIE - <i>Aspecte ale cotidianului agricol în perioada celui De-al Doilea Război Mondial. Studiu de caz: Târlele Filiului, județul Brăila</i>	251
Sandra ANTON - <i>Câteva considerații privitoare la sare în tradițiile românești</i>	263

Geanina-Cristina COCUZ - <i>Câteva aspecte privitoare la evoluția școlii românești în perioada interbelică</i>	269
Liliana CONDRATICOVA, Tatiana BUJOREAN, Marina CERCAȘIN, Alina TOCARCIUC - <i>Ateliere de confecționare a pieselor textile și vestimentare din RSS Moldovenească în anii 1945–1960</i>	275
Olguța PÂȚU - <i>Icoana - portal către divinitate - câteva considerații</i>	287
Ana COȘEREANU - <i>Donația Vasile Filip - O artă, două arte; o donație, două cataloage</i>	291
Liviu ȘOPTELEA - <i>Câteva observații privitoare la cruce în spațiul românesc</i>	299
Marian ANTONIU - <i>Chipul sergentului Peneș Curcanul în viziunea pictorului Corneliu Vasilescu</i>	305

SUMMARY

Archeology, Old History and Medieval History

Mihai WITTENBERGER - <i>Production, contacts and exchanges in Transylvania in Bronze Age</i>	1
Ciprian-Cătălin LAZANU - <i>A new find of double-looped socketed axes in the space between Carpathians and Pruth</i>	9
Daniel SPÂNU - <i>Remarks concerning an unpublished Almgren 236 type fibula from Poiana</i>,.....	17
Dan Gh. TEODOR - <i>New details about the Romans and Slavs from the East and South of the Carpathians in the V-VIII centuries A. D.</i>	29
Gheorghe GHERGHE - <i>Presentation of Mary Church – old church in Bârlad</i>,.....	37
Monica DRAGOMIRESCU - <i>The official Moldovian chronicles of the sixteenth century</i>,.....	45
Oltea Rășcanu GRAMATICU - <i>The population of Medieval Bârlad</i>	61
Sorin LANGU - <i>The beginnings of the city of Galați and the first foreign travellers</i>	75
Eliza ILIE - <i>The Byzantine history research by the scholar Nicolae Milescu (Spătarul)</i>	83
Constantin MĂNESCU HUREZI - <i>The struggle of the Romanians in Transylvania in the 18th century against the Union with the Church of Rome</i>	91
Laurențiu CHIRIAC - <i>Romanian Countries and the influence of the russo-austro-turkish War from 1735-1739</i>	105
Aurel Florin ȚUSCANU - <i>Printings belonging to metropolitan Veniamin Costachi in the Library of Roman and Bacău's Archdiocese</i>	115

ANDREI CREȚU - <i>Iacov Stamati, worthy hierarch and great philanthropist</i>	125
Simona HĂRMĂNESCU - <i>„Alexandru Ioan Cuza” Palace from Ruginoasa - from the boyar house to the museum</i>	137

Numismatics

Sorin LANGU, Cristian ONEL – <i>Brief note about a roman imperial coin</i>	155
Marius NECULAE – <i>A sealable matrix of the Prevention and Correction Arrest of District Râmnicu Sărat from the period of the United Principalities</i>	159
Gheorghe VASILIU, Albert - Gabriel GRECU – <i>The Independence monument which was located in Bibescu Park in Craiova</i>	167
Marian BOLUM – <i>Banknotes issued by the National Bank of Romania during the reign of king Carol II</i>	177
Vilică MUNTEANU – <i>Agricultural symbols on medals of a personal collection</i>	197
Iulia-Claudia ANTĂLUȚĂ, Albert - Gabriel GRECU – <i>Alexandru Ioan Cuza and his reforms. Plate „Iași – Historical capital of Romania”</i>	213

Ethnography

Marcel LUTIC - <i>The open-air museum of the Moldavian village - an unattainable desideratum?</i>	221
Oana Brîndușa ILIE - <i>Aspects of the agricultural daily life during the Second World War. Case study: Târlele Filiului, Brăila county</i>	251
Sandra ANTON - <i>Some considerations regarding salt in Romanian traditions</i>	263

Geanina-Cristina COCUZ - <i>Some aspects regarding the evolution of the Romanian school in the interwar period</i>	269
Liliana CONDRATICOVA, Tatiana BUJOREAN, Marina CERCAȘIN, Alina TOCARCIUC - <i>Workshops for making textile and garments from the Moldavian SSR in the years 1945–1960</i>	275
Olguța PÂȚU - <i>The icon - portal to divinity - some considerations</i>	287
Ana COȘEREANU - <i>Vasile Filip donation - one art... two arts, one donation... two catalogs</i>	291
Liviu ȘOPTELEA - <i>Some observations regarding the cross in the Romanian space</i>	299
Marian ANTONIU - <i>The face of Sergeant Peneș Curcanul in the vision of the painterCorneliu Vasilescu</i>	305

PRODUCȚIE, CONTACTE ȘI SCHIMBURI ÎN TRANSILVANIA EPOCII BRONZULUI

Mihai WITTENBERGER*

Production, contacts and exchanges in Transylvania in Bronze Age

Abstract

This paper tries to explain the economic system in Transylvania of the Bronze Age in the context of the European society of that time. Considering the Carpathian Space as a living organism (from an economic and social point of view), I think we can draw a model of a viable non / monetary economy.

For this we took into account: geographical position, human and natural resources, production of goods, internal and external contacts, trade. Transylvania's resources, enormous in relation to the number of inhabitants at that time, consist primarily of gold, copper and salt. Metal and salt production were probably strictly controlled by tribal chiefs or tribal unions. We do not know exactly the form of organization, but we can assume that an economic chain that begins with mining, continues with the production of metal and then its processing into artifacts had to be protected. This was done in three ways: administrative (political), military and religious.

Cuvinte cheie: *Metalurgie, comerț, organizare, resurse.*

Keywords: *Metallurgy, trade, organization, resources.*

Lucrarea de față încearcă să explice sistemul economic din Transilvania epocii bronzului în contextul societății europene din acea vreme. Considerând Spațiul Carpatic ca un organism viu (din punct de vedere economic și social), cred că putem creiona un model de economie non/monetară viabilă.

Pentru aceasta am luat în considerare: poziția geografică, resursele umane și naturale, producția bunurilor, contactele interne și externe, comerțul. Resursele Transilvaniei, enorme raportate la numărul de locuitori de atunci, constau în primul rând în aur, cupru și sare. Producția metalelor și a sării erau probabil strict controlate de șefii de trib sau uniuni de triburi. Nu cunoaștem cu exactitate forma de organizare, dar putem presupune că un lanț economic care începe cu mineritul, continuă cu obținerea metalului și apoi prelucrarea lui în artefacte trebuia protejat. Aceasta se făcea pe trei căi: administrativ (politic), militar și religios. Este foarte important că în Transilvania în epoca bronzului au evoluat doar trei culturi: Wietenberg și Otomani în Bronzul mijlociu și Noua în Bronzul târziu, ceea ce denotă că populația era stabilă în zonă.

* Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca.

Pentru început vreau să încerc să reconstitui o parte din modul de organizare a producției de artefacte metalice, de la extracție la produsul finit și la sistemul de tranzacționare, ca sistem închis și controlat¹.

Transilvania, ca parte a Regiunii Carpatice, este deosebit de bogată în resurse naturale: aur, cupru, sare și, eventual, staniu. Cu toate acestea, în epoca bronzului mediu și târziu, nu există așezări fortificate! Cum au reușit acei oameni să nu aibă fortificații de aproape un mileniu? Cred că o bună organizare, diviziune a muncii, unitate culturală, avere și forță militară sunt răspunsul.

În epoca bronzului mijlociu, majoritatea obiectelor metalice erau de prestigiu. Începând cu mijlocul mileniului II a. Chr., odată cu apariția Culturii Noua în Transilvania, are loc o schimbare fundamentală în metalurgia bronzului. Bronzul devine un material obișnuit accesibil, chiar dacă există și piese de prestigiu². Cred că acesta este rezultatul saltului economic și social. Compoziția de bronz rămâne aceeași, dar cantitatea de bronz crește exploziv.

Cu siguranță meșterii din epoca bronzului erau oameni cu statut special în comunitățile lor, datorită capacității lor de a transforma nu numai „piatra” în metal, ci și metalul în produse finite³.

Primul pas era mineritul. Acesta se practica fie pe filoane, cu sistemul foc-apă, fie prin spălarea nisipurilor. Astfel, se obținea aurul și cuprul. Din câte știm topitul minereurilor nu se făcea de către mineri. Pentru această operațiune se foloseau de meșteri metalurgi. Ei știau să construiască cuptoare potrivite, să aibă temperatură optimă și în final să obțină turtele de bronz. La Bolduț, județul Cluj s-a descoperit un astfel de sit destinat doar prelucrării metalului⁴ (pl. 1). Ca și în alte părți ale Europei în siturile metalurgice locuiau doar meșterii.

Următoarea verigă în acest lanț de producție sunt meșteșugarii care făuresc piesele trebuincioase comunităților. Un astfel de sit era la Pălatca, jud. Cluj⁵ (pl. 2). Nici aici nu erau locuințe. Existau cu siguranță și meșteri ambulanți. De la ei provin piesele de la Iclod, jud. Cluj (un baros-nicovală) și un celt-nicovală de la Rus, jud. Sălaj (pl. 3).

Nu cred că există vreo așezare preistorică fără râșnițe. Deși acest lucru pare banal, nu este! În mica așezare a culturii Noua (Bronzul târziu) din Câmpia Transilvaniei am găsit trei fragmente de râșniță⁶. Nimic special despre ele, cu excepția faptului că sunt făcute din pietre de tip vulcanic diferite. În Câmpia Transilvaniei nu există nici o rocă vulcanică. Colega mea geolog Luminița Săsăran a reușit să identifice zonele de unde provin pietrele. Au venit din trei direcții diferite! Una din munții vulcanici din est, una

¹ M. Rotea, M. Wittenberger, M. Tecar, T. Tecar, *Bronze Age metallurgy in Transylvania: craft, art and ritual/magic*, în „Acta Musei Napocensis”, 45–46/I, Cluj, 2008 - 2009 (2011), pp. 7 - 38, *passim*.

² M. Rotea, *Culture, metal and interaction in Transylvanian Prehistory*, 2016, manuscris (prin bunăvoința autorului).

³ M. Rotea, M. Wittenberger, M. Tecar, T. Tecar, *op. cit.*, pp. 8 - 10.

⁴ M. Wittenberger, *A special site of the Noua culture - Bolduț, Cluj County*, în N. Bolohan, Fl. Mățău, F.-A. Tencariu (eds), *Signa Praehistorica Studia in honorem magistri Attila László septuagesimo anno*, Iași, pp. 273 - 290.

⁵ M. Rotea, A. Giumlia-Mair, *Prehistoric site from Palatca–Togul lui Mândrușcă. General view and metal analysis*, în „Acta Musei Napocensis”, 45 - 46/I, Cluj, 2008 - 2009 (2011), pp. 8 - 32

⁶ M. Wittenberger, *Cultura Noua în Transilvania*, Teză de doctorat, Univ. Al. I. Cuza, Iași, 2006, p. 86.

este din tuf vulcanic din zona Văii Crișului, iar a treia este andezit roșu de pe valea Mureșului.

Este clar că meșterii specializați au creat aceste obiecte care au ajuns la fermierii din câmpie. Cu siguranță în schimbul lor primeau cereale necesare vieții la munte.

Dacă ne gândim că numărul de așezări din Bronzul mijlociu și Târziu este de câteva sute realizăm amploarea „industrii pietrei” și intensitatea schimbului economic (pl. 4).

Despre exploatarea sării s-a scris mult așa că nu am să intru în amănunte, dar merită menționate descoperirile excepționale de la Băile Figa, jud. Bistrița-Năsăud⁷. De altfel, pe întreg teritoriul Transilvaniei au existat exploatări de sare preistorice, dar majoritatea au fost distruse de exploatările romane, medievale și moderne.

Fiindcă am adus vorba de sare, aceasta trebuia transportată și păstrată în condiții bune, cunoscând calitățile fizico-chimice ale ei. Pentru exploatare, păstrare și transport se foloseau vasele de lemn, inerte la acțiunea corozivă a sării. Din păcate astfel de vase sunt extrem de rare, s-au păstrat doar structurile de la Figa și, din câte știu, cele de la Valea Florilor, jud. Cluj. Din fericire mai există comunități montane care făuresc vase din lemn ca în preistorie. Ce este interesant este că se folosesc scule de același model ca în preistorie, doar că din fier (pl. 5)⁸.

Agricultura și creșterea animalelor a fost o ocupație permanentă a populațiilor bronzului târziu. Dacă ponderea animalelor mari și a ovi-caprinelor era relativ aceeași pe tot teritoriul Transilvaniei se remarcă totuși o proporție mai mare a vitelor mari.

Cât despre cultivarea plantelor se remarcă mai multe soiuri de grâu, secară, hrișcă și năutul, ca leguminoasă⁹.

Cred că ultima piesă din înșiruirea noastră privind ocupațiile și legăturile dintre ele este comerțul.

Cred că putem să afirmăm că există trei tipuri de schimb: de proximitate, pe distanțe medii și distanțe lungi. Fiecare dintre acestea are caracteristici aparte.

Schimbul de proximitate se efectuează între persoane sau comunități pe distanțe relativ scurte (de exemplu pietrele de râșniță, lemnul de la munte care trebuia adus la câmpie și invers, cerealele care trebuiau să ajungă la cei de la munte). Acest tip de comerț nu necesita, probabil, intervenția șefilor de trib, deși este posibil ca ei să fi fost principalii beneficiari.

Pentru comerțul la distanțe medii, adică dincolo de lanțul carpat, lucrurile se schimbă radical. Este o activitate economică care comportă niște valori mult mai mari. Foarte probabil se mergea în caravane însoțite de pază militară. Prezența frecventă a armelor de-a lungul drumurilor comerciale confirmă prezența unor indivizi înarmați. Cu siguranță acest tip de comerț era tutelat de șefii de triburi sau apropiații lor. Foarte probabil că pe lângă negustori și militari erau și meșteri care puteau face pe loc obiecte mici de bronz.

Știm că marile râuri ale Transilvaniei au fost principalele căi de comunicație în interiorul, dar și în afara ei. Astfel, de-a lungul Someșului Mare, de la izvor și până la

⁷ V. Căvruc, *Omul, sarea, timpul*, Editura Angustia, Sfîntu Gheorghe, 2006, *passim*.

⁸ Fotografii realizate la Casa de Piatră, județul Alba.

⁹ M. Wittenberger, *Economical Life in Noua Culture in the Late Bronze Age*, în „Acta Musei Napocensis”, 43 - 44/I, Cluj, 2007 - 2008 (2010), pp. 5 - 47.

confluența cu Someșul Mic, la Dej, nu există practic nici o localitate fără descoperiri de epoca bronzului. Pe Someșul Mic situația este aceeași, până la intrarea în munți. Mureșul, care este cel mai mare râu din Transilvania, are înșiruite așezări din toate perioadele epocii bronzului. Ca și Someșul Mare și Mureșul a fost o adevărată autostradă pentru comerțul intern, dar foarte important pentru comerțul pe distanțe mari.

Dacă schimburile la distanță medie erau cele mai importante din punct de vedere regional, schimburile pe distanțe lungi purtau valori foarte mari, atât intrinsec, cât și spiritual. Piese de chihlimbar, sticlă, bronz sau cupru și, bineînțeles, aurul și staniul erau principalele încărcături ale comercianților. Astfel de valori trebuiau protejate militar. Armele găsite în Transilvania depuse de-a lungul drumurilor comerciale au urme intense de utilizare, dovadă că forța militară nu a fost doar pentru paradă.

Descoperirea pe nava din Ulumburun a unui topor/sceptru de tip Draja, din mediul cultural Noua-Coslogeni ne indică fie comercianți puternici, fie mercenari care au protejat transportul.

Transportul pe apă a fost cel mai sigur și rapid. Există dovezi despre bărci descoperite pe valea Mureșului și Nadeșului. Legăturile dintre marile râuri se făceau pe uscat, fie cu bărci cu roți, fie în caravane.

În peștera Cioclovina, Munții Șureanu, au fost descoperite câteva mii de bucăți de chihlimbar, sticlă și bronz. Cu siguranță a fost un lăcaș de cult special unde se depuneau ofrande fie atunci când mergeau spre nord, fie spre sud. Acest lucru explică numeroasele depozite din diferite faze și de origine diferită, majoritatea din epoca bronzului târziu (pl. 6)¹⁰.

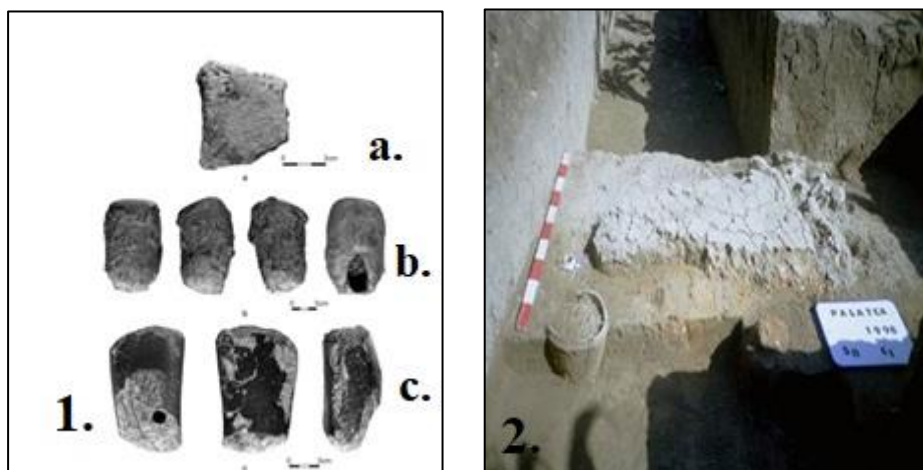
Este extrem de dificil să se determine valoarea unor produse preistorice în raport cu altele. Probabil nu a existat un „preț” standard. Totul a fost negociabil pe baza multor factori. Resurse locale, furnizare de comercianți sau meșteri, relații cu șefii de comunități, distanța făcută de comercianți, nevoile și posibilitățile fiecăruia. În esență, legile economice ale ofertei și cererii funcționau în sistemul non-monetar.

Am prezentat succint principalele activități economice din bronzul târziu. Ele nu puteau funcționa aleator. Erau susținute de șefii de triburi sau uniuni de triburi care aveau la îndemână puterea administrativă susținută de forța militară și cu siguranță de forța religioasă reprezentată de marii preoți. Această triadă a puterii a transformat Transilvania într-un centru economic foarte important în această zonă a Europei. Fiind la jumătatea distanței dintre Marea Egee și Marea Nordului, cu resurse de invidiat, Transilvania și, în general, spațiul carpatic a reprezentat o atracție economică în epoca bronzului.

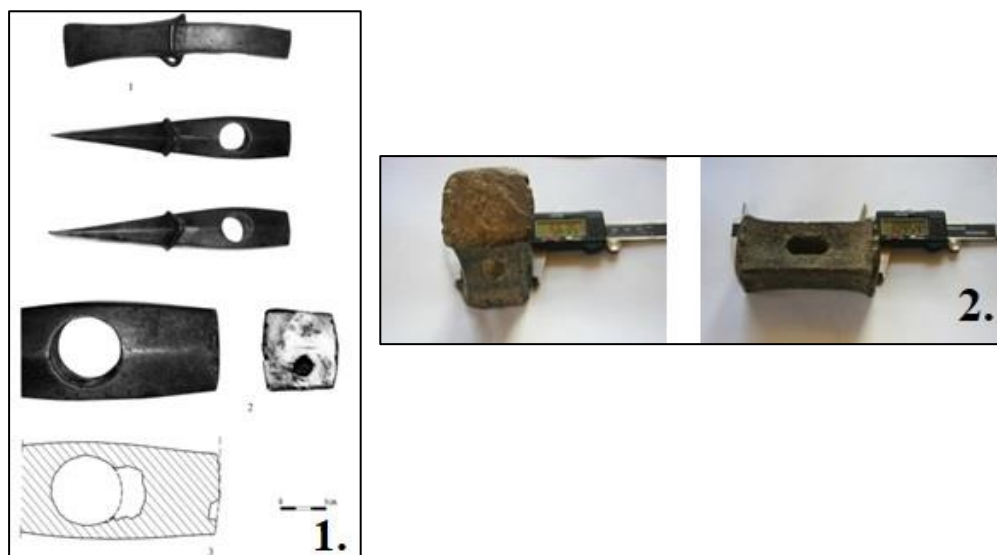
¹⁰ Jeanette Varberg, Bernard Gratuze, Flemming Kaul, Anne Haslund Hansen, Mihai Rotea, Mihai Wittenberger, *Mesopotamian glass from Late Bronze Age Egypt, Romania, Germany and Denmark*, în „Journal of Archaeological Science”, XXX, 2016, pp. 1 - 11.

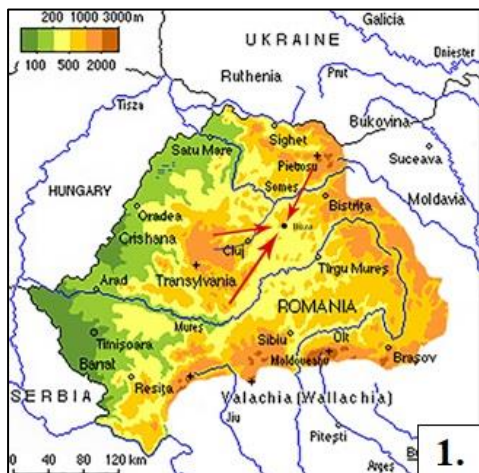
Pl. 1. 1. Așezarea metalurgică de la Bolduț (Google Earth). 2. Cuptorul nr. 8 de la Bolduț (foto M. Wittenberger).

Pl. 2. 1. Piese metalurgice din așezarea de la Palatca (a. fragment de *oxide*, b. nicovală, c. meteorit) (foto M. Rotea). 2. Vatră de foc cu vas de fundare (foto M. Rotea).

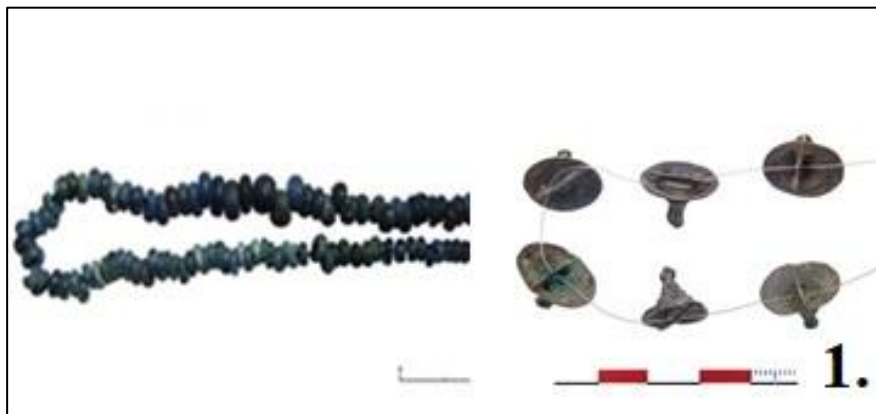
Pl. 3. 1. Celt nicovală de la Rus (M. Wittenberger, *op. cit.*, 2006). 2. Baros-nicovală de la Iclod (foto M. Wittenberger).

Pl. 4. 1. Traseul râșnițelor de la Buza. 2. Plutași pe Someș, anul 1932 (I. Popa, Catalog fotografii, 1932).

Pl. 5. 1. Dogar la Casa de Piatră (foto M. Wittenberger). 2. Unelte de tâmplărie din bronzul târziu (foto M. Wittenberger).

Pl. 6. 1. Mărgele și piese de harnașament de la Peștera Cioclovina (M. Rotea, în curs de publicare). 2. Peștera Cioclovina, Munții Șureanu (foto M. Wittenberger). 3. Mărgele de sticlă, mormântul M 18 - Strada Banatului, Cluj-Napoca (M. Wittenberger, *op. cit.*, 2006).

O NOUĂ DESCOPERIRE DE CELT CU DOUĂ URECHIUȘE ÎN SPAȚIUL DINTRE CARPAȚI ȘI PRUT

Ciprian-Cătălin LAZANU*

A new find of double-looped socketed axes in the space between Carpathians and Pruth

Abstract

The study discusses a Late Bronze Age double-looped socketed axe and its classification from a typological and chronological point of view. This type of socketed axe is found in the North Pontic area from the Don to the Carpathians, one object been discovered at the south of Danube, in Bulgaria. Chronologically, this type of socketed axe is specific to the Late Bronze Age, being found in the repertoire of discoveries belonging to the Srubnaia cultures and the Noua-Sabatinovka-Coslogeni complex. On this axe it was made an metallographic analyze, which show a copper-tin alloy, but with a high tin – 21,97%. High percentage of tin it was done intentionally, this axe could had a social or military symbol.

Cuvinte cheie: *Bronz târziu, metalurgie, celturi cu două urechiușe, tipologie, Moldova, compoziție metalografică.*

Keywords: *Late Bronze Age, metallurgy, double-looped socketed axes, typology, Moldova, metal composition.*

Introducere

Când vorbim despre inventarul epocii bronzului târziu, obiectele din metal reprezintă o categorie importantă, care ar putea furniza informații cu privire la structura socială, conexiunile spațiale dintre comunități și legăturile comerciale. Analizele tipologice și distribuția spațială a obiectelor metalice sunt utile pentru a analiza inovațiile tehnologice, centrele metalurgice și sursele de materii prime. Obiectele metalice din epoca bronzului târziu sunt într-o mare varietate cu funcționalități diferite, unele cu specific morfologic pentru o anumită regiune. Un obiect ca acesta este celtul cu două urechiușe. În această lucrare vom discuta despre un obiect de bronz descoperit în județul Iași și vom analiza ce informații despre acest tip de obiect de bronz îl vor oferi.

Descriere

Celtul cu două urechiușe a fost descoperit în județul Iași (**fig. 1**), dar, din păcate, fără alte informații privind modul sau locul în care a fost depus, motiv pentru care nu putem face o analiză cu privire la contextul depunerii. După ce a fost descoperit, a fost predat Muzeului Național al Bucovinei Suceava.

* Dr., muzeograf, Muzeul Județean „Ștefan cel Mare” Vaslui.

Toporul are laturile drepte cu secțiunea ovală în zona tubului de prindere și hexagonală în zona lamei. Gaura de înmănușare este ovală cu manșonul bine reliefat. Sub acest manșon se află un registru de decor, dispus pe cele două fețe pe lungimea celor două urechiușe, format din linii verticale în relief, încadrate de câte o linie orizontală. Urechiușele pleacă direct din manșon și continuă pe marginea corpului și a lamei, în zona de bavură, până aproape de tăiș. Cele două fețe ale lamei au formă trapezoidală, cu laturile în formă de frunză de salcie. Tăișul este drept cu marginile rotunjite. Pe suprafața piesei se observă mici urme de patină nobilă/coroziune de culoare verde închis, asta ca urmare a faptului că la momentul descoperirii piesa a fost curățată de către descoperitor pentru a se verifica materialul din care este confecționat. Pe suprafața lamei și a tăișului se observă mici urme de lovituri din vechime ca urmare a utilizării.

Toporul a fost turnat într-un tipar bivalv, urmele bavurii fiind îndepărtate prin tăiere și batere. Orificiul de turnare este dispus în zona uneia dintre urechiușe. Cele două valve ale tiparului nu au fost perfect simetrice, lucru care se observă la produsul finit, cele două părți fiind asimetrice, lucru vizibil la vizualizare din profil a piesei.

Toporul are 8,7 cm lungime, lama are 4 cm lățime, diametrul maxim fiind de 2,5 cm, iar greutatea de 264 g.

Fig. 1. Celt cu două urechiușe descoperit în județul Iași.
(foto: Bogdan Niculică, desen: Lazanu Ciprian)

Discuții

Acest tip de topor are secțiunea ovală sau hexagonală, cu marginile lamei drepte sau ușor arcuite, cele două urechiușe plecând direct din mașonul găurii de înmănușare. Celturile sunt decorate imediat sub manșon cu linii verticale, oblice sau în zig-zag,

încadrate sau nu de linii orizontale. Pe laturile toporului, la unele piese, apare o fațetare în formă de frunză de salcie.

Aceste piese au cunoscut mai multe încadrări tipologice, după criterii morfologice și spațiale. V. Dergačev încadrează aceste topoare în tipul Lobjkovka, cu trei variante în funcție de prezența decorului: Blagoveščenska, Kapulovka și Mazepincy¹. Celturile decorate cu benzi ornamentale și părțile laterale în formă de salcie sunt încadrate de către Dergačev în varianta Mazepincy, iar cele doar cu fațete trapezoidale în varianta Blagoveščenska². E.N. Černych împarte aceste topoare, din punct de vedere tipologic, în tipul K-66, pe cele fără decor, și K-68 pe cele cu decor³. O altă încadrare tipologică este realizată de către V.S. Bočkarëv și A.M. Leskov care împart celturile cu două urechiușe în variantele 1 și 2⁴. Într-un amplu studiu asupra celturilor cu două tortițe, Eugen Ușurelu include topoarele-celt cu două urechiușe în tipul II, care este împărțit în variante, fiecare cu mai multe sub-variante⁵.

Aceste celturi sunt produsul centrului metalurgic Labojkovo⁶, tip care apare și în depozitele de la Deleni și Hristici din arealul culturii Noua⁷, piesele fiind încadrate cronologic între sf. sec. XVI și încep. sec. XV a. Chr. Unele analize morfologice plasează aceste tipuri de obiecte ca fiind cele mai vechi de acest fel din regiunea nord-pontică⁸. Celturile cu două urechiușe și decor sub manșon își au originile din zona Volga-Ural, fiind caracteristice pentru cultura Seima-Turbino⁹. Tradițiile metalurgice ale acestei culturi, în principal celturile cu două urechiușe decorate, s-au transmis în aria culturii Sabatinovka prin intermediul culturii Srubnaja¹⁰. Expansiunea culturii Sabatinovka spre vest duce la răspândirea acestui celt și la evoluția sa morfologică, decorul fiind format și din linii verticale cu punct în capătul lor, așa cum sunt piesele de la Deleni¹¹ și Nijne Podneprove¹².

¹ Valentin Dergačev, *Die äneolitischen und bronzezeitlichen Metallfunde aus Moldavien*, Prähistorische Bronzefunde, XX.9, Stuttgart, 2002, p. 115.

² *Ibidem*, pp. 115 - 116.

³ Е. Н. Черных, *Древняя металлообработка на Юго-Западе СССР*, Москва, 1976, p. 86, pl. 86.

⁴ V. Bočkarëv, A. Leskov, *Jung- und spätbronzezeitliche Gußformen im nördlichen Schwarzmeergebiet*. Prähistorische Bronzefunde, XX, 1, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1980, pp. 51 - 52.

⁵ Е. Ушурлу, *Генезис и эволюция двушпоровых топоров-кельтов Восточной Европы эпохи поздней бронзы*, în „Revista Arheologică”, S.N. vol. V, nr. 1, 2010, pp. 24 - 47.

⁶ Е. Н. Черных, *op. cit.*, pp. 190 - 194; V. I. Kločko, *Weapons of the Tribes of the northern pontic zone in the 16th - 10th centuries B. C.*, Baltic-Pontic Studies, vol. 1, Poznan, 1993, p. 21; E. Ușurelu, *Noi contribuții cu privire la apariția în spațiul carpato-dunărean a formelor metalice caracteristice bronzului târziu*, în „Tyragetia”, XIV, 2005, pp. 30 - 31, pl. 2/3.

⁷ V. I. Kločko, *op. cit.*, p. 21; E. Ușurelu, *op. cit.*, 2005, pp. 74 - 78.

⁸ В. Бочкарев, *Металлические топоры-кельты Европы эпохи поздней бронзы. В кн. Степи Евразии в древности и средневековье*, Санкт-Петербург, 2002, pp. 115 - 116.

⁹ Е. Н. Черных, *op. cit.*, pp. 83 - 84; V. Bočkarëv, A. Leskov, *op. cit.*, pp. 51 - 52; Al. Leskov, *Jung- und spätbronzezeitliche Depotfunde im nördlichen Schwarzmeergebiet I (Depots mit einheimischen Formen)*, Prähistorische Bronzefunde, XX.5, 1981, München, p. 33, 34, 36.

¹⁰ *Ibidem*, p. 33.

¹¹ Vasile Chirica, Marcel Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. I, Iași 1984, p. 122, fig. 9/8.

¹² Е. Н. Черных, *op. cit.*, p. 87, tab. VIII/11.

Celturile decorate cu benzi ornamentale și părțile laterale în formă de salcie sunt încadrate de către Dergacev în varianta Mazepincy¹³. Astfel de piese sunt întâlnite în depozitele de la Nižnjaja Chortica¹⁴, Hristici¹⁵, tiparul de la Golourov¹⁶, descoperiri singulare de la Galiče¹⁷, Kamenka¹⁸, Novo-Alexandrovka¹⁹, Ibănești²⁰, Socrujeni²¹, Vorona Nouă²². Cea mai sudică descoperire este cea de la Galiče, la sud de Dunăre (Harta 1/5).

Piese cu decor format din linii verticale dispuse între urechiușe, dar fără marginile reliefate, sunt cele din depozitele de la Nižnjaja Chortica²³ și Mazepincy²⁴ și descoperirea izolată de la Migai²⁵.

Precum reiese și din catalogul descoperirilor, în spațiul cuprins între Carpați și Prut au fost descoperite un număr de 4 topoare cu urechiușă, în diferite contexte arheologice, două apar în cadrul unor depozite: Rădeni²⁶, împreună cu două dălți și patru bare cu capul rombic, și Deleni²⁷ împreună cu o seceră cu cârlig.

Din punct de vedere al analizei cronologice trebuie să ținem cont de faptul că opt celturi au fost descoperite întâmplător, lipsind contextul arheologic al descoperirii. În vederea stabilirii cronologiei de un oarecare ajutor ne sunt piesele descoperite în depozite. Celtul de la Hristici a fost descoperit împreună cu piese specifice culturii Noua, care se încadrează în perioada sec. XIII - XII a. Chr.²⁸, situație întâlnită și la piesele din depozitele de la Rădeni și Deleni²⁹.

¹³ V. Dergačev, *op. cit.*, p. 116.

¹⁴ E. Kaiser, Z. Popandopulo, *Drei bronzzeitliche Hortfunde aus dem unteren Dneprraum*, *Prähistorische Zeitschrift*, 79, 2004, p. 22, fig. 11/3; E. Ушурлу, *op. cit.*, 2010, p. 39, pl. 9/2, harta 6/14.

¹⁵ B. A. Дергачев, *Бронзовые предметы XIII-VIII вв. до н. э. из Днестровско-Прутского междуречья. Штиница*, Кишинев, 1975, pp. 10, 43 - 44, pl. 2/3; A. M. Leskov, *op. cit.*, p. 78, pl. 9/66; V. Dergačev, *op. cit.*, 2002, pl. 31/B1; E. Kaiser, Z. Popandopulo, *op. cit.*, fig. 12/6; Ушурлу Е., *op. cit.*, 2010, p. 39, pl. 9/4, harta 6/16.

¹⁶ V. Bočkarov, A. Leskov, *op. cit.*, p. 8, pl. 1/4; Leskov A. M., *op. cit.*, p. 34, pl. 6/3; E. Kaiser, Z. Popandopulo, *op. cit.*, fig. 12/9; Ушурлу Е., *op. cit.*, 2010, p. 39, pl. 9/1, harta 6/13.

¹⁷ E. Н. Черных, *op. cit.*, p. 88, tab. IX/6; Leskov A. M., *op. cit.*, 78, pl. 9/74, 14/A18:Ga; E. Ушурлу, *op. cit.*, 2010, p. 39, pl. 9/5, harta 6/17.

¹⁸ B. A. Дергачев, *op. cit.*, 1975, p. 10, 44; A. M. Leskov, *op. cit.*, pl. 6/7; E. Kaiser, Z. Popandopulo, *op. cit.*, fig. 12/5; Ушурлу Е., *op. cit.*, 2010, p. 39, pl. 9/7, harta 6/18.

¹⁹ A. M. Leskov, *op. cit.*, pl. 6/8; E. Ушурлу, *op. cit.*, 2010, p. 39, pl. 9/6.

²⁰ P. Șadurschi, I. Cerneleanu, C. Rusu, *Celturi de bronz de factură răsăriteană descoperite pe teritoriul județului Botoșani*, în „Hierasus”, VI, 1986, pp. 26 - 27, fig. 1; P. Șadurschi, *Piese metalice din epoca bronzului descoperite pe teritoriul județului Botoșani*, în „Hierasus”, VII - VIII, 1989, pp. 167 - 168/9, fig. 6/6; E. Ушурлу, *op. cit.*, 2010, p. 39, pl. 9/8, harta 6/19.

²¹ P. Șadurschi, I. Cerneleanu, C. Rusu, *op. cit.*, pp. 26 - 27, fig. 3; P. Șadurschi, *op. cit.*, p. 170.17, fig. 7/6; E. Kaiser, Z. Popandopulo, *op. cit.*, p. 22, fig. 12/2; E. Ушурлу, *op. cit.*, 2010, p. 39, pl. 9/9, harta 6/20.

²² Șadurschi, Cerneleanu, Rusu 1986, pp. 26 - 27, fig. 2; P. Șadurschi, 1989, 173.28, fig. 8/6; E. Ушурлу, *op. cit.*, 2010, p. 39, pl. 9/10, harta 6/21.

²³ E. Kaiser, Z. Popandopulo, *op. cit.*, p. 22, fig. 11/4; Ушурлу Е., *op. cit.*, 2010, p. 24, pl. 2/5, harta 1/14.

²⁴ B. A. Дергачев, *op. cit.*, 1975, pp. 10, 44, 70 - 71; V. Bočkarov, A. Leskov, *op. cit.*, p. 8, pl. 10/20; Leskov A. M., *op. cit.*, p. 33, pl. 6/1; Ушурлу Е., *op. cit.*, 2010, p. 24, pl. 2/4, harta 1/13.

²⁵ V. Dergačev, *op. cit.*, 2002, fig. 68/A412; E. Ушурлу, *op. cit.*, 2010, p. 24, pl. 2/6, harta 1/15.

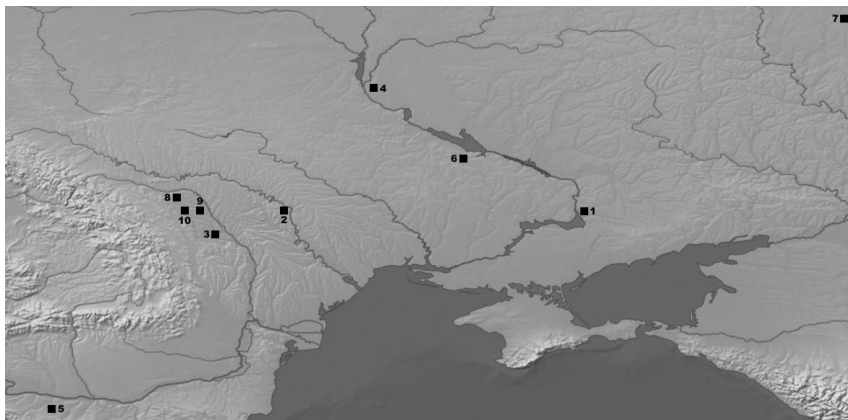
²⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1978, p. 76, fig. 84/10; V. Dergačev, *op. cit.*, 2002, p. 202, nr. A411, pl. 68, A411; Ușurelu 2010, harta 6, nr. 12.

²⁷ Chirica, Tanasachi, *op. cit.*, p. 122, fig. 9/8; Ușurelu Е., *op. cit.*, 2010, fig. 10/16.

²⁸ B. A. Дергачев, *op. cit.*, 1975, p. 71, tab. 1.

²⁹ Chirica, Tanasachi, *op. cit.*, p. 122.

Analizând toate datele putem spune că celturile cu două urechiușe și decorate cu linii reprezintă forme evaluate ale topoarelor celt cu două urechiușe, acestea putând fi încadrate la sfârșitul secolului XVI și începutul secolului XV a. Chr.³⁰.

Harta 1. Răspândirea celturilor cu două urechiușe și decor.

1. Nižnjaja Chortica (după Kaiser, Popandopulo, *op. cit.*, p. 22); 2. Hristici (Leskov A. M., *op. cit.*, p. 78); 3. Deleni (Chirica, Tanasachi, *op. cit.*, p. 122); 4. Golourov (Bočkariev, Leskov, *op. cit.*, p. 8); 5. Galiče (Черных, *op. cit.*, p. 88); 6. Kamenka (Leskov A. M., *op. cit.*, pl. 6/7); 7. Novo-Alexandrovka (Leskov A. M., *op. cit.*, pl. 6/8); 8. Ibănești; 9. Socrujeni; 10. Vorona (Șandurschi, Cerneleanu, Rusu, *op. cit.*, p. 26-27).

Analize interdisciplinare

Pentru o înțelegere cât mai corectă a condițiilor de turnare, contexte și implicări culturale, au fost efectuate analize fizico-chimice pentru obținerea datelor compoziționale. Analiza spectrală a fost realizată la laboratorul spectral Polyvac al S.C. Romups S.A., de către inginerul Narcis Petrescu. Metoda folosită a fost una electrochimică prin scânteia produsă între un electrod nemetalic și obiectul analizat. Tipul de analiză a fost cel spectral prin utilizarea spectrografului Polyvac, realizat de Hilger&Watts Ltd.

Din datele rezultate se observă compoziția clasică a bronzului (**Tab. 1**), cupru și staniu, la care se adaugă Zn, Fe, Ni, Si dar în procent de sub 1%. Prezența elementelor secundare în proporții de > 1% se poate datora unui proces eficient de topire a minereului dar și a unor retopiri ale unor piese din bronz.

	Cu	Sn	Zn	Fe	Ni	Si	Mn	S	Pb
Compoziția Elementală (%)	77,1	21,97	0,086	0,019	0,238	0,103	0,008	0,008	0,29

Tab. 1. Compoziția elementală a probei analizate.

³⁰ V. I. Kločko, *op. cit.*, pp. 149 - 151; B. Бочкарев, *op. cit.*, p. 117.

În urma analizei spectrale se evidențiază prezența staniului în procent de 21,97%. Acest lucru nu se încadrează în tiparele aliajului de bronz, în general staniul fiind în procente de 1-5%, cu procente de până în 10% la unele piese. Prezența staniului în procente de peste 10-15% reprezintă o adăugire suplimentară intenționată a metalurgului în vederea obținerii unei piese de culoare gălbui-argintiu, care să aducă la culoare cu cele din argint.

Trebuie să menționăm faptul că aceste analize compoziționale sunt singurele analize efectuate pe un celt cu două urechișe din spațiul cuprian între Carpați și Prut. Din păcate, lipsa analizelor metalografice pe obiectele din bronz din Moldova, datate în epoca bronzului, ne împiedică să facem o analiză legată de activitatea metalurgică din această perspectivă³¹.

Deoarece nu se cunosc date legate de contextul descoperirii, este foarte greu de precizat motivul pentru care această piesă a fost depusă. Dacă ținem cont de faptul că această piesă iese din tiparul celor clasice de bronz, ca urmare a procentului ridicat de staniu, putem să presupunem că această piesă a fost realizată la comandă și constituie un simbol al unui statut social sau militar special în cadrul comunității.

Catalogul descoperirilor:

1. Nižnjaja Chortica, Ucraina. Depozit, 1 obiect. (**Harta1/1**). E. Kaiser, Z. Popandopulo, *op. cit.*, p. 22, fig.11/3; Ушурлу Е., *op. cit.*, 2010, 39, pl. 9/2, harta 6/14.

2. Hristici, Moldova. Depozit, 1 obiect. (**Harta1/2**). Leskov A. M., *op. cit.*, p. 78, pl. 9/66; Dergačev V., *op. cit.*, 2002, fig. 31/B1; E. Kaiser, Z. Popandopulo, *op. cit.*, fig. 12/6; Ушурлу Е., *op. cit.*, 2010, p. 39, pl. 9/4, harta 6/16.

3. Deleni, județul Iași, Romania. Depozit, 1 obiect. (**Harta1/3**). Chirica, Tanasachi, *op. cit.*, p. 122, fig. 9/8.

4. Golourov, Ucraina. Tipar, descoperire singulară. (**Harta1/4**). V. Bočkarev, A. Leskov, *op. cit.*, p. 8, pl. 1/4; Leskov A. M., *op. cit.*, p. 34, pl. 6/3; E. Kaiser, Z. Popandopulo, *op. cit.*, fig. 12/9; Ушурлу Е., *op. cit.*, 2010, p. 39, pl. 9/1, harta 6/13.

5. Galiče, Bulgaria. Descoperire singulară. (**Harta1/5**). Е.Н. Черных, *op. cit.*, p. 88, tab. IX/6; Leskov A. M., *op. cit.*, p. 78, pl. 9/74, 14/A18:Ga; Ушурлу Е., *op. cit.*, 2010, p. 39, pl. 9/5, harta 6/17.

6. Kamenka, Ucraina. Descoperire singulară. (**Harta1/6**). Leskov A. M., *op. cit.*, pl. 6/7; E. Kaiser, Z. Popandopulo, *op. cit.*, fig.12/5; Ушурлу Е., *op. cit.*, 2010, p. 39, pl. 9/7, harta 6/18.

7. Novo-Alexandrovka, Ucraina. Descoperire singulară. (**Harta1/7**). Leskov A. M., *op. cit.*, pl. 6/8; Ушурлу Е., *op. cit.*, 2010, p. 39, harta 9/6.

8. Ibănești-Măgura Ibăneștilor, județul Botoșani, România. Descoperire singulară. (**Harta1/8**). P. Șadurschi, I. Cerneleanu, C. Rusu, *op. cit.*, p. 26-27, fig.1; Ușurelu E., *op. cit.*, 2010, pl. 9/8, harta 6.19.

³¹ Din cele 23 de depozite descoperite pe teritoriul Moldovei avem date metalografice doar pentru depozitul de la Ulmi-Liteni și Oțeleni; vezi M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, pp. 77 - 78; Junghans S., E. Sangmeister, M. Schröder, *Kupfer und Bronze Kupfer und Bronze in der frühen Metallzeit Europas*, II, Berlin, 1968, pp. 246 - 247.

9. Socrujeni, județul Botoșani, România. Descoperire singulară. (**Harta1/9**). P. Șadurschi, I. Cerneleanu, C. Rusu, *op. cit.*, p. 26-27, fig.3; Ușurelu E., *op. cit.*, 2010, pl. 9/9, harta 6.20.

10. Vorona-Teiș, județul Botoșani, România. Descoperire singulară. (**Harta1/10**). P. Șadurschi, I. Cerneleanu, C. Rusu, *op. cit.*, p. 26-27, fig.2; Ușurelu E., *op. cit.*, 2010, pl. 9/10, harta 6.21.

Mulțumiri

Autorul dorește să aducă mulțumiri domnului dr. Bogdan-Petru Niculică de la Muzeul Național al Bucovinei, pentru faptul că ne-a pus la dispoziție piesa în vederea publicării, precum și domnului ing. Narcis Petrescu, de la S.C. Romups S.A., pentru analizele realizate.

CONSIDERAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU O FIBULĂ INEDITĂ DE TIP ALMGREN 236 DE LA POIANA

Daniel SPÂNU*

Remarks concerning an unpublished Almgren 236 type fibula from Poiana

Abstract

Among the numerous Early Roman fibulae discovered at Poiana (Galați County, Romania) there are also some specimens of the Almgren 236/237 type, also called Norican-Pannonian fibulae or (German) Doppelknopffibeln. Three of them (figs. 1 and 2 / 1-3) are still preserved today in museums in Tecuci and Bucharest. Three other specimens were probably lost during World War II, but their existence is attested by the sketches made by Radu Vulpe in his field journals (fig. 2 / 4-6). With the exception of a fibula discovered in the funeral pyre from the "Movila Hârtop" tumulus from Poiana (fig. 2/2), all the others come from insufficiently documented contexts from the protohistoric settlement on the "Cetățuie" site. The Almgren 236/237 type fibulae discovered in this settlement exceeds the number of similar specimens found so far in other sites dated before the conquest of Dacia by Trajan on the territory of today Romania (fig. 3). The presented fibulae from Poiana indicate the close cultural contacts of a "barbarian" center with the northern and eastern Alpine provinces in the early period of Roman Principate. The typological (Garbsch A 236 b / c?) and (implicitly) chronological framing of the fibulae from Poiana are deficient due to their fragmentary state of preservation. However, the reception of Norican-Pannonian fibulae in local cultural milieus since the Augustus-Tiberius time is suggested by a local silver imitation discovered in the Remetea Mare hoard (fig. 4).

Cuvinte cheie: *fibule Almgren 236/237, importuri romane în Barbaricum, perioada imperială timpurie, România, aculturație, imitație.*

Keywords: *Almgren 236/237 type fibulae, Roman imports in Barbaricum, Early Roman period, Romania, acculturation, imitation.*

Istoricul și proveniența piesei

În colecțiile Muzeului Național de Istorie a României (în continuare MNIR) se află o fibulă de tip Almgren 236 (așa numit norico-pannonic, germ.: *Doppelknopffibeln*), până acum inedită¹. Fibula inventariată astăzi la MNIR sub nr.

*Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București.

¹ Fibula a fost documentată de autorul acestor rânduri în aprilie 2018 cu acordul directorului MNIR, dr. Ernest Oberlender-Târnovanu și cu sprijinul dr. Alexandru Bădescu, șef secție Patrimoniu la aceeași instituție.

16.357 este fragmentară (lipsește părțile inferioare ale portagrafei și acului), iar partea păstrată măsoară 7 cm lungime (fig. 1/1 și 2/1). Cu excepția provenienței fibulei din săpăturile lui Radu Vulpe de la Poiana, în inventarul muzeului nu au fost consemnate alte informații.

Anterior întemeierii MNIR, respectiv în perioada 1950 - 1971, fibula a făcut parte din colecțiile Muzeului Național de Antichități (în continuare: MNA), astăzi sector al Institutului de Arheologie. Aici a fost expusă în vitrina 53, a fost fotografiată (clișeu nr. 2.842, fig. 1/2) și a avut numărul de inventar II 6.120². Potrivit fișei descriptive de catalog întocmită de Alexandra D. Alexadrescu în noiembrie 1959, fibula de 7 cm lungime a fost descoperită cu prilejul săpăturilor sistematice de la Poiana în campania 1950, în suprafața K, la adâncimea de -1,70 m³. Identitatea dintre fibula aflată astăzi la MNIR (inv. 16.357) și piesa descrisă în fișa MNA (inv. II 6.120) poate fi probată prin compararea reproducerilor fotografice (fig. 1/1 și 1/2), precum și prin concordanța descrierilor tehnice.

Datele conținute de fișa descriptivă redactată de Alexandra D. Alexadrescu au permis identificarea împrejurărilor descoperirii fibulei, așa cum au fost consemnate în jurnalul de șantier al lui Radu Vulpe, păstrat în Arhiva Institutului de Arheologie. Fibula de la MNIR poate fi recunoscută într-o schiță realizată de Radu Vulpe în 10 august 1950, la pagina 92 din jurnalul inedit (fig. 1/3). În ziua respectivă, referitor la descoperirile din suprafața K s-au consemnat următoarele: „În (suprafața) K, la 1,70 m (adâncime), întreg, un dinte de urs găurit la rădăcină ca amulet (schiță), 8 cm lungime. Perlă de sticlă sferoidală piriformă, ruptă la capăt; albă, cu decor negru. De fapt un pandantiv. / Altă perlă de sticlă neagră cu ochi roșii cu cerc alb 1 1/2 cm diametru. Denar roman republican de argint cu capul Romei privind spre stânga (schiță). Av: Capul Romei. Rv: Victorie în quadrigă spre stânga. Inscr(ipție): AED? (COILIVS CALDUS) (adăugat ulterior). Urnă întreagă (cu) luciu roșcat, puțin spartă la gură. Bitronconică. Făcută cu mâna. 20 cm în(ălțime), 12 cm diam. În această săpătură, până la acest nivel (cazmaua 9 pe alocuri), n-au apărut decât foarte rare cioburi primitive cu luciu negru. În schimb sunt destul de dese acelea cu luciu brun ori roșcat. Strecurătoare cenușie superioară, fund lipsă. Polizor. Fragmente de ceramică romană de import. Capac, pandantiv mic 7 cm diam. Copită de cal. Cățuie poroasă primitivă, cu brâu la buză. Rondele. Cuțitaș de fier. Fibulă de fier. Fusaiole. Sule de os. Obiect de fier: o bucată curbată cu cârlig (de) 11 cm lungime/ Fibulă mare de bronz, Latène III (fig. 1/3), noduri pe arc. Placa ajurată. Lipsă din resort (sic: de fapt din ac) și din placă” (urmează descrierea unor materiale din secțiunea I). Prin urmare, în vecinătatea fibulei descoperite în 10 august 1950 au mai fost descoperite, printre altele, fragmente de ceramică romană de import și un denar republican. Foarte probabil, denarul menționat de Radu Vulpe este o emisiune a lui Gaius Coelius Calvus din anul 104 a. Chr. (sau 94/90 a. Chr.), iar inscripția de sub biga nu este „AED”, ci trebuie citită „[C]ALD(US)”. De fapt, această monedă a fost

² Fișa II 6120, Arhiva MNA-București.

³ Suprafața K se situează în extremitatea de sud a sitului (R. Vulpe, S. Teodor, *Piroboridava. Așezarea geto-dacică de la Poiana*, Bibliotheca Thracologica 39, București, 2003, p. 30). Indicarea adâncimii nu suplinește lipsa unei raportări satisfăcătoare a fibulei la stratigrafia sitului (Idem, *op.cit.*, pp. 15 - 22).

deja publicată⁴ și se păstrează în colecția numismatică a Institutului de Arheologie din București (nr. 296, 11). Moneda nu are o relevanță desăvârșită pentru datare, și aceasta din două motive. Pe de o parte, metoda de investigare arheologică aplicată în 1950 nu presupunea determinarea unităților stratigrafice. În aceste condiții, nu se poate face o distincție între piesele identificate în complexe închise și cele aflate în poziție secundară. Asocierile dintre piesele enumerate în jurnal sunt incerte. Pe de altă parte, așa cum va reieși din cele de urmează, fibula aparține unui tip datat cu un secol mai târziu decât momentul emiterii denarului. Cu toate acestea, trebuie reținută observația potrivit căreia, în vecinătatea fibulei provinciale au mai fost identificate și alte importuri romane - nu doar denarul republican, ci și piese de posibil uz curent („fragmente cereamice romane de import”). După cum vom vedea în continuare, exemplarul ilustrat în fig. 1 nu este singura fibulă norico-pannonică de la Poiana. Prin urmare, această fibulă nu reprezintă un import izolat, ci trebuie înțeleasă în contextul aflului deloc modest de importuri imperiale timpurii descoperite pe „Cetățuie”. Foarte probabil, Poiana nu a fost doar un centru de redistribuție a mărfurilor provinciale în *barbaricum*, ci și un centru producător. Prezența la Poiana a unor meșteri itinieranți ajunși la est de Carpați din provinciile central-europene în perioada pretraianică a fost, de altfel, propusă cu argumente convingătoare în literatură⁵.

Fibulele norico-pannonice de la Poiana

Fibula păstrată la MNIR nu este singura fibulă norico-pannonică de la Poiana. De fapt, cea dintâi fibulă Almgren 236 descoperită la Poiana provine din săpăturile efectuate de Radu Vulpe în 1931 și 1936, în tumulul Movila Hârtoș (fig. 2/2). Fibula, de mici dimensiuni, se află astăzi la muzeul din Tecuci și a fost publicată recent⁶.

Din așezarea de la Poiana mai provine o fibulă asemănătoare celei de la MNIR, publicată prin strădania Silviei Teodor. Această fibulă a fost descoperită în campania 1950, tot în suprafața K și se află astăzi la Muzeul Teodor Cincu (în continuare MTC)

⁴ B. Mitrea, *Monedele descoperite în cetățuia geto-dacică de la Poiana*, în „Arheologia Moldovei”, XXXIV, 2011, p. 199, nr. 26 cu literatura mai veche și trimiterile în cataloagele numismatice.

⁵ A. Rustoiu, *Grupa răsăriteană a podoabelor dacice (un studiu privind relațiile inter-regionale în Dacia preromană în sec. I î.e.n. - I e.n.)*, în „Analele Banatului”, 7 - 8, 1999 - 2000 (2000), p. 339; A. Rustoiu, *Die östliche Gruppe des dakischen Schmuckes. Eine Untersuchung bezüglich der interregionalen Beziehungen im vorrömischen Dakien im 1. Jh. v. Chr. - 1 Jh. n. Chr.*, în: Rustoiu A., Ursuțiu A., *Interregionale und Kulturelle Beziehungen im Karpatenraum (2. Jahrtausend v. Chr. - 2 Jahrtausend n. Chr.)*, Cluj-Napoca, 2002, p. 200; D. Spânu, *Un mic lot de fibule inedite de la Poiana în colecțiile Muzeului Național de Antichități din București*, în: A. Zanoci, M. Băț, *Contribuții la preistoria și istoria antică a spațiului carpato-danubiano-pontic. In honorem professoris Ion Niculiță natalia sua octogesima celebrantis*, Chișinău, 2019a, pp. 432 - 433.

⁶ D. Spânu, *op.cit.*, p. 428, fig. 3 (jos, mijloc); Idem, *Fibulae with Canid Protome (Tierkopffibeln) in Romania*, în: O. Munteanu, V. Iarmulski (ed.), *Interdisciplinary Study of the Pre-Roman and Roman Iron Age in Central and South Eastern European Barbaricum. Dedicated to Professor Michael Meyer*, Plural. Journal of the History and Geography Department „Ion Creangă” Pedagogical State University, History, Culture. Society. Seria Archaeologica II 7/2, Chișinău, 2019b. Prima mențiune ambiguă - „fibule ... de type romain de haute époque (Knotenfibeln)” - fără ilustrație, i se datorează lui Alexandru Vulpe (A. Vulpe, *La nécropole tumulaire gète de Popești*, Thraco-Dacica 1, 1976, p. 208).

din Tecuci sub numărul de inventar 2.144⁷. Nu am putut regăsi mențiuni sau schițe ale acestei piese în jurnalele inedite ale săpăturilor de la Poiana păstrate în Arhiva „Radu Vulpe” de la Institutul de Arheologie din București. În schimb, parcurgerea acestor jurnale a condus la identificarea a trei schițe care înfățișază fibule norico-pannonice descoperite la Poiana în campaniile antebelice (1939 și 1940):

(a) Descoperire realizată vineri, 21 iulie 1939 în suprafața F, la adâncimea cazmalei a V-a (-1 / -1,20 m adâncime); descriere: „*fibulă de bronz, dublu ajurată, Latène III*”⁸. Schiță reproducă în fig. 2/4.

(b) Descoperire realizată la începutul campaniei 1940 (dată neprecizată) în suprafața G, la adâncimea cazmalei a III-a (-0,60 / -0,90 m adâncime); descriere: „*fibulă romană cu cap triung(hiular) și dublu resort cu spire scurte de bronz*”⁹. Schiță reproducă în fig. 2/5.

(c) Descoperire realizată la începutul campaniei 1940 (dată neprecizată) în suprafața G, la adâncimea cazmalei a IV-a (-0,90 / -1,20 m adâncime); descriere: „*fibulă de bronz romană, masivă cu cap triung(hiular), 2 noduri pe arc, (portagrafa) ajurată, lungă*”¹⁰. Schiță reproducă în fig. 2/6.

Aceste trei fibule nu au fost niciodată publicate și nu apar în registrele de evidență ale instituțiilor deținătoare de materiale de la Poiana (MTC, MNIR, MNA). Foarte probabil, aceste piese s-au pierdut în timpul celui de al Doilea Război Mondial. Ironia sorții face ca tocmai piesele pierdute să fie cele întregi, în timp ce exemplarele păstrate sunt, toate, fragmentare (fig. 2). Toate cele trei fibule schițate și pierdute au fost descoperite în situl „Cetățuie”, în partea superioară a stratigrafiei așezării protoistorice de la Poiana. Date suplimentare despre contextele de descoperire rămân incerte din aceleași motive pentru care și proveniența contextuală a fibulei de la MNIR rămâne obscură. Toate cele trei exemplare pierdute sunt din bronz. Dimensiunile lor nu au fost indicate, dar toate par să fi fost masive și lungi (poate ca. 6 - 8 cm lungime).

În ciuda lacunelor de informație, menționarea și schițarea celor trei exemplare pierdute are o valoare particulară: numărul fibulelor norico-pannonice de la Poiana se ridică la șase: cinci provin din așezarea de pe „Cetățuie” și una din tumulul „Movila Hârtop”. Astfel, numărul fibulelor norico-pannonice de la Poiana depășește numărul de fibule similare descoperite în alte situri pre-traianice de pe teritoriul actual al României. Fibulele norico-pannonice de la Poiana, precum și un exemplar de la Cetățeni¹¹ trebuie adăugate exemplarelor din Dacia pre-romană repertoriare de Aurel Rustoiu acum 23 de ani. Această actualizare a informației nu modifică substanțial, ci chiar confirmă imaginea răspândirii preponderent extracarpatică a fibulelor norico-pannonice din

⁷ S. Teodor, S. Țau, *Obiecte de port și podoabă din așezarea geto-dacică de la Poiana, jud. Galați (I). Fibule*, Arheologia Moldovei 19, 1996 (1997), 102, nr. 291, p. 88, fig. 22/10; R. Vulpe, S. Teodor, *op. cit.*, p. 225, nr. 291, 591, fig. 112/10; în ambele contribuții identificarea tipologică nu este nesatisfăcătoare.

⁸ R. Vulpe, *Poiana. Campania 1939*, jurnal manuscris inedit, Arhiva MNA, București (mss), fila 14.

⁹ *Ibidem*, fila 3.

¹⁰ *Ibidem*, fila 6.

¹¹ M. Babeș, *Stațiunea geto-dacică de la Cetățeni. Descoperiri și informații recuperate*, în „SCIVA” 50, 1 - 2, 1999, p. 29, fig. 10/4; D. Măndescu, *Importurile romane în așezarea geto-dacă de la Cetățeni și implicațiile lor asupra cronologiei finale a locuirii*, în „Sargetia” 31, 2003, p. 131, fig. 1/7 (cu identificarea fibulei ca exemplar al variantei Garbsch A 236 b / Rustoiu 24b); D. Măndescu, *Cetățeni. Stațiunea geto-dacă de pe Valea Dâmboviței superioare*, Brăila, 2006, p. 50, pl. 22/9.

Dacia pre-romană¹². În aria intracarpatică, prezența lor este cu totul izolată: un singur exemplar probabil pre-traianic provine de la Șimleu Silvaniei (fig. 3). După cucerirea romană, situația avea să se inverseze: majoritatea fibulelor norico-pannonice post-traianice se regăsesc exclusiv în interiorul arcului carpatic (Dacia Superior)¹³.

Exemplele de la Poiana în contextul fibulelor norico-pannonice

Fibulele Almgren 236 sunt realizate dintr-una sau două bucați de metal, au un resort bilateral și o coardă exterioară ancorată de un cârlig dezvoltat din extremitatea arcului. În preajma resortului, arcul se dezvoltă ca o placă triunghiulară sau rombică, urmată de un segment cu aspect de tije ornat cu două proeminente biconice. Portagrafa are aspectul unei plăci triunghiulare și poate fi ajurată cu una sau mai multe deschideri sau poate să fie plină (să nu fie deloc ajurată). Variațiile modului de alcătuire a portagrafei (în special forma ajurărilor) și variațiile dimensiunilor i-au îngăduit lui Jochen Garbsch să distingă mai multe variante ale fibulelor Almgren 236 (a-n) și 237 (a-d)¹⁴. Dintre acestea, variantele 236 a-b și 237 a-d se regăsesc în contexte provinciale mai timpurii, din ultimele două decenii ale secolului I a. Chr. și din prima jumătate a secolului I p. Chr. Varianta c provine din descoperiri datate de-a lungul întregului secol I p. Chr., iar celelalte variante se încadrează fie în cea de a doua jumătate a secolului I p. Chr. (variantele d-f), fie între sfârșitul aceluiași secol și mijlocul celui următor (variantele g-n). Exemplele timpurii pretraianice din România au fost repertoriate de Aurel Rustoiu, iar exemplele variantelor târzii ale fibulelor Almgren 236 (sincrone perioadei de început a ființării provinciei Dacia) au fost repertoriate de Sorin Cociș¹⁵. În literatură persistă o serie de ambiguități legate de modul de construcție al fibulelor Almgren 236/237: în unele cazuri, resortul se dezvoltă organic din arc (ambele elemente sunt realizate din aceeași bucată de metal). În alte cazuri, resortul a fost realizat separat de restul piesei. Fixarea resortului la coprul piesei este asigurată de un ax ancorat într-o consolă perforată dezvoltată din extremitatea arcului. Distincția a fost semnalată de către Jochen Garbsch sau Sorin Cociș¹⁶, dar nu a devenit un criteriu de prim rang de clasificare morfologică. Sistemul constructiv nu se poate determina decât prin examinarea directă și atentă a pieselor, adesea numai după ce acestea au fost supuse unor procedee profesionale de curățare. În general, construcția din două elemente (resortul realizat separat de arc) a fost identificată în cazul unor exemplare ale

¹² A. Rustoiu, *Fibulele din Dacia Preromană*, Bibliotheca Thracologica 22, București, 1997, p. 57, 220, fig. 64/1, 224, fig. 68.

¹³ S. Cociș, *Fibulele din Dacia Romană / The Brooches from Roman Dacia*, Cluj-Napoca, 2004, p. 73.

¹⁴ J. Garbsch, *Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert*, Veröffentlichungen der Kommission zur Archäologischen Erforschung des spätrömischen Raetien 5, München, 1965, pp. 26 - 43, fig. 2 - 14; *Ibidem*, p. 555, fig. 4; S. Demetz, *Fibeln der Spätlatène- und Frühen Kaiserzeit in den Alpenländern. Frühgeschichtliche und provinzialrömische Archäologie*. Materialien und Forschungen 4, Rahden, 1999, p. 55 (pentru variantele timpurii). Diferențierea cronologică postulată de Oscar Almgren dintre tipul 236 considerat mai timpuriu și tipul 237 considerat mai târziu (O. Almgren, *Studien über Nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzial-römischen und südrussischen Formen*, Mannus Bibliothek 32, Leipzig, 1923, p. 109) nu a fost confirmată de cercetările ulterioare.

¹⁵ A. Rustoiu, *op. cit.*, 1997, pp. 113 - 114 (tipul 24); S. Cociș, *op. cit.*, 2004, pp. 72 - 73 (tipul 11); cf. *Idem*, *op. cit.*, 2009.

¹⁶ J. Garbsch, *op. cit.*, 1965, p. 26; S. Cociș, *op. cit.*, 2004, p. 72.

variantelor târzii (Garbsch A 236 h, l-n)¹⁷. Construcția exemplarelor pre-traianice din România nu a fost satisfăcător precizată în literatură, iar reproducerile lipsite de secțiuni nu sunt explicate¹⁸.

La ora actuală, sistemul constructiv al exemplarelor pierdute de la Poiana nu poate fi determinat cu certitudine. Totuși, portagrafele prevăzute cu două ajurări mari (fig. 2/4 și 6) corespund variantei Garbsch A 236 b. În general, pentru astfel de exemplare s-ar putea presupune o construcție dintr-o singură bucată de metal. În schimb, schița din fig. 2/5 indică o portagrafă lipsită de ajurări, un detaliu care corespunde variantei Garbsch A 236 n. Exemplarele acestei variante au în genere un resort realizat separat de restul corpului piesei. Poate, aceasta a fost și construcția celei dintâi fibule schițate de Radu Vulpe în 1940.

Portagrafa exemplarului păstrat la MNIR - București (fig. 1 și 2/1) este fragmentară. Din acest motiv nu se poate preciza dacă deschiderea plăcii a fost sau nu despărțită de nervuri. Ajurarea largă este însă certă. Exemplarul ar putea corespunde fie variantei A 236 b, fie variantei A 236 c din clasificarea lui Garbsch (Rustoiu 24 b-c). Acesta este și cazul, portagrafei exemplarului păstrat la Tecuci, prevăzut cu o (?) ajurare largă a plăcii portagrafei. De această dată, trebuie remarcată însă consola perforată destinată fixării axului resortului de la extremitatea arcului din desenul publicat de Silvia Teodor *et alii*¹⁹ și reprodus aici în fig. 2/3. Totuși, portagrafa cu una sau două ajurări largi nu se regăsește pe exemplarele târzii cu o construcție separată a resortului față de restul corpului fibulei²⁰. Se poate pune întrebarea dacă desenul piesei de la Tecuci este eronat (de altfel, vederea și profilul nu corespund). Indiferent de construcție, fibula publicată de Silvia Teodor are o portagrafă care corespunde variatelor Garbsch A 236 b sau A 236 c.

Starea de conservare fragmentară a fibulei descoperite în tumulul Movila Hârtop (fig. 2/2 - portagrafa lipsește complet) prejudiciază încadrarea precisă a acestui exemplar într-una dintre variantele distinse de Garbsch. În mod cert, însă, resortul fibulei din Movila Hârtop a fost dezvoltat în continuarea arcului (au fost turnate împreună). Dimensiunile mici ale fibulei ar putea corespunde unor exemplare ale variantelor Almgren 236 b și c.

Fibulele de tip Almgren 236/237 au fost elaborate și folosite intens în Raetia, Noricum și Pannonia de unde s-au răspândit în barbaricum, mai ales în Europa central-nordică și, izolat, către est până în nordul Mării Negre ș.a.²¹. Cu cele cinci exemplare

¹⁷ J. Garbsch, *op. cit.*, 1965, pp. 37, 41 - 43. Este și cazul majorității exemplarelor din contexte corelate existenței Daciei romane: S. Cociș, *op. cit.*, pp. 293 - 295, pl. XXXIX - XLI, nr. 602, 605, 611, 616, 619, 623, 626.

¹⁸ A. Rustoiu, *op. cit.*, 1997, pp. 113 - 114, lista 21 (cu literatura anterioară), 224, fig. 68.

¹⁹ Teodor, Țau 1997, 88, fig. 22/10; Vulpe, Teodor 2003, 591, fig. 112/10.

²⁰ J. Garbsch, *op. cit.*, 1965, pp. 22 - 26; S. Demetz, *op. cit.*, pp. 49 - 52; K. Hellström, *Fibeln und Fibeltracht der Sarmatischen Zeit im Nordschwarzmeergebiet* (2. Jh. v. Chr. - 3. Jh. n. Chr.), *Archäologie in Eurasien* 39, Bonn, 2018, p. 76.

²¹ S. Demetz, *op. cit.*, p. 54; P. Łuczkiewicz, *Norisch-Pannonische Doppelknopffibeln im Osten des Barbaricums*, *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 2, 2009, pp. 412 - 413, harta 1; V. V. Kropotov, *Fibul'i sarmatskoj epohi*, Kiev, 2010, p. 259 (forma 3), fig. 73/3, fig. 74 (cartare ambiguă); K. Hellström, pp. 75 - 76 (tipul IIA1), cat. nr. 34.4, 155, 333, 459.1-2.

din așezare, „Cetățuia” de la Poiana ni se dezvăluie ca situl cu cele mai multe exemplare norico-pannonice din regiunile aflate în proximitatea Mării Negre.

Încadrarea tipologică deficitară a fibulelor de la Poiana împieteză asupra posibilităților de încadrare cronologică nuanțată. Totodată, contextele din care provin exemplarele descoperite în așezarea de pe „Cetățuia” nu sunt, nici ele, îndeajuns de expresive pentru o datare acurată. Se poate însă considera că toate fibulele Almgren 236 b-c (și n?) de la Poiana au fost importate și folosite înaintea cuceririi traianice a Daciei. Exemplarul de la Movila Hârtoș provine dintr-un context databil la mijlocul secolului I p. Chr.²². După cum va reieși în cele ce urmează, ipoteza ca unele exemplare ale fibulelor norico-pannonice să fi fost cunoscute în Dacia pre-romană încă de la începutul secolului I p. Chr., respectiv încă din perioada în care au apărut în regiunile circum-alpine (perioada Augustus-Tiberius)²³ nu este lipsită de plauzibilitate.

Fibulele norico-pannonice în contextul importurilor metalice romane în Dacia pre-romană

Cele mai timpurii importuri romane din Dacia pre-romană sunt în general mostre ale veselei republicane din bronz și pot fi sincronizate unor contexte din perioada de început a La Tène-ului târziu (LT D1 - D2). Exemple în acest sens sunt oferite de vesela de lux republicană de origine italică receptată și integrată în inventarele unor morminte (Cugir - tumulul 2), ale unor tezaure (Lupu, Bobaia ș.a.) sau al unor fortificații montane (Costești, Divici, Piatra Neamț ș.a.). Toate aceste exemple pot fi puse în legătură cu formele de exprimare a autorității suprastructurilor comunităților pre-romane de la începutul și mijlocul secolului I a. Chr.

Importurile de epocă imperială deslușesc o imagine cu totul diferită. Începând cu epoca augusteică, importurile nu mai constau din veselă de lux de origină italică și din loturi consistente de monede, ci preponderent din produse ale atelierelor provinciale - în special fibule și sticlărie. Fapt de o relevanță particulară, fibulele importate lipsesc cu desăvârșire din tezaurele locale chiar și atunci când au fost realizate din argint²⁴. Contextele funerare locale cu fibule imperiale timpurii sunt iarăși rare²⁵. Majoritatea importurilor romane datate în răstimpul Augustus - Domitianus se regăsesc frecvent și, uneori, în cantități deloc neglijabile, în așezări. Exemplele cele mai elocvente sunt cele de la Poiana și Ocnița. Este și cazul variantelor timpurii (a-c) ale fibulelor Almgren 236 descoperite în marea lor majoritate în așezările de la Brad, Poiana, Sprâncenata, Ocnița. Contextele de la Cetățeni (fortificația montană/așezare civilă?), Socu-Bărbătești (context necunoscut) și Șimleu Silvaniei (fortificația montană/așezare civilă?) nu au fost precizate satisfăcător²⁶.

²² D. Spănu, *op. cit.*, 2019b, p. 117.

²³ P. Łuczkiewicz, *op. cit.*, p. 412.

²⁴ D. Spănu, *op. cit.*, 2019a, pp. 430 - 431, 433 - 434, fig. 4.

²⁵ E. g. Ariușd (K. Z. Székely, *Un mormânt de incinerare de la Ariușd*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie” 33, 1, 1982, pp. 136 - 137); Hunedoara, Grădina Castelului (V. Sîrbu, S. A. Luca, C. Roman, S. Purece, D. Diaconescu, N. Cerișer, *Vestigiile dacice de la Hunedoara Grădina Castelului / The Dacian Vestiges in Hunedoara Grădina Castelului*, Alba Iulia, 2007); Poiana, Movila Hârtoș (D. Spănu, *op. cit.*, 2019b, p. 116 - 117).

²⁶ A. Rustoiu, *op. cit.*, 1997, pp. 113 - 114, lista 21.

Prin urmare, în perioada considerată în genere „dacică” (La Tène târziu și epocă imperială timpurie) asistăm la schimbări semnificative nu numai în repertoriul de importuri (ce se importă), ci și la schimbări semnificative ale naturii contextelor în care sunt integrate importurile (cum se receptează importurile). Sub aspectul comportamental al reprezentării sau nu a eșaloanelor înalte ale societății locale devine evident contrastul dintre o fază mai timpurie a tezaurilor și mormintelor princiare (secolul I a. Chr. și începutul secolului următor) și o fază mai târzie (mijlocul și sfârșitul secolului I p. Chr.) în care formele de expresie individuală sunt drastic atenuate, iar descoperirile caracteristice provin precumpănitor din vestigii care pot fi corelate colectivităților - în special așezări. Trecerea de la stadiul La Tène târziu la stadiul de epocă imperială timpurie nu s-a făcut însă brusc. O secvență intermediară și tranzitorie ar putea fi întrevăzută. În acest sens pot fi invocate acele conjuncturi în care elemente de tradiție locală se asociază sau chiar se întrepătrund cu elemente importate din lumea provincială. Un exemplu în acest sens este oferit de inventarul rugului funerar Movila Hârtop, de unde provin două fibule linguriță și trei inele spiralice cu plăci terminale care respectă tradiția orfevriei tezaurilor, precum și importuri romane: fibule provinciale (un exemplar cu protomă canidă pe arc și un exemplar Almgren 236 b/c) și vase din sticlă (o cană de tip Isings 52, un bol cu nervuri de tip Isings 3a) ș.a. Un alt exemplu elocvent al întrepătrunderii de tradiții este preluarea motivului protomei canide ilustrat de tipul alpin denumit „Tierkopffibel” și integrarea lui în ornamentația unor fibule linguriță²⁷. Un alt exemplu de împrumut ornamental este oferit de motivul zig-zag-ului pseudo-filigrantat și poansonat preluat din repertoriul decorativ al fibulelor romane (e.g. Aucissa, Langton Down) și aplicat pe câteva exemplare ale fibulelor linguriță de la Brad, Cârlomanești și Poiana Movila Hârtop²⁸. În același context ar putea fi integrată și o fibulă unicat din tezaurul de la Remetea Mare care, prin particularitățile ei morfologice, ar putea fi percepută ca o replică locală a variantelor timpurii ale fibulelor norico-pannonice (Almgren 236 a-c).

Tezaurul de la Remetea Mare s-a pierdut în condițiile vitrege de la finele Primului Război Mondial. Din fericire, inventarul a fost reprodus printr-o gravură de maximă acuratețe reprodusă de I. Bleyer²⁹. Din acest tezaur au făcut parte mai multe fibule din metal prețioase, printre care o fibulă linguriță și o fibulă de schemă La Tène târziu cu resort cu un număr mare de spire (23), cu coarda înfășurată pe arc și cu o portagrafă similară unei plăci rectangulare. Arcul acestei fibule a fost ornamentat cu două proeminente bitronconice și prezintă în preajma resortului o lățire rombică aplatizată (fig. 4). Fibula a fost realizată prin martelare la cald și nu prin turnare. Ornamentația arcului conferă fibulei de la Remetea Mare o unicatitate desăvârșită în cadrul orfevriei tezaurilor „dacice”, dar se aseamănă izbitor cu morfologia arcului fibulelor de tip Almgren 236. Pe bună dreptate, Aurel Rustoiu considera fibula mare de la Remetea Mare ca o imitație locală a unor exemplare timpurii ale fibulelor norico-pannonice de sfârșitul secolului I a. Chr. și de la începutul celui următor³⁰. De altfel, imitarea tipului Almgren 236 în barbaricum este atestată și de replici din fier realizate în aria culturii

²⁷ Cf. D. Spănu, *op. cit.* 2019b, pp. 119 - 121.

²⁸ Idem, *op. cit.*, 2019b, p. 119.

²⁹ I. Bleyer, *Temesvár környéki deletekröl*, Archaeologiai Értesítő 26, 1906, pp. 363 - 364.

³⁰ A. Rustoiu, *op. cit.*, 1997, p. 43.

Przeworsk³¹. Cazul Remetea Mare își păstrează însă o unicitate dinstinctă: nu a fost imitată întreaga fibulă (cârligul pentru coardă lipsește, portagrafa are o morfologie tradițională etc.). De această dată, ornamentația inspirată de fibulele norico-pannonice a fost aplicată creativ pe o structură generală de tradiție La Tène târziu (mai precis: tradiția fibulelor de schemă La Tène târziu).

Fibula de la Remetea Mare indică sincronismul relativ dintre importul în Dacia preromană a celor mai timpurii exemplare ale tipului Almgren 236 și faza târzie a tezaurelor dacice. În termenii cronologiei absolute, acest sincronism ar putea fi situat cu aproximație în vremea domniilor lui Augustus și Tiberius. În orice caz, analogia ornamentală dintre fibula de la Remetea Mare și fibulele Almgren 236 se încadrează în mod armonios în acea etapă de evoluție a culturii materiale din Dacia preromană în care tradiția locală încă reverberează și se combină cu modele culturale noile importate din mediile provinciale romane, printre care s-au putut număra, fie și numai în mod izolat, variantele timpurii ale fibulelor Almgren 236. Această etapă de tranziție în care modelele romane nu au eliminat încă definitiv tradițiile La Tène-ului târziu nu a depășit probabil mijlocul secolului I p. Chr. Foarte probabil, procesul de aculturație la modelele Imperiului demarase cu mai multe decenii înaintea cuceririi traianice a Daciei. În ajunul acestui eveniment majoritatea tradițiilor La Tène fuseseră în general abandonate la nord de Dunărea Inferioară.

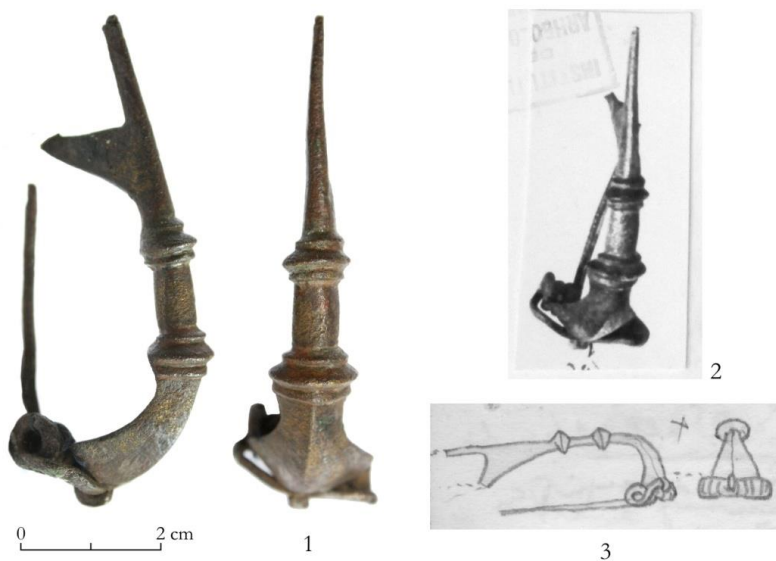

Fig. 1. 1: Fibula Almgren 236, (fotografie D.S. cu acordul conducerii MNIR). 2: Fotografia aceleiași fibule de pe fișa MNA II 6120 (1959, Arhiva IAB). 3: schița fibulei realizată de Radu Vulpe în jurnalul de șantier (Vulpe 1950, 92).

³¹ K. Godłowski, *Ältere Kaiserzeit*, s. v. *Fibel und Fibeltracht*, cap. 23, în: H. Beck, D. Geuenich, H. Steuer (ed.), *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 8, 5/6, 1994, p. 481; P. Łuczkiwicz, *op. cit.*, p. 412 (cu literatura).

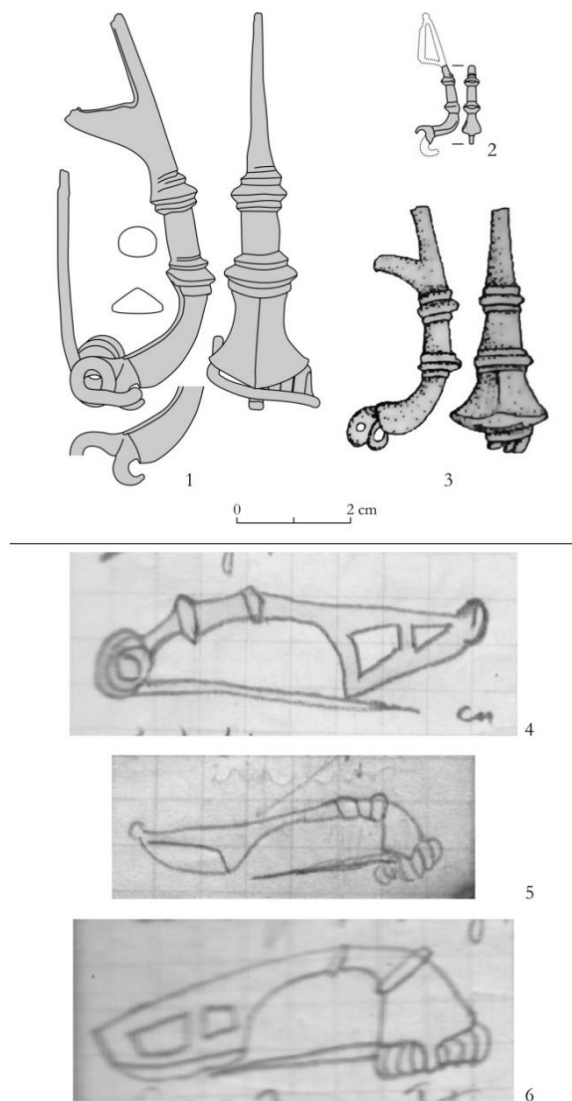

Fig. 2. Fibulele Almgren 236 de la Poiana (toate din bronz). 1: Poiana, așezare, suprafața K, desen după original (MNIR București). 2: Poiana, Movila Hârtop, tumul, desen după original (MTC Tecuci). 3: Poiana, așezare, suprafața K, după Vulpe, Teodor 2003, 591, fig. 112/10. 4: Poiana, așezare, suprafața F, cazmaua V, schiță de Radu Vulpe (scara 2:1 față de original). 5: Poiana, așezare, suprafața G, cazmaua III, schiță de Radu Vulpe (scara 2:1 față de original). 5: Poiana, așezare, suprafața G, cazmaua IV, schiță de Radu Vulpe (scara 2:1 față de original).

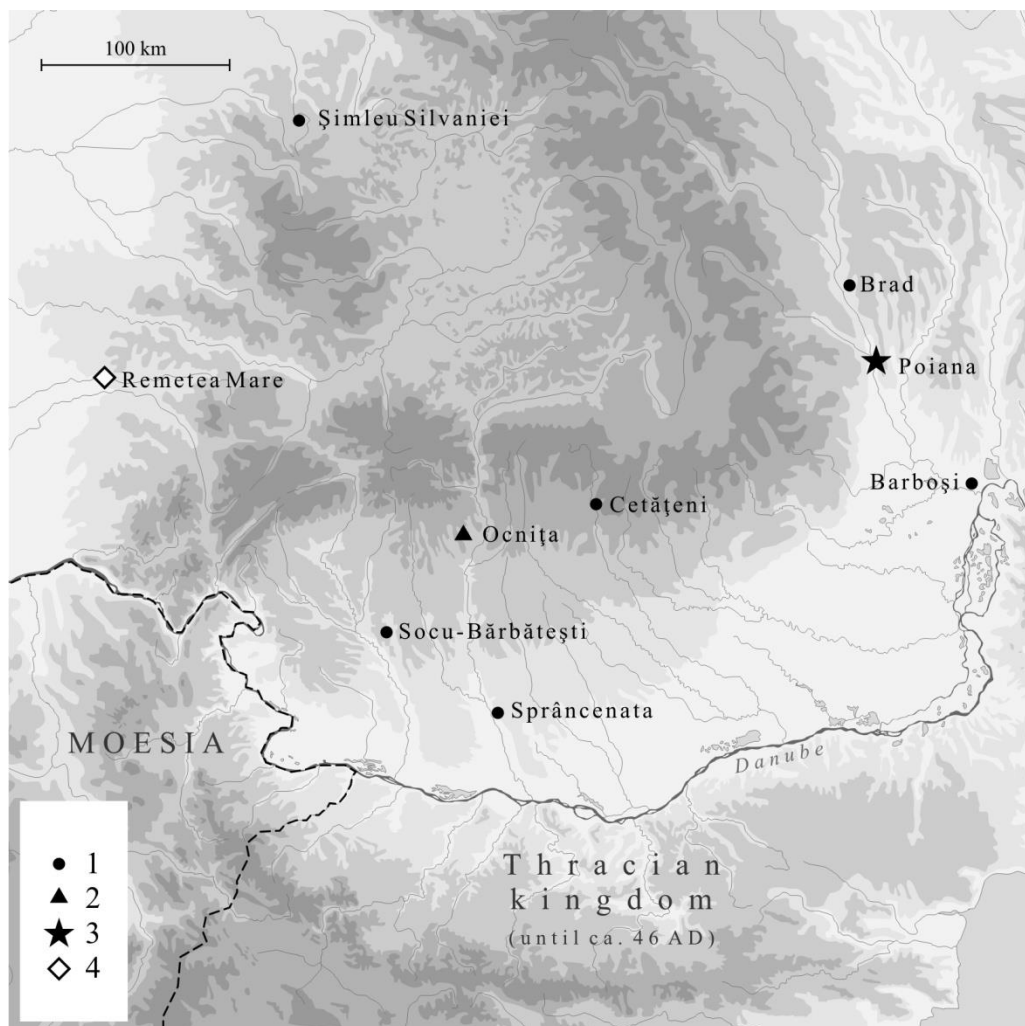

Fig. 3. Răspândirea fibulelor Almgren 236 (variantele timpurii a-c) în Dacia preromană. 1: un exemplar; 2: trei exemplare; 3: șase exemplare; 4: imitație locală.

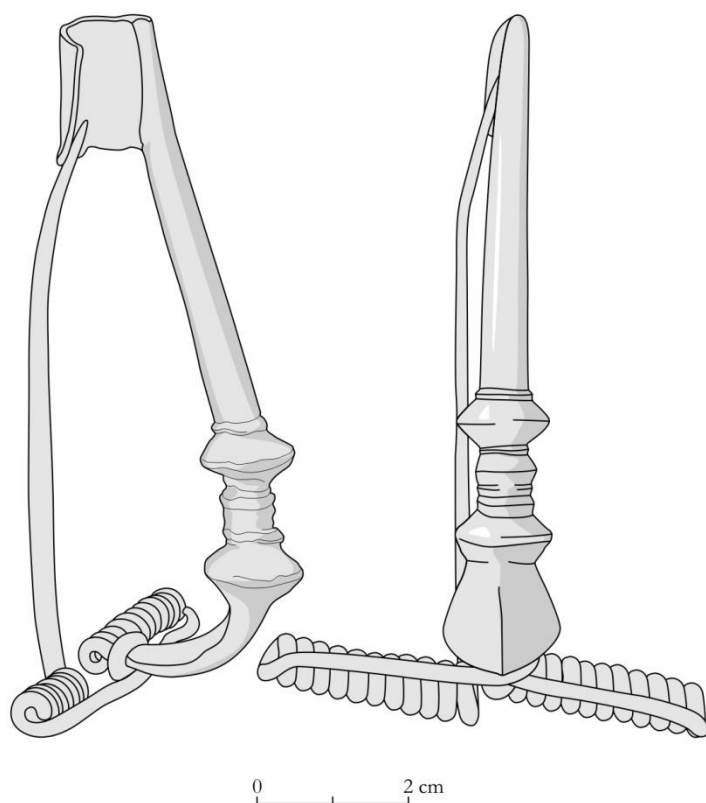

Fig. 4. Fibula mare (argint) din tezaurul de la Remetea Mare; după Bleyer 1906, 364.

**NOI PRECIZĂRI DESPRE ROMANICII ȘI SLAVII DE LA EST ȘI SUD
DE CARPAȚI ÎN SECOLELE V - VIII D. HR.****Dan Gh. TEODOR*****New details about the Romans and Slavs from the east and south of the
Carpathians in the V - VIII centuries A. D.****Abstract**

As a result of the intense archaeological research undertaken in the northern regions of the Lower Danube, for the period of the VI-VII centuries AD, a series of aspects of material culture belonging to the local population were specified. The content of these cultural aspects highlights multiple elements of Geto-Dacian, late Roman and Byzantine tradition, clearly differentiating them from the material cultures carried by some groups of migrants. The multiple and continuous connections between the Daco-Roman population from the eastern and southern regions of the Carpathians contributed to the finalization of the Romanic character of the local material culture in these territories.

During the VI-VII centuries, new groups of migrants enter the mentioned geographical space, of which the Slavs will have a special role. The material culture of the Slavs was less developed compared to that of the Romans. The Slavs had neither the opportunity nor the time to be able to create political-administrative structures as they succeeded in other parts of Europe. The vast majority of Slavs entering here will cross the south of the Danube. The rest of the migrants permanently settled east and south of the Carpathians will be gradually assimilated by the Romans. In this way Eastern Romanity was able to survive for centuries in this part of southeastern Europe.

Cuvinte cheie: *romanici, slavi, bizantin, romanitate estică, continuitate.*

Keywords: *Romans, Slavs, Byzantine, Eastern Romanity, continuity.*

Studiarea evoluției societății de la nordul Dunării de Jos în perioada marilor migrații din primul mileniu creștin, cu deosebire din epoca în care a avut loc desfășurarea și încheierea procesului de etnogenză românească, a beneficiat în lipsa informațiilor din izvoarele scrise ale vremii de contribuțiile remarcabile ale investigațiilor arheologice. Timp de peste șapte decenii, cercetările arheologice întreprinse cu prioritate pentru cunoașterea istoriei primului mileniu creștin au reușit să scoată la iveală vestigii numeroase și de mare valoare pe baza cărora au putut fi identificate aspecte deosebit de importante vizând situația etno-demografică, economico-socială și de viață spirituală a populației autohtone, a contactelor ei cu diverse grupuri de migratori care au pătruns temporar în teritoriile de la nordul Dunării

* Prof. univ. dr. și cercetător, Institutul de Arheologie Iași.

de Jos, precum și influențele și elementele primite din partea civilizației romane târzii și bizantine.

Este util să se rețină că cercetările întreprinse în regiunile menționate au reușit să pună în evidență o serie de aspecte de civilizație locală, demonstrându-se astfel, nu numai existența populației daco-romane, romanice și vechi românești, ci și continuitatea ei neîntreruptă de viață. În acest larg context, un interes aparte îl prezintă regiunile de la est și sud de Carpați, primele afectate de invaziile diferitelor populații migratoare care s-au desfășurat de-a lungul perioadei primului mileniu creștin. În decursul ultimelor decenii, numeroase studii de specialitate au relevat constant și temeinic documentat aspecte social-economice, etno-demografice și de viață spirituală din regiunile de la nordul Dunării de Jos, pe baza cărora au putut fi dovedite continuitatea populației autohtone, legăturile ei constante cu civilizația romană târzie și bizantină și multiplele elemente daco-romane care o caracterizează.

Astfel, după cum este cunoscut, pentru regiunile dintre Carpații Orientali și Nistru cercetările arheologice au atestat existența culturii romanice denumită cultura de tip *Costișa-Botoșana-Hansca*¹ datând din secolele V - VII d. Hr., prezentând clare trăsături daco-romane și bizantine. Obiectivele acestei culturi, relativ numeroase, sunt difuzate în întreg arealul de la est de Carpați, cu precădere în zonele de podișuri și mai rare în teritoriile montane sau de câmpie, cele din urmă mai expuse invaziilor. Repartiția așezărilor și necropolelor autohtone de la est de Carpați în zonele de podișuri și plaiuri submontane este explicabilă deoarece aceste forme de relief au oferit constant, din cele mai vechi timpuri, cele mai bune condiții pentru practicarea agriculturii, creșterea animalelor și îndeletnicirile meșteșugărești².

O situație asemănătoare au înregistrat cercetările arheologice întreprinse și în zonele situate între Carpații sudici și Dunăre incluzând arealele Munteniei, Olteniei și Banatului. Ca urmare a investigațiilor efectuate în regiunile de la sud de Carpați au putut fi precizate aspectele de cultură materială din perioada secolelor V - VII, denumite de tip *Cireșanu*³ și *Ipoțești-Cîndești*⁴, aspecte asemănătoare sau identice cu cele identificate în restul spațiului de la nordul Dunării de Jos⁵ datând din aceeași vreme. Ca și în alte

¹ D. Gh. Teodor, *Conceptul de cultură Costișa-Botoșana. Considerații privind populația autohtonă la est de Carpați în secolele V - VII e.n.* în „Studia Antiqua et Archaeologica”, I, Iași, 1983, pp. 215 - 225; Idem, *Civilizația romană la est de Carpați în secolele V - VII e.n. Așezarea de la Botoșana-Suceava*, București, 1984.

² Idem, *Descoperiri arheologice și numismatice la est de Carpați în secolele V - XI e.n.*, București, 1997, pp. 30 - 32; Idem, *Satul roman și vechi românesc în mileniul marilor migrații*, în „Prelegeri Academice”, V, 5, Iași, 2006, pp. 109 - 110.

³ V. Teodorescu, *Cireșanu. Un aspect cultural aparținând populației daco-romane din secolele IV - V e.n. la sud de Carpați*, în „Anuarul Muzeului de Istorie și Arheologie Prahova”, I, Ploiești, 1984, pp. 51 - 97; D. Gh. Teodor, *Cu privire la unele aspecte etno-culturale la nordul Dunării de Jos în secolele V - VII*, în „Musaios”, X, 2005, p. 87.

⁴ V. Teodorescu, *Despre cultura Ipoțești-Cîndești în lumina cercetărilor arheologice din NE Munteniei*, în SCIV; 15, 1964, pp. 485 - 502; Idem, *O nouă cultură arheologică recent precizată în țara noastră. Cultura Ipoțești-Cîndești (sec. V - VII e.n.)*, în „Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie”, vol. II, București, 1971, pp. 104 - 130; Susana Dolinescu-Ferche, *La culture Ipoțești-Ciurel-Cîndești (V^e-VIIe siècles), La situation en Valachie*, în „Dacia”, NS, XXVIII, 1984, pp. 117 - 148.

⁵ Ligia Bârză, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV - V (cimitirul nr. 1 de la Bratei)*, București, 1973; Idem, *La station nr.1 de Bratei, dép. de Sibiu (IVe-Ve siècles)*, în „Dacia”, NS,

părți ale regiunilor carpato-dunărene obiectivele de la sud de Carpați se concentrează cu deosebire tot în zonele submontane și de podișuri, fiind mai rare în cele montane, excesiv împădurite. Caracteristicile culturilor materiale din aceste zone sunt de asemenea de certă sorginte daco-romană și bizantină, evidențiind multiple elemente comune întregului teritoriu nord și sud dunărean, care a făcut parte din fostele posesiuni romane sau din imediata lor vecinătate, din imperiul romano-bizantin.

Este deosebit de important de reținut și faptul că numeroasele comunități sătești romanice din perioada secolelor V-VII au un pronunțat caracter sedentar, ocupațiile principale ale locuitorilor fiind legate de agricultură, creșterea vitelor și practicarea meșteșugurilor. În afară de vestigiile care atestă strânsele legături ale autohtonilor cu imperiul roman târziu și bizantin sau cu unele grupuri de migratori sunt de reținut și valoroasele și numeroasele descoperiri de factură creștină, noua religie difuzându-se pe cale populară constant în aproape toate arealele de la nordul Dunării de Jos⁶. Chiar dacă sunt puțin numeroase și uneori ambigue și incomplete, trebuie totuși reținute și știrile transmise de izvoarele scrise ale vremii ce amintesc de romanicii de la nord de fluviu, populație care viețuia alături de migratorii pătruși temporar în zonele geografice menționate⁷. Toate aceste descoperiri arheologice arată limpede că în întregul ei cultura materială a locuitorilor romanici de la nordul Dunării de Jos se deosebește hotărât de cea vehiculată în perioada respectivă de diferitele grupuri de populații migratoare pătrunse temporar în aceste regiuni ale sud-estului european și care în epoca pătrunderii lor la nordul Dunării de Jos nu avuseseră nici un contact cu civilizația imperiului roman sau bizantin⁸.

În perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al V-lea și secolul al VIII-lea inclusiv, după cum este în parte cunoscut, au avut loc noi pătrunderi de populații migratoare în regiunile de la nordul Dunării de Jos, cum sunt hunii, cutrigurii, avarii și slavii⁹. Dintre acestea, după opinia multor specialiști în teritoriile menționate, un rol aparte l-au avut mai ales slavii.

Primele știri despre prezența slavilor în regiunile Dunării de Jos sunt înregistrate pe la începutul secolului al VI-lea de către istoricii bizantini, care îi menționează cu numele de sclavini și anți¹⁰. Așa cum s-a mai arătat, sclavinii și anții sunt populații diferite, ultimii fiind probabil grupuri de alani târzii¹¹. În pofida eforturilor depuse de cercetători, nici astăzi nu sunt cunoscute exact zonele din răsăritul Europei din care au

XXXVIII - XXXIX, 1994 - 1995, pp. 239 - 295; D. Protase, *Două așezări din perioada finală a etnogenezei românilor (sec. IV - V și VII - VIII)*, Cluj-Napoca, 2003, pp. 7 - 51, pl. I - XI.

⁶ N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997.

⁷ D. Gh. Teodor, *Izvoarele scrise și descoperirile arheologice despre romanicii de la nordul Dunării de Jos în secolele IV - VIII d. Hr.*, în „Acta Musei Tutovenss- Istorie veche și arheologie”, XV, Bârlad, 2019, pp. 254 - 258.

⁸ Idem, *Considerații privind unele aspecte ale etnogenezei românești*, în „Arh. Mold.”, XXIV, Iași, 2001, pp. 182 - 183.

⁹ Ligia Bârzu, I. Stanciu, D. Gh. Teodor, *Populațiile migratoare pe teritoriul României*, în *Istoria Românilor*, vol. II, București, 2001, pp. 693 - 738.

¹⁰ Pseudo Caesarios, II, 110, P. G. XXXIII, col. 965 - 986, în FHDR, II, București, 1970, p. 485; Marcellinus Comes, *Cronica*, 517, 5, în același volum, p. 367.

¹¹ D. Gh. Teodor, *Unele considerații privind originea și cultura anților*, în „Arh. Mold.”, XV, Iași, 1993, pp. 205 - 214.

migrat slavii, mai aproape de adevăr după cum s-a presupus, regiunile lor inițiale fiind probabil arealul Podișului Valdai și interfluviul râurilor Kama-Oca din nord-estul continentului¹².

Populație cu o agricultură relativ precară, ocupând preferențial zonele de câmpie, slavii se aflau în perioada migrației lor într-un stadiu social-economic și cultural destul de puțin dezvoltat în comparație cu cel al goșilor sau al romanicilor nord dunăreni, cultura materială a acestor migratori, așa cum am mai amintit, neavând contacte cu civilizația romană și bizantină. Cauzele care au determinat deplasarea în masă a slavilor în centrul și sud-estul Europei, colonizând zone relativ întinse, nu sunt nici ele prea bine cunoscute. Se presupune că principalele cauze ale acestei masive deplasări ar fi fost fie răciria accentuată a climei către sfârșitul secolului al V-lea, fie o secetă prelungită care a afectat posibilitatea de procurare a hranei, conflictele cu diferite grupuri migratoare fino-ugrice sau chiar fenomenul suprapopulării, care au determinat roirea unor mase mari de oameni¹³. Numărul extrem de mare al grupurilor arhaice slave care s-au deplasat în diferite zone ale Europei rămâne, de asemenea, greu de explicat. Unii specialiști care au studiat fenomenul acestei mari migrații consideră că în principal slavii nu s-au așezat definitiv decât în teritoriile slab populate sau chiar lipsite de locuitori¹⁴. Această situație pare să se fi înregistrat și în cazul zonelor de la nordul Dunării de Jos, în care viețuiau un număr considerabil de comunități sătești daco-romanice, areale unde cercetările arheologice, în pofida știrilor transmise exagerat de izvoarele scrise bizantine, nu înregistrează în cursul secolelor VI - VII prea multe urme ale slavilor pătrunși în zonele extracarpătice. În schimb, așa cum s-a mai amintit, investigațiile arheologice atestă pretutindeni în spațiul de la est și sud de Carpați așezări ale populației daco-romane și romanice în toate zonele de relief ale acestui areal. Cultura materială autohtonă din veacurile V-VIII vădește evidente tradiții dacice și romane, precum și puternice influențe ale civilizației romano-bizantine existente ca urmare a multiplelor și a neîntreruptelor legături cu lumea imperiului de la sud de Dunăre.

Prezența doar pentru scurtă vreme a celei mai mari părți a slavilor pătrunși în regiunile menționate de la nordul Dunării s-a datorat, așa cum s-a mai arătat cu dovezi multiple și convingătoare, existenței unui număr relativ mare de populație autohtonă. Aceasta continua să viețuiască aici în pofida situației politice precare create de aceste masive deplasări de migratori dinspre răsăritul Europei, care se îndreptau în principal către granițele imperiului bizantin, unde doreau să se stabilească pentru mai multă vreme. De aceea grupurile de slavi pătrunse în regiunile de la est și sud de Carpați sau în alte părți ale spațiului de la nordul Dunării de Jos nu au avut nici posibilitatea și nici răgazul de a influența stadiul social-economic și cultural autohton și nici de a se organiza în structuri arhaice administrative proprii, denumite de istoricii vremii cu numele de *sclavinii*, așa cum au reușit probabil în zonele de la sud de Dunăre din imperiu în care

¹² Idem, *Origines et voies de pénétration des slaves au sud du Bas Danube (VIe- VIIe siècles)*, în „Villes et peuplement dans l'Illyricum Protobyzantin- Actes du colloque organisé par l'Ecole française de Rome”, 12 - 14 mai 1982, Rome, 1984, pp. 63 - 84.

¹³ Idem, *Romanitatea carpato-dunăreană și marile migrații din secolele V - VII*, în „In Honorem Magistri Ioan Mitrea. Octogenarii”, Onești, 2017, p. 173.

¹⁴ L. Musset, *Invaziile. Al doilea asalt asupra Europei creștine*, vol. II, București, 2002, p. 73.

s-au așezat definitiv¹⁵. După unii cercetători, nu este exclus ca marele cimitir de la Sărata Monteoru - Buzău, care conține destule morminte de incinerare socotite de unii exclusiv slave, să fie pus totuși și în legătură cu o eventuală *sclavinie*, constituită temporar în această zonă. Ideea nu poate fi acceptată totuși fără anumite rezerve, de vreme ce cercetările arheologice întreprinse până în prezent în spațiul de la nordul Dunării de Jos nu au atestat nici o așezare slavă de sine stătătoare care să nu fie contaminată de elemente romanice locale¹⁶, ceea ce arată că prezența acestor migratori nu a fost de durată și nici atât de numeroasă cum s-a presupus.

În ceea ce privește așa zisa contribuție etno-culturală a acestor migratori în regiunile de la est și sud de Carpați, este interesant de reținut că mulți specialiști, arheologi, istorici și lingviști, consideră că elementele etno-demografice și lingvistice slave arhaice din limba română sunt extrem de puțin numeroase la nordul Dunării de Jos în perioada secolelor VI - VII, ceea ce arată limpede că slavii arhaici nu au avut nici un rol în procesul de etnogeneză românească¹⁷. Elementele lingvistice slave prezente în vocabularul actual al limbii române sunt de sorginte sârbo-bulgară, datează dintr-o perioadă destul de târzie, secolele IX - XI, multe fiind introduse odată cu răspândirea Evangheliei în limba slavonă¹⁸.

Fără îndoială, mulți specialiști din țările slavofone sau din alte părți au exagerat rolul slavilor în procesul de etnogeneză românească, elaborând puncte de vedere neverosimile, cum ar fi slavizarea totală a teritoriilor carpato-dunărene și românizarea târzie a acestora, idee care evident este asemănătoare cu tezele teoriilor imigraționiste formulate în secolul al XIX-lea. În acord cu aceste păreri exagerate s-a considerat că slavii au pătruns pașnic și au influențat în mare măsură cultura materială și spirituală a populației romanice. În realitate, cercetările întreprinse au arătat cu claritate că numeroase comunități sătești romanice au fost nevoite din cauza acestor invazii să se mute în locuri mai puțin periclitate, în multe situații locuințele autohtone fiind incendiate și bunurile prădate. De altfel, izvoarele scrise bizantine vorbesc frecvent de atrocitățile comise de slavi în teritoriile în care au migrat¹⁹, situații care desigur nu puteau genera contacte directe și benefice între băștinași și invadatori. Referitor la slavi, unele scrieri bizantine ne transmit o serie de informații privind așezările acestora și ocupațiile lor principale, îndeosebi agricultura. Aceste informații însă nu sunt confirmate de cercetările arheologice, slavii neavând posibilitatea, în timpul relativ scurt petrecut la nordul Dunării de Jos, de a practica agricultura pe scară largă, în așa măsură încât să realizeze surplusuri de mari cantități de cereale²⁰.

Numărul și continuitatea populației romanice la nordul Dunării de Jos, stadiul ei social-economic, cultural și spiritual, ca și legăturile multiple și continue cu civilizația romană târzie și bizantină au fost factorii principali care au determinat ca aceste regiuni ale sud-estului european să fie singurele care nu au putut fi slavizate, așa cum s-a

¹⁵ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, Onești, 2017, p. 175.

¹⁶ Idem, *Slavii la nordul Dunării de Jos în secolele VI - VII d.Hr.*, în „Arh. Mold.”, XVII, 1994, p. 231.

¹⁷ Idem, *Contribuții arheologice la problema etnogenezei românești*, Iași, 2018, p. 55.

¹⁸ P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, București, 1969, pp. 197 - 201.

¹⁹ Mauricius, *Arta militară*, XI, 4, 5, ed. H. Mihăiescu, București, 1970, p. 279.

²⁰ De exemplu: Pseudo Caesarios, *op. cit.*, în FHDR, II, București, 1970, p. 485; Procopius din Caesarea, *Despre războaie*, VII; 11 - 23, în același volum, pp. 449 - 453.

întâmplat în unele teritorii din imediata vecinătate. Cel mai elocvent exemplu este că acești migratori nu au reușit să creeze la nordul Dunării de Jos structuri social-politice, așa cum au întemeiat în alte zone ale Europei în care s-au instalat definitiv.

Așa cum s-a mai arătat, romanitatea de la nordul Dunării de Jos, în general, a fost sporită, într-o anumită măsură și prin adaosul de grupuri romanice, dislocate de pătrunderea și instalarea slavilor în regiunile dintre Dunăre și Munții Balcani²¹. Aceste grupuri latinofone au vehiculat în spațiul carpato-dunărean o serie de elemente de civilizație romano-bizantină, au facilitat răspândirea mai largă a creștinismului și au implicat populația băștinașă în activitățile economice ale imperiului, așa cum o dovedesc circulația monedei bizantine și numeroasele descoperiri de obiecte creștine, amfore și alte vestigii venite din Bizanț²².

Analiza elementelor care caracterizează cultura romanică carpato-dunăreană arată limpede că aceasta este net superioară în comparație cu aceea vehiculată de slavi, fapt ilustrat nu numai de numărul, varietatea și tehnica superioară de producere a bunurilor, ci și de marea majoritate a cuvintelor din limba română de origine dacică și latină care definesc structura casei, uneltele agricole și meșteșugărești, viața spirituală și principalele îndeletniciri.

Spre sfârșitul secolului al VII-lea și începutul celui următor, după o perioadă de relativă liniște politică, se declanșează noi pătrunderi de populații migratoare care vor afecta unele zone ale spațiului de la nordul Dunării de Jos, o importanță aparte având-o invaziile protobulgarilor și avarilor. În acest nou context politic în regiunile de la est de Carpați cercetările atestă și pătrunderea unui nou val de migrație slavă, dar mult mai diminuat numeric în comparație cu cel din veacurile anterioare²³. Această nouă deplasare de populație slavă determinată să migreze probabil din cauza presiunilor exercitate de avari și bulgari, difuzează în spațiul carpato-nistrean o serie de elemente culturale specifice zonelor dintre râurile Bug și Nipru, dar și unele de factură nomadă aduse împreună cu ei de grupuri de alani, elemente culturale care se deosebesc net de cele autohtone²⁴. Stabilite temporar în principal în aceste regiuni și ca urmare a contactelor cu populația autohtonă aceste noi grupuri de slavi și alani vor prelua și vor transmite populațiilor din regiunile lor originare de la est de Nistru o serie de elemente de factură romanică și bizantină, precum meșteșugul producerii ceramicii la roată, unele tipuri de unelte agricole și meșteșugărești, diverse obiecte de podoabă și vestimentare produse de meșteșugarii de la nordul Dunării sau de atelierele de producție din imperiul bizantin²⁵.

O nouă perioadă de liniște politică instalată în cursul secolului al VIII-lea și începutul celui următor oferă posibilitatea desfășurării unui larg și profund proces de asimilare a resturilor grupurilor de slavi stabilite definitiv aici, de altfel puțin numeroase,

²¹ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, Onești, 2017, pp. 170 - 171.

²² Idem, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V - XI e.n.*, Iași, 1981, *passim*.

²³ Idem, *op. cit.*, Iași, 2018, p. 65.

²⁴ *Ibidem*, p. 66.

²⁵ Idem, *Preliminariile culturii vechi românești*, în „Musaioș”, V, 2001, p. 93; Idem, *Precizări privind realitățile etno culturale din secolele IV - X d. Hr. în spațiul extracarpatic (cu privire specială asupra zonelor carpato-nistrene)*, în „Studia Historica et Theologica. Omagiu profesorului Emilian Popescu”, Iași, 2003, p. 191.

superioritatea culturii materiale, numărul sporit al autohtonilor și legăturile permanente cu imperiul bizantin facilitând desfășurarea unui atare fenomen cultural și etno-lingvistic. Desigur, este încă destul de dificil de stabilit exact când se va fi definitivat acest proces de asimilare etnică, lingvistică, culturală și spirituală a resturilor de slavi de către autohtoni, dar este limpede că în secolul al IX-lea, când cercetările arheologice atestă existența pretutindeni a culturii materiale de tip vechi românesc²⁶, unele din transformările etno-lingvistice și culturale derulate încă din cursul celei de a doua jumătăți a primului mileniu creștin erau deja încheiate.

Prin urmare, în stadiul actual al cercetărilor arheologice și lingvistice, consecințele apărute în urma contactelor dintre romanici și slavi nu pot fi apreciate cu adevărat decât în raport cu rezultatele directe pe care investigațiile arheologice le-a pus la dispoziția specialiștilor, singurele care, în lipsa știrilor din izvoarele scrise ale vremii, pot aduce datele necesare înțelegerii corecte a evenimentelor petrecute în perioada primului mileniu creștin. De aceea, formulările recente ale unor cercetători referitoare la slavizarea integrală a Moldovei și Munteniei²⁷, care cică s-ar fi produs în a doua jumătate a primului mileniu d. Hr., se dovedesc profund neștiințifice, adăugându-se astfel vechilor teze imigraționiste care, în pofida concepțiilor panslaviste, nu au reușit nici până astăzi să explice de ce la nordul Dunării de Jos viețuiește o numeroasă populație care vorbește o limbă latină și etalează o veche și bogată cultură materială de sorginte romană târzie și bizantină.

Cercetat cu atenție și competență, procesul de formare a limbii și poporului român evidențiază clar existența unor realități social-economice, culturale și religioase specifice spațiului carpato-dunărean, explicând limpede formarea și mai ales existența, în spațiul amintit, timp de aproape două milenii a *romanității orientale*²⁸.

²⁶ Idem, *Interferențe etno-culturale la est și sud de Carpați în secolele V - XI d. Hr.*, în „Musaioș”, XII, 2007, pp. 146 - 149.

²⁷ M. Andronic, *Istoria Bucovinei în epoca marilor migrații și până la încheierea formării Moldovei medievale*, Suceava, 2014, *passim*.

²⁸ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, Iași, 2018, pp. 11 - 25.

BISERICA VOVIDENIA – BISERICĂ VECHĂ DIN BÂRLAD

Gheorghe GHERGHE***Presentation of Mary Church – an old church in Bârlad****Abstract**

We consider that the first church in Bârlad had the name Vovidenia (Presentation of Mary) and was founded by Alexander the Good. Rebuilt in the 18th century by the Duca family it was also known as Duculeanu. At the beginning of the 19th century, she also received the second name "Paraskeva of the Balkas" to be protected from fires. The 19th century was one of calamities for the Bârlad Fair, earthquakes, floods, fires, cholera. More than ever, the merchants needed divine protection.

Presentation of Mary Church was indirectly recorded by foreign travelers through Moldova. Its existence and activity were certainly recorded in internal documents, especially of local or central administration, but such documents did not reach us. Surely there was an older church, it must have been even older than Stephen the Great, so it is more plausible to believe that the first founder was Alexander the Good. This first church could only be a Royal Church because the Bârlad Fair was dismounted on a royal spot.

Cuvinte cheie: Biserica Vovidenia, Bârlad, Alexandru cel Bun, secolele XV-XVII, ctitoria familiei Duca, Sf. Cuvioasa Parascheva.

Keywords: Presentation of Mary Church, Bârlad, Alexander the Good, XV-XVII centuries, the foundation of Duca family, Saint Paraskeva of the Balkans.

I. Istoricul Bisericii Vovidenia din Bârlad

Prima atestare documentară certă a Bârladului este din 8 octombrie 1408. Atunci, Alexandru cel Bun voievod a semnat „*certificatul de naștere*” al Târgului Bârlad, urbe care pentru câteva sute de ani va deveni reședința marelui vornic al Țării de Jos.

Intrarea localității și a ținutului înconjurător sub autoritatea domnilor Moldovei s-a petrecut în perioada anterioară, credem în intervalul de timp 1374 - 1400, în condițiile retragerii stăpânirii mongole și ale disputei dintre voivodatul lui Dragoș și Bogdan și frații Kaoriatovici.

Când Vasile Lupu ctitoria biserica cu hramul Adormirea Maici Domnului, știută apoi drept Biserica Domnească, Târgul Bârladului avea o vechime de peste 200 de ani. Comunitatea bârlădeană cunoscuse aproape zece generații, toți creștini, în majoritate ortodocși. În acele vremuri nu se putea trăi fără biserică, fără cimitir. Cunoaștem că armenii și catolicii își aveau propriile lor biserici, iar românii, fiind mai mulți trebuie să fi avut măcar două. Dar care a fost și unde a fost cea mai veche biserică?

* Profesor de istorie, Bârlad.

Informațiile sunt puține, cele mai multe tangențiale. În sprijinul aflării adevărului vom apela la informații arheologice, consemnările călătorilor străini, documentele emise de domnii Moldovei, dar și de instituțiile orășenești. Coroborate toate, aceste surse, la care trebuie adăugate elementele de logică, ne îndeamnă să credem că cea mai veche biserică a Bârladului este cea cunoscută cu numele de Vovidenia (hramul: Intrarea Maicii Domnului în Biserică). Locul pe care a fost ctitorită este același cu acela pe care îl ocupă edificiul și în prezent. Actuala biserică Vovidenia (a fost reconstruită de mai multe ori!) mai este cunoscută și cu numele de *Duculeasa*, deoarece a fost reconstruită în secolul XVIII de familia Duca. Au urmat și alte reclădiri și renovări care au dat înfățișarea actuală a bisericii.

O cercetare arheologică sistematică, profesionistă, nu s-a făcut până în prezent. Vasile Palade a întreprins un sondaj arheologic la Biserica Domnească din Bârlad cu ocazia lucrărilor de restaurare a acesteia. Rezultatele nu au fost publicate, dar Vasile Palade a afirmat ocazional că a descoperit o fundație de biserică din lemn din secolul al XV-lea, cu un plan triconc¹.

Pentru secolele XIV-XV, au fost depistate câteva obiecte cu ocazia construirii cinematografului „Victoria”. La lucrările de fundație au apărut fragmente ceramice, vârfuri de lănci și săgeți. Aceste resturi arheologice demonstrează locuirea în zona Bârladului, dar nu ne oferă elemente pentru a ne sugera existența unei biserici în acest sit.

În apropiere, la întretăierea străzilor Republicii și Mihail Kogălniceanu a fost descoperită o necropolă creștină, în inventarul mormintelor aflându-se obiecte de podoabă, ceramică, monede². Nu putem ști ce biserică a deservit acest cimitir, dar prezența lui demonstrează și existența bisericii.

Știind că Bârladul a fost în primele secole ale existenței statului medieval una din reședințele domnilor Moldovei, nu este greu de presupus că aici a existat nu doar o curte, ci și o biserică domnească. Rămâne de aflat care a fost primul Domn care a ctitorit această biserică. Cercetătorii care s-au ocupat de studierea lăcașelor de cult din Bârlad au avansat doi Domni ctitori, Ștefan cel Mare și Vasile Lupu. Dacă biserica construită de Vasile Lupu este o certitudine, o eventuală ctitorire a marelui Domn avansată până în prezent se bazează mai mult pe tradiție, ce ține mai curând de prestigiul pe care l-a dobândit în mentalul colectiv Ștefan cel Mare.

Noi credem că prima Biserică Domnească din Bârlad a fost ctitorită de Alexandru cel Bun.

Pentru a obține câteva elemente edificatoare avem nevoie de o cercetare arheologică serioasă în jurul bisericii Vovidenia. În spatele acestei biserici a existat un cimitir, în spațiul până la vechea albie a râului Bârlad. În jurul bisericii, de-a lungul timpului, au fost ridicate anexe, porți, clopotniță, școală, au fost înmormântați preoți. S-au construit străzi, au fost demolate clădiri, totul fără nici o asistență arheologică.

Biserica Vovidenia a fost consemnată indirect de călători străini prin Moldova. Dar existența și activitatea ei au fost sigur consemnate în documente interne, îndeosebi

¹ Vezi Oltea Rășcanu-Gramaticu, *Istoria Bârladului*, ediția I, vol. I, Editura PIM, Iași, 1998, p. 55.

² N. Zaharia, Mircea Petrescu-Dâmbovița, Em. Zaharia, *Așezările din Moldova de la paleolitic până în secolul XVIII*, Editura Științifică, București, 1970, pp. 312 - 313.

ale administrației locale sau centrale, dar asemenea documente nu au ajuns până la noi. Parte din ele au fost distruse de invazia tătarilor de la 1711, altele s-au pierdut în cine știe ce situații și condiții. Preotul Ioan Antonovici devenit Episcopul Iacov Antonovici, în „*Documente bârlădene*”, vol. I, a publicat „*Cărți Domnești de scutiri, acte de proprietate, inscripții și însemnări, adunate de la bisericile din orașul Bârlad*”, dar aceste documente sunt emise după 1700.

După ce domnii Moldovei au cedat moșia târgului în 1757 și vatra acestuia, în 25 noiembrie 1784 către căminarul Iordache Balș, bârlădenii au fost obligați „*să cerceteze acum cu o extraordinară sânguință, pentru a oblici pe unde s-ar putea găsi scrisorile sau documentele pierdute ale orașului*”³. Întâmplător au găsit o parte din documente printre care și hrisovul de la Ștefan cel Mare, din 1495.

Chiar dacă s-au pierdut cele mai multe dintre documentele din perioada de început a târgului Bârlad, mulți cercetători au intuit că Vovidenia este cea mai veche biserică, parte din ei văzând în aceasta Biserica Catedrală.

Al. V. Boldur a constatat existența a trei biserici din zid în Bârlad, la mijlocul secolului al XVII-lea: Biserica Domnească din 1636, Biserica Sf. Dumitru, Biserica Vovidenia, „*catedrala*” orașului pentru multă vreme și cea mai veche, din piatră și cărămidă⁴.

Al. Papadopol-Calimah a identificat biserica Vovidenia cu biserica Sf. Kiriac, pomenită de Paul de Alep în 1656⁵.

Credem că cercetătorul bârlădean a sesizat bine dacă ne gândim că în limba greacă Kir = Domn. Paul de Alep a perceput biserica Sf. Kiriac ceea ce localnicii încă numeau pe atunci vechea biserică, „*domnească*”. Reamintim că Paul de Alep a văzut atunci ambele biserici domnești și că trăiau încă târgoveți care veneau din perioada anterioară ctitoririi lui Vasile Lupu și mulți din ei le numeau pe amândouă biserici domnești.

Al. Alexandrescu-Galex a înregistrat pentru anul 1646 două biserici din piatră și șase din lemn⁶. Cele două biserici din piatră, la mijlocul secolului al XVII-lea, nu puteau fi decât Vovidenia și Adormirea Maicii Domnului.

Ultimii cercetători care au studiat bisericile din Bârlad sunt Laurențiu Chiriac („*Monumentele religioase medievale din zona Bârladului*”) și Oltea Rășcanu-Gramaticu („*Istoria Bârladului*”). Ambii înclină să creadă că Vasile Lupu și-a ctitorit biserica pe ruinele alteia mai vechi, probabil din lemn, construită de Ștefan cel Mare. Totuși, Laurențiu Chiriac are o opinie aparte în prezentarea Bisericii domnești ctitorită de Vasile Lupu: „*pare greu de crezut că Bârladul n-ar fi avut vreo ctitorie religioasă, domnească sau măcar boierească, până în veacul al XVII-lea*”⁷.

Sigur a existat o biserică mai veche, ea trebuie să fi fost mai veche și decât Ștefan cel Mare, încât mai plauzibil este să credem că primul ctitor a fost Alexandru cel Bun.

³ Ioan Antonovici, *Documente bârlădene*, vol. II, Bârlad, 2012 - vezi Prefața.

⁴ Al. V. Boldur, *Țara Bârlad. Numele și unele momente din istoria ei*, în „R. A.”, LI, tom. XXXV - XXXVII, nr. 3, 1974, pp. 437 - 439.

⁵ Al. Papadopol-Calimah, *Notiță istorică despre Bârlad*, 1889, Bârlad, p. 33.

⁶ Vezi Oltea Rășcanu Gramaticu, *op. cit.*, ediția I, vol. I, p. 11.

⁷ Laurențiu Chiriac, *Monumentele religioase medievale din zona Bârladului*, Edtura KOLOS, Iași, 2007, p. 259.

Această primă biserică nu putea fi decât Biserica Domnească deoarece Târgul Bârladului a fost descălecat pe loc domnesc.

Laurențiu Chiriac este convins că „certitudinea va fi dată de cercetarea arheologică în vechea vatră a târgului [...] ar trebui să fie inițiate noi cercetări arheologice exhaustive la acest reprezentativ monument religios al târgului, cu șanse reale de a ne edifica asupra evoluției sale”⁸.

Oltea Râșcanu-Gramaticu este convinsă că Vasile Lupu a reclădit din zid vechea biserică ctitorită de Ștefan cel Mare⁹.

Voica Pușcașu¹⁰ a avut ezitări din moment ce a înregistrat două biserici numite „Domneasca”, ambele la nr. 10, strada Vasile Lupu, cu apariție ante 1504. Separat a înregistrat și biserica lui popa Toader (ante 1444, dar nu precizează locul unde a funcționat). Biserica Vovidenia este menționată ante 1768, pe strada Ștefan cel Mare, nr. 6. Aceasta este însă biserica popii Toader. Menționarea ei ante 1768 sugerează că anul ctitoririi nu se cunoaște. Totuși, în secolul al XVIII-lea, biserica a fost reconstruită de familia Duca. Ante 1768 sugerează acest act al reconstrucției.

În răspunsurile la *Chestionarul* trimis preoților de Ioan Antonovici, anul reconstrucției este consemnat cu aproximație, „poate cam pe la 1720”¹¹.

Informații ezitante sunt și în Sinodicul Bisericii Vovidenia. Consemnarea s-a făcut în conformitate cu amintirile unui târgoveț, Andreiu Gheorghe, care a trăit până la 1875 și care se născuse în secolul anterior. După spusele lui „această Biserică datează de pe la 1770, și că este făcută de o familie Duculeasa”. Tot familia Duca a construit bolta și chiliile din fața bisericii¹². Toate datele din secolul al XVIII-lea se referă la reconstrucția datorată familiei Duca.

Sinodicul bisericii a mai consemnat și în *Notițe istorice*. Acestea sunt mai aproape de adevăr, deoarece cuprind evoluția bisericii începând cu secolul al XIX-lea.

Biserica construită / reconstruită de familia Duca a slujit enoriașilor până la marele cutremur din 1802, când s-a dărâmat. „După care apoi au început a se rezidi din nou, prin ajutorul poporanilor și stăruințele preotului Manole, făcându-se Biserica cu 5 turnuri și a cărei lucrare s-o terminat la 1812”¹³.

Secolul al XIX-lea a pus la grele încercări Biserica Vovidenia de mai multe ori. Cutremurele grozave au alternat cu incendiile devastatoare. În 14 octombrie 1826, la câțiva ani de la reconstrucție, în timpul unui incendiu, biserica a căzut cu turnuri cu tot. Preotul bisericii, Theodor Duhovnicul, din dorința de a salva obiecte din interiorul bisericii a fost în pericol de a fi zdrobit sub dărâmături. Enoriașii - pentru a feri biserica de alte incendii - au pus-o sub patronajul unui al doilea hram, „Preacuvioasa Parascheva”. Biserica a fost refăcută cu cheltuiala lui D. Hagi Milea, dar și cu stăruința poporenilor.

⁸ *Ibidem*, pp. 258 - 260.

⁹ Oltea Râșcanu-Gramaticu, *Istoria Bârladului*, ediția a III-a, Editura Pim, Iași, 2015, vol. I, p. 185.

¹⁰ Voica Pușcașu, *Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Țara Românească și Moldova până la sfârșitul sec. XVIII*, Editura Vremea, București, 2001.

¹¹ I. I. Oprea, *Ioan Antonovici-Depozitarul*, Opere, vol. II, Editura PIM, Iași, 2011, p. 41.

¹² Iacov Antonovici, *Documente bârlădene*, vol. V, ediție anastatică, Editura Sfera, Bârlad, 2012, p. 88.

¹³ *Ibidem*, p. 89.

Calamitățile păreau fără sfârșit, cutremurul din 1838 a dărâmat biserica abia reconstruită. Târgoveții au făcut un nou efort. Evenimentul a fost consemnat pe peretele bisericii, sub *cafas*. „În dzilele Prea Înălțatului Domnului nostru Grigorie Alexandru (Ghica) s-a zugerăvit părății bisericii prin osârdia epitropilor: Pavel (Filibiu), Ghețu Mihail, Chiriac Dobrovici, Hagi Chiriac Calciu, Cruceanu Mosca, Hagi Panainte, Hagi Dimitriu”. Anul 1849 (Deche)myr 12.¹⁴

Tot Sinodicul ne informează că în 1886 s-a construit un nou grilaj în jurul bisericii, iar în 1893, prin stăruința epitropilor sachelarul Dimitrie Blănariu, Gheorghe S. Rășcanu și Grigore Costea, s-a construit un imobil pe strada Ștefan cel Mare, în locul bolții ruinate¹⁵. În 1896, Gheorghe Alexandru - comerciant și prim cantor - a reparat pereții exteriori, acoperământul și pridvorul¹⁶.

Lucrări noi la biserică s-au făcut între anii 1913-1914. A avut loc o restaurare completă (ridicarea catapetesmei, pictarea interiorului, construirea pridvorului și a turlei cu clopote)¹⁷.

În 1928, la solicitarea preotului Ștefan Vasilescu, pictorul Theodor Bălăeșu a poleit catapeteasma bisericii cu foi de aur¹⁸.

După cutremurul din 1940, biserica a fost reparată din nou. S-a refăcut pictura în 1942, de către pictor Constantin Tăbăcaru. Cutremurele din 1977, 1986 și 1990 au provocat alte distrugerii.

Ultimele lucrări de consolidare s-au făcut în perioada 1991-1993, cu stăruința preotului paroh Popa Dumitru, dar și cu sprijinul Direcției Monumentelor Istorice. Între 2001 - 2003, biserica a fost repictată, în timpul preotului paroh Ștefan Beznea. În 2012, în curtea bisericii a fost construită o casă praznicală, prin îngrijirea preotului Florin Chereac-Pavliuc.

II. Proprietățile Bisericii Vovidenia din Bârlad

Iacov Antonovici, în vol. V al „*Documentelor bârlădene*”, a publicat o listă cu Ajutătorii bisericii Vovidenia, listă în care erau cuprinse binefacerile după 1770:

1) Ștefan Duca și Vasile Dăscălașu au dăruit Bisericii locurile de peste „*Podul cel Mare*”;

2) Paraschiva Vidră a dăruit Bisericii locul Hanului din strada Sfântului Ilie ce se zice și „*La trei scări*”;

3) Monahul Eliseu a dăruit Bisericii locul unde s-a găsit clopotnița „*de la fundul Altarului Bisericii, pe malul Bârladului, în 1800, pentru locuința preoților*”;

4) Preotul Manole a dăruit casa sa cu locul ei Bisericii ca să fie de locuință preoților spre pomenirea sa. Donația a fost făcută în 1801. Acolo a locuit profesorul Ioan Popescu mai târziu;

5) Pavel Duca, epitrop al Bisericii la 1824 a dăruit locul Bolței, în Ulița Veche și chiliile din fața Bisericii. Această uliță / stradă, mai târziu se va numi: Ștefan cel Mare;

¹⁴ Ioan Antonovici, *op. cit.*, vol. I, p. 309.

¹⁵ *Ibidem*, vol. V, p. 89.

¹⁶ *Ibidem*, p. 90.

¹⁷ Oltea Rășcanu-Gramaticu, *op. cit.*, ed. a III-a, vol. I, p. 313.

¹⁸ Al. Crăciun, *Monografia județului Tutova*, Bârlad, 1943, p. 164.

6) Neculai Drăganu, în 1875 a dăruit Bisericii Vovidenia casele din dosul stradei Ștefan cel Mare, spre pomenirea sa;

7) Ilinca Scărlat Manu și Iordache Manu, în 1858, au dăruit locul sterp de lângă Biserica situat în strada Ștefan cel Mare, pentru clopotniță.

Alte proprietăți sunt cunoscute din actele păstrate în arhiva bisericii, toate după 9 mai 1754:

1) În 16 februarie 1775, Alisandra Țifărănescu a dăruit Bisericii Vovidenia un loc de casă, în Târgul Bârladului, lat de 3 stânjeni liniari în față și de 6 stânjeni în dos. Documentul a fost semnat de preotul Vasile Proja. Cea mai mare parte din martori au pus degetul.

2) La 16 februarie 1799, Paraschiva, soția răposatului Vasile Vidră a dăruit Bisericii Vovidenia un loc de dugheană.

3) În 9 decembrie 1800 preotul Manole de la Biserica Ducăi a vândut un loc de 4 stânjeni Bisericii Vovidenia, loc cumpărat de la Ilinca preoteasa preotului Constandin Balaban.

4) În 1806, preotul Ioniță - din călugărie ieromonahul Elisei - a dăruit Bisericii Vovidenia două case ale sale de pe malul Bârladului. A semnat: Eu Ermonah Ilese, popa Ioniți ot târgu Bârladului. Această danie a fost întărită de preotul Ioniță și în 5 martie 1809. La sfârșit apare mențiunea: „*Preotu Toderu am scris cu zisa preotului. În acest document preotu și-a trecut și pomelnicul și apoi a semnat - Am scis cu mâna me, Ermonah Elisei. Martor: Meletie monah, am fost de față.*”

5) Zanet zaraful a dăruit Bisericii Vovidenia un loc de pivniță din vatra târgului, pe loc gospod. Locul se găsea „*alături cu țintirimul Sfintii biserici Vovidenii*”. Dania a avut loc în 12 martie 1815.

6) În 22 iunie 1817, biserica Vovidenia a plătit la epitropia moșiei Târgului Bârlad suma de 31 lei ce reprezenta analoghia celor 34 stânjeni din Ulița Veche ce deveneau veșnica ei stăpânire, după cumpărarea în 1815 a Moșii Târgului de la Profira Dimachi, născută Miclescu.

7) În 29 martie 1821, Constandin feciorul Mitului Profor a vândut bisericii doi stânjeni cu 250 lei.

8) Biserica Vovidenia a avut pe Ulița Veche 3,5 stânjeni. Acest loc, în 25 martie 1824 a fost arendat pe 2 ani lui Alexandru Agbasu.

9) În 16 martie 1843, Vasile Teodor a arendat locul a trei dughene de peste Podul cel mare pentru care trebuia să plătească 90 lei pe an¹⁹.

În 14 decembrie 1838, epitropul Bisericii Vovidenia, Dimitrachi Duca a primit un opis de hârtiile atingătoare de locurile afierosite Sfintei Biserici din Târgul Bârladului²⁰.

III. Școala Bisericii Vovidenia din Bârlad

Târgul Bârladului - fiind sute de ani sediul Marelui Vornic al Țării de Jos, capitala unui ținut, punct de vamă, locul unde trăiau și se întâlneau cel mai des în zilele de iarmaroc meșteșugari și negustori, localnici sau alții, veniți din țară și de peste hotare -

¹⁹ Ioan Antonovici, *op. cit.*, vol. I, pp. 69 - 118.

²⁰ *Ibidem*, pp. 107 - 108.

a avut nevoie de oameni cu carte, care să știe a scrie și a citi, să țină catastife, să întocmească corespondențe, chiar în mai multe limbi, mai ales în română și slavonă. Dacă nu toți, măcar o parte din cei aflați în slujba Domniei sau a autorităților locale, sigur au învățat carte în Bârlad. În vremurile vechi, în Bârlad, nu au existat școli particulare sau publice, carte se învăța numai în școlile de pe lângă biserici sau mănăstiri. Cele mai apropiate mănăstiri de Bârlad au fost cele de la Bursuci, Grăjdieni, Bujoreni, dar și cele ctitorite în veacul XVII. Bârladul, în jurul anului 1400, exista ca târg, ca urbe, dar și ca sediu al administrației centrale și locale. În aceste condiții, cu certitudine a existat o școală pe lângă prima biserică din Bârlad și aceasta nu putea fi decât Vovidenia, biserica din centrul vechi al orașului, biserică în care a slujit popa Toader înainte de 1444, dar și alții.

Biserica ctitorită de Vasile Lupu și care se va numi Domnească, uzurpând calitățile vechii biserici Vovidenia, a devenit locaș de cult sfințit abia în 1636.

Cunoașterea noastră despre prima școală din Bârlad este obstrucționată de distrugerea primelor documente ale Târgului și ale Bisericii Vovidenia de jaful tătarilor de la 1711, cei care s-au năpustit cu sabie și foc peste Moldova meridională după victoria de la Stănilești a turcilor asupra celor doi monarhi; Petru cel Mare, Țarul Rusiei și Dimitrie Cantemir, Domnul Moldovei. În puținele documente din primele secole ale Târgului și Domniei, păstrate în alte proprietăți, apar mulți știutori de carte, unii din ei semnând ca martori, dar cei mai mulți, fără astfel de știință, „semnând” cu degetul.

Cel mai vechi document păstrat și emis de oficialitățile Târgului Bârlad este din 1434 - 1437. A fost păstrat în Arhiva orașului Brașov, scris în limba slavonă, publicat de Ioan Bogdan. Documentul este o scrisoare a lui Hârlea (șoltuzul din Bârlad) adresată birăului (primarului) din Brașov. Este o dovadă a cunoașterii scrisului, dar și a limbii slavone, în Bârlad, la câteva decenii după descălecarea Târgului.

La 11 ianuarie 1582 a fost scris un act în Bârlad, de către șoltuzul Jurjea, pentru o vânzare din satul Greci. Același șoltuz Jurjea / Giurgea a semnat, în prezența celor 12 pângari, un act de vânzare în satul Vișteleşti²¹.

La 6 martie 1599 a semnat un document „*Procop Negrea uriadnic (funcționar inferior) din Bârlad*”²². În 6 august 1622 a semnat Pavel uriadnicul o învoială și plata pentru întoarcerea unei cumpărături de țigani²³. În anii următori se înmulțesc actele în care semnează mulți preoți, șoltuzi, căpitani, uriadnici, negustori și alți târgoveți. Sunt și documente unde martorii au pus numai degetul.

Informație sigură despre Școala de la Biserica Vovidenia avem de la jumătatea secolului al XIX-lea, din anul 1847. Atunci erau înscriși 12 elevi, care învățau carte cu dascălul Gheorghe Neagu. Materia învățăturii, după cum consemnează documentul, cuprindea: Pisaltiri, Otrena, Vicernie, Buchili, Ceasurile.

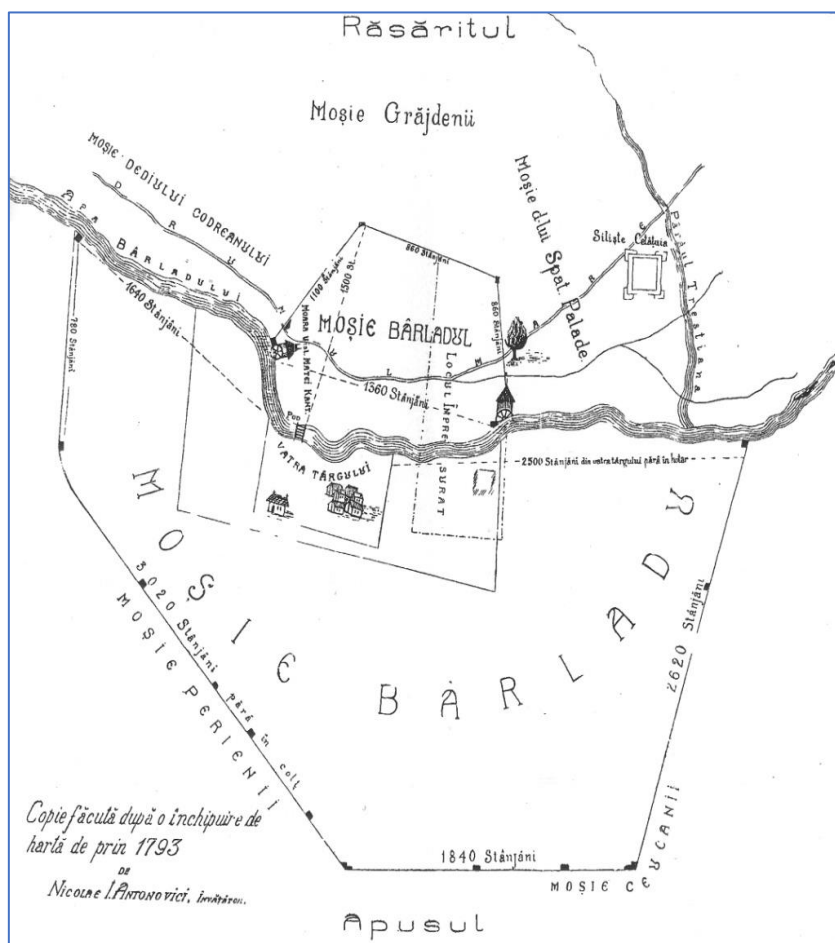
Faptul că toți elevii erau băieți și materiile studiate cuprindeau învățătură creștină ne sugerează că Școala pregătea slujitori ai bisericii din Târg sau pentru satele din jur. Unul din elevi era fiul preotului Ilie. Numele de familie ale celorlalți elevi erau: Cojocariu, Fâlcianu, Cantaragiu, Milea, Bănceanu, Săpunariu, Brăgariu. Numele celor

²¹ *Ibidem*, vol. IV, pp. 1 și 32.

²² *Ibidem*, p. 37.

²³ *Ibidem*, p. 51.

mai mulți provenea de la meseria practică de familia lor, numele altora părând că indică localitatea de origine: Banca, Fâlcium etc.

Harta moșiei Târgului Bârlad (apud Nicolae I. Antonovici)

CRONICILE OFICIALE MOLDOVENEȘTI DIN SECOLUL AL XVI-LEA

Monica DRAGOMIRESCU***The official Moldovan chronicles of the sixteenth century****Abstract**

In the 16th century, three official chronicles in Slavonic language of great historiographical value were written in Moldova. In terms of time, they continue the chronicle began during the reign of Stephen the Great. Framed in the type of court chronicles, they fulfill the same role of supporting the central authority and glorifying the voivode, by whose order the work was drawn up.

Cuvinte cheie: *cronici oficiale, Moldova, slavonă, Macarie, Eftimie, Azarie.*

Keywords: *official chronicles, Moldova, Slavonic, Macarie, Eftimie, Azarie.*

În secolul al XVI-lea au fost redactate în Moldova trei cronici oficiale în limba slavonă, de mare valoare istoriografică. Din punct de vedere cronologic, acestea continuă letopisețul început pe vremea lui Ștefan cel Mare. Încadrate în tipul cronicilor de curte, ele îndeplinesc același rol de susținere a autorității centrale și de preamărire a domnului, din ordinul căruia se întocmea lucrarea.

Cea dintâi cronică este **Cronica lui Macarie**, egumen al mănăstirii Neamț în 1523 și episcop de Roman în 1531. Mare cărturar, acesta fusese discipol al mitropolitului Teoctist II (1508 - 1528), pentru învățătura și caracterul căruia are numai cuvinte de laudă în opera sa.

Macarie s-a remarcat ca un copist iscusit de texte slave, poate chiar autorul unor lucrări pierdute, fiindcă mărturisește la începutul cronicii sale: „*Ne-am apucat deci și noi care după putere și până acum ne silim cu dragoste de muncă pentru astfel de lucruri, să tragem lanțul cuvintelor până la anii... din vremea noastră*”¹ - certă aluzie la alte scrieri precedente.

Cronicarul scrie, după cum el însuși recunoaște, din porunca lui Petru Rareș, de două ori domn al Moldovei (1527 - 1538, 1541 - 1546), și a logofătului Teodor „*spre a împlini poruncile domnești, adică ale slăvitului și pentru dușmani înfricoșatul Petru, feciorul lui Ștefan Voevod cel Viteaz, și ale marelui său logofăt Kir Teodor, căci ei mi-au poruncit nemerniciei mele celui mai de pe urmă dintre ieromonahi, smeritului Macarie, a nu lăsa faptele întâmplare în vremurile și domniile trecute să rămână învăluite în mormântul uitării, ci a le preda istoriei*”².

* Muzeograf, Muzeul Județean „Ștefan cel Mare” Vaslui.

¹ Petre P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV - XVI publicate de Ioan Bogdan*, Editura Academiei, București, 1959, pp. 74 - 75.

² Nicolae Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, Editura Minerva, București, 1980, p. 63.

Primind această sarcină, Macarie încropește istoria Moldovei începând cu 1504, anul morții lui Ștefan cel Mare, și finalizând în 1551, pe vremea lui Ștefan Rareș. Se cunosc trei versiuni ale acestei cronici, publicate de Ioan Bogdan. Prima se încheie cu zece ani mai devreme, în 1541, la momentul revenirii pe tron pentru a doua oară a lui Petru Rareș. Acest manuscris a fost copiat de călugărul Isaia de la Slatina, în 1561, și înglobat într-un codice păstrat în Biblioteca Academiei Teologice din Kiev. Culegerea istorică mai conținea încă două letopisețe: *Putna I* și cronica lui Eftimie, ucenicul lui Macarie. A doua versiune, cea mai completă, cuprinde forma definitivă a cronicii care merge până în 1551. Această lucrare a fost descoperită la Biblioteca Națională a Rusiei din Sankt Petersburg, într-un alt codice de la sfârșitul secolului XVI, care mai avea intercalate cronica *Putna II* și cea al lui Azarie. A treia și cea mai succintă versiune îi aparține istoricului rus E. V. Barsov și cuprinde doar partea de început a cronicii lui Macarie.

Pentru evenimentele din perioada 1504 - 1525 (până la moartea lui Petru, fiul lui Bogdan al III-lea), cărturarul a copiat, după toate probabilitățile, o variantă a vechiului letopiseț moldovenesc de la curtea lui Ștefan cel Mare. De aici înainte, începe partea personală a lui Macarie, separată de restul textului prin următoarele vorbe: „*Cele de până aci le-au adunat și cu meșteșug le-au întocmit și ni le-au lăsat nouă, copiilor lor, spre scumpă moștenire, scriitorii dinainte de noi; nu știm cine anume, se vede însă oameni iubitori de Dumnezeu*”³. Această însemnare relevă că, la un sfert de secol de la moartea lui Ștefan cel Mare, un stareț învățat din mănăstirea Neamț nu cunoștea, nici măcar din tradiția călugărilor, cine anume s-a ocupat de redactarea cronicii țării înaintea lui.

Letopisețul debutează cu o dată semnificativă în istoria Moldovei, 1504, anul în care răposează marele Ștefan și ia sfârșit domnia sa. Urmează o expunere evenimentială analitică până la începutul domniei lui Petru Rareș. Informațiile coincid cu cele din Cronica de la Bistrița și cea de la Putna, dar ele sunt prezentate mai stilizat și detaliat, cu un caracter religios accentuat. Macarie nu era satisfăcut doar cu datele sumare pe care le întâlnise în lucrarea predecesorilor, de aceea el a reluat istorisirea acestei perioade, care include domnia lui Bogdan al III-lea și cea a lui Ștefăniță cel Tânăr.

Narațiunea este intensificată cu noi știri: împăcarea în 1507 a celor două tabere inamice, moldoveni și munteni, datorită intervenției mitropolitului sârb Maxim Brancovici; expediția militară din 1509 a lui Bogdan în Polonia, avansată până sub zidurile orașului Liov; năvălirea în 1510 a polonezilor și a tătarilor în Moldova; înfrângerea și uciderea în 1514 a lui Trifăilă, un pretendent la tronul țării; începerea domniei lui Ștefan cel Tânăr în 1517 și înfruntările lui cu tătarii din 1518; decapitarea hatmanului Luca Arbore în 1523, fiind acuzat de trădare; răscoala din 1524 a boierilor împotriva domnului, înăbușită în sânge; incursiunea din 1526 a lui Ștefăniță în Țara Românească și următoarele două bătălii purtate cu muntenii; moartea subită în 1527, la Hotin, a tânărului voievod.

Domnia lui Petru Rareș are un rol central în cadrul cronicii, înfățișarea acesteia fiind realizată într-un stil retoric, cu figuri poetice, pe un ton moralizator și religios. Macarie relatează alegerea lui Petru Rareș ca domn la Hârlău (județul Iași) în 1527,

³ Nicolae Cartojan, *op. cit.*, p. 63.

pătrunderea acestuia în Transilvania în 1529 pentru a-și extinde posesiunile din această regiune, luptele cu polonezii din anii 1530 și 1531 cauzate de disputarea între cele două părți a Pocuției, campania otomană din 1538 în Moldova, condusă de sultanul Soliman Magnificul, trădarea suferită de Petru Rareș din partea boierilor temători în fața forței cu mult superioare numeric a turcilor, fuga și rătăcirea voievodului prin munți, urmată de adăpostirea în Cetatea Ciceului (feuda sa din Transilvania), plecarea acestuia în 1540 la Constantinopol spre a recăpăta sprijinul sultanului, reconcilierea finală și reluarea domniei în 1541.

Macarie conferă cronicii sale un caracter memorialistic, făcându-și și el loc în letopiseț. În 1531, „*rostogolindu-se roata bisericească de la unii la alții, ajunse în suișul ei și pe smeritul*”⁴, fiind sfințit ca episcop.

Drept recunoștință, cărturarul elogiază faptele vitejești ale lui Petru Rareș și blamează complotul boierului Mihai, „*om foarte viclean*”. Soliman, „*prea îngâmfatul stăpânitor al turcilor, suflând ca vântul năpraznic de la apus*” se năpustește asupra Moldovei cu toată păgânitatea. Boierii, „*ca niște câini turbați*”, îl abandonează pe voievod, care, rămas „*mai gol decât văzduhul*”, este nevoit să scape prin fugă, „*ca luceafărul ce se ascunde sub pământ sau ca bătrânul Cronos*”. La Ciceu, unde era așteptat de familia sa, domnul își îmbrățișează copiii „*ca un vultur ce-și acopere puișorii fără pene*”. Chiar și sultanul ajunge să îl compătimizească pe voievodul care stă închis „*ca fiara în cursă*” și consimte să îl reînscăuneze⁵.

Odată ce își recapătă domnia, Petru Rareș recurge la aprige represalii împotriva trădătorilor: „*pe cei ce se răzvrătiseră, silit de împrejurări, se pune pe schingiuri și pe ferecații mai sus-numiți îi măcelărește, le belește fețele*...”⁶. Ultimii săi ani de domnie sunt abordați destul de sumar, amintind de exemplu incursiunea din 1541 în Transilvania și capturarea voievodului Ștefan Mailat. În rest, e limpede că Moldova s-a bucurat de o perioadă relativ pașnică, Petru Rareș dând dovadă de mai multă abilitate diplomatică și evitând să se mai confrunte cu doi adversari în același timp. Domolit, acesta „*își hrănește cinstitele bătrânețe cu băi și băuturi și mâncări, întocmai ca o lebădă cu penele aurite d-asupra unei clădiri*”⁷.

Mai departe, este notată moartea lui Petru Rareș, „*de boală rea, căci om era și el*”, la Suceava, și înmormântarea la mănăstirea Probota, ctitoria sa. Tronul este ocupat de către fiul lui, Iliaș, pe care cronicarul ni-l înfățișează în culorile cele mai negre: „*moale și mic la suflet, care întru nimic nu s-au arătat asemănător tatălui său ca și cum nu l-ar fi crescut ca fiu*”⁸. Se înconjurase de sfetnici turci cu care își petrecea timpul și era atras de petreceri. Treburile țării nu îl interesau, în schimb „*se lăuda că știe să prinză păsări în laț și își apleca urechile și inima la turcoaice spurcate*”⁹.

Ca și cum nu ar fi fost suficient, el jefuiește țara în mod cumplit, luând toate „*averile mișcătoare și nemișcătoare ale episcopilor și ale mănăstirilor*” - Macarie

⁴ Alexandru Piru, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 27.

⁵ *Ibidem*, pp. 27 - 28.

⁶ *Ibidem*, p. 28.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Nicolae Cartoian, *op. cit.*, p. 64.

⁹ Alexandru Piru, *op. cit.*, p. 28.

însuși este înlăturat din scaunul episcopal, în urma unor intrigi: „*Oameni pricepuți la vicleșuguri țesură minciuni pline de clevetiri și le spuse doamnei Elenei și fiului ei Iliș și am căzut cu strașnică cădere. Despoiat am fost de scaun... și cu grele ispite m-am luptat, fiind lăsat mai gol decât văzduhul*”¹⁰.

Tânărul voievod era nemilos chiar și cu boierii, cărora le aplica pedepse dintre cele mai dure: îi orbea, puneă să li se taie nasul sau îi forța să se refugieze prin țări străine. În cele din urmă, el abdică în favoarea fratelui său, Ștefan Rareș, își părăsește familia și se duce la Constantinopol. Aici, spre oroarea cărturarului, se convertește la islam, luând numele de Mehmet: „*O, dreptate, o, soare, cum ai putut suferi astfel de fărâdelegi ale celui ce au fost un batjocoritor al lui Hristos, un înșelător al creștinilor, un încătușat la minte de înșelători vicleni, un vândut diavolului și afurisitului Muhamet al turcilor, al cărui nume l-au și luat, de trei ori blestematul!*”¹¹.

Această nenorocire nu a durat, însă, prea mult, fiindcă Ștefan Rareș i-a încredințat din nou misiunea arhierescă: „*întorcând puternica sa mână, pe mine surghiunitul, un mort între vii, mă chiamă și cu mâna domniei sale îmi încredințează iarăși cârja*”. Drept recunoștință, Macarie îl prezintă în letopiseț ca fiind un suflet luminat, plin de calități vitejești: „*Și iarăși străluciră razele dreptei credințe, și iarăși străluciră zorile binefacerii și toți deopotrivă laudau pe voevod și toți cu osârdie iubeau pe domnul Ștefan, căci era milostiv și iubitor de călugări și hrănitor de săraci...*”¹².

În realitate, noul domn nu era cu nimic mai vrednic decât fratele său, din contră. Și el se întovărășise cu turcii și își câștigase pe bună dreptate disprețul celor din jur, contrar spuselor lui Macarie, care ne-a creat o imagine falsă despre acest voievod.

De aici încolo, Macarie nu își mai continuă cronica, probabil pentru că ar fi trebuit să specifice motivele pentru care Ștefan Rareș a fost ucis de către boieri la doar un an de la preluarea domniei, în 1552: autoritarismul său exacerbat și desfrânarea de care a dat dovadă.

În constituirea lucrării sale, eruditul și-a ales ca model literar istoria Imperiului Bizantin a lui Constantin Manasses, un cronograf de mare popularitate în lumea slavă. Acest călugăr scriitor redactase în versuri, în secolul XII, o cronică universală, care începea nararea evenimentelor de la crearea lumii și se încheia la sfârșitul domniei împăratului bizantin Nichifor Botaniates, în 1081. El preluase anumite motive din scrierile anterioare și le îmbogățise cu povestiri biblice și cu legende populare bizantine. Pentru a-i conferi operei sale rafinament literar, cronicarul a înfrumusețat-o cu tot felul de imagini extravagante și figuri de stil, în special metafore.

Această scriere a fost tradusă în 1345 din grecește în slavona mediobulgară, în Bulgaria, însă sub formă de proză. Prin intermediul refugiaților slavi, o copie a ajuns în mănăstirile moldovenești, impresionându-l pe Macarie într-atât, încât a decis să se inspire din ea în alcătuirea propriei sale cronici. Numeroase elemente lexicale și epitete pretențioase au fost copiate practic cuvânt cu cuvânt și atribuite întâmplărilor și personajelor din letopiseț.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Nicolae Cartoian, *op. cit.*, p. 64.

Cărturarul a compilat mai ales pasajele legate de domnia lui Petru Rareș, „patronul” său. Așa, de pildă, în descrierea confruntărilor voievodului cu polonezii, sunt împrumutate din Manasses podoabele stilistice cu care acesta ilustrează războiul troian; atributele pe care cronicarul bizantin i le acordă lui Ahile, Macarie le adaptează pentru domnul moldovean; în prezentarea fugii lui Petru Rareș prin munți, în drum spre Transilvania, sunt preluate două secvențe: una privind pornirea la vânătoare a împăratului Marcian și a însoțitorilor săi prin munții Balcani, alta referitoare la pozițiile ocupate de Iustinian lângă Constantinopol, în lupta cu Philippic, adversarul său; scăparea lui Petru Rareș din cetatea Ciceului este echivalată cu scăparea lui Vasile Macedoneanul din capcanele bulgarilor; starea de mulțumire sufletească a voievodului în cea de-a doua domnie este inspirată din viața desfătăată a împăratului Mihail al III-lea Bețivul, iar imaginea lebedei cu penele aurite care stă deasupra unei clădiri este preluată întocmai. Până și atunci când se referă la propria lui suferință, ca în momentul în care a fost înlăturat din scaunul episcopal, Macarie recurge la mijloacele stilistice ale lui Manasses: „O, zavistie, fiară crudă, tigrul mâncător de oameni, săgeată fără de fier, suliță mai ascuțită decât toate!”¹³. În fine, învățatul preia modelul bizantin și în denominarea anilor: „în anul ce se capătă dacă numeri de șapte ori câte o mie și de cinci ori câte cinci de cinci ori și a opta rotație de la facerea lumii”¹⁴ - 7058 (1550).

Astfel, majoritatea cercetătorilor au considerat că imitarea stilului autorului bizantin diminuează valoarea istorică și literară a letopisețului, întrucât Macarie a transpus pasaje întregi din opera acestuia chiar și atunci când ele nu se potriveau cu realitățile țării. „Viața Moldovei, cu zbuciumul ei, cu boierii și domnul ei” - afirmă Nicolae Cartoian - „în loc să fie înfățișată în lumina adevărată, este îmbrăcată în anacronice zorzoane de stil bizantin, care, prin bombasticitatea lor, lasă impresia a ceva artificial și uneori chiar ridicol”¹⁵.

Un alt punct slab al lucrării monahului este dat de caracterul ei de cronică oficială, total lipsită de obiectivitate. Scriind la comanda lui Petru Rareș, nu se poate referi la acest voievod decât în termeni laudativi, de multe ori exagerându-i calitățile. Totodată, se arată supus adulțor al lui Ștefan Rareș, distorsionând în mod vădit realitatea. „Lipsa de imparțialitate, faptul că avem a face cu o cronică scrisă la comandă, silește pe istorici să fie circumspecți cu această scriere”, avertizează slavistul P. P. Panaitescu¹⁶, care totuși recunoaște și avantajul lui Macarie de a fi bine informat despre fapte necunoscute altora, datorită legăturilor pe care ierarhul le avea la curtea domnească. Un alt exeget, Alexandru Piru, conchide succint astfel: „Părerea că recursul la Manasses ar altera însă complet adevărul istoric al cronicii este exagerată”¹⁷.

În pofida aluviunilor sale retorice, trebuie să admitem că letopisețul lui Macarie reprezintă o lucrare bine întocmită, cu varii secvențe originale, independente de modelul bizantin. Cronica sa reflectă o autentică operă literară și un izvor de mare însemnătate istorică, în orice caz superioară față de cât sunt înclinați să aprecieze mulți cercetători.

¹³ Ibidem, p. 65.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Petre P. Panaitescu, op. cit., p. 76.

¹⁷ Alexandru Piru, op. cit., p. 28.

Cronica lui Eftimie constituie continuarea lucrării lui Macarie, în prima sa formă care mergea numai până la 1542. Ea s-a păstrat într-un singur manuscris, descoperit de Ioan Bogdan în același sbornic de la Kiev, copiat de călugărul Isaia de la Slatina. Acesta a redactat corpul de cronici al Țării Moldovei în mănăstirea Slatina, ctitoria lui Alexandru Lăpușneanu.

Identitatea acestui cronicar pe nume Eftimie nu a fost complet elucidată. Se știe că a fost discipol al lui Macarie, însă cu privire la gradul pe care l-a avut în ierarhia bisericească există diverse opinii. Unii istorici, printre care însuși Ioan Bogdan, îl identifică cu episcopul de Rădăuți dintre 1552 și 1561, ipoteză demontată de P. P. Panaitescu. Acesta aprobă mai degrabă teoria conform căreia Eftimie ar fi fost egumen la mănăstirea Căpriană, făcând legătura între acest stareț de pe timpul lui Alexandru Lăpușneanu și Macarie, episcopul de Roman¹⁸. O a treia supoziție, susținută, printre alții, de Nicolae Cartojan și Lucian Boia, îl vede pe cronicarul Eftimie în persoana egumenului mănăstirii Neamț din 1553, devenit între 1566 și 1574 episcop ortodox în Transilvania.

Scrisă în mediobulgară, cronica înglobează istoria Moldovei începând cu urcarea pe tron pentru a doua oară a lui Petru Rareș, în 1541, până la debutul zidirii mănăstirii Slatina, în 1554.

Lucrarea este contemporană cu faptele relatate. Eftimie, din câte mărturisește, a primit de la Alexandru Lăpușneanu porunca de a continua letopisețul dascălului său: „*Până aici s-au scris cu osteneala preasfințitului părinte al nostru Macarie, episcopul de Roman. Iar cele ce s-au întâmplat de aici înainte, evlaviosul Io Alexandru voievod mi-au poruncit mie, ieromonahului Eftimie, celui din urmă între egumeni, a le scrie pe scurt, ca nu cumva cu trecerea vremilor să se cufunde și acestea în adâncul uitării*”¹⁹. Avem, așadar, de-a face cu o altă cronică oficială, ce zugrăvește prin contrast domniile celor doi fii ai lui Petru Rareș în culorile cele mai sumbre, iar domnia lui Lăpușneanu, numai până la al doilea an, în elogieri dintre cele mai glorioase.

Cronicarul începe prin a repovesti, în același stil retoric, ultimii ani ai domniei lui Petru Rareș, mai precis cum „*s-a sculat Petru Vodă asupra lui Mailat, voievodul Ardealului*”. El îl ademeneste pe Ștefan Mailat într-o capcană, îl pune în lanțuri „*și-l trimise marelui împărat al turcilor Soliman*”²⁰. Alte fapte consemnate din timpul lui Petru Rareș sunt incursiunea în Ungaria din 1542 și trimiterea fiului său, Iliș, ca ostatic la curtea otomană din Constantinopol, în 1544. La scurt timp, voievodul își dă ultima suflare, iar succesorul lui, Iliș, preia conducerea.

Din reconstituirea domniilor excentrice ale fraților Rareș, se conturează cele mai înfocate pagini ale cronicii. Autorul meditează îndelung asupra noului domn, pe care îl numește „*Iliș Mahomet*”, cu scopul de a-i evidenția nelegiuirea. Viața acestuia este profilată cu detalii inedite: în 1541, este trimis de către tatăl său la Constantinopol, unde înfiripează o prietenie atât de strânsă cu niște tineri turci, încât îi aduce cu sine la întoarcerea în Moldova; sunt pomenite conversațiile religioase pe care Iliș le purta cu

¹⁸ Petre P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 106.

¹⁹ Alexandru Piru, *op. cit.*, p. 29.

²⁰ Ioan Bogdan, *Vechile cronice moldovenesci până la Urechia*, Editura Lito-Tipografia Carol Göbl, București, 1891, p. 214.

„*afurisiții*” de turci, în special cu amicul lui, Hadăr, „*stricat la năravuri*”²¹, „*cel mai viclean și mai răutăcios prin diavoleasca lui învățătură și vrăjitorie*”²²; aducerea unui adevărat harem de turcoalice din Constantinopol și ostilitatea lui față de cler: „*ura pe preoți și pe diaconi, pe călugări îi numea vrăjmași și diavoli, el care cu adevărat și de la început a fost fiul și moștenitorul diavolului celui de oameni ucigător*”; mai mult decât atât, „*fiul Satanei*” supunea deopotrivă boierimea și clerul la plata unei dări, inclusiv pe mitropolit; de când s-a lepădat de cultul ortodox, „*inima i s-a înăsprit ca arama*” și „*început-au nerușinatul a nu mânca carne de porc și a nu bea vin*”²³; mânca de fruct în timpul postului, iar îndeletnicirea lui favorită era jocul cu păsările.

În continuare, este relatat felul în care „*lupul în piele de oaie*” păcălește norodul, chemând sfatul boieresc în grădina de la Huși pentru a-l înștiința că se duce la Poartă ca să insiste asupra micșorării tributului. Ba chiar îndrăznește să jure cu mâna pe cruce înaintea poporului că nu va abandona credința creștină și că zvonurile privind planul lui de convertire la islam sunt false. În aceeași noapte, însă, el aruncă acea cruce într-o latrină și, încărcat de haraci și de comori, „*de vase de aur și de argint, rămase de la domnii cei bătrâni ai Moldovei*”²⁴ și însoțit de boieri și de ostași, părăsește țara. Odată ajuns la Constantinopol, își încalcă vorba și se turcește, nemaiîntorcându-se în Moldova.

Domnia lui Ștefan Rareș, inițiată în 1551, se contura ca fiind promițătoare: „*La început se arăta a fi bun și iubitor de Dumnezeu și împlânzea pe toți și se îngrijea de biserici...*”. Spre dezamăgirea cronicarului, aceasta ia degrabă același curs nefast, căci domnul „*începu a călca pe urmele fratelui său*”. Eftimie, spre deosebire de îndrumătorul său, Macarie, nu are niciun motiv să îl menajeze pe Ștefan Rareș. El îl califică drept „*turbat de nebun, ucigaș fără de lege și sugător de sânge*”²⁵. Îi semăna leit fratelui său, de vreme ce avea dascăli musulmani și harem turcesc. Era „*plin de mânia femeiască și bărbătească*” și ducea o viață atât de desfrănată încât era ocolit „*ca un șarpe îngrozitor*”.

Ca atare, cronicarul consideră că moartea care i-a fost hărăzită la doar un an de la preluarea domniei i se cuvenea: un grup de boieri a conspirat împotriva lui și, cu sprijinul generalului imperial al Transilvaniei, generalul Castaldo, l-au ucis în tabăra de la Țuțora (județul Iași). De aici înainte, Eftimie renunță la tonul echilibrat al narațiunii, pentru a se dedica elogierii noului domn, Alexandru Lăpușneanu „*cel viteaz și nou*” și „*de Dumnezeu alesul*”²⁶. Reîntâlnim, astfel, mijloacele retoricii bizantine, deprinse de la Macarie.

Se povestește cum Lăpușneanu, ajutat de către polonezi, îl înlătură pe contracandidatul său la domnie, „*ticălosul*” de Ioan Joldea, și este înscăunat cu mare cinste. El este pacificatorul care deschide temnițele pentru a-i elibera pe cei închiși și care îi cruță pe cei izgoniți din țară: „*Deci veneau din toate părțile și din toate locurile oamenii, ca să se îndulcească de vederea feței lui, de bunătatea, de blândețea și de frumusețea lui, și se uitau la chipul voevodului ca la chipul lui Hristos, căci li se părea*

²¹ Nicolae Cartoian, *op. cit.*, p. 66.

²² Alexandru Piru, *op. cit.*, p. 29.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Nicolae Cartoian, *op. cit.*, p. 66.

²⁵ Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 218.

²⁶ *Ibidem*, p. 220.

a fi în vis, iar nu aieveau... în toată lumea se lăși vestea înaripată despre evlavie, osârdia și iubirea lui de Dumnezeu și de sfintele biserici”²⁷.

Autorul vorbește în continuare despre noblețea voievodului, „*de bunătatea năravului și de înțelepciunea lui*”, copleșindu-l cu laude care mai de care mai măgulitoare: „*Cu adevărat creștinul Alexandru voevod vorbea cu dulceață și cu înduioșare tuturor, avea cumpătare cuviincioasă în vorbă și blândețe și liniște și bună rânduială, și toți câți se uitau la dânsul înălțau laudă mulțumitoare Dumnezeului atotțiitor, fiindcă era bun și milostiv cu toți oamenii*”²⁸.

Regăsim în aceste pasaje acea notă panegirică, pe care monahul cronicar era obișnuit să o întâlnească în lecturarea vieților de sfinți, căci, în viziunea naivă a acestuia, figura lui Lăpușneanu era cât se poate de aproape de cea a unui sfânt.

Eftimie insistă mai mult asupra portretului voievodului, în loc să se concentreze asupra faptelor sale din timpul domniei. Aflăm doar câteva știri istorice referitoare la acesta, cum ar fi expediția militară pe care o trimite în Țara Românească, sub conducerea vornicului Nădăbaicu, pentru a-l înlocui pe Mircea Ciobanul cu Pătrașcu cel Bun.

Letopisețul se încheie cu o povestire sentimentală în legătură cu alegerea locului unde urma să fie construită mănăstirea Slatina. Superstițiosul cronicar relatează cum „*vrăjmașul neamului omenesc*”, diavolul, a încercat să împiedice înălțarea lăcașului. El i-a întins o cursă „*iubitorului de Dumnezeu domn*” pentru a-l întoarce din gândul cel bun: pe când călărea între satele Corlătești și Todirești, traversând râul Moldovei, calul i s-a împiedicat și a căzut în apă. Însă Lăpușneanu a înțeles încercarea la care fusese supus și „*cu privire veselă în ochi și cu inimă slobodă merse mai departe și ajunsese la locul hotărât și de Dumnezeu ales pentru a zidi mănăstirea*”²⁹. În fine, cu expunerea zidirii mănăstirii Slatina și a înzestrării ei cu sate și metoace³⁰, cronicarul își sfârșește lucrarea.

În alcătuirea operei, Eftimie a utilizat și el izvoare scrise, la fel ca predecesorul său, în pofida faptului că era contemporan cu faptele descrise. Analele din care se inspirase Macarie și pe care le împodobise cu figuri de stil au fost demne de luat în seamă și pentru epoca narată de Eftimie.

Cărturarul a cunoscut și el cronica universală a lui Constantin Manasses, însă a fost mult mai puțin influențat de stilul său retoric. El nu abuzează de citatele acestuia și nici nu copiază pasaje întregi pentru a caracteriza evenimentele și personajele din letopisețul lui. Limbajul îi este ceva mai simplu, deși apelează adesea la cuvinte meșteșugite, cu tendințe vădit moralizatoare.

Modelul literar al lui Eftimie nu este atât Manasses, din care împrumută câteva cuvinte compuse slave, cât mai ales dascălul său, Macarie. De aceea, opera lui este scrisă într-un grai mai clar, mai accesibil, în ciuda înclinației sale evidente spre retorism. „*Stilul lui este mai natural și mai lămurit, conține cu mult mai puține attribute retorice, mai puține comparații, mai puține reflexiuni morale etc. decât al lui Macarie*”, concluzionează slavistul Ioan Bogdan.

²⁷ Nicolae Cartoian, *op. cit.*, p. 66.

²⁸ Alexandru Piru, *op. cit.*, p. 29.

²⁹ *Ibidem*, p. 29.

³⁰ Mănăstire mică, subordonată administrativ unei mănăstiri mai mari.

Defectele care afectează veridicitatea cronicii rămân aceleași: caracterul oficial de gloriificare a patronului și înfloriturile retorice care încetosează receptarea corectă a datelor. Exagerarea în rău a tuturor acțiunilor lui Iliș și Ștefan Rareș, prezentați drept niște adevărați demoni ieșiți din infern, precum și atitudinea lingușitoare față de Alexandru Lăpușneanu fac din această lucrare mai degrabă un panegiric decât o scriere istorică³¹.

În plus, zugrăvirea cu atât de multă insistență a portretelor voievozilor, lăsând pe planul secund evenimentele istorice, ne arată că opera înclină mai curând către un portret literar. S-ar părea că pe autor nu l-au preocupat atât informațiile istorice, cât sublinierea metehnelor fiilor lui Petru Rareș, în antiteză cu virtuțile exacerbate ale lui Lăpușneanu.

Lăsând la o parte simpatiile și antipatiile monahului, este de apreciat faptul că datele oferite de acesta sunt autentice, datorându-se unui contemporan care a trăit efectiv știrile istorisite și constituind un izvor prețios, pe alocuri chiar unic³².

Situația sa de cronicar oficial i-a conferit posibilitatea de a ști unele vești necunoscute altora și care nu se regăsesc în nicio altă operă. În consecință, cronica lui Eftimie, bogată în informații inedite, continuă să fie exponențială pentru o epocă în care confruntarea dintre voievod și facțiunile boierești se intensifică în Țara Moldovei, concomitent cu sporirea dominației turcești.

Cronica lui Azarie duce mai departe firul cronicii lui Macarie, în forma ei completă care mergea până la 1551. Ea a ajuns până în zilele noastre într-un singur manuscris datând din secolele XVI - XVII, descoperit de Ioan Bogdan în Biblioteca Națională din Sankt Petersburg. Codicele, de 328 foi, mai cuprindea o serie de texte religioase, o cronică universală, urmate de letopisețele moldovenești Putna II și cele ale lui Macarie și Azarie.

Date privitoare la viața cronicarului Azarie nu se cunosc. Știm doar ceea ce mărturisește el însuși în lucrarea sa, anume că a fost cel mai tânăr ucenic al lui Macarie, față de care manifestă o mare admirație: „*Vai, ce mare și luminos luceafăr au apus!*”³³, exclamase la moartea acestuia, în 1558. A fost și el călugăr la o mănăstire din Moldova, posibil la cea întemeiată de către familia logofătului Ieremia Golia în orașul Iași. A avut însărcinarea din partea domnului moldovean Petru Șchiopul, mijlocirea dregătorului Golia și binecuvântarea mitropolitului Anastasie pentru a redacta o cronică a țării, care să ducă în lanțuirea evenimentelor până în vremea lor.

Azarie a procedat după sistemul întrebuițat de primii cronicari, continuând opera predecesorilor săi, fără a încerca să prelucraze cele scrise anterior. El începe șirul anilor de la descălecat, copiind vechiul letopiseț, la care adaugă apoi cronica lui Macarie până la 1551. Partea lui proprie acoperă intervalul 1551-1574, de la domnia lui Ștefan Rareș până la urcarea pe tron a lui Petru Șchiopul. Această ultimă perioadă o încropește singur, inserând evenimentele pe care cunoștea personal.

Cronica lui Eftimie pare să îi fi rămas necunoscută, căci povestește diferit întâmplările relatate de acesta și cuvântează astfel în introducere: „*Până aci au mers*

³¹ Petre P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 108.

³² Gheorghe Mihăilă, *Istoriografia română veche (sec. al XV-lea - începutul sec. al XVII-lea) în raport cu istoriografia bizantină și slavă*, în revista „Romanoslavica”, nr. 15, București, 1967, p. 192.

³³ Alexandru Piru, *op. cit.*, p. 30.

alcătuirile ritoricești ale părintelui Macarie. Să încep dar și eu, fostul și nemernicul lui ucenic Azarie”³⁴.

Tot în introducere, cronicarul mai mărturisește: „Călcând dar pe urmele lui, mă voi sili și eu, umilitul său fiu, a merge mai departe și a împlini porunca domnească, adevă a lui Petru al doilea, cucernicul domn, dată mie cu învoirea și cu binecuvântarea preaosfințitului mitropolit chir Anastasie și cu mijlocirea marelui logofăt Ioan Golăi. Cer dar iertare, dacă din pricina vremii îndelungate ce au trecut, voi uita câte ceva și nu voi pomeni unele lucruri, întâmplate în cursul anilor”³⁵.

El începe letopisețul de la domniile celor doi fii ai lui Petru Rareș, pe care le repovestește în alt spirit și cu alte detalii față de Eftimie. Memoria lui Ștefan Rareș este reabilitată, cronicarul arătându-se indulgent cu acesta. În viziunea sa, tânărul domnea „în chip binecinstitor”, iar boierii care au complotat împotriva lui „s-au ridicat în chip tâlhăresc asupra voievodului”. Uciderea domnului este întruchipată cu groază: „...a fost tăiat în chip vrednic de milă, sub cort, vai ca pe un miel... Altceva n-a spus nimic, decât aceste cuvinte: «o, săracă dreptate, pe tine te plâng și de tine suspin, căci tu ai pierit și ai murit înainte de mine». Și zăcea pe pământ acoperit de sânge”³⁶.

Urmează relatarea momentului urcării pe tron a lui Alexandru Lăpușeanu, în 1552. Acest domn este prezentat într-o lumină favorabilă, ca și la Eftimie, neavând nimic din însușirile feroase cu care ne este cunoscută personalitatea lui din alte izvoare istorice. Se consemnează că, după preluarea conducerii, domnul a fost „foarte întristat” de foametea care domina în Moldova și de faptul că nu îi putea ajuta pe supuși, vistieria țării fiind goală. Ar fi dorit să poată împărți norodului o cantitate suficientă de cereale, cât să nu mai sufere de foame. „Om voinic și frumos la față, cucernic și blând cu toți”, el avea grijă de săraci și își învăța copiii carte. Se notează, de asemenea, căsătoria acestuia cu domnița Ruxandra, fiica lui Petru Rareș. Domn pașnic și evlavios, el a încheiat pace cu vecinii și a construit o mare mănăstire, Slatina, cu „o biserică așa de împodobită cu frumuseți, încât dacă Dumnezeu însuși ar vrea să trăiască într-o zidire făcută de mâini omenești în aceasta ar trăi”³⁷.

Scriitorul ne dă știri și despre moartea dascălului său, Macarie, după care semnalează cum epoca de liniște a lui Lăpușeanu a fost întreruptă de sosirea „tiranului” Despot, „al doilea Baltazar”. Ca exponent al opiniei boierilor și în special a călugărilor, Azarie aruncă teribile blesteme asupra acestui domn, care „asupra pe oameni cu dări grele și de săraci n-avea milă”³⁸.

Despot Vodă era detestat, potrivit cronicarului, deoarece „ținea pe lângă sine sfetnici de altă lege, luterani urâți de Dumnezeu, a căror învățătură o împărțăsea și dânsul”³⁹. În plus, el ar fi încercat să introducă în Moldova, la școala din Cotnari, socinianismul - o doctrină protestantă care nega divinitatea lui Hristos și Sfânta Treime.

³⁴ Nicolae Cartoian, *op. cit.*, p. 67.

³⁵ Ioan Bogdan, *Letopisețul lui Azarie*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1909, p. 202.

³⁶ *Ibidem*, p. 204.

³⁷ *Ibidem*, p. 206.

³⁸ Alexandru Piru, *op. cit.*, p. 30.

³⁹ Nicolae Cartoian, *op. cit.*, p. 67.

Asediat în cetatea Sucevei de către hatmanul Ștefan Tomșa, Despot a fost prins fiindcă omorâse un artilerist ungur pe nedrept și „*călcăt și turtit de popor*”⁴⁰.

Tomșa este catalogat drept un om „*frumos la înfățișare, viteaz, cu mâini puternice și piept vârtos*”, apariția lui fiind salutăată cu bucurie. Totuși, simpatia autorului pentru boier pălește în fața lui Alexandru Lăpușneanu, care se întoarce la putere „*ca un vultur scăpat din laț*”. Redobândind recunoașterea domniei de la otomani, „*iarăși străluciră razele binefăcătoare ale pravoslaviei, căci voievodul a stins tăciunile ce răspândea fumul credinței cele rele și a ascuns iarna întunecată a necuraților luterani, făcând să înflorească primăvara, adică bunăstarea bisericilor*”⁴¹.

Azarie trece cu vederea măcelul celor 47 de boieri și îl ilustrează pe Lăpușneanu ca pe un domn deosebit de pios. Spre sfârșitul vieții, „*în locul porfîrei țesute în aur s-au îmbrăcat în haina de lână a călugăriei și în locul cununii de mărgăritare și de pietre scumpe au primit tonsura părului și au îmbrățișat viața monahală și și-au schimbat după cinul îngeresc numele în Pahomie*”⁴². Se dau, mai apoi, detalii cu privire la boala și moartea mult-iubitului voievod.

Portretul lui Bogdan, fiul și urmașul lui Lăpușneanu, este zugrăvit în culori nuanțate. Mai întâi, îi sunt recunoscute virtuțile: „*Era un tânăr bine făcut și nu-i dăduse încă musteața, (...) era cu suflet drept, învățat în cărți și nehrănind rele într-însul, ci milostiv și blând, întru toate era următor în obiceiuri învățăturilor tatălui său, arătând și vitejie, căci era cu inima vitează, învățat în a învărti lancea și a întinde arcu în coarde, aruncând săgeata*”. Însă, înconjurându-se de oameni dubioși, „*și-a plecat urechea la sfaturile lor, ca în vechime Roboam, fiul lui Solomon*”. Cu flăcăii de vârstă lui „*pierdea vremea în jocuri și în alergări de cai și împărțea mulțime de averi tovarășilor săi de joc și făcătorilor de glume, dăruind haine țesute în aur și blănile cele mai moi*”⁴³.

Despre succesorul lui Bogdan Lăpușneanu, Ioan Vodă cel Cumplit, Azarie nu are decât cuvinte injurioase, acuzându-l în principal de faptul că a diminuat averea mănăstirilor și episcopilor. Era un adevărat „*rob al aurului*” și „*ucigaș din fire și sângele i se părea mai dulce decât mustul*”. Jupua pielea de pe boieri ca de pe niște berbeci, „*pe alții îi dezghina în patru, iar pe alții îi îngropa de vii*”. Mai mult decât atât, temnițele „*gemeau de călugări legați în fiare*”. Asemuit unui „*corb mai negru ca negreața*”, domnul blasfema icoanele și „*în postul cel mare și-a luat soție*”. Cronicarul condamnă aurul ca fiind cauza tuturor barbariilor petrecute: „*O, aur, tirane, rădăcină a tuturor relelor, țesătură a vicleniei, lepădat de Dumnezeu și prieten al diavolului, făcător de nenorociri, omorător de prieteni și vânzător de neam, băutor de sânge, cum le învărtești și le sucești tu pe toate, cum lucești pe dinafară și pătrunzi în fundul inimii, fără să te sature vreodată*”⁴⁴.

În opinia scriitorului, Ioan Vodă ar fi trebuit să îl asculte pe logofătul Golia și să evite luptele cu „*oastea turcească cea îngâmfată*”, însă a-l sfătui pe voievod era la fel de zadarnic ca „*a ține discurs unui mort*” ori a „*cânta cântece de laudă unui surd*”.

⁴⁰ Alexandru Piru, *op. cit.*, p. 30.

⁴¹ Nicolae Cartoian, *op. cit.*, p. 67.

⁴² Alexandru Piru, *op. cit.*, p. 30.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 31.

Lucrurile nu se schimbă decât odată cu răsturnarea și uciderea domnului de către turci și cu urcarea pe tron a lui Petru Șchiopul, a cărui personalitate este idealizată. În el se pun cele mai înălțătoare speranțe: „*Bărbat de neam bun, evlavios, frumos, cu suflet luminat, milostiv din fire, darnic (...) Mănăstirile și călugării s-au adăpat din undele răcoroase ale binefacerilor lui, cântările dumnezeiești au răsunat iarăși în bisericile împodobite cu flori, viața tuturor a început să curgă lin și toți petreceau în liniște și neturburați*”⁴⁵.

Azarie trebuie să își fi scris opera undeva între anii 1574 și 1575, din moment ce nu cunoaște nicio faptă din timpul domniei lui Petru Șchiopul, în afară de împrejurările preluării conducerii, în 1574. Acesta este ultimul eveniment notat, cronicarul exprimându-și dorința ca voievodul să aibă parte de o „*viață îndelungată și pace adâncă*”⁴⁶.

În ceea ce privește izvoarele scrise întrebuițate, Ioan Bogdan susține, în urma unei critici interne a letopisețului, că autorul nu a recurs la nicio sursă, ci a alcătuit-o „*după amintirile sale personale și din auzite*”. P. P. Panaitescu este și el de acord că acesta s-a întemeiat exclusiv pe memorie în elaborarea lucrării. El explică diversele date eronate întâlnite în cronică prin faptul că monahul nu avea la îndemână texte contemporane. De pildă, plasează răzvrătirea boierilor împotriva lui Despot Vodă în 1565, în loc de 1563, și revenirea la domnie a lui Lăpușneanu în 1565, în loc de 1564⁴⁷.

Ca model literar, Azarie s-a inspirat din opera lui Macarie, „*părintele dătător de vorbe bogate și izvorul de vorbire aleasă*”. Este incontestabil că poartă o profundă admirație pentru „*alcătuirile retoricești*” și pentru „*cuvintele frumoase și meșteșugite*” ale mentorului său. Ca atare, se străduiește să-i imite arta retorică, împrumutând numeroase expresii și întorsături de frază. Precum Macarie, cronicarul de față reproduce o multitudine de elemente dramatice și epitete stilistice din cronică bizantină a lui Manasses, atribuindu-le situațiilor și figurilor istorice moldovenești pe care le creiona. În acest sens, pot fi enumerate diverse exemple: cuvintele pe care le pune pe seama lui Ștefan Rareș, când este răpus la Țuțora, însângerat sub pumnalele boierilor, sunt preluate din episodul războiului troian, când Palamede rostește acele vorbe în timp ce este asasinat cu pietre din pricina complotului urzit de Ulise; pasajul în care se precizează că Ioan Vodă cel Cumplit i-a lipsit până și pe ostași de soldele lor este copiat într-un tot din portretul unui împărat bizantin; apostrofa referitoare la puterea exercitată de aur asupra oamenilor este și ea împrumutată; chiar și descrierea armatei Moldovei, cu arcași, purtători de scuturi, purtători de zale, lăncieri și sulitași este în realitate întruchiparea armatei bizantine și deci nu avem nicio certitudine că oastea moldovenească arăta într-adevăr cum este schițată aici.

Cercetătorii sunt convinși, ca și în cazul cronicii lui Macarie, că acest aspect diminuează simțitor valoarea istorică a operei. Dar și faptul că avem de-a face cu un letopiseț oficial de comandă trebuie luat în considerare, dacă este să apreciem în mod just însemnătatea acestei scrieri. Petru Șchiopul, cel care poruncise înfăptuirea lucrării, este ilustrat ca liderul ideal care se conduce după legile divine și ca un mare patriot. În

⁴⁵ Nicolae Cartoian, *op. cit.*, p. 67.

⁴⁶ Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 214.

⁴⁷ Petre P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 127.

contrast cu acesta, îl vedem profilat pe viteazul domn Ioan Vodă cel Cumplit, care deși luptă cu mare asiduitate pentru menținerea independenței Moldovei, este plâsmuit ca o bestie însetată de sânge și de avere.

Nu în ultimul rând, aspirația cronicarului de a se remarca prin stilul său îl determină să treacă cu vederea unele evenimente istorice semnificative. El nu pomeneste nimic despre sprijinul acordat de cazaci lui Ioan Vodă, omite pe deplin scurta domnie a lui Ioan Joldea și disputa sa cu Lăpușneanu, neglijează incendierea cetăților Moldovei de către Lăpușneanu și pierderea cetății Ciceu în favoarea ungarilor, dar ignoră și încercările inutile ale lui Bogdan Lăpușneanu de a-și recupera tronul ocupat de Ioan Vodă pe când acesta se afla în Polonia⁴⁸.

Totuși, cronica este bogată în date social-politice veritabile, uneori chiar unice, și în povestiri epice și dramatice, motiv pentru care merită să își păstreze atât valoarea istorică, cât și cea literară. Lucrarea lui Azarie i-a servit lui Grigore Ureche în elaborarea propriei sale opere, probabil prin intermediul letopisețului anonim moldovenesc, ținând cont că există mai multe fragmente identice din punct de vedere stilistic. Întrucât cronica lui Ureche, considerată mult mai evoluată decât cele ale lui Macarie, Eftimie și Azarie, a repovestit o mare parte dintre aceste fapte, cele trei cronici slavonești nu au mai avut nicio influență asupra istoriografiei ulterioare.

Pe parcursul secolului XVI, se observă o interesantă evoluție politică în lucrările cronicarilor. Cu toții scriu la comanda voievodului, însă către anul 1600 domnia nu mai avea aceeași semnificație ca la 1500. Forța centralizatoare se debilitase, marea boierime guvernând tot mai mult după bunul ei plac. Petru Rareș se silise să îi calce pe urme tatălui său (și reușise pentru o vreme), dar Petru Șchiopul deja nu mai era decât un exponent al voinței boierilor. Această transformare se reflectă și în cronici: ideologia statului domnesc, întâlnită în letopisețul lui Macarie, este înlocuită de o viziune mai apropiată de înclinația de supremație a boierimii, așa cum se poate constata din paginile scrise de Azarie⁴⁹.

Cronicile oficiale slavonești pot fi încadrate în literatura istorică, fiindcă deși sunt redactate din porunca domnilor, scriitorii se străduiesc să scrie după anumite norme retorice. Modelul preferat de aceștia, așa cum s-a văzut, este cronograful bizantin al lui Manasses, încărcat de înfloriri stilistice rafinate. Cărturarul Macarie întemeiază în Moldova o adevărată școală literară românească, de altfel prima de acest gen. Ucenicii lui, Eftimie și Azarie, duc mai departe tiparul construit de el, proslăvind pe voievozii din ordinul cărora își alcătuiesc opera. Cei doi sunt însă favorabili domnilor ridicați de boieri contra vechii dinastii a succesorilor lui Petru Rareș, drept dovadă a apartenenței acestora la politica noii boierimi, de acomodare cu otomanii și de patronare a domniei⁵⁰.

Literatura originală scrisă în limba română se lasă așteptată și în acest secol, așa încât nu putem vorbi de o reflectare a vieții sociale în scrierile secolului XVI. Se poate însă remarca viața socială din lucrările scrise în alte limbi, îndeosebi în slavona mediobulgară. Astfel, pe lângă ideile înapoiate, tipic feudale, se strecoară și concepții

⁴⁸ *Ibidem*, p. 128.

⁴⁹ Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, Editura Universității București, București, 1976, p. 17.

⁵⁰ Petre P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, Editura Academiei, București, 1965, p. 24.

avansate, de răscoală împotriva tiraniei, aspirații de eliberare socială și națională, eforturile poporului de a înlătura exploatarea internă și asuprirea turcească⁵¹.

Din nefericire, cronicile redactate după moartea lui Ștefan cel Mare sunt lipsite de acuratețe și de obiectivitate, însușiri fundamentale oricărei opere istorice. Dacă este să le comparăm cu cronicile slavo-române din secolele XV - XVI, vedem că nu mai avem redată în mod precis anul, luna, ziua din săptămână și cu atât mai puțin momentul din zi în care se desfășoară evenimentele, dimpotrivă. În scrierile oficiale de curte, cronologia contează mai puțin: „*în aceeași vreme*”, „*nu mult după aceea*”, faptele fiind sufocate de tot felul de podoabe stilistice. Acest aspect, este, într-o anumită măsură, de înțeles, dacă ținem seama că autorii erau niște călugări izolați de curtea domnească - unde se făurea istoria țării - care trăiau într-o ambianță de misticism. Ei nu aveau vocația și nici capacitatea de a scrie istoria în lumina ei adevărată. Realitățile istorice sunt, în mod inevitabil, alterate de mentalitatea lor tipic monahală.

Așa se face că, de pildă, prăvălirea lui Alexandru Lăpușneanu de pe cal, în timp ce se îndrepta spre mănăstirea Slatina, este privită ca fiind un semn supranatural, și anume o capcană urzită de necuratul. Pentru cronicar, acesta pare a fi un eveniment mai relevant decât o confruntare cu inamicii pentru protejarea Moldovei. Monahii cărturari nu erau capabili să înțeleagă tumultul contemporanilor lor, poate fiindcă erau obișnuiți să perceapă viața pământească doar ca pe un scurt popas către viața veșnică. Între zidurile mănăstirii în care își concepeau lucrarea, evenimentele care pătrundeau erau observate de la distanță, întrucât călugării nu participaseră la ele, nu văzuseră cu ochii lor înfăptuirea istoriei, deci nu puteau sesiza chestiunile în adevărata lor amploare. Prin urmare, nu trebuie să ne lăsăm surprinși de faptul că, în scrierile lor, întâlnim mai degrabă grija pentru forma și stilul literar decât pentru realitatea istorică⁵². În loc să relateze știrile clar și limpede, ei dădeau întâietate ornamentelor stilistice, motiv pentru care opera lor ține mai mult de literatura istorică, decât de istoriografia propriu-zisă.

Formați în spirit duhovnicesc și familiarizați cu apocrifele biblice și legende hagiografice, în care protagonistul este învăluit într-un nimb de miraculos și misticism, monahii cronicari tind să vadă în voievod un etalon de virtuți creștinești, fără să cunoască în profunzime cele ce se petrec în realitate la curtea domnească. Astfel, cronicile lor au un caracter panegiric, dedicate preamăririi conducătorului - indiferent dacă acesta merita sau nu elogiile conferite.

Trebuie menționat și faptul că aceste expuneri erau întocmite într-o limbă străină, slavona, care era inaccesibilă marilor mase, iar din această cauză ele nu pot fi considerate un instrument al trezirii conștiinței naționale⁵³.

În pofida tuturor acestor deficiențe, nu putem nega că letopisețele oficiale de curte din secolul XVI cuprind informații valoroase din istoria Țării Moldovei în perioada 1504 - 1574. Ele au servit drept temelie, izvor de inspirație și totodată drept model pentru istoriografia românească din secolul XVII și au constituit o etapă semnificativă în dezvoltarea acesteia.

⁵¹ Alexandru Piru, *op. cit.*, p. 25.

⁵² Nicolae Cartojan, *op. cit.*, p. 68.

⁵³ *Ibidem*, p. 69.

Bibliografie:

- BOGDAN, Ioan, *Vechile cronic moldovenesci până la Urechia*, Editura Lito-Tipografia Carol Göbl, București, 1891.
- Idem, *Letopisețul lui Azarie*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1909.
- BOIA, Lucian, *Evoluția istoriografiei române*, Editura Universității din București, București, 1976.
- CARTOJAN, Nicolae, *Istoria literaturii române vechi*, Editura Minerva, București, 1980.
- MIHĂILĂ, Gheorghe, *Istoriografia română veche (sec. al XV-lea - începutul sec. al XVII-lea) în raport cu istoriografia bizantină și slavă*, în revista „Romanoslavica”, nr. 15, București, 1967.
- PANAITESCU, Petre P., *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ioan Bogdan*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1959.
- Idem, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1965.
- PIRU, Alexandru, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977.

POPULAȚIA BÂRLADULUI MEDIEVAL

Oltea RĂȘCANU GRAMATICU*

The population of medieval Bârlad

Abstract

Bârlad, ancient medieval settlement, situated in Meridional Moldavia, has brought a remarkable contribution to the material and spiritual development of this region. The genesis of the town of Bârlad stirred numerous interpretatio among romanian and foreigner historians. Starting with the Diploma of Bârlad in 1134 and the Act from 1374, documents published by B. P. Hașdeu, some historians asserted the existence of the region called Țara Berladnicilor in the 12th century, with Bârlad as its residence. Although proved as untrue, some confusions continue even today among researchers.

The first documentary certification of Bârlad dates from October 6 th 1408, both issued by the prince of Moldavia, Alexander the Good. We can also add the two external documents from 1412 and 1415.

The commercial road which crossed Moldavia, with its ramifications that included the Valley of Bârlad, stimulated an important center for the transit commerce between Poland and Wallachia. According to the documents from that era, the population of Bârlad oscillated between 1200 and 5000 inhabitants, given the numerous attacks of the invading armies and also the natural calamities.

Cuvinte cheie: *străveche așezare medievală, Alexandru cel Bun, drum comercial, Imperiul Otoman, episcopul Bandini, diaconul Paul de Alep, calamități naturale, armate invadatoare.*

Keywords: *Ancient medieval settlement, Alexander the Good, the commercial road, the Ottoman Empire, the bishop Bandini, the deacon Paul of Aleppo, the natural calamities, the invading armies.*

Bârladul, străveche așezare medievală, situat în spațiul Moldovei Meridionale, a adus o contribuție deosebită în dezvoltarea materială și spirituală a acestei zone. Geneza orașului Bârlad a stârnit numeroase interpretări din partea istoricilor români și străini de aproximativ două secole. Pornindu-se de la *Diploma Bârlădeană* din 1134¹ și *Actul din*

* Profesor, președinta Societății de Științe Istorice din România, Filiala Bârlad.

¹ Actul în slavonă era emis de Ivanco Rostislavici, „cneaz de Bârlad” și se referea la negustorii din Mesembria ce urmau să plătească vama de import numai la Bârlad și Tecuci (B. P. Hașdeu, *Diplomatica. Documente istorice needitate*, în „Instrucțiunea publică”, Iași, I, 28 ianuarie 1860, p. 8.).

1374², documente puse în circulație de B. P. Hașdeu, unii istorici³ au susținut existența Țării Berladnicilor în secolul al XII-lea, cu reședința la Bârlad, sub autoritatea cneazului halician Ivan Rostislavici⁴. Deși s-a demonstrat falsitatea lor⁵, unele confuzii continuă și astăzi printre cercetători. Cel mai des a fost invocat pasajul din *Cronica Ipatievskia* care menționează la 1174 o localitate Berlad, unde din porunca lui Andrei Bogoliubski, cneazul de Suzdal, a fost exilat David Rostislavici, iar fratele său Ruric, la Smolensk: „de nu voiți să faceți pe voia mea, tu Ruric du-te la Smolensk [...], iar tu David du-te la Berlad, căci în țara rusească nu-ți îngădui să stai”⁶. Bârladul din *Cronica rusă* nu are nimic comun cu localitatea Bârlad, de aceea amplasarea primei așezări în cuprinsul cnezatelor rusești este mai plauzibilă decât în Moldova Meridională, ținând cont de faptul că la acea dată prin Țara rusă se înțelegea teritoriul din bazinul central al Niprului, iar cnezatele rusești Haliciul, Novgorodul, Rostovul, Smolenskul, Riazanul, Poloțkul și altele erau considerate în afara acesteia.

Slăbirea dominației tătare din Hoarda de Aur a creat premisele apariției și dezvoltării urbanismului în Moldova. Odată cu întemeierea statului feudal Moldova, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, considerăm că a avut loc deplasarea populației din vechea așezare rurală, Prodana, spre actuala vatră a orașului, care oferea condiții mai bune de trai, pe malul drept al râului Bârlad. Prima atestare, asupra căreia au fost de acord, mai mulți istorici, este privilegiul comercial dat negustorilor din Liov, emis la 6 octombrie 1408⁷ de domnitorul Alexandru cel Bun, în care se vorbește de stabilirea vămii cele mici la Bârlad. Alte două documente externe din 1412⁸ și 1415⁹ confirmă prezența orașului Bârlad.

Drumul comercial care străbătea Moldova, cu ramificațiile sale și pe Valea Bârladului, a stimulat un important centru al comerțului de tranzit dintre Polonia și Țara

² Idem, *Uricu de la Iuga Vv din 1374*, în „Foița de istorie și literatură”, an. I, nr. 2, 1860, p. 41.

³ N. M. Karamzin, J. Lelewel, G. Asaky, Eu. Hurmuzaki, D. Onciul, A. D. Xenopol, Al. Papadopol Calimah, B. P. Hașdeu, A. C. Sturza, R. Rosetti, Gh. Brătianu, M. Hrushevskyj, R. Roesler, Gr. Tocilescu, I. Antonovici, V. Caraivan, Al. Philippide, G. G. Giurescu, I. Bromberg, Gh. Vrabie, M. V. Levcenko, Șt. Ștefănescu, V. A. Pașuto, L. V. Cerepnin, V. P. Șușanin, I. N. Sciopov, B. Rybakov, Șt. Pascu, C. Teodorescu, Șt. Olteanu, V. Palade, B. O. Timošciuk, etc.

⁴ Cf. R. Rosetti, *Statul bîrlădean*, în „Revista nouă”, an II, nr. 11 - 12, 1889, pp. 464 - 472.

⁵ Ion Bogdan, *Diploma bîrlădeană din 1134 și principatul Bârladului*, în „Analele Academiei Române”, Mem. Sect. Ist., seria II, tom XI (1888 - 1889), pp. 65 - 112; N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. V, București, 1903, pp. 596 - 597; *Ibidem*, vol. XXVI, Vălenii de Munte, 1912, p. 10; P. P. Panaintescu, *Diploma Bîrlădeană din 1134 și Hrisovul lui Iurg Koriatovici din 1374*, în „Revista istorică română”, tom. II, 1932, pp. 47 - 57; Idem, *Din nou despre Diploma bîrlădeană din 1134*, în „Romanoslavica”, tom. XIII, 1966, pp. 85 - 91.

⁶ Vezi C. C. Giurescu, *Bârladul în secolul al XII-lea*, în *Târguri sau orașe și cetăți moldovene în secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Editura Academiei, 1967, pp. 28 - 30.

⁷ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înaintea lui Ștefan cel Mare*, I, 1931, pp. 630-637; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, ediția a II-a, București, 1925, p. 95.

⁸ Tratatul de la Lublau din 15 martie 1412, între regele Poloniei Vladislav Jagello și cel al Ungariei, Sigismund de Luxemburg, Bârladul era considerat târg „*forum seu villa Berlam*” (Eu. Hurmuzaki, N. Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, I, 2, București, 1890, pp. 483 - 487).

⁹ Documentul, datorat lui Ulrich van Richental, indică prezența la Conciliul ecumenic de la Konstantz (Baden) din 1415 și a doi negustori din *Burlat*, adică Bârlad (C. I. Karadja, *Delegații din țara noastră la Conciliul de la Constanța (Baden) în anul 1415*, în „Analele Academiei Române”, tom. VII, 1926, pp. 70, 82 - 83).

Românească. Drumul cel Mare sau a Țarigradului intra în oraș prin Podul Gospod și continua spre Biserica Gospod, fiind intersectat de drumul secundar ce venea dinspre Bacău spre Galați ori vechea reședință de ținut, Fălciu și vadul Prutului. În secolul al XIV-lea, vatra târgului s-a limitat la o zonă restrânsă din apropierea malului drept al Bârladului, Ulița Veche fiind considerată punctul de pornire în urbanizarea noii așezări. Sporul demografic s-a concretizat și în creșterea spațiului locuibil.

Nu avem însă date pentru a estima corect populația Bârladului, dar, comparând cu alte localități ale Moldovei Meridionale, presupunem că nu depășea 1.000 de persoane. Populația târgului a crescut atât ca urmare a sporului natural, cât și a celui migrator, datorat elementelor provenite din mediul rural și alogenilor¹⁰. Prosperitatea economică a așezării a constituit o țință de atac pentru jefuitorii turci și tătari. Numai în secolul al XV-lea, Bârladul a fost incendiat de 5 ori: 1440, 1444, 1450, 1473, 1476¹¹. Cu o vitalitate deosebită, localitatea se refăcea repede, utilizând, mai ales, lemnul care se găsea în zonă. În secolul al XVI-lea, meșteșugurile, relațiile comerciale cunosc o anumită dezvoltare. Negustorii bârlădeni sunt tot mai mult prezenți în schimburile de mărfuri cu orașele Brașov și Liov¹². Documentele amintesc, mai ales, nume de meșteșugari și negustori unguri și sași în această perioadă. Prezența populației de rit catolic a permis construirea unei biserici pentru această confesiune¹³. Din relatările călătorilor străini se desprinde faptul că existau mai multe biserici ortodoxe din lemn și abia în secolul următor au apărut și cele din piatră¹⁴. Primul act oficial care a menționat și numărul de locuitori ai Bârladului a fost *Catastiful lui Petru Șchiopul* de la 1591¹⁵. La data respectivă, orașul dispunea de 943 de gospodării cu 4.115 locuitori¹⁶.

În secolele următoare, populația Bârladului a scăzut ca urmare a deselor invazii turco-tătare (1675, 1711), ucrainene (1650), la care s-au adăugat calamitățile naturale (cutremure, inundații, epidemii). Mărturiile călătorilor străini sunt expresia curiozității, dorinței de cunoaștere a unui spațiu geografic nou pentru ei, exprimând, deseori, viziuni și atitudini neașteptate, ce pot fi explicate prin diferențele de cultură și civilizație. Unii dintre acești călători străini erau diplomați, miliari, negustori, misionari, alții erau cărturari de aleasă cultură. Relatările lor sunt uneori rapoarte oficiale către statele sau instituțiile care i-au trimis în spațiul românesc, alteori sunt crâmpeie ale corespondenței

¹⁰ Prezența celor doi negustori din Bârlad, în delegația moldovenilor la Conciliul ecumenic de la Konstantz (Baden) în anul 1415, dovedește existența unei populații de rit catolic (*Ibidem.*, p. 70).

¹¹ La 12 decembrie 1440, Bârladul a fost incendiat de tătari (Gr. Ureche, *Letopisețul Moldovei*, ediția 1978, București, p. 20); tătarii au atacat în anul 1444 (Gh. Șincai, *Cronica Românilor*, tom. II, p. 23); armata lui Radu Vodă și tătarii în 1450 („Magazin istoric pentru Dacia”, I, p. 109); turcii la 24 decembrie 1473 (Gh. Șincai, *op. cit.*, tom. II, p. 58) și în 1476 (Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 769).

¹² D.A.N.I.C., Registru vegisimal, 1548, p. 353; 1550; p. 257; N. Iorga, *Acte privitoare la negoțul românesc cu Lembergul*, p. 354.

¹³ V. A. Urechia, *Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierii lui Bandinus, de la 1646*, în AARMSI, seria II, tom. XVI, Litotipografia „Carol Göbl”, București, 1895, p. 27 (în continuare *Codex Bandinus*). Marco Bandini, *Codex. Vizitarea generală a tuturor Bisericilor catolice de rit roman din Provincia Moldova, 1646 - 1648* (ediție bilingvă, introducere, text latin stabilit, traducere, glosar Traian Diaconescu și colab.), Editura Presa Bună, Iași, 2006.

¹⁴ Maria Holban (coord.), *Călători străini despre Țările Române* (în continuare *Călători străini*), vol. I, Editura Științifică, București, 1968, p. 118.

¹⁵ *D.I.R.*, A, Moldova, XVI, IV, p. 4.

¹⁶ *Ibidem.*

personale sau ale memoriilor. Călătorii străini care străbat Moldova ne dau unele informații atât despre așezarea cât și despre structura etnico-socială a Bârladului. Datele sunt de multe ori controversate chiar pentru perioade apropiate, de aceea impune mai multă prudență. Astfel, în 1612, Tommaso Alberti, agent al unei case comerciale venețiene, care întreținea legături de afaceri cu Imperiul Otoman și Polonia, călătorind prin Moldova, a fost impresionat de situația jalnică a Bârladului care „*deși oraș, aproape în întregime era distrus și jefuit*”¹⁷.

Numărul informațiilor a fost mai ridicat pentru deceniile III - V ale secolului al XVII-lea, ceea ce demonstrează că în ciuda fiscalității excesive domnia lui Vasile Lupu a fost o etapă prosperă pe plan economic și cultural. O primă relatare a fost făcută de călugărul franciscan Paolo Bonnicio (Bonnici) în 1632, după care Bârladul avea 250 de case, ca și Vasluiul, dintre care 30 case de franciscani¹⁸. Niccolo Barsi¹⁹ indica la 1633, 15 case de catolici, misionarul franciscan Benedetto Emanuele Remondi din Milano în 1636, 20 de case de unguri catolici²⁰. În raportul către Francisco Ingolini, secretarul Congregației Propaganda Fide²¹, Remondi consemna că a slujit de mai multe ori ca misionar la cele două biserici din Galați și Bârlad, dar uneori mai vine pentru a-i împărtăși pe credincioși, „*parohul dintr-un alt oraș vecin, numit Huși*”²². Cinci ani mai târziu, în 1641, monseniorul Pietro Bogdan Bakšič, episcop de Sofia, cunoscut sub numele de Pietro Diodato, ne-a lăsat o interesantă descriere a orașului Bârlad, privind localizarea geografică, bogățiile regiunii, ocupațiile locuitorilor, structura etnică. Erau menționate 150 de familii, totalizând 800 persoane din rândul populației ortodoxe²³. Din numărul catolicilor se subliniază doar cei neîmpărtășiți 140 și 20 de copii maghiari de neam, cu precizarea că sunt puțini care știu ungurește, fiind departe de granițele Ungariei²⁴. După Bartholomeo Bassetti, numărul caselor de schismatici, în 1643, scăzuse la 150 cu 430 de suflete, iar a catolicilor la 25 de case cu 120 de suflete²⁵. Se menționează existența a 6 biserici. Din aceeași perioadă datează și informația lui Robert Bargnone despre 40 de case de unguri²⁶. Din sinteza informațiilor lui Bassetti²⁷ pentru orașele vizitate (Huși, Albița, Vaslui, Bârlad, Galați), reiese un total de 135 de case de catolici cu 744 de credincioși; 3.490 de case de ortodocși cu 2.341 de credincioși, 10

¹⁷ *Călători străini*, vol. IV, p. 360.

¹⁸ *Ibidem*, vol. V, p. 27.

¹⁹ Călugărul Niccolo Barsi, venit din republica italiană Lucca, a efectuat două călătorii în Moldova în perioada 1633 - 1639, de unde a lăsat interesante mărturii privitoare la unele obiceiuri de sărbători, despre ospitalitatea românilor, prezența majoritară a elementului românesc în Transnistria.

²⁰ *Ibidem*, vol. V, p. 95.

²¹ Congregația Propaganda Fidecreată, creată ca măsură de contrareformă religioasă (1622), era cel mai important organism al Vaticanului, cu caracter de propagandă, de evanghelizare.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 227.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 179.

²⁶ *Ibidem*, p. 507.

²⁷ În lucrarea *Vizitația bisericilor din Moldova*, misionarul Bartholomeo Bassetti, descrie amănunțit bisericile catolice din Moldova, printre care și cea din Bârlad, la 1643.

biserici ortodoxe și o mănăstire²⁸. Deși datele se dovedesc importante pentru cunoașterea răspândirii celor două religii în Moldova, sunt, din nefericire, incomplete.

Din informațiile prezentate de acești călători ar rezulta că Bârladul avea în prima jumătate a secolului al XVII-lea în jur de 1.000 de locuitori, ceea ce este puțin în comparație cu sfârșitul secolului al XVI-lea. În schimb, Marco Bandini, episcop de Marcianopol, într-un amplu raport către papă, scris în limba latină, de secretarul său, preotul iezuit secui Paul Beke, despre situația catolicilor din Moldova, în 1646, indica pentru Bârlad 600 de case cu o populație de 5.000 de locuitori dintre care 30 de familii de catolici cu 150 suflete²⁹. Din același raport aflăm că la Huși erau 124 de familii cu 682 de suflete, la Galați 18 familii cu 70 de suflete, la Vaslui doar 4 familii cu 4 suflete, deși cu șase ani în urmă se înregistrase 30 de case, în timp ce la Tecuci nu se mai consemna prezența catolicilor³⁰. Cifrele, de data aceasta, par exagerate, sporul populației fiind prea mare într-un timp relativ scurt. Că numărul populației și de rit catolic era redus ne dovedește și faptul că în comparație cu alte localități biserica catolică din Bârlad era prost întreținută, cu un inventar săracăcios și fără preot³¹. Monseniorul Pietro, episcopul Sofiei, propunea ca să țină „*un preot împreună cu cei din Galați*”³². Oricum, *Codex Bandini* rămâne o sursă de informații deosebit de importantă pentru cunoașterea universului catolic moldovean, o sinteză datorită căreia aflăm amploarea răspândirii catolicismului aici, dar și despre existența „*schismaticilor*”, populație de rit ortodox. Misiunea episcopului catolic s-a dovedit dificilă, deoarece cultul catolic din Moldova, după două secole de convețuire în mediul ortodox, era într-un declin dramatic. Episcopul consemna la 1648, în cele 40 de localități vizitate existența a 1.020 de familii de catolici (mai exact 1.051), 10 preoți și 13 dascăli, cu 5.329 de suflete (mai exact 5.937), dar și sate părăsite³³.

Din lucrările călătorilor străini care au trecut prin Bârlad, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, se poate aprecia o creștere a populației din zonă care împărțea

²⁸ Dacă considerăm datele oferite de Bassetti corecte, rezultă că la mijlocul secolului al XVII-lea, orașul Huși avea cea mai mare populație catolică (480) și un număr aproximativ egal cu ortodocșii (cf. D. Zaharia, *op. cit.*, p. 521).

²⁹ Născut în Macedonia, Marco Bandini (Marcus Bandinus) a fost arhiepiscopul romano-catolic, pe care Papa Urban al VIII-lea îl numește în anul 1644, vicar apostolic al Moldovei, unde va rămâne până la moartea sa în 1650 (înmormântat la Bacău). A început misiunea apostolică, însoțit de secretarul său, Petru Parcevich, prin călătorii în țară pentru a-și cunoaște credincioșii. Călătoriilor sale (1644 - 1650) s-au finalizat cu rapoarte, sub forma scrisorilor, adresate superiorilor de la Roma. Raportul trimis Suveranului Pontif se intitula *Codex Bandini. Visitatio generali omnium ecclesiarum catholicarum ritus in Provincia Moldaviae (Vizitarea generală a tuturor Bisericilor Catolice de rit roman din Provincia Moldova 1646 - 1648)*. Manuscrisul cu semnătura lui Marco Bandini a intrat în posesia Academiei Române și a fost publicat parțial de V. A. Urechia, în 1895, foarte apreciat de Nicolae Iorga și de Andrei Veress (*Scrisorile misionarului Bandini din Moldova 1644 - 1650*, Cultura Națională, București, 1926). Dar a fost tradus integral abia în 2006 și publicat de Traian Diaconescu.

³⁰ Cf. Dumitru Zaharia, *Sud-estul Moldovei, zonă de străveche civilizație și cultură românească*, în CEH, tom. IX, 2003, p. 521.

³¹ Marco Bandini, *Codex. Vizitarea generală a tuturor Bisericilor Catolice de rit roman din Provincia Moldova 1646 - 1648*. Ediție bilingvă, introducere, text latin stabilit, traducere, glosar: Traian Diaconescu, Editura Presa Bună, Iași, 2006, p. 8.

³² *Călători străini*, vol. V, p. 228.

³³ Marco Bandini, *op. cit.*, p. 8 și urm.

ambele religii, ortodoxă și catolică, fără situații conflictuale³⁴. Misionarii catolici au constatat o scădere a influenței bisericii catolice în zonă, datorită distanței de Vatican (lipsa de preoți catolici, influența lor slabă asupra localnicilor etc.), invaziile străine (tătare, polone, turcești) ori a bolilor (ciuma) etc. Astfel unele comunități catolice din Moldova s-au diminuat, altele au dispărut, asimilate fiind sub aspect lingvistic și religios.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, orașul a fost vizitat de Paul de Alep, Evliya Celebi, Vito Piluzzi Vignanelo. Paul de Alep ne informează în 1652 de existența a 3 biserici dintre care Biserica Domnească, ctitoria lui Vasile Lupu³⁵. Acesta relatează despre izbucnirea deasă a incendiilor în localitățile românești și urmările dezastruoase în situația în care majoritatea locuințelor erau construite din lemn sau paie. Declanșarea focului se anunța prin „tragerea clopotelor” care prin sunetele lor jalnice și triste chemau oamenii să le dea ajutor³⁶. Orașul a fost jefuit în 1650 de armatele hatmanului Bogdan Hmelnițki³⁷, ceea ce a provocat importante pagube materiale. Câțiva ani mai târziu, Evliya Celebi ne descria orașul „așezat pe un deal cu râpe”, „format din 200 de case acoperite cu scânduri și șindrilă și cu trestie”³⁸. Cum reiese din scrisoarea lui Vitto Piluzzio Vignanello către nunțiul papei din Polonia în 1672³⁹, numărul catolicilor era de 100, deci în descreștere față de relatarea episcopului Bandini cu câteva decenii în urmă.

Dintr-o descriere a Țării Românești și Moldovei din 1688, făcută de Eberhard Werner Happel, rezultă că Bârladul se încadra ca populație între târgurile: Iași, Suceava, Neamț, Vaslui, Troțuș⁴⁰. Numeroasele războaie turco-polone din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și cele turco-austro-ruse din secolul al XVIII-lea au contribuit la scăderea sporului demografic. Orașul a fost incendiat aproape în întregime de armatele turco-tătare în 1711, după cum ne informează Dimitrie Cantemir⁴¹. Într-un document emis de Neculai Alexandru Mavrocordat la 18 mai 1712 se menționează că: „Acum ce

³⁴ Vezi N. Iorga, *Istoria românilor prin călătorii*, ediția a II-a adăugită, vol. I - IV, Editura Școalelor, București, 1928 - 1929; B. P. Hașdeu, *Istoria toleranței religioase în România*, ediția a II-a, București, 1968; Iosif Pal, M. Petru, *Originea catolicilor din Moldova și franciscanii-păstori lor de veacuri*, Tipografia Serafica, Săbăoani-Roman, 1942 (retipărită la Bacău, 1997).

³⁵ Paul de Alep, cleric ortodox sirian, împreună cu Patriarhul Antiohiei, a întreprins o călătorie la Moscova, ocazie de a traversa și Țările Române. În cartea sa *Călătoriile lui Macarie. Patriarhul Antiohiei a lăsat o descriere amănunțită a locurilor vizitate (Călători străini, vol. VI, p. 27)*. Jurnalul de călătorie a fost publicat în limba română în anul 1900, sub traducerea Emiliei Cioran.

³⁶ George Potra, *Din Bucureștii de altădată*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1891, p. 177.

³⁷ *Letopisețul Moldovei*, vol. I, p. 295.

³⁸ Evliya Celebi, scriitor, geograf și istoric turc din secolul al XVII-lea, a călătorit timp de 30 de ani pe întregul Imperiu Otoman, aflat atunci în maximă expansiune teritorială. A vizitat, inclusiv Țările Române, Transilvania și Crimeea, dar și țările învecinate, precum Polonia, Ucraina și Austria. Publică *Cartea Călătoriilor* în zece volume, cea mai vastă lucrare din literatura islamică (*Călători străini*, vol. VI, p. 731).

³⁹ Cf. I. Bîanu, *Documente din arhiva propagandei*, în „Columna lui Traian”, București, 1883, pp. 3 - 6 și 142 - 164.

⁴⁰ E. W. Happel, născut în principatul german Hessa-Marburg, a fost un romancier prolific de secol al XVII-lea. Deși nu a întreprins călătorii semnificative, pentru a-și scrie cărțile a recurs la o documentare riguroasă. În *Bajazet otoman* face o descriere a Țărilor Române, inclusiv al Bârladului, categorisit centru important economic (*Călători străini*, vol. VI, p. 638).

⁴¹ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 26; I. Antonovici, *op. cit.*, vol. I, pp. 1 - 31 și vol. III, pp. 10 - 11.

*au venit moscalii în țară, și când tătarii în pradă au ars târgul Bârladului, cum și pe aiure în toată țara de gios*⁴².

Din aceeași perioadă datează și relatarea lui Ion Neculce, referitoare la consecințele dominației străine: „Pe aceste vremi era greu de țară, nu de bir, ci de alte supărări, că turcilor le era calea tot prin țară, mergând și viind la Hotin [...], alții pre Bârlad și pre la Iași, alții de la Prut ca și niște oșteni păgâni ce erau, tot stricăciuni făceau cu fel de fel de răsuri și batjocuri”⁴³. Așa cum s-a mai subliniat, alături de jafurile și distrugerile pricinuite de armatele străine, s-au mai adăugat abuzurile feudalilor laici și eclesiastici, maladiile numeroase care bântuiau evul mediu, ceea ce au constituit factori de regres pe plan demografic.

Catagrafia efectuată în 1774 în Moldova precizează 1.220 de locuitori pentru această așezare, cu 224 capi de familie⁴⁴, deci de patru ori mai puțin ca în Catastiful lui Petru Șchiopul de la sfârșitul secolului al XVI-lea. Cu o populație oscilând între 1.000 și 2.000 de locuitori se situau și orașele Roman, Tecuci și Piatra Neamț. O pondere mai mare aveau orașele Botoșani și Galați, Târgul Ocna, iar Iașii, deși capitala Moldovei, nu depășea 9.075 de locuitori⁴⁵.

Cu toate piedicile înregistrate în perioada menționată, meșteșugurile continuă să se diversifice, se dezvoltă comerțul după slăbirea monopolului turcesc, conform păcii de la Kuciuk-Kainargi (1774), apar noi bresle ale meșteșugarilor și negustorilor, se stabilesc în număr mai mare negustori străini. Sub aspect etnic, călătorii străini consemnează prezența ungurilor, sașilor, armenilor, în secolele XVI - XVII, a evreilor, grecilor, sârbilor, bulgarilor în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. În 1646 episcopul Marco Bandini amintește alături de unguri și pe armeni⁴⁶, iar Roger Joseph Boscowich pe evrei, în anul 1762⁴⁷. Sârbii sunt prezenți în documentele secolului al XVIII-lea, în calitate de martori⁴⁸, iar la începutul secolului al XIX-lea, alături de bulgari, sub numele de hrisovoliți⁴⁹; grecii locuiau alături de armeni și se ocupau în special cu comerțul⁵⁰. În general îi găsim grupați pe vatra veche a târgului, pe ulițe care le indică naționalitatea: Ulița Armenilor⁵¹, Ulița Jidovească⁵², Ulița Sârbilor⁵³.

Sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, apariția relațiilor capitaliste, determină importante transformări structurale și în aspectul demografic, creșterea numărului populației fiind însoțită de o accentuată diferențiere socială. Întâlnim alături de meșteșugari și negustori, slujbași, boieri, preoți, țărani, robi,

⁴² I. Antonovici, *op. cit.*, vol. III, pp. 9 - 12.

⁴³ *Letopisețul Moldovenesc*, vol. II, p. 382.

⁴⁴ DJAN Iași, Colecția de microfilme. Catagrafia din 1774.

⁴⁵ Cf. *Populație și societate. Studii de demografie - istorie*, II, sub redacția lui Șt. Pascu, Editura Dacia, Cluj, 1972.

⁴⁶ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 27.

⁴⁷ *Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne fait à la suite de Son Excellence Mr. Jacques Porter, Ambassadeur d'Angleterre par R.P. Joseph Boscowich de la Camp. de Iesu en MDCCLXII*, Lausanne, 1762, pp. 1 - 2.

⁴⁸ I. Antonovici, *op. cit.*, vol. I, p. 66, 192.

⁴⁹ C. Istrati, *Condica Visteriei Moldovei din 1816*, tom. XVI, Suplimentul AIIAI, Iași, 1979, p. 67.

⁵⁰ I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 347.

⁵¹ *Ibidem*, vol. I, p. 23.

⁵² *Ibidem*, vol. II, p. 347; ASI, Colecția Litere, dosar Litera D/59, pp. 89 - 90.

⁵³ Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. VII, Iași, p. 358.

țigani și tătari. Cea mai mare parte a orașenilor sunt de etnie români, dar exista și o populație minoritară de altă origine: unguri, sași, armeni, greci, turci, sârbi, bulgari etc. Acest salt demografic a fost marcat la începutul secolului al XIX-lea în *Condica liuzilor* din 1803⁵⁴ unde Bârladul era înregistrat cu 3.636 de locuitori, ceea ce reprezenta o triplare a populației, comparativ cu situația înserată în catagrafia din 1774. În noile condiții, spațiul locuibil a crescut atât prin înțesirea caselor cât și prin extinderea dincolo de vatra veche, apariția de noi ulițe și mahalale. Dezvoltarea pieței interne, noile schimburi petrecute în structura țărănimii după reformele lui Constantin Mavrocordat, au creat posibilitatea stabilirii în continuare a unor categorii ale populației rurale la oraș. Sporul demografic determină amplasarea Bârladului între cele opt localități cu o populație cuprinsă între 2.000 și 5.000 de locuitori, depășind la acea dată numeric orașele Galați și Târgul Ocna⁵⁵.

Pentru deceniul al doilea al secolului al XIX-lea, dispunem de două importante documente: *Tabla măsoariștii târgului de la 1815 pe toate mahalalele mărginașe și Vatra Veche*⁵⁶. *Condica Visteriei Moldovei* din 1816⁵⁷ care oferă date demografice și pentru Bârlad. *Tabla măsoariștii târgului de la 1815* interesează pentru cunoașterea structurii sociale și etnice a populației Bârladului cât și pentru indicarea noilor dimensiuni teritoriale ale orașului. *Condica Visteriei* din 1816, ca document oficial, înregistrează impozitele pe care birnicii urmau să le achite din fiecare mahala, de asemenea și numărul celor care erau scutiți. Este greu după aceste date să se precizeze populația orașului, întrucât nu figurează toate categoriile sociale.

Deși târgoveții erau oameni liberi, ei nu erau proprietari pe terenul pe care se așezaseră și îl utilizau. Conform uzanțelor feudale, amintite și de Dimitrie Cantemir, orașele erau proprietatea statului⁵⁸. De aici, rezultă o serie de obligații ale târgoveților față de domnie. În Tratatul comercial din anul 1408 cu negustorii lioveni se menționează, pentru prima dată, obligațiile târgoveților „cei care aveau cârciumi, măcelării, băuturi sau făceau bere, mied, trebuiau să plătească dări”⁵⁹. Cuantumul acestor dări nu era fixat prin legi și se realizau conform cu obiceiul pământului, fapt care permitea unele abuzuri din partea autorităților domnești.

Domnul trebuia să țină cont și de interesele economice ale orașelor pentru că era riscul ca unii locuitori să se stabilească în alte părți. Orașele și ocoalele domnești constituiau un adevărat potențial economic, social și militar pentru domnie. Așa se explică și grija unor domni, în special din secolul al XV-lea, de a acorda unele privilegii orașelor sub aspect comercial sau de a le mări moșia prin donarea unor întinse terenuri. În hotărnicia Bârladului, emisă în 1495 de Ștefan cel Mare, se întărește scutirea locuitorilor acestei așezări de vama cea mică și se dăruia o siliște pe Tutova pentru a fi anexată moșiei târgului⁶⁰.

⁵⁴ *Ibidem*, vol. VIII, pp. 363 - 368; D. Ciurea, *op. cit.*, p. 13; Ec. Negruți-Munteanu, *Clasificarea localităților urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea, Considerații demografice*, AIIAI, tom. XII, 1975, pp. 1 - 16.

⁵⁵ Cf. Ec. Negruți-Munteanu, *op. cit.*, p. 9.

⁵⁶ I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 3.

⁵⁷ C. Istrati, *op. cit.*, p. 67.

⁵⁸ *Tratatul de la Luțk*, 13 aprilie 1711, D. A. Sturza și C. Goleescu Vartic, *op. cit.*, p. 17.

⁵⁹ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 397.

⁶⁰ *D.R.H.*, A, vol. III, p. 282.

Obligațiile târgoveților sunt cunoscute în mod indirect din scutirile acordate de domnie unor categorii de privilegiați sau mănăstiri. Unele obligații ale târgoveților erau asemănătoare cu ale țăranilor, așa cum rezultă dintr-un document emis de Constantin Mavrocordat din anii 1741 - 1743 „*întrucât cei ce stau pe locuri străine fac clacă proprietarilor tot așa și locuitorii târgurilor vor face clacă pentru domnie, locul lor fiind al domnului*”⁶¹. Constituirea ocoalelor domnești a contribuit la ușurarea târgoveților de unele obligații în muncă și în natură. În diferite documente se vorbește „*de lucru domnesc*”, ceea ce demonstrează că târgoveții erau obligați să presteze munci agricole. Dintr-un document, emis de cancelaria lui Miron Barnovski, rezultă că autoritățile locale ale Hușilor „*scot târgul să secere grâul domnesc și comișiei fac fânul domnesc*”⁶². Târgoveții trebuiau să efectueze numeroase transporturi pentru domnie⁶³. Moise Movilă, prin hrisovul dat la 30 august 1633, scutea de o serie de dări, între care și podvoade pe locuitorii schitului Docolina, ce se afla între localitățile Bârlad și Vaslui: „*Voi podvodari întru nimic să nu-i trageți boii lor la podvoade așijderi și voi șoltuzi de Vaslui și de Bârlad ce vor hi podvoade di sus, să le trageți la Bârlad, ce vor hi di gios să le treceți la Vaslui, iar docoleanii să hie în pace*”⁶⁴.

În perioada regimului turco-fanariot, sistemul fiscal a fost reorganizat și modernizat în scopul jefuirii sistematice a Țărilor Române. Impozitele erau percepute de slujbași plătiți din fondurile care se constituiau, pe baza unor taxe suplimentare în Casa Răsurilor. Prin reformele lui Constantin Mavrocordat sistemul fiscal s-a unificat. Darea, fixată în 1740 la 10 lei, trebuia plătită în patru sferturi, dar datorită abuzurilor administrației și pretențiilor mereu sporite ale Imperiului Otoman, sistemul nu s-a putut respecta, astfel încât peste câteva decenii s-a ajuns la 12 sferturi. Obligațiile contribuabililor au crescut neconținut în măsura creșterii tributului. Un aspect nou al organizării financiare constă în separarea visteriei statului de cămara domnească. Veniturile directe proveneau din capitații și ajutoarnițe, iar cele indirecte din diferite taxe (import - export).

O altă obligație era *calul de olac* pentru trimișii domnești sau solii străini. În darea de seamă, întocmită de jignicerul Manolache Cerchez, din Bârlad, la 5 octombrie 1777, se arăta suma primită din ținutul Tutova în valoare de 3.192,35 lei pentru cheltuielile făcute: opt menziluri, transportul de sare domnească și altele. Suma echivala cu costul a 120 de boi. Uneori menzilurile sau căruțele de poștă erau folosite în alte direcții, așa cum rezultă din adresa trimisă ispravnicilor de Tutova, Constantin Palade și Ioan Iamandi la 8 octombrie 1777. Se cerea ca „*să nu mai fie întrebuințate decât numai de cei ce merg cu porunci și cu cărțile divanului*”⁶⁵. După cum s-a mai amintit, Bârladul era situat pe Drumul cel Mare împărătesc sau Drumul Țarigradului, care lega Imperiul Otoman de Polonia⁶⁶. Numeroși trimiși domnești și soli străini poposeau în oraș și

⁶¹ N. Iorga, *op. cit.*, vol. VI, p. 312.

⁶² D.A.N.I.C., fond Manuscrise, nr. 543, f. 222; Melchisedec, *Apendice la Cronica Hușilor*, pp. 47 - 48. În 6 octombrie 1781, C. D. Moruzi numește o comisie de boieri care împreună cu ispravnicii din ținut trebuia să insiste pe lângă locuitorii ținutului Tutova să are și să semene grâu de toamnă și de primăvară pe suprafețe.

⁶³ N. Iorga, *op. cit.*, vol. V, pp. 21 - 22.

⁶⁴ I. Antonovici, *op. cit.*, vol. IV, p. 203.

⁶⁵ *Ibidem*, pp. 204 - 205.

⁶⁶ *Ibidem*, vol. II, pp. 38, 40 - 41, 43, 76.

locuitorii trebuiau să le ofere găzduire. Această obligație se numea „conace” sau „mertice”⁶⁷.

La 30 iunie 1762 a poposit la Bârlad suita ministrului plenipotențiar al Angliei la Constantinopol, Jaques Porter, care se reîntorcea în țara sa. Au fost întâmpinați de ispravnicul Bârladului pe un pod de lemn. Intrând în zona populată a orașului au fost găzduiți în mai multe case. Cu această ocazie unul dintre membrii Ambasadei, Boscowich, ne-a lăsat o interesantă descriere a orașului Bârlad⁶⁸.

Târgoveții trebuiau să asigure un anumit număr de ostași bine echipați pentru apărarea târgului sau cetății care participau și la unele expediții. Construirea în grabă și apoi distrugerea Cetății de pământ de la Bârlad în 1476 presupune și utilizarea muncii localnicilor⁶⁹. Ocupația militară turcească, austriacă și, mai târziu, rusească în secolul al XVIII-lea și mai ales în prima jumătate a secolului al XIX-lea a determinat sporirea obligațiilor de încartiruire a armatelor străine de către târgoveți. La Bârlad se folosea de obicei cartierul Poștei Vechi. Erau scutiți de astfel de obligații preoții și dascălii, treptele boierești și supușii străini. Privilegiații puteau să ofere găzduire, dacă doreau gradele ofițerești. Aceste obligații au devenit apăsătoare ceea ce a determinat pe unii târgoveți să obțină cetățenie străină, în special austriacă, în schimbul unei sume de bani.

Așa cum relatează în amintirile sale institutorul Ioan Vasiliu în prima jumătate a secolului al XIX-lea: „Pe cea mai mare parte a prăvăliilor frunțașilor negustori vedea ținută o placă de fier, cam de trei decimetri pătrați pe cari se vedea pajura austriacă, vulturul cu două capete, semnul că negustorul este supus austriac, semnul că el este scutit de bir și de toate ovalele”⁷⁰.

Este cunoscut faptul că o parte din locuitorii orașului se ocupau și cu agricultura. Dispuneau de prisăci, vii, iazuri, ogoare pentru care dădeau dijme către domnie, asemenea țăranilor: ilișul, vinăriciul, deseatina. Când moșia Bârladului a fost dăruită în 1757 Mănăstirii Sf. Samuil din Focșani, aceste dări erau încasate de noul proprietar⁷¹. Abuzurile înfăptuite de noii proprietari au generat dese conflicte cu târgoveții în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea care se vor aplană parțial o dată cu cumpărarea moșiei Bârladului, de obștea târgului în 1815⁷². Banii ajutorinței strânși din județul Tutova, în 12 martie 1775, erau de 3.289 lei pentru 2.257 persoane, din care pentru ocolul Bârlad, 1.407 lei pentru 268 persoane⁷³.

Contribuabilii se împărțeau în două mari categorii: bresle (beneficiau de un regim fiscal mai avantajos) și birnici (obligați la plata tuturor dărilor). Poslușnicii și scutelnicii nu aveau obligații față de stat, ci numai față de stăpânii lor. Boierii veliți erau scutiți, în principiu de dări, iar mazilii, târgoveții, preoții și diaconii se bucurau de anumite scutiri. La începutul secolului al XIX-lea, 90% din impozite erau plătite de către birnici. *Condica liuzilor* (1803) indica printre numărul de contribuabili 43 de persoane care proveneau din satele din jur: 5 de la Suseni, 2 de la Băcani, 9 din Obârșeni, 9 din

⁶⁷ D. I. R., A, XV, vol. III, p. 268.

⁶⁸ *Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne...*, pp. 2 - 4, 208 - 211, 276.

⁶⁹ Cf. M. D. Matei, *Noi date în legătură cu Cetatea de pământ de la Bârlad*, SCIV, 1959., pp. 117 - 134.

⁷⁰ *Memoriu lui Ioan Vasiliu*, în I. Antonovici, *op. cit.*, vol. V, p. 238.

⁷¹ D.J.A.N. Iași, *fond cit.*, pachet 611/35, 36, 37.

⁷² I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 164 și urm.

⁷³ *Ibidem*, vol. IV, pp. 195 - 199.

Brătești, 12 de la Ceucani, 2 de la Vizureni, 2 din Cârstești, 1 din Zorleni, 1 de la Mănăstirea Adam⁷⁴.

Greutatea impozitelor îi determină pe târgoveți să se adreseze domniei, cerând anumite scutiri de taxe. La cererea negustorilor bărlădeni de a li se micșora banii ajutorinței „*fiindcă acolo, din pricina boalei ciumei n-a urmat alijveriş*”, visteria poruncește la 20 ianuarie 1820 către Isprăvnicia Tutovei să li se scadă din sumă 1.000 lei, iar cealaltă parte să se împartă egal pe contribuabili, cu excepția hrisovoliților care nu beneficiau de scutire⁷⁵. În 1823 târgoveții refuză să mai plătească banii ajutorinței, deoarece li se mai încasau odată, fapt care determină pe domnul Ioan Sandu Sturdza să deschidă o anchetă, cerând să se ia măsuri drastice împotriva ocolașilor și zapciilor care se fac vinovați de abuzuri⁷⁶. Fiscalitatea apăsa pe umerii meseriașilor, negustorilor și agricultorilor. Existau numeroase categorii de privilegiați care beneficiau parțial sau total de o serie de scutiri din partea domniei.

Condica Visteriei din 1816 indica pentru târgul Bârlad 315 birnici cu un impozit de 1.332 lei și care erau repartizați astfel: 42 în Mahalaua Podeni, 43 în Mahalaua de Mijloc, 82 în Morenii și Bujoreni de Jos și de Sus⁷⁷. Locuitorii din Podeni și Mahalaua de Mijloc plăteau 360 lei în total, iar la ceilalți 535 lei se adăugau 12 liuzi (oameni) din Crângul de Jos cu 60 de lei și 135 liuzi și haimanale cu 377 lei⁷⁸. Nu erau impuse la dări 476 persoane, dintre care 213 erau slujbași ai isprăvniceii, 17 seimeni ai curții și 37 ai hotărniciei, 2 lefegii, 40 aprozi, în total 311, în rest erau „*haimanale, liuzii unora și altora*”⁷⁹. Aceștia din urmă sunt trecuți în număr de 135 atât în categoria birnicilor, cât și a celor scutiți. Cei mai mulți provin din sate sau sunt străini și se foloseau în serviciu edilitar. Termenul de haimana este dat în 1820 pentru întocmirea recensământului fiscal „*pentru toți ce sunt fără casă*”⁸⁰. Boierii în funcție de rang, aveau prilejul de a scuti un număr de oameni, sub denumirea de scutelnici și slugi. În conformitate cu aceleași prerogative feudale, boierilor li se repartizau, în funcție de întinderea moșiei un număr corespunzător de slugi și de breslași care erau scutiți de bir și de corvezi (havalere) statului, dar aveau obligație față de aceștia.

Conform *Condiciei Visteriei* erau menționați printre scutelnici 25 ai spătăresei Safta Sturza, 24 ai căminarului Iordache Giurge, 21 ai bănesei Măriuța Negre, 16 ai vornicului Nicolae Hrisoveghi, 16 ai logofătului Iordache Conta, 15 ai slugerului Pavel Duca și alții⁸¹. Și bisericile dispuneau de un anumit număr de oameni, care îndeplineau anumite munci, mai ales la întreținerea grădinilor și viilor. Astfel, Biserica Vovidenia

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ D.J.A.N. Iași, Tr. 166, m. 6, f. 33.

⁷⁶ La 30 iunie 1823, Ioan Sandu Sturdza însărcinează pe stolnicul Toader Corodeanu ca să meargă la Bârlad pentru a cerceta jalbele târgoveților asupra nedreptăților ce li s-au făcut de strângătorii ajutorinței de iarnă, fiind obligați acum să plătească din nou (I. Antonovici, *op. cit.*, vol. IV, pp. 280 - 281). O nouă atenționare a venit din partea domnitorului prin hriseul din 7 octombrie 1823 (*Ibidem*, p. 283).

⁷⁷ C. Istrati, *op. cit.*, pp. 67 - 69.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ Gh. Ungureanu, *Documente statistice din 1820 - 1859 aflate în păstrarea DJANI*, RA, I, VI, 1963.

⁸¹ C. Istrati, *op. cit.*, pp. 67 - 69.

avea 6 scutelnici, Biserica Domnească 8, Biserica „Sf. Ilie” 7, Biserica „Sf. Gheorghe” 2, Biserica „Sf. Ioan” 3⁸². Scutelnicii nu efectuau havalere⁸³.

La sfârșitul Evului Mediu, se observă o intensificare a tendinței boierilor de a obține o cantitate mai mare de forță de muncă, de aceea de mai multe ori ei scuteau un număr de oameni de havalele, plătindu-le uneori și birul în schimbul creșterii brațelor de muncă. Numărul boierilor scutiți de orice impozite era apreciat la 45 capi de familie în documentul amintit mai sus⁸⁴. Alături de mazili, întâlnim ruptașii, contribuabili ce depindeau direct de Visterie.

O altă categorie fiscală, ruptele Visteriei, în care intrau numai feciorii de preoți, protopopii, diaconii, oamenii străini care de obicei practicau o meserie. Aceștia nu făceau havalele și nu plăteau birul în cislă ca birnicii satelor. Aceste categorii fiscale constituiau trepte privilegiate⁸⁵. Intrau postelnicii, polcovnicii, căpitanii, vornicii de poartă, ispravnicii de aprozi, vătafii moșiilor, cei apărați cu cărțile domnești, adică toți acei care îndeplineau anumite slujbe în ținuturi⁸⁶.

Condica Visteriei din 1816 indică 344 mazili, 536 ruptași și 89 ruptele Visteriei⁸⁷. După aceștia sunt indicați 20 de negustori hrISOVELIȚI și 20 de sârbi hrISOVELIȚI din satul Blânzi⁸⁸. În ultima parte sunt amintite breslele care nu plătesc bir. Aici intrau toți acei slujbași care pentru diferite servicii erau scutiți de bir și havalele, în total 81⁸⁹. Datele furnizate de *Condica Visteriei* sunt deosebit de interesante privind compoziția etnică, dar mai ales starea socială. *Tabla mășoriștii târgului Bârlad de la 1815* face referiri și la ocupația și proveniența diferitelor categorii de locuitori⁹⁰. Sunt înregistrați 178 negustori și 154 de meșteșugari. În afara slugilor și argaților care nu sunt trecuți în acest tabel sunt amintiți 3 vizitii, 1 cioban, 1 văcar, 1 vătaf, 36 slujitori bisericești, 17 „privilegiați” (8 căpitani, 7 călărași, 1 polcovnic, 1 vornic de poartă), 2 doctori, 43 boieri, 7 evrei, 3 sudii⁹¹.

Locuitorii mahalalelor mărginașe continuau să se ocupe cu cultivarea pământului și creșterea animalelor din care unii erau scutiți de unele havalele după plata răsurilor și banii sferturilor, așa cum rezultă din dispoziția dată de Visterie către Ispravnicia Tutovei la 10 noiembrie 1825⁹² și la 15 iulie 1826⁹³.

Așa cum s-a mai subliniat, clerul făcea parte din categoriile privilegiate. Hrisovul lui Grigore Ghica din 20 aprilie 1658 preciza care erau obligațiile preoților: dajdie împărătească, dajdie vlădicească, colaci vlădicești, deseatină din stupi și din vin, goștină

⁸² *Ibidem*.

⁸³ Gh. Platon, *Populația târgului Huși în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, AIIAI, tom. XI, 1965, p. 45.

⁸⁴ C. Istrati, *op. cit.*, pp. 67 -69.

⁸⁵ Gh. Ungureanu, *op. cit.*, pp. 101 - 102.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 94.

⁸⁷ C. Istrati, *op. cit.*, pp. 69 - 70.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 70.

⁸⁹ *Ibidem*. Printre slujbași amintim: 6 călărași ai vămii, 5 ciocli, 33 emacii.

⁹⁰ I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, pp. 344 - 368.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² *Ibidem*, vol. IV, pp. 301 - 302.

⁹³ *Ibidem*.

din masculi⁹⁴. Acestea erau strânse atât prin slujbași ai episcopiei, cât și ai domniei. De cele mai multe ori domnia acorda unele scutiri preoților. De acestea a beneficiat și Biserica Domnească încă din secolul al XVII-lea. Nicolae Mavrocordat scutește pe doi preoți și pe doi diaconi, prin hrisovul din 18 ianuarie 1712, de dajdie împărătească, dajdie domnească, deseatina de stupi, goștină de oi și de masculi, progonăritul de vii și alte dări⁹⁵. În același timp se întărea preoților venitul, după obicei, la ziua târgului: 4 bani de vită, 2 patronici de cal, 2 bani de toată dugheana și câte 2 oca de fiecare car cu pește⁹⁶. Privilegiul este reînnoit la 25 mai 1733 de Constantin Mavrocordat, în plus scutirea de taxe se extindea și la doi țârcovnici și doi poslușnici⁹⁷. Grigore Ghica acordă aceleiași biserici în februarie 1737 carte de amânare atât de dajdie domnească, cât și de dajdie vlădicească⁹⁸. Același privilegiu este garantat de Constantin Dimitrie Moruzi în 1779, de Alexandru Ioan Calimah în 1795, de Alexandru Constantin Moruzi în 1803⁹⁹. Biserica era scutită de taxe pentru 200 de stupi, 200 de oi și 800 vedre de vin, și se acordau și 5 poslușnici. *„Așijdire și pentru doi preoți și un diacon, a ceștii bisăricii, să fie în pace de dajde domnească și vlădicească, cum și de alte dări și angării, ce vor fi pe alți preoți și diaconi, aceștia întru nimică supărați să nu fie”*¹⁰⁰.

Biserica Domnească pierdea venitul pe vite în urma măsurii luate de Alexandru Nicolae Șutu la 7 decembrie 1801, care la cererea târgoveților muta târgul de vite în ocolul de lângă Movilă¹⁰¹. Se mai comercializau în medianul de lângă bisericile Domnească, „Sf. Dimitrie” și Vovidenia doar sare, făină, lemne și alte produse. De asemenea, se porunca ca vameșii, mortasapii și beșleaga să nu mai îndrăznească a lua fără plată de la acei ce aduc spre vânzare pește proaspăt, raci, verdețuri, legume verzi și uscate și altele ca aceste¹⁰².

Într-un document din 26 iunie 1813, Scarlat Alexandru Calimah reînnoiește privilegiul dat bisericii Domnească de Alexandru Moruzi în 1803, privind venitul dohotului și păcurei pe 5 ani, care *„care să se întrebuințeze atât în lucrul zidirii bisăricii, cât și în cheltuiala școalei elinești ce să află la această biserică”*¹⁰³ și, alături de scutirile de dajde domnească și vlădicească și 5 poslușnici. Acest privilegiu va fi reînnoit și în anii următori, ceea ce va stârni nemulțumirea Bisericii Vovidenia. Jalbele trimise către domnie și episcopie au continuat până în 1831, când Comisia a 3-a aduce la cunoștința Divanului că în urma cercetărilor întreprinse Biserica Domnească are dreptate de cauză și, deci, își păstrează privilegiul¹⁰⁴.

⁹⁴ Melchisedec, *op. cit.*, p. 22.

⁹⁵ I. Antonovici, *op. cit.*, vol. I, p. 22.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 5. După Dimitrie Cantemir dajdea vlădicească era de 200 aspri sau bani și o piele de vulpe sau de jder (cf. D. Cantemir, *op. cit.*, p. 147).

⁹⁸ I. Antonovici, *op. cit.*, vol. I, pp. 3 - 4. Poslușnicii serveau la îngrijitul viilor, prisăcilor sau la refacerea bisericilor și mănăstirilor. Erau aduși din afară și nu plăteau bir.

⁹⁹ *Ibidem*, pp. 16 - 17, 18 - 19, 23 - 24.

¹⁰⁰ *Ibidem*, pp. 23 - 24.

¹⁰¹ *Ibidem*, vol. II, pp. 101 - 103.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Ibidem*, vol. I, p. 29.

¹⁰⁴ *Ibidem*, pp. 39 - 40.

Boierii bârlădeni Alecu Sturza, Gheorghe Diamandi, Nicolae Greceanu, Scarlat Miclescu, Nicolae Opreșan, Andronache Donciu aveau sute de robi pe care îl foloseau atât la muncă, cât și în construcții, la prelucrarea fierului, de asemenea ca bucătari, lăutari etc. Puteau fi vânduți, donați sau împrumutați pentru muncile câmpului și în această ultimă ipostază „se puneau în mișcare mânați de vătafii boierești, cum se mână vitele și la cea mai mică nesupunere erau loviți cu biciul plumbuit până la sânge”¹⁰⁵. Robii țigani sunt amintiți în documente din secolul al XVII-lea, dar credem că prezența lor este cu mult mai veche. Ocolul de Vite servea și pentru vinderea robilor. Institutorul Ioan Vasiliu ne relatează o emoționantă scenă în legătură cu pedepsirea unui rob țigan, din primele decenii ale secolului al XIX-lea: „Era cam pe la începutul primăverii, când un rob, un flăcăiandru de vreo 20 de ani, înalt și drept ca un stejar, cu picioarele goale, fiare la mâini, un cric cu două coarne fixate și așezate pe cap, era pedepsit să umble 3 zile tot orașul. Nu l-am văzut decât ziua întâi și a doua, a treia zi nu l-am mai văzut, am aflat mai târziu că murise”¹⁰⁶.

Odată cu epoca modernă, compoziția socială a orașelor se modifică treptat, elementele active, meșterii și negustorii, sporesc numeric și se diversifică. Negustorii autohtoni sunt însă în minoritate față de cei străini, deși numărul acestora este în general mai mare decât al meșterilor ceea ce demonstrează că orașele au în continuare o funcție comercială. Meșteșugarii sunt și ei divizați în mai multe categorii. Unii mai înstăriți aveau tendința, uneori, de a pătrunde în categoria micilor boieri sau a sudeților, atrași de anumite scutiri. Micii meșteșugari, calfele, ucenicii, formau o categorie aparte. Burghezia, clasă în formare, reprezentând noile relații capitaliste, se afla la început de drum, neomogenă, fărâmițată de interese contradictorii generate de statutul juridic și fiscal neuniform. Țăranii, stabiliți la orașe, puțini ajung în rândul meseriașilor și negustorilor, cei mai mulți devin birnici, ocupându-se cu agricultura, cărăușia sau fiind simpli argați. Dacă boierimea mare rămâne în general situată pe poziții conservatoare, boierimea mică și mijlocie avea interese de multe ori comune pe plan economic și politic cu burghezia. Sistemul greoi al fiscalității feudale va suferi modificări importante odată cu Regulamentul Organic, când o parte din aceste categorii fiscale și privilegiate vor dispărea.

¹⁰⁵ *Ibidem*, vol. V, pp. 249 - 250.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

ÎNCEPUTURILE GALAȚILOR ȘI PRIMII CĂLĂTORI STRĂINI

Sorin LANGU*

The beginnings of the city of Galați and the first foreign travellers

Abstract

There is a large debate, mostly local, about the beginnings of city of Galați. First mention is from Reichstorffer's chronicle but there are researchers who think that Galați existed as city at the beginning of XVth century. First travellers and descriptions of Galați are in the first half of the XVIth century, and we present all of them.

Cuvinte cheie: *Galați, călători străini, misionari catolici, știri despre Galați.*

Keywords: *Galați, foreign travellers, catholic priests, news about Galați.*

Rolul călătorilor străini în istoria noastră a fost evidențiat de mult. Nicolae Iorga a prezentat multe relatări în diverse ocazii¹. Studiile sale au fost completate de cele dedicate călătorilor italieni², polonezi³, ruși⁴, englezi⁵, francezi⁶, pentru ca mai târziu să fie cuprinse în colecția *Călători străini în Țările Române*⁷. Istoria Galațiului este și ea tributară acestora, mai ales în primele secole de existență, pentru că documentele interne sunt destul de discrete⁸.

Deși este extrem de seducătoare ipoteza apariției Galațiului ca oraș în secolul al XV-lea, este extrem de improbabilă. Reabilitarea vechii ipoteze a lui Constantin Caradja, fără argumente noi, se înscrie într-un demers istoriografic mai larg, de patriotism local, sau regional, prin care se coboară originile orașului cât mai mult în timp. În cazul nostru coborâm în timp Galațiul. Scoatem o ipoteză prăfuită, neluată în seamă de când a fost emisă, ca fiind o certitudine și spunem că Galațiul este sigur de la începutul secolului al XV-lea; mai exact luăm Cronica lui Ulrich von Richenthal în care

* Profesor, doctor în istorie, Colegiul Pedagogic „Vasile Alecsandri” Galați.

¹ *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre și asupra țărilor noastre*, extras din „Buletinul Societății geografice”, Sem. II, An 1898, pp. 1 - 81; *Istoria Românilor prin călători*, vol. I - IV, 1928.

² Ramiro Ortiz, *Per la Storia della Cultura Italiana in Rumania*, Bucurest, 1916.

³ P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930.

⁴ Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947; N. Iorga, *Oameni ruși în Moldova și oaspeți moldoveni în Moscova*, extras din „Neamul românesc”, anul XIII, no. 67.

⁵ M. Beza, *English travellers in Rumania*, in *Papers on the Rumanian People and Literature*, London, 1920, pp. 20 - 31; Idem, *English travellers on the Vlachs*, in *Papers on the Rumanian People and Literature*, London, 1920, pp. 32 - 41.

⁶ *Les français et la Roumanie*, Bucurest, 1937; G. Oprescu, *Țările Române văzute de artiști francezi (sec. XVIII și XIX)*, Bucurest, 1926.

⁷ *Călători străini în Țările Române*, Seria veche vol. I-X, București, 1968-2001; seria nouă vol. I-VI, București, 2004-2010.

⁸ Vezi și P. Păltânea, *Istoria orașului Galați de la origini până în 1918*, vol. I, Editura Porto Franco, Galați, 1995.

apare așezarea Galff ca provenind din Moldova și pe care Constantin Caradja o consideră a fi Galațiul, probabil pe baza apropierei fonetice, pentru că editorul și traducătorul român nu indică niciun argument în favoarea suprapunerii celor două nume⁹. Ceea ce la Caradja era o ipoteză devine acum o certitudine¹⁰. Și asta fără a ne întreba cum un cronicar din Basel a aflat de satul Galați, pornim de la ipoteza că Galațiul era sat atunci, în condițiile în care sunt pasaje din cronică în care Moldova și Țara Românească sunt localizate în Africa¹¹, în condițiile în care cronicarul/copistul confundă deseori Moldova cu Țara Românească și invers¹², în condițiile în care la acest conciliu de la Konstanz sunt trimiși reprezentanți catolici; toate acestea nu sunt luate în considerație pentru simplu fapt că prin Galff se face legătura între epoca medievală clasică și cea cea timpurie. Mai mult apariția Galațiului în sec. XV se înscrie într-un confort mental mitologic, noi apărând în același secol ca și majoritatea orașelor din jurul nostru.

În istoriografia veche discuția este mult mai ponderată, Ioan Bogdan, Nicolae Iorga și P. P. Panaitescu situând Galațiul în sec. XVI¹³:

*„Drumul moldovenesc se îndrepta, așadar, de la nord spre sud-vest, la Chilia și Cetatea Albă și nu spre Galații vecini cu Țara Românească, oraș care nici nu exista în secolele al XIV-lea și al XV-lea”*¹⁴.

Acum, istoriografia *mainstream* nu face rabat de la entuziasmul coborării în timp. P. Păltânea afirmă clar și răspicat că: *„Dovezile arheologice și documentele discutate impun concluzia că târgul Galați ia ființă la începutul secolului al XV-lea, ajungând către sfârșitul secolului principalul port al Moldovei”*¹⁵.

Laurențiu Rădvan în lucrarea *Orașele din Țările Române în Evul Mediu (sfârșitul sec. al XIII-lea - începutul sec. al XVI-lea)* pare contaminat și el:

„Ultimele centre urbane menționate în această regiune sunt Tecuci și Galați. Acestea au făcut parte inițial din Țara Românească, fiind ocupate de Moldova în timpul aceluiași Alexandru cel Bun. O dovadă a faptului că sudul Moldovei a avut alt regim decât părțile centrale și de nord îl reprezintă cazul orașului Galați. Acesta este situat într-o poziție geografică foarte bună, între vărsarea râurilor Siret și Prut în Dunăre, dar la mică distanță de Brăila (cca. 20 km), cel mai important port al Țării Românești. Distanța redusă față de Brăila a întârziat considerabil dezvoltarea orașului Galați, deoarece în aceeași țară cu greu puteau rezista economic două orașe-porturi atât de aproape unul de altul. La aceasta se adăuga concurența portului Chilia. În sec. al XV-lea, Galați a funcționat doar ca un centru pentru exploatarea peștelui și o schelă pentru încărcarea mărfurilor. Ocuparea Chiliei în 1484 de către otomani a îndepărtat

⁹ C. I. Caradja, *Delegații din țara noastră la Conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1413*, în „AARMSI”, VII, 1927, p. 70.

¹⁰ T. Tatu, *Antihistorii de Galați*, Galați, 2017, p. 74.

¹¹ C. I. Caradja, *op. cit.*, p. 66.

¹² *Ibidem*, p. 65.

¹³ P. Păltânea, *op. cit.*, pp. 39 - 40, nota 130 cu discuția întreagă.

¹⁴ P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, Editura Minerva, București, 1994, p. 102.

¹⁵ P. Păltânea, *op. cit.*, p. 40.

și ultimul obstacol ce stătea în calea dezvoltării la gura Siretului a unui oraș. Moldova avea nevoie de un port la Dunăre”¹⁶.

Situația se repetă în *At Europe's Borders: Medieval Towns in the Romanian Principalities*, Leiden-Boston, 2010, pp. 490 - 491, unde începuturile Galațiului sunt expediate sumar într-o frază care vorbește de stăpânirea Valahiei în sudul Moldovei.

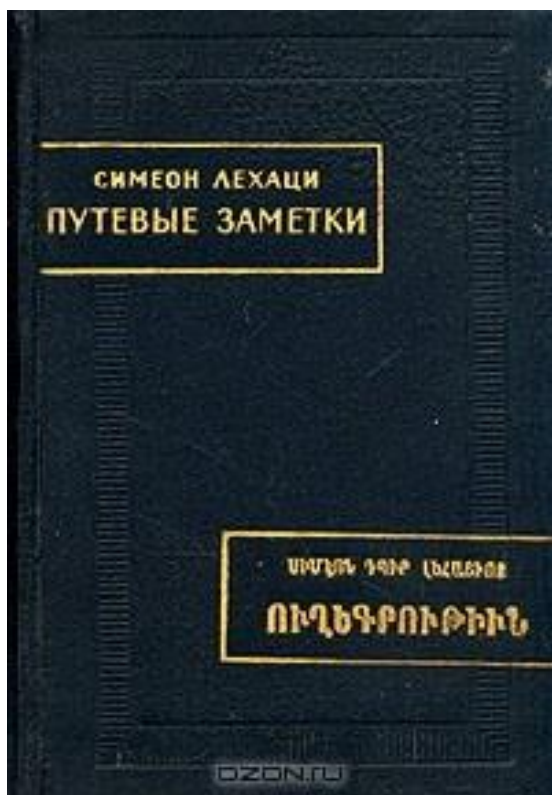
Această discuție este largă, plină de variabile, și nu ne propunem să o epuizăm aici. Certitudinile încep cu Reichstorffer, dar sunt și aici parțiale, existând multe discuții despre călătoria sasului în Moldova¹⁷. Lucrurile încep să se așeze în secolul al XVII-lea pe măsură ce călători, negustori, misionari etc. Ajung în urbea de la Dunăre. O să încercăm, în cele ce urmează, să creionăm o imagine, așa cum e ea, a Galațiului în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Primul călător din sec. XVII a fost Simeon Lehați, armean născut la Zamosc (Polonia). În 1607 Simeon a trecut la Liov, de unde a pornit, la 15 februarie 1608,

într-o lungă călătorie, în cursul căreia a trecut prin Moldova (martie - iunie 1608), Dobrogea și Bulgaria¹⁸. Călătoria prin Moldova ține mai multe luni, trei luni stând în Suceava și o altă în Iași, drumul Iași-Galați fiind parcurs în câteva zile. Ajungând la Galați, călătorul nostru este fascinat mărimea Dunării, uriașul fluviu fiind unicul lucru care-i atrage atenția în zonă:

„În trei zile am ajuns la Galați, care era ultimul oraș al Moldovei și intrarea în țara turcească. Pe lângă acest Galați trecea Dunărea cea repede <și> de temut, mare și larga infricoșătoare și înspăimântătoare, pentru mulți ca o prăpastie ce înghite oameni și bea sângele omenesc”¹⁹.

Al doilea călător este un italian, Tommaso Alberti. Tommaso Alberti, originar din Bologna, a fost agentul unei case de comerț din Veneția, care întreținea legături de afaceri cu

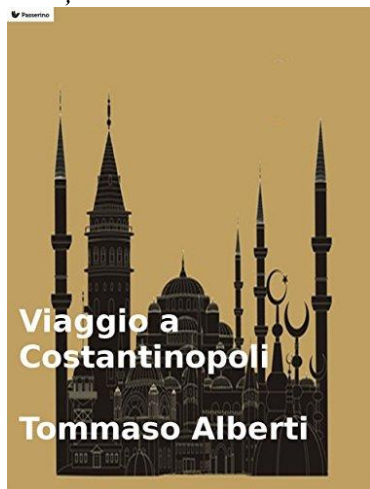
¹⁶ L. Rădvan, *Orașele din Țările Române în Evul Mediu (sfârșitul sec. al XIII-lea - începutul sec. al XVI-lea)*, Editura Universității Al. I. Cuza, Iași, 2011, p. 363.

¹⁷ Valentina Oneț, *Galațiul menționat într-un document cartografic tipărit la Köln în 1595*, în „Axis Libri” anul IV, nr. 12, septembrie 2011, pp. 4 - 5.

¹⁸ *Călători străini despre Țările române*, vol. IV, volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, Editura Academiei, București, 1972, p. 343.

¹⁹ *Călători străini....*, vol. IV, p. 347.

Imperiul Otoman și cu Polonia. În această calitate pleacă, în mai 1609, la Constantinopol, unde a stat până în noiembrie 1612, când a primit însărcinarea de a duce mai multe care cu marfă la Liov. Cu acest prilej, Alberti a străbătut Moldova, oprindu-se în decembrie 1612 la Iași. După împlinirea misiunii sale, Alberti s-a înapoiat de la Liov cu 60 de care încărcate cu blănuri și alte mărfuri, tot pe drumul pe unde venise. A trecut astfel din nou prin Moldova, ajungând la Constantinopol, la 1 iunie 1613²⁰. Mărturia lui este foarte importantă pentru că reprezintă „*cea dintâiu descriere a Galaților*”²¹. Călătoria lui este dinspre Constantinopol spre Liov:

„La 3 <decembrie> am ajuns la Galați, oraș pe malul Dunării, stăpânit de domnul Moldovei. Am descărcat mărfurile din luntre și am stat în acel loc toată ziua pentru a lega mai bine baloturile și a găsi care pentru călătoria noastră. În 4 <decembrie> am rămas tot acolo; am pus să ni se slujească liturghia în felul românilor; ne-am simțit foarte bine <acolo>, am găsit pește mult și bun adică: moruni proaspeți, nisetri, păstrugă în cantitate foarte mare și la un preț foarte ieftin, aproape pe nimic; mare mulțime de iepuri, cu 5 bani unul; n-am găsit găini și alte păsări, toate lucrurile fiind prădate de tătari încă de acum patru luni. La 5 <decembrie> am pornit de acolo cu mărfuri cu tot <și> am mers toată noaptea la lumina lunii, pe ger”²².

Al treilea călător este un călugăr, Paolo Bonnicio, care a locuit 9 ani în Țările Române și care a fost secretar al mai multor domni români, Radu Mihnea, Alexandru Iliș etc²³. Încercând să-și rezolve situația călugărul nostru, aflat la Galați, trimite la Constantinopol o scrisoare în care cere documente care să-i certifice poziția. Îngrijorat de situația sa, scrisoarea nu conține descrieri ale Galațiului, ci doar o precizare că „*aici în Galați sunt vreo 16 case cu o biată bisericuță, și eu mi manlengo*” cu mare chin. Să mai știe sfinția voastră că în fiecă zi catolicii aceștia ai noștri se fac ortodocși pentru că nu au preot, îndeosebi în ceasul morții”²⁴.

Această scrisoare este completată de o relatare mult mai completă care dovedește o bună cunoaștere, atât geografică, cât și personală a Țărilor Române. Galațiul apare în descrierea geografică a sudului Moldovei:

„*de la Focșani până la Galați nu sunt orașe, ci sunt multe sate; râul Siret desparte Moldova de Țara Românească de la Adjud până la Vădeni, care este o mică*

²⁰ Călători străini..., vol. IV, 357; R. Ortiz, *op. cit.*, pp. 113 - 114; N. Iorga, *Călători, ambasadori*, București, 1923, pp. 5 - 6.

²¹ N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, Buurești, 1926, p. 267.

²² Tommaso Alberti, *Viaggio a Costantinopoli di Tommaso Alberti (1609 - 1621)*, publicato da Alberto Bacchi della Lega, Bologna, 1889, pp. 15-16, cs IV, p. 360; N. Iorga, *Călători, ambasadori...*, p. 11; R. Ortiz, *op. cit.*, p. 115.

²³ Călători străini despre Țările române, vol. V, volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 1973, pp. 11 - 13. (în continuare *Călători străini V*).

²⁴ *Ibidem*, pp. 16 - 17.

localitate în ținutul Brăilei, sub stăpânirea turcilor, și acest Siret se varsă în Dunăre aici la Vădeni; acest Vădeni este o schelă unde se plătește vamă turcilor când se trece în Moldova, adică prin punctul de trecere de la Brăila, dar trecerea mare din Țara Românească în Moldova este pe la Focșani. De la Vădeni până la Galați sunt cam 10 mile pe Dunăre, dar pe uscat este mai mult; Galați este schela domnului Moldovei pentru mărfurile care merg din Turcia în Polonia și invers. Întreaga vamă a Moldovei se arendează vameșilor pe 35 sau 40.000 de scuzi și aceștia pun după aceea oamenii lor de încredere în toate schelele, dar schelele principale sunt Galați pe Dunăre și Hotinul pe Nistru”²⁵.

Sunt mai multe posibilități de a ajunge de la Iași la Galați, toate pline de primejdii: „De la Bârlad pentru a ajunge la Galați, se poate merge pe cinci drumuri, după cum va fi nevoie, căci pe întinderile deschise se află lotri călări, care răpesc oameni <și fură> și lucruri de prin locurile deschise, din sate și din păduri și sunt două zile de mers”²⁶.

Singura referință directă este o reluare a informației din scrisoarea privitoare la catolicii din Galați:

„La Galați sunt vreo 20 de case și au o bisericuță închinată Sf. Marii și ei spun că sunt de ai papei, dar fac totul ca schismaticii; am stat câțva timp cu ei, însă nu aveam cu ce să mă țin”²⁷.

Călugarul aventurier Niccolo Barsi călătorește prin Moldova între 1633 și 1639, în două rânduri, însă doar prima oară vizitează Galațiul. Este o relatare incitantă, plină de amănunte surprinzătoare, într-un stil mai degrabă jurnalistic²⁸.

„După ce ne-am venit în fire am călătorit timp de trei zile fără încetare și am ajuns în orașul Galați, loc foarte frumos, așezat pe malul fluviului Dunărea, pe care se aduc până în acest oraș prea frumoase mărfuri din Constantinopol și Trapezunt, iar din acest oraș se vinde unt și brânză. Aici locuiesc moldoveni, turci, greci, unguri. Catolicii au o bisericuță. Se găsește pește din belșug, morun, icre negre, nisetri și crape. Ne-am oprit puțin pentru a ne odihni caii și apoi am ieșit din oraș”²⁹.

Alt italian, Minoritul conventual Benedetto Emanuele Remondi din Milano nu a venit în Moldova din Italia, ci de la Constantinopol³⁰ și este ceva mai zgârcit în informațiile despre Galați:

„Mai întâi, la intrarea mea în acea provincie, am găsit acolo o biserică de-a noastră, clădită din lemn, în orașul ce se cheamă Galați și este așezat pe malul fluviului Dunărea; aici locuiesc 12 familii de unguri catolici, fără preot și uneori vin în acest oraș câțiva negustori catolici ragusani pentru mărfurile și negoțul lor”³¹.

Solia lui Woicieh Miaskowski, din 1640³², este importantă din punct de vedere politic, dar foarte săracă pentru cunoașterea Galațiului:

²⁵ Ibidem, p. 20.

²⁶ Ibidem, p. 22.

²⁷ Ibidem, p. 27.

²⁸ Ibidem, p. 69.

²⁹ Ibidem, pp. 82 - 83.

³⁰ Ibidem, p. 91.

³¹ Ibidem, p. 94.

³² Ibidem, p. 150.

„1 iulie. Duminică am stat pe malul Dunării lângă Galați mulțumind lui Dumnezeu în biserița catolică de acolo că am scăpat de Ispir pașa și că eram în sfârșit în Țara Moldovei. Ceașii au trecut și ei Dunărea după mine, înainte de revărsatul zorilor”³³.

Relatarea seacă a solului e completată de cea a secretarului acestuia, Achacy Taszychy:

„La 1 iulie ne-am oprit lângă Galați un orașel moldovenesc în câmp, pe malul Dunării. Aici am avut un popas bun, mai bun decât toate cele turcești. De dimineață, solul s-a dus la mica biserică romano-catolică; după amiază un panglicar a venit în tabără și a arătat diferite scamatorii, între care și aceasta: ținea pe nas un băț înalt, pe care se afla cumpănit un ulcior cu apă și astfel juca, sau, ținând o piatră între dinți, și luând un lemn mare pe cap, zvârlea lemnul cu ajutorul pietrei. De acolo am făcut următoarele popasuri: la Toncești, Tecuci, Bârlad, Scânteia și la 7 iulie la Iași”³⁴.

Următorul călător este călugărul minorit observant Bartolomeo Bassetti din Piano, trimis de Congregația de Propagandă Fide în Moldova, la sfârșitul anului 1639, și ajuns aici în 1640, însoțind pe Benedetto Remondi, care aducea și o copie a rezoluțiilor conciliului de la Florența³⁵. Raportul călugărului înfățișează situația lăcașurilor catolice și a enoriașilor lor din toată Moldova. Pentru Galați avem situația:

„Biserica din Galați, nu se știe cărui sfânt este închinată, este de lemn, acoperită cu șindrilă. Are un altar cu chipul Maicii Domnului, al Sf. Dominic și al Sf. Ecaterina din Siena; în dreapta Sf. Nicolae, în stânga Sf. Martin. Este lungă de 16 pași, largă de 7... etc. Case de catolici sunt 13; suflete, 63; de împărtășit, 48. Nu este paroh. Case de schismatici sunt 3.000 (!), socotindu-se aici și turcii și celelalte neamuri. Suflete, 1.300. Șase biserici și o mănăstire a grecilor unde stau 8 călugări”³⁶.

Petru Bogdan Bakšić (Baksev) sau Pietro Deodato Bakšić, cum obișnuia să i se spună în stil italian, s-a născut la Ciprovac, Bulgaria. Îndeplinește mai multe funcții în rândul ierarhiei catolice din Bulgaria, devenind în 1641 episcop de Sofia.

„22 septembrie 1641. Am vizitat orașul Galați, așezat pe malul Dunării, în câmpia dintre cele două râuri, unul care desparte Moldova de Țara Românească și se cheamă Siret, celălalt care desparte partea de răsărit a țării de Tartaria Mică și se numește Prut; amândouă sunt, după cum am spus mai sus, râuri mari peste care trebuie să treci cu luntrea. Orașul acesta are din belșug pește și tot felul de vite ca: boi, vaci și alte patrupeze; are multe vii și produce grâu destul. Aici este schela Dunării unde domnul ia vamă de la călătorii care trec din Turcia pentru a merge în Moldova, Polonia și Ungaria sau Transilvania; pe aici trec toate caravanele care vin din Constantinopol, fie pe apă sau pe uscat; corăbii și vase mari care vin din Marea Neagră pe Dunăre încarcă și alte mărfuri aici, în orașul Galați³⁷..... În acest oraș (= Galați) sunt 43 de catolici pentru împărtășanie și 8 copii; sunt de origine maghiară, dar puțini din ei mai știu ungurește și vorbesc românește. Au o biserică de lemn, acoperită cu paie, lungă de 12 pași și lată de 5 pași, cu două uși, închinată Sf. Nicolae papa. N-au nimic pentru

³³ *Ibidem*, p. 159; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 42.

³⁴ *Ibidem*, p. 173.

³⁵ *Ibidem*, p. 175.

³⁶ *Ibidem*, p. 180.

³⁷ *Ibidem*, p. 226.

*oficierea slujbei, și rareori vin aici preoți, pe de o parte pentru că sunt puțini catolici, și pe de alta pentru că sunt cam departe de alte localități, unde se găesc preoți. I-am miruit pe toți, deoarece niciodată n-a fost vreun episcop în acest oraș*³⁸.

Iezuitul ungar, Paul Beke, a stat în Moldova mai mult timp între 1644 și 1653, încercând să refacă influența iezuiților. Aici a avut susținerea lui Marco Bandini, dar a sfârșit prin a fi revocat³⁹. Cum Moldova nu era pentru iezuit decât o etapă, el dorind să ajungă până în China pentru a-i converti pe necatolicii de acolo, Beke are scurte descrieri ale locurilor, accentul căzând pe prezentarea relațiilor dintre catolici și domn, sau din interiorul congregației catolice, nelipsite de conflicte⁴⁰:

*„Galați este vestitul port al negustorilor pe țărmul Dunării în marginea dinspre Bulgaria.”*⁴¹

Următorul călător, tot călugăr italian, este de asemenea preocupat de situația catolicilor din Galați, Francesco Maria Spera punând accentul pe lipsa unui preot catolic pentru comunitatea catolică din Galați⁴².

Ultimul călător al primei jumătăți a sec. XVII-lea este un călugărul rus, Arsenie Suhanov. La 1649, din porunca țarului Alexei Mihailovici, este dat ca însoțitor patriarhului Paisie al Ierusalimului, care vizitează Rusia. Trimis împreună cu acesta în țările ortodoxe și ducând scrisori ale țarului către domnii români, Vasile Lupu și Matei Basarab, călătorește de trei ori în Moldova și Țara Românească în anii 1649 - 1651, apoi la Constantinopol, Muntele Athos și Ierusalim. În 1654 vine a patra oară în Moldova, dar nu se știe nimic despre această călătorie⁴³. În primele două relatări nu există nicio referire la Galați, iar în a treia:

*„În ziua de 5 mai Arsenie a plecat din Iași și s-a dus la Vaslui și la Bârlad. În ziua de 8, după amiaza, a sosit la Galați. Galații, oraș al lui Vasile voievod, este așezat pe malul Dunării, aici locuiește Atanasie, fost patriarh de Constantinopol, într-o mănăstire. În ziua de 11 <mai> grecii au plecat la Constantinopol pe calea ce merge pe uscat și au trecut râul Dunărea, s-au dus la Măcin. Iar Arsenie s-a oprit la Galați, așteptând vești de la patriarh”*⁴⁴.

Concluzii: Informațiile despre Galațiul de la începutul sec. al XVII-lea sunt destul de sumare. Călătorii străini se concentrează pe informațiile geografice, descrierea drumurilor, primejdiile lor, ca și pe amănunte importante pentru misiunea lor. Cum majoritatea călătorilor sunt călugări catolici care au diverse însărcinări în Moldova, avem un tablou fidel al evoluției credinței catolice în zonă, în oraș fiind o comunitate catolică nu prea mare, dar fără un preot stabil mult timp, de-abia în 1647 Simone Misericich din Sebenico, minorit conventual, a venit în Moldova și a fost paroh la Troțuș, Bacău și Galați⁴⁵.

³⁸ *Ibidem*, p. 227.

³⁹ Lucian Periș, *Prezențe catolice în Transilvania, Moldova și Țara Românească (1601 - 1698)* (ed. Ovidiu Ghitta), Blaj, 2005, pp. 229 - 238.

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 271 - 273.

⁴¹ *Ibidem*, p. 281.

⁴² *Ibidem*, p. 391.

⁴³ *Ibidem*, p. 399.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 411.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 436.

Nr.crt.	Călătorul străin	Anul	Nr. Case catolici
1	Paolo Bonnicio	1630	16
2	Paolo Bonnicio	1632	20
3	Benedetto Emanuele Remondi	1636	12
4	Bartolomeo Bassetti	1643	13
5	Petru Bogdan Bakšić	1650	43 de catolici pentru împărtășanie și 8 copii

După cum se vede, numărul de catolici e constant pe durata celor 50 de ani. Biserica Catolică din oraș este menționată de majoritatea călătorilor străini: Paolo Bonnicio, Niccolo Barsi, Benedetto Emanuele Remondi, Woicieh Miaskowski, Achacy Taszychy, Bartolomeo Bassetti, Petru Bogdan Bakšić, Francesco Maria Spera, Bonaventura din Campofranco. Rolul comercial al Galațiului este subliniat doar de Paolo Bonnicio, Niccolo Barsi, Petru Bogdan Bakšić și Paul Beke, dar nu pentru că era redus ci pentru că ceilalți călători erau preocupați de altele. Se mânca bine și ieftin la Galați, în special pește „*moruni proaspeți, nisetri, păstrugă în cantitate foarte mare și la un preț foarte ieftin, aproape pe nimic*”, după cum zice Tommaso Alberti, confirmat de Niccolo Barsi: „*se găsește pește din belșug, morun, icre negre, nisetri și crapi*” și de Petru Bogdan Bakšić „*orașul acesta are din belșug pește*”, dar se mai găsea și altceva: „*mare mulțime de iepuri, cu 5 bani unul*” și dacă nu erau jafuri ale tătarilor, găini (Tommaso Alberti).

Se tranzacționau multe mărfuri pe aici, uneori menționate generic (Paolo Bonnicio, Pall Beke, Benedetto Emanuele Remondi), alteori nominalizate direct, cum ar fi untul și brânza (Niccolo Barsi), sau vitele, mari și mici (Petru Bogdan Bakšić). Galațiul contribuia cu grânele din zonă și cu vinurile sale, care se pare, erau produse în cantitate suficientă pentru a avea și surplus.

Ca și grup etnic, catolicii maghiari apar în multe relatări, din motive arătate mai sus; pe lângă ei și moldoveni se mai găsesc turci și greci (Bartolomeo Bassetti, Niccolo Barsi).

Considerăm că informațiile cuprinse în relatările călătorilor străini aduc o lumină specială asupra „*schelei de la Dunăre*”, lumină oricum difuză, dar cu un grad mare de mister.

PREOCUPĂRI DE ISTORIE BIZANTINĂ APARTINÂND CĂRTURARULUI NICOLAE MILESCU (SPĂTARUL)

Eliza ILIE*

The Byzantine history research by the scholar Nicolae Milescu (Spătarul)

Abstract

Nicolae Milescu Spătarul is perhaps the most complex personality of the 17th century, being a scholar, diplomat, theologian, historian, ethnographer, philologist, writer, translator, memorialist. The extensive experience and author's encyclopedism, as well as the controversial ethnic origin caused many of his theological and historical conceptions to not be fully framed in a cultural trend or orientation. Being a consummate scholar, he is equally claimed by Romanian culture, Greek culture or is considered a leading activist of the cultural movement that began in Russia in the 17th century.

Nicolae Milescu's vision of Byzantium, although not uniform or explicitly expressed, is deeply influenced by his own spirit and education, but also by his patriotism. Educated at the Great School of the Patriarchate of Constantinople, Milescu was not only a good connoisseur of Greek language and culture. but also had, at least in the first part of his life, a strong attachment to Orthodox, neo-Byzantine culture which he offered as a counterweight to Western culture.

Cuvinte cheie: *Nicolae Milescu Spătarul, cărturar moldav, secolul al XVII-lea, preocupări de istorie bizantină, Școala Patriarhiei de la Constantinopol.*

Keywords: *Nicolae Milescu Spătarul, Moldovan scholar, 17th century, Byzantine history research, The Patriarchal School at Constantinople.*

Contemporan cu Miron Costin și cu Dosoftei, **Nicolae Milescu Spătarul** este poate cea mai complexă personalitate a secolului al XVII-lea, fiind cărturar, diplomat, teolog, istoric, etnograf, filolog, scriitor, traducător, memorialist. Experiența vastă și enciclopedismul autorului, ca și originea etnică controversată au făcut ca multe din concepțiile sale teologice și istorice să nu poată fi pe deplin încadrate într-un curent cultural sau o orientare anume. Fiind un erudit desăvârșit, el este revendicat în egală măsură de cultura română, de cea grecească sau este considerat un militant de seamă al mișcării culturale începute în Rusia în secolul al XVII-lea¹. Tot lui îi datorăm o bogată colecție de opere, pe lângă *Jurnalul de călătorie în China*, unele traduceri, altele copii,

* Profesor doctor la Colegiul Economic Administrativ din Iași.

¹ Datorită împrejurărilor care l-au făcut pribeag politic, Milescu a străbătut mii de kilometri între Iași, Constantinopol, Stettin, Stockholm, Paris, Berlin, Varșovia, Moscova, Pekin, fiind unul din cei mai vestiți călători ai veacului al XVII-lea. Vezi Nicolae Milescu Spătarul, *Jurnal de călătorie în China*, Ediție îngrijită de Corneliu Bărbulescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958, p. VI.

dar, mai ales, lucrări istorice și filosofice². Vedem de multe ori în operele sale, sau în activitatea sa din preajma cercurilor occidentale³ un adept al reconcilierii între biserica catolică și ortodoxie, iar altădată un dogmatic intransigent, raliat unui curent de opinie al cărui reprezentant extremist era Dositei și care făcea din religie o armă de luptă îndreptată atât împotriva catolicilor cât și a turcilor.

Viziunea despre Bizanț a lui Nicolae Miclescu, deși nu este unitară sau exprimată explicit, este profund influențată de spiritul și educația proprie, dar și de „*patriotismul acestuia*”⁴. În acest context trebuie să ținem seama nu numai de originea etnică⁵ a lui Nicolae Miclescu, ci, mai ales, de formația intelectuală a acestuia. Educat la Marea Școală a Patriarhiei din Constantinopol, Miclescu nu era numai un bun cunoscător al limbii și culturii grecești, ci mai avea, cel puțin în prima parte a vieții sale, un atașament puternic față de cultura ortodoxă, neo-bizantină pe care le-a oferit drept contrapondere culturii occidentale. Studiile la Constantinopol, „*în orașul imperial*”, după cum el însuși mărturisește⁶, la Marea Școală a Patriarhiei, Spătarul le-a făcut cel mai probabil în 1647 - 1648, când împlinise vârsta de 11 - 12 ani. Apoi în 1662 și 1664 a locuit în Istanbul în calitate de secretar al lui Grigore Ghica, perioadă în care a tradus și *Vechiul Testament*. Situat la confluența bătrânelor continente, Istanbulul era atunci cel mai mare oraș din răsăritul Europei și unul dintre cele mai mari din lume. El mai purta încă pecetea măreției dată de trecutul său de capitală imperială, evidentă prin înălțarea unor palate luxoase și existența unor biserici impresionante, care aparținuseră în trecut aristocrației bizantine. Ochii și mintea tânărului trebuie să fi fost impresionate de splendidele monumente, cu precădere ale bisericilor, multe dintre ele transformate în moschei, ca frumoasa Sfânta Sofia.

Experiența constantinopolitană face din Nicolae Miclescu un posibil traducător al cronografului de tip Danovici. Reamintim că traducerea acestui tip de cronograf a fost atribuită pe rând fie lui Pătrașco Danovici, semnatul celui mai vechi manuscris, fie lui Nicolae Miclescu, fie Mitropolitului Dosoftei. Dacă îl acceptăm pe Nicolae Miclescu Spătarul ca traducător al cronografului de tip Danovici⁷, atunci, fragmentele care fac din

² A fost primul traducător al unui text filozofic publicat în limba română, *Tratatul despre rațiunea dominantă*; Virgil Căndea, *Rațiunea dominantă*, Contribuții la istoria umanismului românesc, Editura Dacia, Cluj, 1979, p. 71.

³ Paul Cernovodeanu, Olga Cicanci, *Știri noi despre spătarul N. Miclescu și relația lui cu teologul anglican Thomas Smith*, în „Revista Ortodoxă Română”, an 3-4, martie – aprilie, București, 1971, pp. 326-334.

⁴ Constantin Erbiceanu, în vol. *Cronici greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, Editura Cronicar, București, 2003, p. 99 redă corespondența lui Miclescu cu patriarhul Dositei al Ierusalimului. În textul corespondenței boierul român utilizează cuvântul „*patrie*”, dar nu în sens „*național*”, ci în sensul unei solidarități ortodoxe. În această privință, studiul lui Ștefan Lemny, *Originea și cristalizarea ideii de patrie în cultura română*, Editura Minerva, București, 1996, pp. 34-42.

⁵ Despre această controversă în lucrarea lui P. P. Panaitescu, *Nicolae Miclescu Spătarul (1636 - 1708)*, Ediție îngrijită studiu introductiv și note de Ștefan S. Gorovei, Iași, Editura Junimea, 1987, pp. 16 - 18 precum și Ștefan S. Gorovei, *Nicolae Miclescu, Spătarul. Contribuții biografice, I*, în vol. *Între istoria reală și imaginar. Acțiuni politice și culturale în veacul XVIII*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2003, pp. 9-22.

⁶ Referirea este făcută în lucrarea *Enchiridion sive Stella Orientallis*, publicată de A. Arnaud și P. Nicole în *La perpetuité de la foi de L'Eglise catholique*, IV, ed. I, Paris, 1704, p. 51; *apud*, Radu Ștefan Vergatti, *Nicolae Miclescu Spătarul, viața călătoriile, opera*, București, Editura Paideea, 1998, p. 54.

⁷ Mioara Săcrieru Dragomir, *Hronograf den începutul lumii (ms. 3517)*, Editura Trinitas, Iași, 2007, pp. 119 - 158.

traducător un foarte bun cunoscător al Constantinopolului sunt perfect justificate. Mioara Dragomir afirmă, și pe baza studiilor lui Paul Cernovodeanu, că traducerea cronografului Danovici ar fi fost făcută între 1661 și 1672⁸. Or, conform ultimelor studii, între 1668 și 1671, Milescu s-ar fi aflat pentru a treia oară în capitala Imperiului Otoman, de această dată împreună cu Iliaș Alexandru domnul Moldovei, proaspăt mazilit. Acolo ar fi elaborat în aceeași perioadă și o traducere în românește a *Istoriilor* lui Herodot și ar fi intrat în relații cu pastorul bisericii anglicane din Constantinopol, Thomas Smith, care întreprindea cercetări pasionate în vederea elaborării cărții *De graecae Ecclesiae Hodiuno Statu Epistolae*. În 1669 la Constantinopol, Thomas Smith, capelan al ambasadei Angliei i-a cerut lui N. Milescu câteva mostre de rugăciuni ortodoxe. Astfel, Milescu a efectuat prima transcriere cu caractere grecești a unor texte românești și vechi slave. Echivalarea în alfabet grecesc a alfabetului chirilic, folosit în texte în limba slavă și română este o acțiune paralelă celei care se practică în Apus și anume transpunerea oricărei limbi în alfabetul latin. Folosirea în mediul Patriarhiei, unde se afla frecvent, numai a limbii grecești, îl va fi determinat să facă dovada că și alfabetul grecesc poate fi aplicat pentru alte limbi, precum alfabetul latin poate exprima orice limbă⁹. Și dacă Spătarul moldovean conștientiza internaționalismul limbii grecești pentru ortodoxie, bănuim că și istoria Imperiului Bizantin, adică a statului ortodox prin excelență să se fi aflat în centrul preocupărilor cărturarului. Suntem de părere că Milescu a considerat necesar să traducă *Hronograful* confruntând textul lui Kigalas cu cel al lui Dorotheos de Monembazia și cu alte surse, comentând și adăugând informații din bogata sa cultură pentru a realiza o lucrare cât mai completă, folositoare pentru contemporani sub toate aspectele. Dovadă că o asemenea scriere era așteptată și că valoarea ei a fost repede recunoscută sunt copiile timpurii care, de-a lungul vremii, au ajuns în număr remarcabil. Peste 50 de manuscrise, răspândite în toate Țările Române. Totuși numele lui Milescu nu a fost menționat niciodată, nici măcar în copiile din secolul al XVII-lea. Poate că Milescu nici nu a semnat textul *Hronografului*, la fel cum nu a semnat o parte a *Cărții cu multe întrebări foarte de folos...*

Mai mult decât atât, Milescu a locuit o perioadă și a studiat într-un Constantinopol extrem de tulburat. Activitatea culturală a orașului era strălucitoare nu numai în cercurile Marii Școli a Patriarhiei, „*produs indirect al celei de la Padova*”, ci și în rândul viitorilor dragomani, proveniți dintre creștini, în special dintre greci. Oricum, amplele tulburări din fosta capitală bizantină, printre care și cea prilejuită de activitatea patriarhului Kiril Lukaris, anunțau reconsiderarea raporturilor cu viața culturală occidentală și chiar un început timid al laicizării unor concepte proprii intelectualilor sud-est europeni. Mai mult, dezbaterile religioase și forța Sublimei Porți începeau să constituie un factor de interes pentru europenii occidentali, grăbiți să achiziționeze manuscrise și să cunoască această lume care, peste numai câteva decenii, amenința centrul Europei.

Primele preocupări pentru istoria Bizanțului ale lui Nicolae Spătarul alcătuiesc ceea ce istoricii numesc prima sa operă. În 1655 îl însoțește pe Gheoghe Ștefan în Țara

⁸ *Ibidem*, p. 171.

⁹ Zamfira Mihail, *Nicolae Milescu - filolog*, în vol. *Un veac de aur în Moldova, Contribuții la studiul culturii și literaturii române vechi*, coord. Virgil Cândea, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996, p. 77; Paul Cernovodeanu, Olga Cicanci, *op. cit.*, pp. 326 - 342.

Românească, descoperind, în trecere, pe la mănăstirea Neamț importante documente despre domnia lui Alexandru cel Bun. Despre existența acestora ne oferă date celebra Scrisoare a Mitropolitului Gheorghe din 1723, intitulată „*Pentru prea sfânta icoană a Prea Sfintei Stăpânei noastre Născătoarei de Dumnezeu și pururea Fecioarei Maria. Ce s-au aflat între scrisorile Sfintei Mitropolii a Moldovei. Scrisă de preasfințitul Ghiorghie, Mitropolitul Moldaviei la anul 1723*”¹⁰.

Istoria aceasta, tipărită la 1830, 1836 și 1847 la mănăstirea Neamțului după o îndelungată tradiție în manuscris încearcă să explice „*cu argumente istorice*” statutul mitropoliei Moldovei, făcând referire la un fapt istoric petrecut cu trei secole mai devreme și anume vizita pe care Ioan Paleologul ar fi făcut-o în Moldova în timpul domnitorului Alexandru cel Bun. Prototipul acestui document este izvodul scos în ianuarie 1778 de către Grigoraș, logofătul mitropoliei Moldovei. După redactare, acesta a fost trimisă mai multor mănăstiri și biserici, inclusiv celor despărțite în 1775 de trupul Moldovei.

P. P. Panaitescu a afirmat în mod categoric că lucrarea ar fi fost scrisă de tânărul Nicolae Gramaticul, viitorul spătar, interesat de istoria Moldovei, ale cărei urme le căuta în legende¹¹.

Al. Elian a arătat că scrierea ar fi fost elaborată în cel puțin două etape; în prima nu apare numele lui Nicolae Milescu, iar în cea de a doua numele lui este adăugat, cel mai probabil de către logofătul Grigoraș, care avea și motivația și talentul necesar unei asemenea redacții. Concomitent, a demonstrat că scrierea se integrează în literatura anti-otomană și anti-fanariotă a secolului al XVIII-lea, alături de alte falsuri, la fel de cunoscute¹². Nicolae Milescu nu putea fi autorul povestirii în sine, dar este plauzibilă vizita acestuia la mănăstirea Neamțului unde a citit hrisoavele găsite acolo, printre care, cel mai probabil, și cele legate de icoană. Ciprian Zaharia¹³ a „demonstrat” într-o lucrare lipsită de valoare științifică faptul că scrisoarea îi îndepărtează ca autori atât pe Nicolae Milescu cât și pe mitropolitul Gheorghe, considerat de Șt. S. Gorovei adevăratul autor al lucrării¹⁴ și că a fost elaborată unitar în 1778 - 1781, de către însuși logofătul Grigoraș, integrându-se în curentul anti-fanariot și anti-otoman.

Dincolo de discuțiile în jurul paternității povestirii, rezistă logicii istorice afirmațiile făcute de Șt. S. Gorovei conform căreia Nicolae, proaspătul gramatic al lui Gheorghe Ștefan a studiat pe la 1655 la mănăstirea Neamțului hrisoavele grecești, chemat probabil de monahii stătători în mănăstire și care, conștienți de calitățile miraculoase ale icoanei, au dorit să cerceteze trecutul acesteia. Este posibil ca cercetarea să fi fost prilejuită poate chiar de un „*miracol*”, lucru care prilejuiește menționarea icoanei în lucrarea *Cerul nou* al lui Ioanichie Galeatovschie, apărută la Moscova 10 ani mai târziu.

¹⁰ Cei care s-au ocupat în mod special de acest text: Ștefan S. Gorovei, *Prima „operă” a spătarului Nicolae „Milescu”* în vol. „*Între istoria reală și imaginar. Acțiuni politice și culturale în veacul XVIII*”, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2003.

¹¹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, pp. 11 - 12.

¹² Este vorba de actul falsului Sinod din 1552 care ar legitima statului Mitropoliei Moldovei și chiar de capitulații.

¹³ Ciprian Zaharia, *Iosif I Mușat, întâiul mare ierarh român*, Roman - Huși, 1981, pp. 217 - 236.

¹⁴ Șt. S. Gorovei, *Note și îndreptări pentru istoria Mitropoliei Moldovei*, în „*Mitropolia Moldovei și Sucevei*”, 4, Iași, 1987, pp. 69 - 82.

Este posibil ca logofătul Grigoraș să fi avut sub ochi acea scriere a spătarului Milescu, pe care să o fi completat cu date biografice exacte culese din eparhia sa, unde mai trăiau descendenții familiei Milescu și ca tocmai o asemenea scriere să fi constituit primul nucleu al povestirii din care provin ulterior atât fragmentul din *Cronica paralelă* cât și cel din *Descrierea Moldovei* a lui D. Cantemir.

Cât privește copierea hrisoavelor în perioada amintită, date concrete despre activitatea de grămatic, tălmăcitor de scrisoare grecească a lui Nicolae Spătarul ne oferă N. A. Ursu, care a reușit să-l identifice pe Milescu ca fiind autorul traducerii *Mântuirii păcătoșilor* al lui Agapie Landros¹⁵, precum și al unor omilii traduse din grecește de către Nicolae Spătarul în perioada 1655 - 1660.

Activitatea de grămatic și cunoașterea limbii grecești au înlesnit pătrunderea lui Nicolae în societatea cărturărească - boierească din Iași. El a reușit să fie acceptat în apropierea unor mari boieri cum au fost Toma și Iodache Cantacuzino¹⁶, ambii comanditari ai unor traduceri după copii ale cronografului de tip Danovici¹⁷. Este foarte posibil să-i fi cunoscut și pe membrii familiei postelnicului Constantin Cantacuzino, refugiați din Țara Românească în urma prigoanei dezlănțuită de către domnitorul Mihnea al III-lea, inclusiv pe viitorul stolnic, presupusul autor al *Istoriei Țării Rumânești*. Dacă mai includem aici și prietenia strânsă pe care a avut-o cu mitropolitul Dosoftei și chiar colaborarea dintre aceștia¹⁸, precum și controversa legată de paternitatea cronografelor, avem imaginea unui cerc de literați, admiratori ai elenismului, apărători ai ortodoxiei, care susțineau dezbateri cu foarte puternică încărcătură spirituală pe teme religioase, dar legate de starea de lucruri din Moldova, fiind foarte atenți la evenimentele politice ale veacului.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Imperiul Otoman, ca orice autoritate, începe să fie contestat. Ceea ce îi preocupă, însă, pe oamenii de cultură ai vremii este, dincolo de vigoarea acestei contestații, evoluția formelor, a motivațiilor a mijloacelor. În acest context trebuie situată și semnarea la Moscova, la 17 mai 1656, a primului tratat moldo-rus, scris în limba greacă. Cel mai probabil, atenția lui Nicolae să fi fost îndreptată în această direcție și de ideile înscrise în act, asemănătoare cu cele vehiculate între cărturarii din jurul Marii Școli a Patriarhiei din Istanbul, unde se vorbea de posibilitatea eliberării întregului Sud-est European cu ajutorul Rusiei. Cărturarilor sud-est europeni le era clară criza Sublimei Porți și căutau să o accelereze folosind și cultura ca armă spirituală. Atractivitatea față de Rusia, considerată cea mai mare putere ortodoxă, de aceeași confesiune cu popoarele asuprite din sud-estul Europei, putea să-i capteze pe cei care credeau sau chiar urmăreau refacerea Imperiului Bizantin. Ideea recuperării efective a Bizanțului a avut cei mai mulți adepți tocmai în această perioadă.

¹⁵ N. A. Ursu, *O traducere necunoscută a lui Milescu*, în „Cronica”, XXI, 1084, nr. 144, oct., București, 1986, p. 5.

¹⁶ Radu Ștefan Vergatti, *op. cit.*, p. 68.

¹⁷ Paul Cernovodeanu, *Studiu introductiv* la vol G. Ștrempel, *Cronograf*, Editura Academiei, București, p. XLVI.

¹⁸ S-a demonstrat recent că *Biblia de la București* - tradusă de Milescu - a fost supusă unei prime revizuirii de către însuși mitropolitul Dosoftei. N. A. Ursu îl consideră pe Dosoftei autorul revizuirii tălmăcirii pentru a o pune în acord cu doctrina ortodoxă (*apud* D. H. Mazilu, *op. cit.*, p. 74). O altă posibilă colaborare poate fi legată chiar de prezența versurilor din începutul cronografului de tip Danovici; Mioara Dragomir, *op. cit.*, p. 172;

Intelectualii sud-est europeni erau nevoiți să se apere de curente de deznaționalizatoare alimentate de occident - misionarii catolici, în special iezuiți, dar și de influențele lutherane și calvine. O parte din ei, refugiați în Veneția, Padova, Roma, Viena (cartierul grecesc), au preluat și folosit ideile înaintate ale curentelor de civilizație ale Umanismului și Reformei. Printre ei, erau desigur, și reprezentanți de frunte ai bisericii Răsăritene, patriarhul Chiril Lukaris, Partenie al II-lea, Partenie al III-lea, Gavril Blassios, Melentie Syrigul, Ioan Cariofil, etc. Toți au adus cu ei un spirit novator, imprimat și lui Nicolae Milescu, după cum o sugerează traducerea Bibliei¹⁹. Acest grup de avangardă a preluat ideea progresistă de a transpune în limba vorbită de popor cărțile de dogmă și de oficiere a cultului. Integrată în acest context poate fi înțeleasă truda lui Nicolae Spătarul de a traduce Vechiul Testament și implicațiile sale.

În afară de cronografe, preocupările pentru istoria și civilizația Bizanțului ale lui N. Milescu se văd prin existența a încă două traduceri atribuite, ce-i drept cu mari rezerve, acestuia²⁰. Prima este aceea a unei povestiri despre căderea Constantinopolului, cunoscută sub numele de povestea lui Nestor Iskander²¹. Povestea lui Nestor Iskander a fost socotită, la un moment dat a fi fost tradusă în limba română din greacă în perioada cât Milescu a stat la Stambul. N. Iorga a susținut chiar că ar fi un izvor bizantin referitor la cucerirea Constantinopolului, crezând și el, ca de altfel mai târziu și A. Pipiddi că traducerea s-a făcut din grecește²². Boris Unbegaun, la un deceniu după N. Iorga, a afirmat și a arătat că traducerea s-a făcut din limba rusă și anume din versiunea cea mai circulantă a textului aparținând arhimandritului Leonid și publicată după ms. 4143 BAR, f. 166. Tot acest istoric a dovedit că traducerea făcută din slavorusă nu are nici o legătură cu istoria Bizanțului, ci este importantă pentru raporturile româno-ruse²³. Scrierea rusească a apărut pentru prima dată la Moscova în 1713, iar prima traducere în limba română s-a făcut după ediția a treia a acestui opuscul de propagandă țaristă la Petesburg în 1745.

A doua ar fi o *Povestire despre clădirea Sfintei Sofii din Constantinopol dublată de o scurtă cronică* despre sultanii otomani, ambele acordate de către Mircea Anghelescu ca fiind ale lui Milescu după o notiță a lui Iorga din 1905²⁴.

Un episod interesant îl reprezintă traducerea *Vechiului Testament*, constituindu-se mai târziu, în ceea ce s-a numit *Biblia de la București* din 1688. Astăzi este în afara oricărei îndoieli faptul că unul din autorii tălmăcirii a fost Nicolae Milescu (ms. 45 de la Cluj). În cuvântul înainte către cititori Milescu redă motivul efectuării traducerii, într-o formulare cu ecouri protestante: „*această carte este mai presus decât toate alte cărți câte sunt că dentru aceste să izvorăsc toate si toată legea noastră cu aceasta să*

¹⁹ Radu Ștefan Vergatti, *op. cit.*, p. 94.

²⁰ Șt. S. Gorovei, în note la vol. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 103.

²¹ A. Pipiddi, *Hommes et idées du sud est européen a l'aube de l'age moderne*, București, 1980, p. 213 și Paul Cernovodeanu, *Preoccupations en matiere d'histoire universelle dans l'historiographie roumaine aux XVII et XVIII siecles* (III), în „*Revue Roumaine d'histoire*”, IX, Paris, 1970, nr. 3, pp. 710 - 713.

²² N. Iorga, *Une source negligée de la prise de Constantinople*, în „*Bulletin de la Section Historique de L'Academie Roumaine*”, XIII, București, 1927, pp. 89 - 104.

²³ Boris Unbegaun, *Les Relations vieux russe de la prise de Constantinople*, în „*Revue des études slaves*”, IX, București, 1937, p. 36 și urm.

²⁴ Mircea Anghelescu, *Pe marginea traducerii lui Herodot*, în „*Transilvania*”, 4, Cluj, 1985, p. 36, *apud* Radu Ștefan Vergatti, *op. cit.*, p. 129.

întemeiază”. Argumentarea, care va trece netulburată și în *Predoslovenia* lui Șerban Cantacuzino, aparține cu siguranță lui Miclescu format între cărturarii dintr-un Istanbul deschis pe atunci unor înrâuriri reformate²⁵. Autorul revizuirii se pare că a fost Dosoftei preocupat de românizarea cărților bisericești, a celor de cult și a celor de lectură, în cadrul unei **naționalizări a oficerii și a cărților bisericești făcută în spirit ortodox**, acțiune desfășurată de biserică cu mari precauții (N. A. Ursu).

*Predoslovenia*²⁶ scrisă de stolnicul C. Cantacuzino reprezintă un adevărat manifest politic. În text, acesta cerea să se lupte de către popoarele balcanice pentru eliberarea de sub dominația Sublimei Porți. Desigur, în conținutul ei predoslovenia poate fi considerată o formă de utopie politică a autorului²⁷ care, mai târziu în alte opere politice ale sale, cerea refacerea Imperiului Bizantin de mult decedat²⁸. Cu toate acestea, traducerea *Bibliei* la Istanbul, între anii 1661 și 1664, în timp ce Miclescu se afla ca reprezentant la domnitorului Grigore Ghica a fost făcută de acesta din motive pur culturale²⁹, împins fiind probabil de „*pasiunea clasicizantă*” și de interesul față de scrisul scripturistic pe care îl retreziseră între învățați disputele confesionale ale protestanților. Concepția personală a lui Nicolae Miclescu vis-a-vis de evoluția evenimentelor în răsăritul Europei și atitudinea acestuia față de ideea restaurării, cel puțin în spirit a Bizanțului, idee care a circulat fără îndoială în mediile intelectuale balcanice, este încă departe de a căpăta o concretă.

Relațiile sale cu cercurile elitei grecești din Constantinopol l-au dus pe Miclescu în preajma patriarhului Dositei al Ierusalimului, care în ianuarie 1671 îi va da scrisoarea de recomandare către țarul Rusiei³⁰. În recomandarea către Țarul Alexei Mihailovici, patriarhul Dositei îl numește pe Miclescu ca fiind „*de lege grecească*”, nu în sens etnic, ci mai degrabă ca adept al spiritului ortodox tradițional în condițiile în care Rusia, singurul stat ortodox independent la vremea aceea, pregătea pe toate planurile ofensiva pentru eliberarea popoarelor de aceeași credință din Balcani. În cazul lui Nicolae Miclescu, Iorga este de părere că din spiritul bizantin vine acea ortodoxie fanatică, intransigentă, care se apără cu înverșunare împotriva oricărei contaminări³¹.

Atunci s-a apropiat de cercul de latinofoni a lui Artemon Matveev, participând, alături de Ligaridis, la inițierea unui curent de factură umanistă în capitala Rusiei. S-a atașat cu ușurință la fondul culturii ruse, o îmbinare bizară a curentelor spirituale provenite din mediul post-bizantinismului, al ortodoxismului, al primilor panslaviști și al pro-occidentalilor și a căutat să creeze opera pe placul comanditarilor săi. În 1672 scrie *Aritmologhionul*, care cuprinde și o culegere de profeții biblice și istorice cu

²⁵ Virgil Căndea, *op. cit.*, p. 113.

²⁶ *Biblia, adică Dumnezeiasca scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, domnul Țării Românești. Retipărită după 300 de ani în facsimile și transcriere cu aprobarea Sfântului Sinod, București, 1997, pp. XX - XXV.

²⁷ Radu Ștefan Vergatti, Ștefan Ștefănescu, *Din problematica umanismului românesc*, București, 2007, p. 67.

²⁸ Radu Ștefan Ciobanu, *Pe urmele stolnicului Constantin Cantacuzino*, Editura Sport-Turism, București, 1982, p. 182.

²⁹ Virgil Căndea, *op. cit.*, p. 115.

³⁰ Ștefan S. Gorovei, *Studiu introductiv* la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 42.

³¹ Nicolae Iorga, *Bizanț după Bizanț*, București, Editura Gramar, 2002, p. 168.

prelungiri și interpretări ale istoriei contemporane, dedicate țarului. Este prezentat împreună cu un *Vasiologhion*, un eseu despre divinitatea împăratului³².

Dată fiind condiția sa la curtea imperială moscovită, Nicolae Miclescu a tradus din greacă *Oracolul Sibilei* dându-i o interpretare foarte favorabilă Rusiei: „*acvila bicefală din Nord, scria el, acvila ortodoxă va distruge musulmanii și prin forța crucii imperiul vostru va învinge*”. Mai concret, în altă operă cu caracter profetic, scrisă tot în Rusia, și numită *Chresmologion*, dedicată lui Petru cel Mare, apare concepția ciclică a celor patru monarhii universale, iar în final țarul „*va distruge infama nație a lui Mahomed și va ridica semnul dreptei credințe la fel ca și Constantin cel Mare*”. De altfel, în 1711 ideea rolului istoric menit Rusiei, ca și obârșia istorică a acestei misiuni erau demult acceptate în sud-estul Europei.

Chiar dacă scrie cărți de controversă teologică, Miclescu se desprinde de litera textului sacru și de mentalitatea social-religioasă a vremii³³. În *Enchiridion*, autorul dovedește tact deosebit, respingând înnoirile prin care ereticii caută să-și pună greșelile sub platoșa Bisericii de Răsărit. Miclescu a depășit rigorile unui teolog exclusivist, întemeiate numai pe argumente strict dogmatice, și, deși s-a menținut pe pozițiile unui adevărat ortodox, el nu a încetat nici o clipă să recurgă la rațiune.

³² Cerbu Anton Zigmund, *Criza de conștiință a Spătarului Miclescu*, în „Jurnalul literar”, v. 13, București, 2002, nr. 13-20, p. 23.

³³ G. Bădăraș, *Steaua Orientului strălucind Occidentului*, în „Dacia Literară”, an 9, nr. 1-4, Iași, 1998. p. 56. N. Corneanu, *Steaua răsăriteană ce strălucește în Apus* în „Jurnalul Literar”, an XII, nr. 1-4, București, ianuarie 2001, pp. 1-29.

LUPTA ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA ÎMPOTRIVA UNIRII CU BISERICA ROMEI

Constantin MĂNESCU - HUREZI*

The struggle of the romanians in Transylvania in the 18th century against the union with the church of Rome

Abstract

Transylvania, ancient Romanian land, was conquered by the kings of Hungary in the 11th to 13th centuries, and around 1210-1213 the Székelys also appeared in these lands, to whom the Hungarian royalty entrusted the security of the borders and the passes in Carpathians. During the same period, the Hungarian kings also brought here from around Rhine, from Saxony, a German population, known as Saxons, colonized in some parts of Transylvania (Târnave, Sibiu, Braşov, Bistriţa). Following the conquest, the native Romanian population of Transylvania was gradually disenfranchised and ruthlessly exploited.

In 1687, Austrian imperial troops entered Transylvania, and on 9 May 1688 Transylvania became a province of the Habsburg Empire. The conditions for the annexation and governance of the Principality of Transylvania were to be regulated by the Diploma Leopoldinum, issued on 4 December 1691 by Emperor Leopold I (1658-1705), confirming the privileges of the three privileged political nations (Hungarians, Saxons and Székelys), as well as the rights of the four received religions, i.e. legal: Catholic, Calvin, Lutheran and Unitarian. However, the Orthodox religion and the Romanian nation remained outside the laws, which is why Romanians have had to fight for a long time to regain their rights and freedoms, but also against their attraction to the Western Church, so as to preserve their ancestral Orthodox faith.

Cuvinte cheie: *Transylvania, dominaţia habsburgică, secolul al XVIII-lea, lupta românilor împotriva Bisericii Romei, obţinerea de drepturi şi libertăţi politice, sociale şi confesionale.*

Keywords: *Transylvania, Habsburg domination, 18th century, Romanians' fight against the Church of Rome, the acquisition of political, social and confessional rights and freedoms.*

Transylvania, străvechi pământ românesc, a fost cucerită de regii Ungariei în secolele XI-XIII, pe la 1210 - 1213 făcându-şi apariţia pe aceste meleaguri şi secuii, cărora regalitatea ungară le-a încredinţat paza hotarelor şi a trecătorilor din munţii Carpaţi. În aceeaşi perioadă, tot regii unguri aduc aici din părţile Rinului, din Saxonia, o populaţie germană, cunoscută sub numele de saşi, pe care o colonizează în unele părţi

* Preot, parohia Urşani, comuna Horezu, jud. Vâlcea. doctorand la Universitatea „Valahia” din Târgovişte.

ale Transilvaniei (Târnave, Sibiu, Braşov, Bistriţa). În urma cuceririi, populaţia băştinaşă a Transilvaniei a fost încetul cu încetul lipsită de drepturi şi exploatată fără milă. Nedreptăţile şi opresiunea din partea statului feudal maghiar ating punctul culminant în aprilie 1437, când izbucneşte marea răsccoală a ţăranilor din Transilvania, cunoscută sub numele de răscoola de la Bobâlna. În acelaşi an, la 16 septembrie 1437, în faţa pericolului intern şi extern (atacurile otomane), nobilimea maghiară, împreună cu saşii şi secuii, încheie la Căpâlna, sat în apropierea Dejului, o „*unire frăţească*”, cunoscută în istorie sub numele de „*Unio trium nationum*” (unirea celor trei naţiuni). Reprezentanţii acestora au depus jurământ pe cruce să fie nedespărţiţi şi să-şi dea ajutor grăbnic împotriva duşmanilor dinăuntru şi din afară şi chiar regelui la nevoie. Aceasta a fost prima „*unire*” ardeleană păgubitoare românilor¹, căreia i s-a mai spus masa cu trei picioare.

Din punctul de vedere al credinţei religioase, toate trei elementele care au format unirea celor trei naţiuni erau catolice până la mijlocul secolului al XVI-lea, când saşii au trecut de la catolicism la luteranism în 1542, iar maghiarii şi secuii au trecut la calvinism în 1556 şi în parte la unitarianism în 1571, rămânând în catolicism numai o parte mică a lor². După înfrângerea războiului ţărănesc de sub conducerea lui Gheorghe Doja, în octombrie - noiembrie 1514 s-a întrunit Dieta de la Pesta („*dieta sălbatică*”) şi a adoptat „*Codul în trei părţi - Tripartitum*”, numit şi codul lui Werbőczy, care proclama lipsirea totală de drepturi şi legarea de glia proprietarului nobil a iobagilor³. Această legislaţie a fost completată cu *Aprobatele* (Approbatæ Constitutiones), adoptate la 1633, şi cu *Compilatele* (Compillatæ Constitutiones) din 1669, care aprobau trecerea dării contribuabililor fugiţi de pe moşii asupra celor rămaşi şi îi opreau pe români de a purta arme, haine de postav, cămăşi de pânză şi căciulă îndoită. Articolul 3, titlul I din partea I a Aprobateelor dispunea: „*Românii să fie ţinuţi în robie deplină şi perpetuă („mera et perpetua servitute”), ei fiind în ţară numai toleraţi, până când va plăcea principelui şi proprietarilor de pământ („usque ad beneplacitum principis et regnicolarum”), având să plătească acestora toate dările şi prestându-le robotă*”⁴. Ambele colecţii de legi au înăsprit situaţia ţăranilor, încât românii din Ardeal ziceau: „*Cu Aprobata şi Compilata îl spânzurară pe tata*”⁵.

Anul 1683 a adus cu sine înfrângerea turcilor sub zidurile Vienei, fapt care a deschis iar împăraţilor din Viena calea spre cucerirea Transilvaniei. În anul 1687, trupele imperiale pătrund în Transilvania, iar la 9 mai 1688, datorită presiunii exercitate de generalul austriac Caraffa, Transilvania, din principat independent sub suzeranitate turcească, cum fusese declarată după lupta de la Mohács din 29 august 1526, devine provincie inclusă în graniţele imperiului austriac sau, după cum spune un cronicar de atunci, schimbă jugul de lemn al turcilor cu cel de fier al nemţilor⁶. Condiţiile anexării

¹Prot. prof. Ştefan Lupşa, *Biserica ardeleană şi „Unirea” în anii 1697 - 1701*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXVI (1948), nr. 9 - 10, p. 465.

²*Ibidem*, p. 469.

³*Istoria României în date*, Coordonare: Dinu C. Giurescu, Ediţia a III-a revăzută şi adăugită, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2010, p. 90.

⁴Preot profesor Dumitru Stăniloae, *Unitarismul din Transilvania, încercare de dezbinare a poporului român*, Bucureşti, 1973, p. 12.

⁵Prot. prof. Ştefan Lupşa, *op. cit.*, p. 467.

⁶*Ibidem*, p. 466.

și guvernării principatului Transilvaniei aveau să fie reglementate prin Diploma Leopoldină, emisă la 4 decembrie 1691 de către împăratul Leopold I (1658 - 1705) prin care se confirmau privilegiile celor trei națiuni politice (unguri, sași și secui), precum și drepturile celor patru religii recepte, adică legale: catolică, calvină, luterană și unitariană. Rămăneau în vigoare și vechile legiuri transilvane: *Aprobatele, Compilatele* și *Tripartitumul lui Werböczy*. Religia ortodoxă rămânea, ca și națiunea română, în afara legilor, tolerată numai și supusă bunului plac al principelui și proprietarilor. În aceeași stare de umilință se aflau și preoții ortodocși români, despre care iezuitul silezian Andrei Freybergér, care a descris actul unirii cu Roma papală de la 1701, spunea: „*Preoții sau parohii ortodocși se socoteau printre iobagi, care nume indică servajul; în ce privește contribuțiile, transporturile, încasarea dărilor, precum și a altor sarcini, angarale și servituți, nu se făcea nici o deosebire între ei și laici, fiind supuși și ei robiei*”⁷.

Îndată după ocuparea Transilvaniei de trupele habsburgice, a început o puternică acțiune în vederea întăririi stăpânirii acestora aici. Și pentru că împărații Habsburgi erau catolici, au început să lucreze pentru atragerea românilor la Biserica apuseană, ca în felul acesta să crească numărul catolicilor care scăzuse mult sub principii calvini. Prin „unirea” românilor se urmărea însă și ruperea legăturilor cu ierarhii, domnitorii și credincioșii din Țara Românească și Moldova, care i-au întărit și ajutat în cursul veacurilor să-și păstreze credința ortodoxă strămoșească.

Primul interes provenea din faptul că dinastia habsburgică din Austria catolică, cotropind Transilvania, a găsit aici o situație religioasă care nu prezenta pentru ea destulă siguranță politică. În timpul cât Transilvania fusese principat sub suzeranitate turcească (1526 - 1687), ungurii, secuii și sașii, care formau cele trei națiuni recunoscute, deveniseră calvini, luterani și unitarieni, și reprezentanții lor din Dieta alcătuiau cele trei „statuti” care dominau Dieta și ocupau toate dregătoriile publice. Aceste straturi acatolice nu agreau stăpânirea unei Austrii catolice.

În acțiunea sa de consolidare a „statului catolic” din Transilvania, Imperiul habsburgic a adus aici preoți și călugări iezuiți, cu scopul de a întinde mrejele catolicizării spre marea masă românească a cărei religii nu făcea parte din nici una din cele patru religii recepte, cu drepturi politice. Primul act oficial autentic în chestiunea unirii românilor ardeleni cu Roma îl reprezintă memoriul din septembrie 1697, prin care „statul catolic” ardelean cerea împăratului să facă un apel către preoții ortodocși români ca să îmbrățișeze catolicismul, promitându-le scăparea de povara dărilor și împărțirea de privilegiile preoților romano - catolici: „*Cu supunere cerem de la Maiestatea Sa o diplomă pentru unirea românilor care locuiesc în Transilvania și care nu pretind altceva decât ca Maiestatea Sa să se îndure a-i face părtași pe preoții și călugării de rit grec, de aceleași privilegii și drepturi de care se bucură acum nu numai preoții catolici, ci chiar și preoții unitarieni, luterani și calvini*”⁸.

Cu acest memoriu pleca la Viena iezuitul Paul Ladislau Baranyi, parohul bisericii romano-catolice de la Alba Iulia. În același timp, în septembrie 1697, pleca la București pentru a primi, potrivit vechiului obicei, darul arhieriei, „un tinerel călugăr, de neam

⁷Prof. dr. Mihail Dan, *În jurul unirii cu Roma*, în „Mitropolia Banatului”, VIII (1958), nr. 7 - 9, p. 303.

⁸Prot. prof. Ștefan Lupșa, *op. cit.*, p. 478.

*bun, de la Ciugud, numit Atanasie Anghel*⁹, pentru că Teofil, mitropolitul Ardealului, trecuse la cele veșnice după data de 12 iulie 1667, când își semna testamentul. Atanasie izbutise să câștige, prin însemnate sume de bani, bunăvoința guvernatorului Transilvaniei și a altor dregători, având prin negustorul Dindar recomandare chiar la voievodul Constantin Brâncoveanu. Ducea cu sine la București și pentru Mitropolitul Teodosie suma de optzeci de lei imperiali¹⁰. Superiorul iezuit din Sibiu, Gebhard, afla de la Dindar, agentul din Brașov al lui Brâncoveanu, că nici voievodul, nici Teodosie nu voiau să fie hirotonisit arhiereu „*un om atât de tânăr, prost și nu destul de exemplar*”¹¹. Cu toate acestea, este hirotonisit întru arhiereu la 22 ianuarie 1668, prilej cu care lui Atanasie i s-a cerut să iscălească un îndreptar dogmatic, liturgic și canonic, în 22 de puncte, alcătuit de patriarhul Dositei al Ierusalimului, aflat pe atunci în Țara Românească, și de mitropolitul Teodosie.

Evenimentele ulterioare au dovedit faptul că Atanasie Anghel este o persoană care nu inspiră încredere. Noul mitropolit a căzut în curând în mrejele iezuiților și ale împăratului din Viena. Presiunile acestora pentru unirea cu Roma continuau. La 2 iunie 1698, arhiepiscopul de Esztergom din Ungaria, cardinalul Leopold Kollonich, a adresat un „*manifest*” către preoții români ardeleni, prin care preciza că urmau să se bucure de privilegiile Bisericii și preoților catolici numai aceia care vor mărturisi și vor crede tot ce învață Biserica romano-catolică și mai ales cele patru puncte deosebitoare dintre Bisericile ortodoxă și catolică (numite „*florentine*”, întrucât s-au formulat la Sinodul de la Ferrara - Florența din 1439): 1. Papa este capul întregii Biserici; 2. Sfânta Împărtășanie se poate face și cu pâine nedospită (azimă); 3. Duhul Sfânt purcede de la Tatăl și de la Fiul (filioque); 4. În afară de rai și iad mai există un loc curățitor numit purgator¹².

Pe baza acestui manifest, precum și a diplomei din 14 aprilie 1698 prin care împăratul din Viena arăta că unirea cu Roma a preoților ortodocși este un act de liberă alegere, iezuiții Paul Baranyi și Gabriel Heveneși au trecut la fapte. Paul Baranyi a luat legătura cu mitropolitul Atanasie Anghel și cu protopopii din Ardeal. La 7 octombrie 1698, iezuiții au reușit să adune la Alba Iulia 38 de protopopi ortodocși, care au semnat „*manifestul de unire*” sau „*cartea de mărturie*” a unirii lor cu Biserica Romei. Acest act cuprindea următoarea clauză, scrisă probabil de însuși mitropolitul Atanasie, dar fără semnătura lui, care nu apare nicăieri în document: „*Și așa ne unim, acești ce scriem mai sus cum toată legea noastră, slujba Bisericii, leturghia, și posturile și cărindarul nostru să stea pe loc, iară de n-ar sta pe loc acele, nici aceste peceți să n-aibe nici o tărie asupra noastră și vlădica nostru Atanasie să fie în scaun și nime să nu-l hărbătuiască*”¹³. Cercetările ulterioare au dovedit că acest act nu este altceva decât un fals săvârșit de iezuiți. Ca să nu fie prinși cu falsul săvârșit, aceștia au ascuns

⁹N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, vol. II, Editura Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, București, 1932, p. 9.

¹⁰Prot. prof. Ștefan Lupșa, *Biseica ardeleană și „Unirea” din anii 1697 - 1701. Mitropolitul Atanasie și Unirea din 1698*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXVI (1948), nr. 11 - 12, p. 541.

¹¹*Ibidem*, p. 542.

¹²Preot prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol II, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981, p. 299.

¹³Preot profesor Dumitru Stăniloae, *op. cit.*, p. 23.

„manifestul de unire”, fiind descoperit abia în anul 1879, în Biblioteca Universității din Budapesta. Împăratului i-au înaintat numai traducerea latinească a actului, care era falsificată¹⁴.

La 19 martie 1701, mitropolitul Atanasie se afla la Viena, unde confirma unirea cu Biserica Romei. Mitropolia ortodoxă independentă a Transilvaniei era desființată, creându-se în locul ei o Episcopie unită, dependentă de Arhiepiscopia romano-catolică de Esztergom. După ce l-a rehirotonisit pe Atanasie preot, după ritualul romano-catolic, la 24 martie 1701, cardinalul Kollonich l-a hirotonisit a doua zi „episcop”, iar în ziua de 14/25 iunie 1701 a fost instalat ca „episcop unit” în catedrala lui Mihai Viteazul din Alba Iulia.

Pe baza documentelor, se poate afirma că unirea cu Biserica Romei s-a înfăptuit în anul 1701, nu din îndemn propriu, ci datorită momelilor întinse cu perfidie de către habsburgi. Poporul a refuzat-o aproape în unanimitate, iar clerul s-a declarat înclinat să o îmbrățișeze doar dacă i se va lăsa neatinsă „legea” veche. Stăpânirea austriacă nu a reușit să smulgă mitropolitului român Atanasie Anghel o mărturisire clară de credință, decât doar aplicând forța și teroarea. Biserica Română din Transilvania, pusă sub controlul aspru al unui „teolog” iezuit, își va pierde deci independența, iar clerul va deveni, încetul cu încetul, un auxiliar prețios al politicii habsburgice. Un observator contemporan al frământărilor din sânul Bisericii Române, nobilul român Gavril din Țagul Mare (Nagyszegi) confirmă acest punct de vedere printr-o mărturie foarte prețioasă, cuprinsă în memoriul său din 5 noiembrie 1701¹⁵, pentru care Nagyszegi a plătit cu șase ani de închisoare. În acest memoriu, înaintat din temniță către judele regesc din Sibiu, în numele preoților și credincioșilor ortodocși din părțile Alba-Iuliei, Brașovului și Făgărașului, prin care aceștia protestau împotriva înscăunării unui episcop unit într-o biserică zidită de un voievod ortodox, Nagyszegi scria: „*Ca să nu se nască revoluția în Transilvania, ci ca toate aceste lucruri să le potolescă Maiestatea Sa, eu sfătuiesc să se dea pace religiilor, să creadă și să se roage fiecare cum vrea*”¹⁶.

După cum era și firesc, mitropolitul Teodosie, în calitatea sa de „exarh al plaiurilor”, fiind dușman hotărât al unirii, ca și protectorul său, voievodul Constantin Brâncoveanu, a făcut cunoscută Patriarhiei Ecumenice căderea lui Atanasie. Patriarhul Constantinopolului Calinic al II-lea (1694-1702), împreună cu sinodul său, l-au anatemitizat pe Atanasie în ședința sinodală din 5 august 1701, numind-l, pentru păcatele sale, „Satanasie” și înlăturându-l din demnitatea arhierască¹⁷. Chinuit de remușcări pentru dezbinarea pe care a produs-o, Atanasie a murit, destul de tânăr, la 19 august 1713. La înmormântarea sa, în Alba Iulia, s-au rostit două cuvântări, de iezuiți, una în latinește, alta în ungurește, arătându-se, și prin aceasta, starea de umilință în care ajunsese Biserica românească.

Mulți preoți din Transilvania care nu au voit să recunoască această unire cu Roma au început lupta împotriva actului umilitor pe care-l săvârșise Atanasie Anghel. Într-o

¹⁴Preot prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române. Manual pentru Seminariile Teologice*, Ediția a doua, Sibiu, 1978, p. 231.

¹⁵Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania și unirea cu Biserica Romei*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXX (1962), nr. 9 - 10, pp. 936 - 937.

¹⁶Preot profesor Dumitru Stăniloae, *op. cit.*, p. 33.

¹⁷Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 39.

astfel de atmosferă agitată a izbucnit, în 1703, cunoscuta răscoală antihabsburgică din Ungaria și Transilvania, condusă de Francisc Rákóczi II, numită și răscoala „*curuților*”. Recunoscut ca principe al Transilvaniei la Dieta din 7 iulie 1704, întrunită la Alba Iulia, Francisc Rákóczi a numit episcop al românilor ortodocși din Ardeal pe Iov Țircă, pentru că Atanasie fugise cu imperialii la Sibiu, în anul 1707. Acest Iov (numit în mirenii Ioan) Țircă, vechi aspirant la scaunul mitropolitan, se pare că a fost hirotonit în Moldova, unde el se dădu ca ortodox fără pată și dușman neîmpăcat al unirii¹⁸. Însă păstoria lui a durat puțin timp, fiind silit să părăsească Transilvania, odată cu trupele lui Rákóczi, deoarece în anul 1711, Alexandru (Sándor) Károly, loțiitorul lui Francisc Rákóczi, s-a împăcat cu Habsburgii, la Satu Mare, astfel că răscoala a fost înfrântă. Așa s-a încheiat această primă încercare de a reînvia vechea Mitropolie ortodoxă a Transilvaniei¹⁹.

Acțiunea de prozelitism religios, întreruptă de această revoluție, a fost reluată de guvernul austriac și de agenții lui din Tarnsilvania, unguri și austrieci, pentru ca spre mijlocul secolului al XVIII-lea să fie transformată într-o prigoană sălbatică, îndreptată împotriva preoților și țăranilor ortodocși, dintre care mulți au fost curuți în revoluția rakocziană. Casa de Austria a reluat politica de exploatare a bogățiilor celor două țări răzvrătite, în care bietul țăran producea și pentru stăpânitorul revenit, care voia să răpească nu numai truda muncii sale, ci și credința sa străbună.

O nouă încercare revoluționară, la care au participat românii ortodocși de pe malul drept al Mureșului, a fost condusă de căpitanul sârb Petru Seghedinaț din Pecica, județul Arad. Elementul sârbesc a fost colonizat de Casa de Austria în zona de graniță cu turcii, în județele Bács-Bodrog, Csongrád, Csanád, Arad și Zarand, dar austriecii au aplicat și sârbilor politica de convertire la catolicism. Sârbii, fiind ortodocși, s-au unit cu populația românească, la care s-au alăturat și ungurii calvini din părțile acelea, pentru că acțiunea de catolicizare a Casei de Austria se îndrepta și spre aceștia, fiind cei mai numeroși dintre protestanți²⁰. Scopurile pentru care românii de pe malul drept al Mureșului au luptat alături de țăranii sârbi și unguri, în răscoala sârbească din 1735, nu au fost realizate. Dimpotrivă, ei au trebuit să îndure consecințele aspre ale răzvrătirii neizbutite. Rebelii, prinși la înăbușirea răscoalei, au fost închiși, judecați și condamnați. Mulți dintre rebeli, pentru a scăpa de închisoare, de pedepse grele și de prigonirile ce-i așteptau, dar și de înrăutățirea stării familiilor lor din punct de vedere material, au emigrat în alte părți: în Banat, în Transilvania, în regiunea nordică a județului Arad și estică a județului Bihor, sau în locuri rămase necunoscute²¹.

Lupta împotriva uniației și pentru refacerea unității bisericești a românilor a durat timp foarte îndelungat, ajungând la apogeu între anii 1744 - 1761, fiind purtată cu mult curaj și stăruință de preoți și credincioși deopotrivă, care au înfruntat bătaii, temnițe și chiar moartea mucenicească, cu dorința fierbinte de a-și păstra credința strămoșească. Unii dintre ei au murit în exil, departe de țară, cum a fost cazul episcopului Inochentie Micu-Klain (1692 - 1768), care a refuzat să se prezinte la curtea împărătească de la Viena pentru a răspunde la 82 de învinuiri ce i se aduceau, între care și aceea că

¹⁸*Ibidem*, p. 41.

¹⁹Prof. dr. Liviu Patachi, *Românii ortodocși în luptă cu catolicismul după 1700*, în „Studii Teologice”, Seria a II-a, II (1950), nr. 3 - 6, p. 230.

²⁰*Ibidem*, p. 234, nota 67.

²¹*Ibidem*, p. 234.

răzvrătește poporul și vrea să desființeze unirea, și a plecat pe ascuns la Roma în 1744, unde a închis ochii pentru totdeauna, în ziua de 23 septembrie 1768²².

Interesant de menționat este faptul că opoziția poporului român față de catolicizare este susținută cu energie de ierarhia sârbă, căreia privilegiile leopoldine îi acordaseră nu numai deplina libertate a cultului, ci și jurisdicția asupra ortodocșilor din imperiu, deci și asupra românilor din Ardeal. Despre mijloacele folosite în acțiunea de catolicizare, preotul Partenie Gruescu scrie în nr. 107 din 1870 al ziarului „Albina”: „Preoții erau căutați prin păduri, erau legați și puși în carcere, de unde nu mai ieșeau. Poporul era dus între baionete la unire, la depunerea mărturisirii, de ostașii împărătești. Mulți preoți și mireni emigrau, ca să scape. La Temerești, comitatul Carașului, 16 inși fură încarcerați la Timișoara pentru cauza unirii. Toate aceste persecuțiuni grele împăratul Leopold se văzu silit a le opri și așa ai noștri, rămași fără arhipăstor, ca și puii fără cloșcă, cine nu-și poate închipui amărăciunea lor... Preoții într-atât se răriseră, încât abia la 20 de sate se afla un preot și acela plin de bătrânețe”²³.

În aceste împrejurări jalnice, românii ardeleni așteptau în fiecare clipă sosirea unui izbăvitor. Ca din pământ a răsărit un călugăr sârb, care nici nu știa românește, bătrân, cu înfățișare de sfânt, numit Visarion Sarai. Având numele de botez Nicolae, acesta era originar din Bosnia, părinții stabilindu-se apoi la Kostainița, în Croația. Cei mai mulți cercetători au susținut că era de neam sârb, dar, mai nou, s-a emis ipoteza, acceptabilă de altfel, că se trage dintre valahii (românii) din Bosnia, din familia Ciurcea sau Tiurcia²⁴. Chiar și un act emis de Administrația militară din Timișoara la 29 mai 1747 îl numește *eremitul valah*²⁵. Călătorise pe la Muntele Athos și la Ierusalim, unde a fost călugărit în Mănăstirea Sfântul Sava, apoi s-a așezat în Mănăstirea Pakra din Slavonia. Cu un pașaport eliberat de Mitropolitul Carlovițului Arsenie Ioanovici Șacabent în 12 februarie 1742, sosește în Banat în ianuarie 1744 și de aici trece în Transilvania, unde începe lupta pentru apărarea Ortodoxiei.

În drumul său spre Transilvania, a făcut un popas la Lipova, unde se exercitau violente presiuni pentru unire. Călugărul Visarion ajunge aici spre sfârșitul lunii ianuarie 1744 și ridică o cruce pe colina din apropierea orașului (păstrată și astăzi într-o absidă exterioară a unei biserici din oraș). De aici vorbește celor veniți la obișnuitele târguri: „Vai de capul vostru, ați vândut sufletele voastre, dezlegarea morților voștri nu e dezlegare, ci osândă: parastase, pomeni și sărindare, le-ați plătit cu totul în deșert la popi nelegiuți”²⁶. La această cruce, credincioșii ortodocși făceau adevărate pelerinaje, pentru că aici își potoleau chinuitoarea sete duhovnicească după cuvântul lui Dumnezeu moștenit de la strămoșii lor.

²²Leon Pădureanu (=Liviu Stan), *Ce a fost unirea cu Roma în Biserica românească din Ardeal*, 1949, p. 12.

²³Prot. Ion B. Mureșianu, *Contribuții la istoria Bisericii bănățene în prima jumătate a secolului XVIII (călugărul Visarion Sarai)*, în „Mitropolia Banatului”, XVIII (1968), nr. 10 - 12, p. 643.

²⁴Prot. dr. Gh. Cotoșman, *Eremitul Visarion Valahul. Marea mișcare religioasă ortodoxă și național-românească produsă de predicile lui în Banat și Ardeal*, în „Mitropolia Banatului”, VII (1957), nr. 1 - 3, p. 104 și 107.

²⁵*Ibidem*, p. 108.

²⁶Prot. Ion B. Mureșianu, *op. cit.*, p. 647.

Înconjurat de un imens alai, călugărul Visarion pleacă din Lipova în jurul datei de 10 martie 1744, trece prin Căpâlnaș, Dobra, Deva, Orăștie și până la Săliște, lângă Sibiu, izbutind să întoarcă mai multe sate de la uniație. Peste tot pe unde trecea el, se trăgeau clopotele bisericilor, îi ieșeau în întâmpinare călăreți și i se prosternau ca în fața așteptatului salvator²⁷. Prins pe drumul său de la Săliște spre Sibiu este închis, interogată la 27 aprilie din același an, de autoritățile austriece din Sibiu, care l-au trimis de aici în închisoarea din Deva, ca în cele din urmă să fie aruncat în feroasa temniță de la Kufstein, în Munții Tirolului. Acolo se crede că a și murit ca sfânt mărturisitor pentru Ortodoxie²⁸.

Deși prezența călugărului Visarion Sarai a fost de scurtă durată, totuși influența exercitată asupra mulțimii s-a dovedit de mare însemnătate. Autoritățile din Transilvania, alarmate de acțiunea lui Visarion, încearcă să liniștească spiritele. În martie - aprilie 1745, guvernatorul Transilvaniei, contele Haller, după lungi consultări cu fruntașii clerului unit, cu episcopul romano-catolic din Alba Iulia, cu teologul iezuit, pe baza avizului favorabil al împărătesei Maria Tereza, a lansat o proclamație (o patentă) către români, dar aceasta a avut un efect contrar celui așteptat de guvernator. Patentă aducea la cunoștința tuturor românilor din Transilvania că trebuie să se considere uniți cu Biserica Romei și că s-a întemeiat Episcopia unită de la Blaj, dar credincioșii au declarat categoric că nu primesc preoții uniți și nu iau parte la slujbele săvârșite de ei, fapt pentru care mulți au fost arestați.

La 21 aprilie 1745, bătrânii din Rășinari au declarat public, în numele întregului sat, că nu mai primesc niciodată pe preoții uniți și nici nu vor mai merge cu ei la biserică. Ei au mărturisit că „*restituiesc bucuroși uniților cheile bisericii și vor observa o ținută pașnică, dar se roagă cu insistență să-i lase în credința lor veche a Bisericii răsăritene, căci ei mai bine mor cu toții ori se împărtășesc în loc de Paști cu muguri de stejar, decât să meargă la biserică deodată cu preoții uniți*”²⁹. În Veștem, românii au declarat că mai bine iau lumea în cap sau „*rămân fără de mângâiere spirituală*”, decât să atârne de preoții uniți. Rezistența populației românești din Transilvania împotriva uniației a stârnit admirația chiar și a celor mai aprigi dușmani ai credinței ortodoxe. Astfel, revista protestantă „Acta historico-ecclesiastica”, contemporană cu aceste evenimente, ne-a păstrat o scenă caracteristică din luptele pornite atunci. Un funcționar din Sibiu a fost trimis într-un oarecare sat, ca să adune toată comunitatea, pentru a-i împărtăși o poruncă. Românii îl ascultară răzimați de bețele lor lungi. După ce isprăvi cu cetitul, se sculă unul dintre cei mai bătrâni și zise: „*Acest cojoc, care-l am pe mine, e acum al meu. Dar dacă ar vrea să mi-l ia crăiasa, i-l dau. Cu aceste slabe mâini și picioare și cu trupul meu am lucrat, zi și noapte, ca să plătesc porția. Ele sunt ale crăiesei și de ar vrea să mi le ia, nu am ce face. Dar nu am decât un suflet, pe care eu îl păstrez pentru Dumnezeu din cer și nici o putere omenească nu-l poate îndoi*”³⁰.

Eșecul proclamației contelui Ioan Haller a determinat autoritățile ardeleni și Curtea din Viena să ia noi măsuri pentru întărirea uniației. Astfel, împărăteasa Maria

²⁷*Ibidem*, p. 651.

²⁸Preot prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 1981, p. 385.

²⁹Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Editura și Tiparul Tipografiei arhiepiscopale, Sibiu, 1920, p. 156.

³⁰*Ibidem*, p. 161.

Tereza s-a văzut silită să facă apel la episcopul rutean unit Manuil Olszavski din Muncaci, care, în urma vizitei canonice din Transilvania din iarna anilor 1745 - 1746, a prezentat Curții din Viena, mai multe recomandări: întemnițarea preoților ortodocși care instigă pe credincioși împotriva uniației, alungarea călugărilor ortodocși din mănăstirile Scorei, Arpaș și Porcești (între Sibiu și Făgăraș), întoarcerea lui Inochentie Micu și altele. La rândul ei, împărăteasa Maria Tereza a semnat, la 15 aprilie 1746, trei decrete prin care porunea, între altele, arestarea și pedepsirea preoților hirotonișiți în Țara Românească și Moldova, precum și a preoților care s-au lepădat de unire.

Cu toate acestea, lupta începută de ieromonahul Visarion a fost continuată de numeroși preoți și credincioși, îndeosebi de cei din jurul Sibiului. Satele se împotriveau cu dârzenie uniației, alungau preoții uniți, refuzau slujbele lor și trimiteau „dieci” la Râmnic sau la București, pentru a fi hirotoniți preoți ortodocși. În primăvara anului 1745, au fost arestați trei țărani din Săliștea Sibiului (Dănilă Milea, Stan Borcea și Dumitru Șteflea), pentru alungarea preoților uniți.

În toamna anului 1748, un țăran zelos, deștept și îndrăzneț din Săliște, Nicolae Oprea (Miclăuș), a fost trimis de credincioșii din părțile Sibiului cu o plângere la Viena, prin care cereau să fie lăsați în vechea lor credință. O dată cu el a plecat și credinciosul Ioan Oancea din Făgăraș, care mai făcuse un drum la Carloviț, ca să ceară trecerea făgărășenilor sub oblăduirea mitropolitului sârb de acolo. Înainte de Paștile anului 1752, Nicolae Oprea și preotul Moise Măcinic din Sibiel (județul Sibiu) erau din nou la Viena cu o jalbă a credincioșilor transilvăneni. Au fost primiți de cancelarul Austriei și de împărăteasa Maria Tereza, dar îndată au fost arestați și osândiți la închisoare pe viață în temnița din Kufstein. În 1756 unul din ei a izbutit să fugă, dar fără să mai ajungă acasă. Celălalt (se pare că Oprea) și-a sfârșit viața în această închisoare³¹.

După arestarea celor doi neînfricați luptători pentru credință, Oprea Miclăuș și Moise Măcinic, rolul de conducător al luptei împotriva uniației a revenit preotului Cosma din Deal, lângă Sebeș, județul Alba, care în jurul anului 1755, a cutreierat 42 de sate împreună cu credinciosul Constantin Petric din Jina, redactând peste tot „cărți” în care se descriau suferințele îndurate de preoții și credincioșii satelor cercetate. Pentru fapta sa, preotul Cosma a suferit 60 de săptămâni de temniță. Chiar și soția sa, cu un copil mic în brațe, a fost aruncată în închisoare, unde i-a degerat copilul de frig.

La 16 aprilie 1756, preotul Ioaneș din Galeș (județul Sibiu) a început o vie agitație împotriva unirii, în ținuturile Sibiului, Sebeșului, Orăștiei și Hunedoarei. În mai 1756 el a fost arestat și transportat la Sibiu, apoi dus în secret la Deva, iar de aici dus la Kufstein în 1757. Între zidurile mucedale ale acestei cumplite fortărețe, preotul Ioaneș a suferit, până la sfârșitul vieții, temniță grea, ofilindu-și tinerețea în așteptarea izbăvirii, pe care nu mai avea să o apuce³².

În lupta împotriva uniației s-a remarcat și protopopul Ioan Piuriu din Sadu (județul Sibiu), cu învățătură la Cozia și hirotonit la București de mitropolitul Filaret Mihalitzis. Pentru că fusese hirotonit în Țara Românească, episcopul unit Petru Pavel Aron l-a prins cu ajutorul armatei austriece și a pus să-l tundă de barbă și plete în piața

³¹*Ibidem*, p. 196.

³²*Idem*, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. II, Editura și Tiparul Tipografiei arhidiecezane, Sibiu, 1930, p. 50.

Sibiului. Din această pricină i-a rămas numele de „*popa Tunsu*”. În 1760 a desfășurat o acțiune puternică în satele din Câmpia Transilvaniei și din părțile Clujului. Prins de husari și de preoții uniți, a fost dus sub escortă la Târgu Mureș, iar de aici la Viena. A fost eliberat cu condiția de a nu se mai reîntoarce în Transilvania. De aceea s-a așezat în Sânnicolaul Mare, în Banat, unde a slujit ca preot până prin 1782.

Desigur că aceștia sunt numai câțiva din marele număr al celor care au suferit umilințe din pricină că au refuzat să primească uniația. Ortodocșii români mureau în toate părțile Transilvaniei ca martiri pentru credința lor, împușcați sau spânzurați, fie în bățai și în temnițe, sau erau amendați și prădați de avutul lor. Însăși împărăteasa Maria Tereza a trebuit să recunoască în rescriptul din 1760 că „*mulțimea a fost tratată în acel principat al nostru cu moartea și cu alte mijloace de cruzime pentru religia de rit grec*”³³.

Văzând că toate încercările lor și memoriile adresate Curții imperiale de la Viena rămân fără rezultat, credincioșii ortodocși au ales ultima cale în vederea dobândirii libertății religioase, și anume răscoala împotriva uniației, precum și calea iobăgiei. Răscoala a fost condusă de călugărul Sofronie din satul Cioara (azi Săliștea, județul Alba). Acesta la botez a primit numele de Stan, iar după numele de familie se chema Popovici și pare să fi fost din neam de preot. A fost preot de mir în satul său, hirotonia primind-o în Țara Românească, se pare că la Cozia. Tot acolo a fost uns și întru monah, luându-și numele de Sofronie, acesta fiind numele unui patriarh al Ierusalimului care, în veacul al șaptelea, s-a dovedit cel mai înflăcărat apărător al Ortodoxiei. Episcopul unit Aron îl numește în scrisorile sale „*presbyter apostata*” sau „*caluger apostata*”, cum obișnuia să apostrofaze pe orice cleric care mărturisea credința ortodoxă. Nu știm când s-a întors din Țara Românească, unde s-a adăpat la izvoarele de apă vie ale ortodoxismului.

Prin iunie 1756 era în satul său natal, în Cioara. În mai 1757 îl găsim tot acolo. La această dată, românii din Ardeal se plâng către mitropolitul sârbesc și-i povestesc necazul ce a dat peste călugărul din Cioara, care și-a făcut „*o țăr de schit în mijlocul codrului, mai ca la un mil depărtare de sat, locuind acolo și rugându-se lui Dumnezeu pentru sufletul lui*”. Dar a venit fibrăul din Vinț cu doisprezece unguri, care i-au pustiit biserica și chiliile, făcându-le una cu pământul. Călugărul abia a putut scăpa, cu fuga, de prigonitorii săi. În aceiași jalbă se spune că el avea pe lângă sine „*vo tri sau patru copilași la învățătură de pomană*”, de unde deducem că Sofronie ținea la schitul său o școală și că era un om cu carte³⁴. După ce autoritățile i-au distrus schitul a început lupta împotriva uniației, îndemnând pe credincioși să alunge preoții uniți și să declare că vor să stea „*sub porunca Bisericii din Ierusalim*”. În anul 1759 merge la Carloviț, la mitropolitul sârbesc. Întorcându-se de aici, a început să agite împotriva unirii, în județul Hunedoarei.

La Crăciunul anului 1759, Sofronie a fost arestat și închis în satul Bobâlna, lângă Orăștie, dar a fost eliberat de vreo 600 de țărani, conduși de preotul Ioan din Săliștea, unul din colaboratorii săi apropiați. A plecat apoi în Munții Apuseni, făcând din Zarand și din regiunea Abrudului și a Zlatnei o puternică cetate naturală, de unde a pornit

³³Preot profesor Dumitru Stăniloae, *op.cit.*, p. 37.

³⁴Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. II, p. 153.

șuvoiul tuturor răzmerițelor sale. Comitele suprem al județului Zarand, raportând către guvern, spunea că „*Sofronie amăgește poporul, dar nimeni nu se poate apropia de el, fiindcă românii îl apără în tot chipul*”³⁵. Scopul mișcării lui Sofronie era să înscrie pe toți ortodocșii într-o listă în vederea cererii unui episcop ortodox pe seama lor, așa cum se ceruse și în „*adunările*” mai mici de până acum. A fost din nou prins în Abrud, dar a fost eliberat la scurt timp de autorități, care se temeau de o răzvrătire a moșilor.

Îndată după aceea, între 10 - 15 august 1760, Sofronie a convocat o adunare de preoți și credincioși, pe care el o numea „*sinod*”, la Zlatna, în Munții Apuseni, întocmind memorii către împărăteasa Maria Tereza și către guvernul Transilvaniei, prin care cereau un episcop ortodox, înapoierea bisericilor și a sesiilor parohiale, ținute de preoții uniți, eliberarea tuturor celor arestați din cauza credinței, scoaterea din Transilvania a popilor uniți, care sunt pricina tuturor tulburărilor și care sunt niște mincinoși, deoarece către catolici jură că sunt catolici, iar către români „*că nici nu cred, nici nu mărturisesc unirea*”³⁶.

Mișcarea s-a întins ca fulgerul în toată Transilvania, până în Maramureș. În august 1760, poporul năvăli din toate părțile asupra Blajului, cerând pe prigonitorii lui. Episcopul unit Petru Pavel Aron este nevoit să se refugieze la sediul comandantului militar din Sibiu, scăpând astfel de răzbunarea poporului. Din tabăra de la Zlatna, poporul îi trimite într-o scrisoare tot disprețul acestei unelte a politicii străine, adică episcopului unit: „*Ca să înțelegi mai limpede că de când ne cârmuiești aproape că ne-ai prăpădit; dacă vei încerca din nou, unul din noi trebuie să piară*” și îi cere socoteală pentru prădarea bisericilor și pentru luarea antimiselor în faimoasele lui vizitații. Dacă nu le va restitui, îl vor căuta chiar și acasă „*pentru ca să vedem ce fel de vlădică ești.... dușman al legii grecești, pe care cauți s-o nimicești, ca împărații păgâni*”³⁷.

Pretutindeni Sofronie convoca „*sinoade*” (adunări), îndemnând poporul să-și păstreze credința strămoșească. Cel mai important dintre ele a fost „*sinodul*” ținut la Alba Iulia între 14 - 18 februarie 1761, la care au participat numeroși preoți și mireni din toate părțile Transilvaniei. S-a adresat guvernului Transilvaniei un nou memoriu în 19 puncte, în care erau expuse doleanțele credincioșilor ortodocși: eliberarea celor închiși (Oprea Miclăuș, Moise Măcinic, Ioaneș din Galeș, Ioan din Sadu, Ioan din Aciliu), încetarea prigoanelor împotriva credincioșilor ortodocși și libertate deplină Ortodoxiei. Astfel, prin conținutul hotărârilor luate, „*sinodul*” de la Alba Iulia poate fi considerat punctul culminant al răscoalei lui Sofronie și unul din marile fapte istorice bisericești din secolul al XVIII-lea. De astfel, întreaga mișcare a lui Sofronie poate fi considerată ca o biruință deplină a Ortodoxiei în Transilvania, căci zeci, poate chiar sute de sate au părăsit uniția. Tot ce se lucrase timp de 60 de ani pentru înstrăinarea poporului nostru de credința strămoșească, acum era zdruncinat.

Speriată de această mișcare, împărăteasa Maria Tereza trimite în primăvara anului 1761, în Transilvania, pe generalul Nicolae Adolf baron Bukow cu forțe militare îndestulătoare, numindu-l totodată și președinte al comisiei instituite pentru cercetarea

³⁵ *Ibidem*, p. 156.

³⁶ Preot profesor Dumitru Stăniloae, *op. cit.*, p.39.

³⁷ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase...*, vol. II, p. 164.

și înlăturarea certurilor religioase. Misiunea lui era de a întări uniția și de a înăbuși orice mișcare împotriva ei. Acesta a trecut cu sila la uniție zeci de sate ortodoxe și a dat uniților peste cinci sute de biserici ortodoxe, chiar și în satele în care erau doar câteva familii unite. Dar cea mai mare barbarie săvârșită de generalul Bukow a fost distrugerea a zeci de mănăstiri și schituri din toată Transilvania, cele din lemn fiind arse, iar cele din piatră și cărămidă distruse cu tunurile. Această acțiune a început în vara anului 1761 și a continuat în anii următori, între mănăstirile distruse numărându-se și Sâmbăta de Sus, Râmeț, Prislop, precum și cele din Țara Făgărașului.

Îndată după sosirea lui Bukow în Transilvania, prin proclamația sa din 9 aprilie 1761, acesta a dispus să se facă o conscripție generală a aderenților celor două confesiuni; ea a avut loc în perioada mai 1761 până în primele luni din 1762 și este cunoscută sub numele, ciudat, de „*dismembrația legii*”³⁸. Deși nu s-a păstrat pretutindeni deplină obiectivitate, făcându-se multe abuzuri în întocmirea acestei conscrieri a credincioșilor, rezultatul a fost că din 152.886 de familii românești, 127.712 s-au declarat ortodoxe și numai 25.174 unite. Dacă s-ar fi procedat imparțial, numărul acestora din urmă ar fi fost după cercetările de specialitate, numai de 11.907, adică 7,7% din populația totală. Aceste cifre arată de ce se putea vorbi la Viena, în Consiliul de Stat, și anume de „*eșuarea*” Unirii cu Roma.

La 1 mai 1761, Sofronie s-a înfățișat singur la generalul Bukow și, silit de împrejurări, a ajuns la o înțelegere cu acesta, iscăbind o proclamație către credincioșii ortodocși. Cu toate acestea, lui Sofronie i se intentă proces, la care se dădu sentința de cinci ani închisoare, dar aceasta nu putu fi executată, deoarece acesta trecu munții în Țara Românească, unde se pare că a ajuns egumen al schitului Robaia, aflat sub ascultarea mănăstirii Argeș. Și-a încheiat zilele undeva prin Țara Românească.

În schimb, au avut un câștig și credincioșii ortodocși din Transilvania, căci în anul 1761 li s-a trimis un episcop de neam sârb, Dionisie Novacovici, care s-a stabilit în Rășinari, lângă Sibiu. Cu toate acestea, lupta a continuat pe alocuri, fie prin plângeri, fie prin împotriviri fățișe. Dar acestea erau pedepsite și acum cu băți, închisoare sau chiar prin frângerea cu roata, cum a fost cazul credinciosului Tânase Todoran din Bichigiu, în părțile Năsăudului. Totul însă în zadar, căci credincioșii își păstrau și acum cu sfințenie legea strămoșească, refuzând slujbele preoților uniți.

Biserica Greco-Catolică Română a existat până în octombrie 1948, după ce guvernul țării noastre anulasă, prin hotărârea adoptată la 17 iulie 1948, Concordatul cu Vaticanul, scuturând jugul unei convenții umilitoare pentru poporul român. La 21 octombrie 1948, în orașul Alba Iulia, fosta reședință a Mitropoliei Ortodoxe din Transilvania, s-a ținut cea mai măreață adunare religioasă pe care a cunoscut-o istoria Bisericii noastre: peste 20.000 de credincioși și aproape 1.000 de preoți, delegați ai parohiilor greco-catolice, au rostit, în prezența întregului Sfânt Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, legământul de credință față de legea noastră strămoșească³⁹. De asemenea, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, în ședința de la 28 februarie 1950, prețuind virtuțile, patimile și jertfele neînfricaților mărturisitori ai Ortodoxiei din

³⁸ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și până astăzi*, Editura Albatros, București, 1971, p. 477.

³⁹ Dr. Visarion Ploieșteanul, Vicar Patriarhal, *Reîntregirea Bisericii Ortodoxe Române - expresie a adevărului și dreptății divine*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXX (1962), nr. 9 - 10, p. 860.

Transilvania, a hotărât ca ieromonahul Visarion, împreună cu cuviosul mărturisitor Sofronie de la Cioara și cu mucenicul țaran Oprea Miclăuș din Săliște să fie cinstiți ca mărturisitori ai drepte credințe de către credincioșii Bisericii noastre din rândul cărora s-au ridicat. Proclamarea solemnă (canonizarea) acestor sfinți naționali români s-a făcut o dată cu a fericiților întru adormire Mitropoliți Ilie Iorest și Sava Brancovici, la Alba Iulia, la 21 octombrie 1955. De atunci sunt prăznuiți după cuviință în fiecare an, în această zi, căci numai prin jertfe asemănătoare celor aduse de ei s-a putut păstra credința noastră ortodoxă. Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, în ședința sa din 20 iunie 1992, a hotărât ca în aceeași zi de 21 octombrie să fie cinstiți ca sfinți mărturisitori preotul Ioan din Galeș și preotul Moise Măcinic din Sibiel.

ȚĂRILE ROMÂNE ȘI INFLUENȚA RĂZBOIULUI RUSO-AUSTRO-TURC DIN ANII 1735 - 1739

Laurențiu CHIRIAC*

Romanian Countries and the influence of the russo-austro-turkish War from 1735 - 1739

Abstract

In their political evolution, the Romanian Countries were influenced by the development and consequences of the Russo-Austro-Turkish war from 1735-1739, due to the various interests of the combatants over the Romanian area. Thus, an area of tension between the Russians and the Ottomans was the northern Black Sea region, where the Turks sought to maintain dominance over Moldavia and Wallachia, while Russia wanted to expand its southern borders for wider access to the Danube and the Black Sea, which were also to be a way of pan-Slavic and Orthodox influence on the Balkans, including on the Romanian area. Instead, Austria wanted to maintain its influence in Transylvania, Banat, Bukovina, and Oltenia, and the Turks to cede Wallachia to them.

The Peace of Belgrade (September 18, 1739) acknowledged the defeat of Austria and Russia against Turkey and marked the Ottoman return to the northwestern Balkans and the stopping, for a while, of the offensive of the two defeated Christian empires to this peninsula. The Romanian Countries remained under Turkish domination until the second half of the 18th century.

Cuvinte cheie: Țările Române, influența, războiul ruso-austro-turc, 1735-1739, relații internaționale, Pacea de la Belgrad.

Keywords: Romanian countries, influence, Russo-Austro-Turkish War, 1735 1739, international relations, Peace of Belgrade.

I. Relațiile internaționale și premisele războiului ruso-austro-turc

În urma grelei înfrângeri suferite în fața Austriei în războiul din 1715 - 1718, turcii au intrat în tratative cu Rusia, pentru a reglementa unele probleme. După ce Poarta Otomană a mulțumit în mod oficial Poloniei și Rusiei pentru neutralitatea din războiul anterior¹, ea a încheiat un prim tratat „de pace veșnică” cu Rusia, în 1720². Acesta se referea, printre altele, la reglementarea situației din Polonia, încercându-se crearea unui soi de „condominium” ruso-turc asupra acestei țări. Însă, chestiunea poloneză s-a complicat, având în vedere interesele și amestecul în această problemă și a Austriei și a Prusiei. Un articol din acest tratat privitor la chestiunile religioase reglementa regimul

* Doctor în științe istorice, muzeograf, Muzeul Județean „Ștefan cel Mare” Vaslui.

¹ Ivan Pärvev, *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade*, Columbia University Press, New York, 1995, p. 193.

² Tratat semnat în noiembrie 1720, la Constantinopol.

creștinilor ortodocși ruși în Imperiul Otoman, după exemplul aranjamentelor puterilor catolice cu Poarta, în privința vizitării Locurilor Sfinte. Un prim efect al acestui articol a fost ofensiva tot mai susținută a ortodocșilor de a obține din partea otomanilor controlul asupra acestor locuri. Treptat, respectiva clauză se va transforma în cererea de „protectorat” a Rusiei asupra creștinilor ortodocși din Imperiul Otoman. O altă chestiune care a tensionat relațiile dintre cele două imperii era cea reprezentată de Persia, inamic „organic” al otomanilor. Petru cel Mare începuse campaniile sale orientale încă din 1722, neliniștind cercurile conducătoare de la Istanbul, care priveau înglobarea la Rusia a teritoriilor musulmane drept un act de-a dreptul ostil, sultanul fiind considerat suzeran și protector al întregii lumi islamice. Poarta s-a hotărât să intervină, sub pretextul sprijinirii populațiilor de rit sunnit împotriva persanilor șiiți³. Rusia a încheiat un tratat de alianță cu șahul persan Tahmasp, la 12 septembrie 1723, îngrijorarea otomanilor sporind până într-acolo încât era luată în calcul varianta de a declara război Rusiei⁴. Însă, prin „medierea nedeclarată” a Franței, mai exact a marchizului De Bonnac, s-a ajuns la aplanarea conflictului, concretizată în tratatul turco-rus din 1724, prin care se împărțeau teritoriile persane dintre Marea Caspică și Marea Neagră, Rusia obținând și dreptul de a avea un reprezentant permanent la Constantinopol. Apoi, la 6 august 1726, Rusia a încheiat un tratat de alianță cu Austria, tratat ce cuprindea unele clauze speciale privind împărțirea posesiunilor otomane, cele două părți obligându-se să nu încheie pace separată cu Poarta și să se ajute reciproc în caz de nevoie, cu câte 30.000 de oameni⁵. Ca reacție la această alianță, Franța se va apropia pentru moment de Anglia, încercând să reînsuflească vechea politică a „barierelor”, prin menținerea legăturilor cu Suedia, Polonia și Imperiul Otoman. După războiul de succesiune la tronul Poloniei (1733 - 1735), încheiat în favoarea Austriei și Rusiei, relațiile dintre otomani și ruși s-au răcit⁶. Trupele ruse au rămas cantonate în Polonia, Petersburgul strângând legăturile și cu partida persană ostilă otomanilor, iar alianța cu Austria a fost reînnoită în 1737.

O altă zonă generatoare de tensiuni între ruși și otomani era regiunea din nordul Mării Negre, unde Poarta încerca să-și mențină dominația, concomitent cu extinderea influenței sale asupra regiunii caucaziene, în timp ce Rusia depunea eforturi susținute pentru asigurarea și extinderea hotarelor ei sudice, în primul rând prin izolarea tătarilor de restul posesiunilor otomane. Obiectivul principal al Rusiei în această zonă era accesul sigur și larg la mare, care să fie totodată o poartă de influențare a Balcanilor.

II. Desfășurarea războiului ruso-austro-turc

Sub pretextul unei expediții tătare de mare anvergură pe litoralul nord-estic al Mării Negre⁷ - ca o diversiune antipersană folositoare Imperiului Otoman, Rusia a

³ Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 262.

⁴ *Ibidem*, p. 261.

⁵ Ivan Pârvev, *op. cit.*, p. 199.

⁶ *Istoria românilor*, Ștefan Ștefănescu și Camil Mureșanu (coordonatori), vol. VI, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 9.

⁷ La mijlocul anului 1732, Persia a atacat Imperiul Otoman. Otomanii au trimis trupele aliate tătare să atace Persia, prin Caucaz, pentru aceasta trebuind să treacă prin teritoriile rusești. Rusia a dorit să înceapă imediat războiul cu turcii, dar, din cauza Războiului pentru Succesiune la Tronul Poloniei, a trebuit să-l amâne.

declarat un nou război, la 27 martie 1736, menit să pună capăt dominației turcești pe litoralul Mării Negre⁸. După atacul Rusiei asupra Crimeii⁹, Turcia i-a declarat, la rândul său, război, la 28 mai 1736¹⁰. Într-un memoriu al comandamentului militar rus către țarina Ana Ivanovna, datat 14 aprilie 1736, scria că „*este de cel mai înalt interes pentru Maiestatea Sa să cucerească popoare a căror majoritate este de religie grecească*”¹¹. Se propunea anexarea Crimeii, transferarea populației tătare în Rusia, colonizarea provinciei cu ruși, opinându-se și că, după ocuparea Moldovei și Țării Românești de către armatele țariste, Bugeacul va cădea de la sine.

Ca atare, o parte a boierimii din Moldova - secondată de boieri munteni și cu știrea domnului Grigore al II-lea Ghica - a negociat cu Rusia emanciparea Țărilor Române, dar și acceptarea protecției țarinei. Totodată, boierii munteni au avansat ideea reunificării Olteniei cu Muntenia. Intenția Porții era ca trupele sale să fie masate în Țările Române, pentru a asigura o defensivă mai bună a Imperiului¹². Aga de ieniceri a fost trimis la Bender (Tighina) și Hotin, la începutul lunii iulie 1736, pentru a inspecta pozițiile trupelor, la sfârșitul lui iulie aflându-se deja la Brăila, unde a aprovizionat orașul, l-a întărit și, apoi, a lăsat pentru pază 1.000 de ieniceri din Muntenia. Marea problemă a turcilor a fost că Imperiul nu era pregătit pentru război, nici material, nici mental, sperând ca luptele să aibă loc oriunde¹³, în afară de Țările Române.

Confruntările dintre ruși și otomani au început în zona Azovului¹⁴ și Oceakovului, Crimeea fiind devastată în anii 1736 și 1737, rușii neputându-se însă menține în peninsulă¹⁵. Zvonurile despre încheierea păcii circulau deja din august 1736, la puțin timp după declanșarea ostilităților, fără a se materializa. Au avut loc tratative de pace la Babadag, în tabăra marelui vizir¹⁶, între ruși și turci, aici sosind și trimisul austriac, Talman, în ianuarie 1737. Acesta a cerut ca pacea de la Passarowitz, din 1718, care expira peste 5 ani, să fie reîntărită și prelungită. Turcii au admis în principiu cererea, cu condiția ca, astfel, demnitatea și interesele Imperiului Otoman să nu fie știrbite în nici un fel. Părțile au stabilit organizarea unui congres de pace, Poarta cerând ca evacuarea Azovului de către ruși să fie prevăzută în preliminarile de pace. Turcii au mai propus ca preconizatul congres să fie ținut la Soroca, dar austriecii au impus ca loc de negociere Nemirow, în Polonia¹⁷.

Înfrânți de ruși în 1733, tătarii au încercat din nou să treacă înspre Persia, prin Daghestan, în 1735. Otomanii au fost în cele din urmă înfrânți în Persia, iar Rusia a profitat de moment.

⁸ *Istoria militară a poporului român*, Ilie Ceaușescu (coordonator), vol. III, Editura Militară, București, 1986, p. 426.

⁹ În noiembrie 1735, 40.000 de oameni sub comanda generalului Mihail Ivanovici Leontiev.

¹⁰ A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra Țărilor Române*, ediția a II-a, Editura Albatros, București, 1997, p. 38.

¹¹ Ivan Pârvev, *op. cit.*, p. 200.

¹² Angela Lisnic, *Principatele dunărene în politica externă a marilor puteri în deceniile 2 - 3 ale secolului al XVIII-lea*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995, p. 100.

¹³ Crimeea sau Caucaz, zone mai ușor de apărat, datorită reliefului și a problemelor care ar fi apărut în logistica armatei rusești.

¹⁴ Din 24 martie 1736, mareșalul rus Muennich începea bombardarea Azovului.

¹⁵ *Istoria românilor...*, vol. VI, p. 11.

¹⁶ Marele Vizir a trimis scrisori regilor Angliei și Olandei, prin care îi invita să medieze conflictul.

¹⁷ Țară care era, teoretic, neutră.

Congresul de la Nemirow s-a deschis la 16 august 1737, dar, din cauza dificultăților întâmpinate de părți în a ajunge la un compromis, s-a întrerupt la 14 octombrie 1737. Pozițiile părților erau ireconciliabile. Astfel, condițiile de pace pe care Rusia urma să le susțină erau: alăturarea tuturor teritoriilor dintre Kuban și Nistru la Rusia, în afară de Crimeea; retrocedarea Azovului cu împrejurimile sale și restabilirea hotarului între Azov și Nipru, conform tratatului din 1700, rămânând în vigoare cererea de a încorpora la Rusia stepa dintre Nipru și Nistru, cu următoarea remarcă: în cazul în care turcii vor fi învinși în vreo bătălie, la cererile de mai sus să se adauge și pretenția de extindere a hotarelor Rusiei până la Dunăre, cu condiția ca Moldova și Țara Românească să rămână state aparte, independente de Poartă, și, fiind de aceeași credință, să se pună sub protecția Rusiei; anularea tuturor tratatelor cu Poarta; recunoașterea de către otomani a Rusiei ca Imperiu; libera navigație a vaselor rusești pe Marea Neagră, Bosfor, Marea Marmara și Marea Mediterană.

Cererile Austriei erau formulate astfel: turcii să cedeze Muntenia, de-a lungul Dâmboviței, până la Oltenița, sau cel puțin până la Argeș, care se varsă în Dunăre tot la Oltenița (după unele surse, austrieicii ar fi cerut și Moldova); amnistie pentru toți boierii și locuitorii din Țările Române care fugiseră pe teritoriul Austriei, pentru a se putea întoarce la casele lor; cedarea teritoriului dintre Timoc și Lom, cu cetățile Vidin, Palanka, Niș și teritoriul său¹⁸.

Instrucțiunile negociatorilor turci erau următoarele: retrocedarea Azovului și Crimeii, dinainte de momentul când trupele ruse s-au deplasat spre acestea și le-au cucerit; toate cererile bănești din partea rușilor să fie satisfăcute, fără nici o obiecție; pentru partea turcă să se obțină pe cât posibil o stare de pace. Negociatorii austriecci au primit instrucțiuni noi din partea cabinetului vienez. Ca urmare, ei au cerut o nouă măsurare a graniței dintre cele două imperii; insulele de pe Dunăre, apropiate de malul stâng, să fie cedate Vienei; permisiunea de a ridica unele cetăți în Oltenia, fără a construi alte tranșee. Ca reacție la pretențiile rușilor, austrieicii le-au reproșat acestora că îi împiedică să anexeze Principatele Române, în primul rând Țara Românească. Pentru a nu se ajunge la o ceartă între aliați, aceștia au hotărât trecerea chestiunii sub tăcere, până la sfârșitul războiului. Rușii au propus totuși un nou proiect de organizare a Țărilor Române. Negociatorii austriecci au ajuns la concluzia că pretențiile exagerate ale rușilor vor duce la eșuarea negocierilor și l-au informat pe împăratul Carol al VI-lea că rușii nu acceptă pretențiile Austriei asupra Țării Românești, fiindcă acest lucru nu rezultă din proiectul comun din 1736¹⁹. Negociatorii ruși au cerut la 13 august 1737 ca hotarul dintre Rusia și Imperiul Otoman să fie Nistrul, Crimeea să rămână turcilor, iar Tamanul și insulele Mării de Azov să devină rusești. Austria, la rândul său, a cerut ca Vidinul, dacă rămâne turcesc, să nu mai fie fortificat ca până atunci, altfel va pretinde despăgubiri de război. Delegații turci au cerut 40 de zile pentru a comunica marelui vizir și sultanului cele discutate.

În așteptarea răspunsului, delegații austriecci și ruși au primit noi instrucțiuni: Rusia se pronunța pentru menținerea condițiilor inițiale de pace, dorind să-și întărească poziția la Azov, Oceakov, Kinburn, care erau deja ocupate de ea; lăsa deoparte, pentru

¹⁸ Angela Lisnic, *op. cit.*, p. 102.

¹⁹ *Ibidem*, p. 105.

moment, chestiunea Țărilor Române; pacea trebuia încheiată, chiar și în condițiile în care Austria obținea o înțelegere cu turcii pentru pretențiile sale. Austria și-a anunțat delegații să-și modereze cererile și să renunțe la unele chestiuni, pentru ca pacea să poată fi încheiată, urmând să mențină și să apere hotarele deja stăpânite de ea; în problema Țărilor Române, Austria urma să aplice principiul *status quo ante*.

După mai multe runde de negocieri, în care nu s-a ajuns la nici un rezultat, delegația turcă a dizolvat Congresul, plecând din Nemirow. Situația militară a turcilor era una promițătoare acum. Armatele otomane erau instruite de un francez - marchizul Claude Alexandre de Bonneval²⁰ - convertit la Islam sub numele de Ahmed și poreclit „Bonneval Pașa”, acesta reformând și modernizând armata turcă după model european. Otomanii se mai bazau și pe curuții lui Iosif Rakoczi²¹, care operau pe Dunăre. După eșecul de la Nemirow, Austria și Rusia au încercat să atragă de partea lor Polonia, care a rămas însă neutră²², permițând însă celor două imperii vecine să-și treacă trupele prin teritoriul său. Rusia va oferi Poloniei, ca „răsplată” pentru participarea la război, mai întâi întreaga Moldovă, apoi ambele Țări Române, sub garanție rusă. Turcia a respins și oferta Poloniei de mediere, încercând, la presiunile Franței, să insurecționeze întreaga Ungarie, fără succes însă.

După eșuarea tratativelor de la Nemirow, Poarta a apelat la medierea Franței, care își oferise deja bunele oficii²³. Încurajați și de ultimele succese militare, turcii cereau acum abrogarea prevederilor de la Passarowitz și revenirea la clauzele tratatului de la Karlowitz. Ei insistau, totodată, să i se acorde lui Iosif Rakoczi domnia Ungariei și Transilvaniei, spre a se crea astfel un stat-tampon între Imperiul Semilunii și cel Habsburgic. Deși Rakoczi a fost proclamat, în ianuarie 1738, principe al Transilvaniei, posibilitatea efectivă de a ocupa tronul acestui principat a rămas nulă.

Concomitent cu pregătirea și trimiterea delegaților la Congres, Austria a ordonat intrarea trupelor sale pe teritoriul Principatelor Române, declarând război otomanilor, la 6 iunie 1737. Țintele principale erau Vidin, Niș și Bosnia²⁴. Ofensiva austriacă a reușit să ia Nișul la 28 iulie²⁵. Însă, în fața Vidinului, austriei au înregistrat un eșec, astfel încât și trupele imperiale care atinseseră Bucureștiul au fost nevoite să se retragă înspre Târgoviște. Țările Române au fost supuse atunci la o contribuție de război, boierii scindându-se în două partide, una pro-austriacă și una fidelă domnului. Domnul muntean Constantin Mavrocordat și-a stabilit cartierul general la Mănăstirea Văcărești²⁶, pregătind o contraofensivă pentru eliberarea Olteniei, cu trupe muntene și otomane. La sfârșitul lunii septembrie 1737, trupele domnești, sub comanda lui Ioan Nicolae Mavrocordat, fratele domnului, împreună cu un detașament otoman, i-a atacat pe austriei în județele Argeș și Muscel, care erau bazele lor de aprovizionare și atac. Mai mult, la 18 octombrie, avangarda austriacă, formată din 5.000 de husari unguri și

²⁰ Marchizul de Bonneval a ajuns la Constantinopol în 1732, refugiindu-se din Austria din cauza unor probleme financiare cauzate de jocuri de noroc. Fost prieten apropiat al lui Eugeniu de Savoia, el a participat alături de acesta la campanii militare.

²¹ Fiul lui Francisc Rakoczi al II-lea, fost principe al Transilvaniei și comandant al curuților.

²² Ivan Pârvev, *op. cit.*, p. 217.

²³ Mustafa Ali Mehmed, *op. cit.*, p. 266.

²⁴ Ivan Pârvev, *op. cit.*, p. 216.

²⁵ Angela Lisnic, *op. cit.*, p. 111.

²⁶ Cea mai mare mănăstire fortificată din sud-estul Europei.

300 germani, era atacată și nimicită la Pitești, corpul principal austriac retrăgându-se în Oltenia, în timp ce convoaiele cu pradă au fost interceptate de români. În Moldova, trupele austriece, subțiate de cererile de efective pentru Vidin, au opus o rezistență slabă. Voievodul Grigore Ghica a primit întăriri otomane, pe lângă trupele sale adunate în tabăra de la Țuțora, alungându-i pe austrieci fără probleme²⁷.

La 18 noiembrie 1737, oastea munteană, având aproximativ 10.000 de oameni, sub comanda marelui spătar Ioan Nicolae Mavrocordat, împreună cu trupe turco-tătare, a pornit înspre Oltenia. Atunci pașa de Vidin a profitat de retragerea austriacă spre Orșova, alungând detașamentul imperial de la Cerneți și reușind să învingă, lângă Craiova, trupele colonelului austriac Salhausen. O altă grupare imperială austriacă, de aproximativ 10.000 de oameni, retrasă de la Craiova la Râmnicu Vâlcea, a respins avangarda turco-tătară, de aproximativ 2.000 de oameni, numai că, în cele din urmă, austriecii au fost înfrânți de către trupele muntene. În decembrie 1737, Oltenia se afla din nou sub administrație munteană, Țara Românească fiind reîntregită²⁸.

Luptele au continuat pe Dunăre, marina fluvială austriacă - formată din nave austriece comandate de cavaleri de Malta - acoperind cu succes retragerea trupelor de uscat spre vest²⁹.

Anul 1738 a fost marcat de dificultăți pentru austrieci și ruși. În timp ce austriecii au avut mari probleme în zona Banatului și pe Dunăre, rușii au fost opriți pe Nistru. Convorbirile austro-ruse, din martie 1738, au stabilit un plan de acțiune comun și concomitent împotriva turcilor. Astfel, rușii trebuiau să efectueze acțiuni ofensive puternice la Nistru și în Crimeea, armata rusă de la Bug trebuind să ajungă cât mai repede la Nistru. Totodată, austriecii au mai cerut ca, în trecerea sa prin teritoriile poloneze, armata rusă să nu le cauzeze prejudicii. Otomanii pregăteau o nouă ofensivă pentru anul 1738. Jegan Pașa, noul vizir, aducând și distribuind trupe la Bender și Hotin. În mai, turcii au cucerit Orșova și Cladova. În Țara Românească, austriecii au fost împiedicați să treacă la sud de munți, fiind înfrânți la Cozia, rămășițele trupelor imperiale de aici fiind urmărite până la Câmpeni, iar în Moldova, domnul Grigore Ghica a organizat apărarea graniței estice în ținuturile Soroca și Orhei.

Înfrânt pe toate fronturile, Austria a cerut ajutor rușilor, pentru a trimite 1.500 – 2.000 de soldați în Transilvania. În raportul mareșalului rus Muennich către țarină, acesta respingea o astfel de acțiune, opinând că „depinde de conjunctură și de acțiunile inamicului”, ajutorul fiind imposibil de acordat din cauza mai multor motive: distanța prea mare de parcurs pentru armată, lipsa magaziiilor, epidemia din zonele vizate.

În 1738, rușii și-au oprit ofensiva la Nistru, acțiunile lor majore având loc în Crimeea și în preajma Oeakovului³⁰. Austria și Rusia au încheiat o alianță cu Polonia, pentru a-și putea deplasa trupele prin această țară, în vederea înaintării spre sud în campaniile următoare. Planul lui Muennich pentru 1739 avea ca direcție principală Țările Române, obiectivul imediat fiind atacarea Hotinului, iar ca obiectiv de perspectivă, după circumstanțe, urma campania pentru ocuparea efectivă a Crimeii.

²⁷ *Istoria militară a poporului român...*, vol. III, p. 428.

²⁸ *Ibidem*, vol. III, p. 429.

²⁹ Robert L. Dauber, *Die Malteser Ordens-Marine im Tuerkenkrieg 1736-39 an der Donau*, Viena, 2002, *passim*.

³⁰ Angela Lisnic, *op. cit.*, p. 107.

La 26 mai 1738, trupele ruse au plecat de la Kiev înspre Moldova, pe trei coloane, cea comandată de Muennich venind prin Polonia. Pentru apărarea ținuturilor Cernăuți și Dorohoi, un corp de 5.000 de moldoveni și 500 de otomani au fost adunați în tabăra de lângă Galata-Iași. Inițial, acțiunile rusești s-au limitat la raiduri la vest de Nistru, pentru rechiziții sau lovituri rapide, ca și în cazul Sorocăi, unde orașul a fost devastat, garnizoana nimicită, magazinele de provizii și târgul arse, cazacii responsabili de toate acestea retrăgându-se fără probleme în Polonia. O grupare rusă a atacat noaptea Cernăuții și a nimicit garnizoana de aici. Alte trupe rusești au prădat ținutul Cernăuților, parțial cel al Sucevei, ei au distrus un detașament românesc pe Prut și s-au întors înapoi în tabără cu o pradă bogată.

Hotinul a fost nevoit să capituleze la 31 august 1738, după care rușii au început trecerea Prutului, făcând rechiziții în ținuturile Dorohoi, Cernăuți, Hârlău și Suceava. La începutul lunii septembrie, avangarda rusă a ajuns aproape de Iași, domnul Grigore Ghica fiind nevoit să se retragă în sudul Moldovei, în locul său formându-se o căimăcămie. Astfel, mareșalul rus Muennich s-a instalat în capitala Moldovei, comportându-se ca un adevărat domn al țării. El a ordonat să se traseze planul unei fortificații poligonale în jurul orașului și a organizat garnizoana capitalei, formată din câteva regimente de infanterie și husari, plus „Corpul Valah” al lui Constantin Cantemir.

Printr-o convenție încheiată la 18 septembrie 1738 cu divanul țării și sub amenințarea cu jefuirea întregii Moldove³¹, Muennich a impus următoarele condiții³²: moldovenii să fie credincioși „cu toată inima” Rusiei; moldovenii să nu aibă legături cu inamicii Rusiei; boierii moldoveni pribegi să se întoarcă într-un an, urmând a beneficia de amnistie, iar cei care refuzau să nu fie iertați; Moldova să întrețină o armată rusă de 20.000 oameni³³, pentru pază și ordine în așezările țării; Moldova să dea 3.000 de salahori, anual, pentru lucrul la cetăți; Moldova să se îngrijească de spitalele armatei ruse; ofițerilor ruși ai celor 20.000 de militari să li se asigure toate cele de trebuință; nici un străin să nu acceadă la dregătorii; boierii și slujitorii din Moldova ce nu servesc în administrație să servească în armată și să fie plătiți de stat, dar să și plătească dări către stat; 90 de pungi de bani să fie înmânate lui Muennich „acum”; 100 pungi de bani să fie date lui Muennich „în toți anii”; nimeni să nu se sustragă de la plata celor rânduite, în bani sau în provizii, căci altfel „cu capul lor vor da samă”.

La mijlocul lunii septembrie 1738, trupe rusești au început să coboare de-a lungul Prutului și Siretului înspre sudul Moldovei, pentru a supune și această parte de țară și pentru a-l captura pe domnul Grigore Ghica. Acesta, refugiat la Galați, împreună cu o parte a armatei sale, a primit în ajutor trupe otomane, pornind la un contraatac împotriva rușilor, înspre nord, fiind anunțat însă pe drum despre încheierea păcii. Cu toate acestea, domnul moldovean, inclusiv trupele turcești de sub comanda sa, au continuat marșul spre nord, ajungând la 24 octombrie la Iași, parțial distrus de către ruși, înainte ca ei să se retragă. Totodată, în Muntenia, trupele generalului rus Kabnița au fost silite de către Constantin Mavrocordat să se refugieze în Transilvania.

³¹ *Istoria militară a poporului român...*, vol. III, p. 430.

³² A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 43.

³³ Soldați ruși.

Pe de altă parte, Turcia își mobilizase o bună parte a forțelor împotriva Austriei, convinsă fiind că aceasta nu va rezista mult pe plan militar, fapt care s-a adevărat ulterior. Austria se afla, totodată, în fața unei crize dinastice, războiul pentru succesiune la tronul Habsburgilor conturându-se tot mai mult, în condițiile în care Sancțiunea Pragmatică avea toate șansele să nu fie recunoscută de casele regale și imperiale ale Europei. Totodată, otomanii au început să întrețină o corespondență diplomatică intensă, mai ales în a doua jumătate a războiului, atât cu oficialități austriece, cât și cu autorități ruse, încercând astfel să provoace o ruptură între cei doi aliați și să-i îndemne la negocieri și păci separate.

În altă ordine de idei, la 4 iulie 1739, la Corni³⁴, într-o vale străjuită de dealuri înalte, turcii au suferit o înfrângere decisivă, artileria austriacă silindu-i să se retragă peste Dunăre³⁵. Cu toate acestea, forțele otomane care au atacat din zona Cladova au reușit să-i facă pe austrieci să părăsească sudul Banatului și să se retragă înspre vest³⁶, presându-i permanent. Astfel, turcii au preluat definitiv inițiativa pe front. În fine, la 22 iulie 1739, victoria otomană zdrobitoare de la Grodskă a pecetluit soarta războiului cu Austria³⁷. Peste patru zile, otomanii erau deja în fața Belgradului, cetate care s-a predat după un asediu prelungit, de șase săptămâni, la sfârșitul lui august 1739³⁸.

III. Pacea de la Belgrad

La 18 septembrie 1739, la Belgrad, s-a semnat pacea care punea capăt acestui război, confirmând înfrângerea Austriei și o revenire a Turciei, pace mediată de Franța, prin ambasadorul său de la Constantinopol, Louis Saveur, marchiz de Villeneuve³⁹. În preambul se prezenta pe scurt părțile intrate în conflict, în timp ce „preaînălțatul și preaputernicul principe Ludovic al XV-lea, regele preacredincios al Franței” era considerat mediatorul principal al păcii. Era amintit și „preaînălțatul comite de Neipperg, comandantul suprem al armatelor maiestății sale de sacră credință catolică”, totodată guvernator provizoriu, printre altele, al Banatului Timișoarei, investit cu depline puteri pentru încheierea păcii. Mai erau amintite discuțiile avute de Neipperg cu următorii: marele vizir Mehmed Pașa, în tabăra turcească de lângă Belgrad, în prezența trimisului francez; Ali Pașa, guvernatorul Bosniei, fost mare vizir, în acea clipă comandant suprem al armatelor otomane; Ali Pașa, guvernatorul Rumeliei; Hassan-aga, comandantul ienicerilor; diferiți guvernatori, comandanți militari și înalți demnitari otomani. Garanțiile cerute de ambele părți pentru încheierea păcii au fost semnate la 1 septembrie 1739, unele articole ale tratatului de pace fiind imediat date spre executare, asupra celorlalte urmând a se discuta maxim 10 zile. După tratative s-a ajuns la următoarele 23 de articole: Articolul I: Belgradul, „sau Alba Graeca numit”, ocupat în 1717 de austrieci, să fie evacuat de aceștia, zidurile să fie reparate, și să fie retrocedat otomanilor, împreună cu depozitele de armament, arsenalele, cazarmile și celelalte

³⁴ În Banat.

³⁵ Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, Editura Facla, Timișoara, 1981, p. 181.

³⁶ Din zona Orșovei înspre Belgrad.

³⁷ Ivan Pârvev, *op. cit.*, p. 231.

³⁸ *Ibidem*, p. 234.

³⁹ Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*, Editura Politică, București, 1980, p. 213.

edificii publice sau private; fortificațiile construite de austrieci trebuie să fie dărâmate, fiind menționate expres în tratat. Articolul II: fortăreața Sabac va fi retrocedată Turciei, în condiții similare Belgradului. Articolul III: Austria retrocedează Turciei provincia Serbia, în granițele stabilite la Karlowitz. Articolul IV: Austria retrocedează Turciei „toată Valahia austriacă”- Oltenia -, și fortificația de la Căineni⁴⁰, construită de austrieci, cu condiția ca aceasta să fie demantelată, cu interdicția de a fi reconstruită de turci. Articolul V: cetatea Orșova, și insula din fața acesteia, cu fortificația insulară Ada-Kaleh⁴¹, vor intra în componența Turciei; Banatul Timișoarei va rămâne integral în componența Austriei, cu excepția unui mic teritoriu aflat în partea opusă insulei Orșova, dându-i-se delimitările geografice; vor fi dărâmate întăriturile de la Mehadia și cele de lângă Dunăre și Sava, fără a putea fi refăcute. Articolul VI: dispoziții privitoare la retragerea trupelor celor două părți din teritoriile ce nu le mai aparțin, și ocuparea noilor poziții. Articolul VII: dispoziții privitoare la folosirea râurilor de graniță, navigația pe acestea, luarea în stăpânire a insulelor ce se vor forma, și libertatea de a construi așezări civile oriunde în preajma acestor râuri. Articolul VIII: amnistie generală a ambelor părți față de supușii care au luptat în tabăra adversă, libertatea lor de a se întoarce în locurile de unde au plecat, și asigurarea proprietății lor asupra bunurilor pe care le-au deținut. Articolul IX: libertate religioasă pentru catolicii din Imperiul Otoman. Articolul X: eliberarea prizonierilor de către ambele părți să se facă în termen de 60 de zile de la semnarea tratatului, prin schimb și răscumpărare, evidențiindu-se și modalitățile prin care va avea loc răscumpărarea. Articolul XI: libertatea exercitării comerțului pentru negustorii austrieci, în toate provinciile Imperiului Otoman, și pedepsirea drastică a celor ce se ocupă cu pirateria. Articolul XII: reglementează desfășurarea comerțului între Persia și Austria, și taxele ce trebuie plătite de acei negustori ce vor trece prin teritoriile otomane. Articolul XIII: în termen de o lună de la semnarea tratatului, se vor constitui comisii bilaterale care să stabilească în teren noile granițe. Articolul XIV: granițele nou stabilite să fie inviolabile sub orice formă. Articolul XV: în cazul în care vor apărea neînțelegeri în regiunile de graniță, să se întocmească imediat comisii bilaterale care să studieze cauzele acestor neînțelegeri, având obligația de a le soluționa pe cale pașnică. Articolul XVI: sunt interzise incursiunile, ocupațiile, atacurile de orice fel, devastările și pustiirile peste granițele imperiilor, astfel de acte urmând a fi pedepsite drastic de către autoritățile competente, acestea răspunzând chiar cu viața în cazul neglijării acestor atribuții. Articolul XVII: în cazul în care un nou conflict s-ar ivi între cele două imperii, supușii acestora aflați pe teritoriul celuilalt să fie anunțați din timp, pentru a se refugia în teritoriile monarhului lor. Articolul XVIII: pedepsirea haiducilor și a celor care îi sprijină, precum și a autorităților care nu își fac datoria de a-i prinde pe acești răufăcători. Articolul XIX: nobilii unguri rebeli, refugiați în Imperiul Otoman, să rămână acolo, dar departe de granițe, familiile lor având permisiunea de a-i urma. Articolul XX: trimiterea de delegați de către ambele părți în capitala celeilalte. Articolul XXI: chestiuni referitoare la protocolul diplomatic, imunitățile și privilegiile ambasadurilor și personalului din jurul lor. Articolul XXII: ratificarea tratatului va avea loc în termen de 30 de zile de la data semnării sale, sau chiar mai repede, de către

⁴⁰ Pe Valea Oltului.

⁴¹ Literalmente, Ada-Kaleh înseamnă „Cetatea din Insulă”.

trimisul special al împăratului austriac la Poartă. Articolul XXIII: pacea instituită de tratat să dureze 27 de ani, cu posibilitatea de a-l prelungi; toți supușii celor doi împărați au obligația de a-l respecta, în caz contrar urmând a fi aspru pedepsiți. Exemplarul turcesc, la fel ca la Passarowitz, a fost scris în limba turcă, iar cel austriac, în limba latină.

În ceea ce privește tratatul ruso-turc⁴², Rusia renunța la toate cuceririle din Moldova și Bugeac; Azovul urma să fie dăruit și transformat într-un „terra nullis”; fiecare parte avea voie să-și construiască câte o cetate la locurile indicate în tratat - rușii pe Don, turcii pe râul Kuban; comerțul era declarat liber, dar se interzicea construirea și navigarea navelor rusești în Marea de Azov și în Marea Neagră, în scopuri comerciale putându-se folosi doar navele turcești, „cu plata taxelor convenite pentru negustorii altor state”; un alt articol cuprindea clauza referitoare la libertatea clerului rus de a vizita Ierusalimul sau alte Locuri Sfinte, fără taxe și cu garantarea siguranței pelerinilor din partea autorităților locale otomane.

Concluzii

În concluzie, Pacea de la Belgrad a marcat revenirea otomană în nord-vestul Balcanilor și oprirea, pentru moment, a ofensivei celor două imperii creștine înspre peninsula sud-dunăreană. S-a creat, astfel, o stare de echilibru între puterile din această zonă, stare care s-a menținut până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, asta și datorită unor evenimente care au avut loc în Europa: Războiul pentru Succesiune la Tronul Austriei (1740 - 1748) și Războiul de 7 Ani (1756 - 1763). Echilibrul nou creat își găsea, deci, un suport diplomatic solid în garantarea păcii de la Belgrad de către Franța, interesată mai mult în menținerea integrității teritoriale a Imperiului Otoman, în vederea conservării și dobândirii de drepturi și privilegii în Orient.

Războiul a evidențiat, însă, și ruptura majoră dintre ruși și austrieci, aliați din rațiuni conjuncturale, în fapt rivali în cursa pentru ocuparea Țărilor Române. Rusia se detașase clar ca putere europeană de prim rang, fiind în stare să treacă la ofensivă atât în Balcani, cât și în Caucaz sau Europa Centrală. Armata sa și corpul de ofițeri erau disciplinați și organizați, iar trupele ușoare de cavalerie recrutate din stepele asiatice îi asigurau o mobilitate sporită. De cealaltă parte, Austria se împotmolise datorită lipsei banilor, mediocrității corpului de comandă, lipsei de viziune și poziției geopolitice de neînviat. Cu toate că avea în continuare statutul de mare putere, Austria nu putea rivaliza cu inamicii săi, ceea ce se va vedea ulterior. În schimb, otomanii, înfrânți fără să fi suferit pierderi teritoriale, rămăneau capabili de a livra surprize pe plan militar, chiar dacă nu se puteau compara cu rușii. Așadar, cu o poziție strategică bună, dar vulnerabili în câteva zone, otomanii au devenit „răsfățații” diplomației europene, mai interesată în blocarea Rusiei decât în alungarea Semilunei otomane din Europa.

⁴² Mustafa Ali Mehmed, *op. cit.*, p. 270.

TIPĂRITURI ALE MITROPOLITULUI VENIAMIN COSTACHI ÎN BIBLIOTECA ARHIEPISCOPIEI ROMANULUI ȘI BACĂULUI

Aurel Florin ȚUSCANU*

The prints of Metropolitan Veniamin Costachi in the Library of the Archdiocese of Roman and Bacău

Abstract

The Romanian old writings fund from the Roman Diocesan Center has in its entirety 287 titles, represented by 1.111 copies.

If we were to take into account the time frame in which these titles appeared, the Romanian Old Writings Fund covers a period of almost 2 centuries, from 1643 (the printing year of Varlaam's Cazanie - the oldest Romanian book from the Library of Roman and Bacău's Archdiocese -) to 1830 (the year which marks the end of the Romanian old book era).

Judging by the printing place of these old books, they come from all active printing centers of that time, from all Romanian provinces, but also from several foreign capitals, such as Buda, Vienna, St. Petersburg.

Motivated by the fact that we recently celebrated 250 years since the passing of Veniamin Costachi, who was a scholar, a metropolitan, and the bishop of Roman between 1796 and 1803, I considered it appropriate to present in this study some of the work he printed. These works were kept in the Diocesan Library in Roman and had notes on their pages.

Some books were printed with the blessing and with all expenses paid by Moldavia's Metropolitan Veniamin Costachi. Some books were donated by him to some churches and monasteries in the Diocese. It was those former donated ones that had important notes about his life and work, either as bishop of Roman (1796-1803), or as the Metropolitan of Moldavia (1803-1842).

Through all his restlessness, reflected in these notes he left in old worship books, through his persistent efforts in the service of God and his fellow men, through the sanctity of his life, Veniamin Costachi earned his place in the pantheon of the great hierarchs of Moldavia.

Cuvinte cheie: Veniamin Costachi, Episcopia Romanului, Biserica Mitropoliei Moldovei, Biblioteca Episcopiei Romanului, cărți vechi de rugăciune.

Keywords: Veniamin Costachi, Roman Episcopacy, Moldavian Metropolitan Church, Diocesan Library in Roman, old prayer books.

* Preot dr., Arhiepiscopia Romanului și Bacăului.

Preliminarii

Fondul de carte veche românească de la Centrul Eparhial Roman, prezentat de curând într-un monumental catalog, realizat cu competență, cu trudă și cu multă dăruire de către cercetătorul romașcan Doru Mihăescu, cuprinde, în ansamblul său, **287 de titluri**, reprezentate printr-un număr de **1.111** exemplare¹. Din punct de vedere al anului apariției titlurilor care îl compun, acest fond acoperă o perioadă de aproape două secole, de la 1643, anul tipăririi la Iași a *Cazaniei lui Varlaam* („*Cartea românească de învățătură....*”), cea mai veche tipăritură românească din Biblioteca Arhiepiscopiei Romanului și Bacăului, până la 1830, anul care, în acord cu *Bibliografia Românească Veche*, marchează sfârșitul epocii cărții românești vechi².

Cât privește locul tipăririi cărților vechi de cult, acestea provin din toate centrele tipografice active în perioada respectivă, din toate provinciile românești, dar și din câteva capitale străine, cum ar fi: Buda, Viena, Sankt Petersburg.

Desigur, pentru noi, cei care am serbat recent șase veacuri de tradiție și continuitate în această străveche eparhie a Țării de Jos a Moldovei, cum este numită Episcopia Romanului, episcopie ctitorită de Alexandru cel Bun, la începutul secolului al XV-lea, apare următoarea întrebare: cum s-a constituit acest valoros fond de carte?

Fondul este alcătuit din două componente succesive: fondul inițial al Bibliotecii și un fond concentrat aici de la parohiile din fostul județ Roman (protopopiatul Roman), în perioada 1981 - 1984.

Din secolul al XVII-lea, mai precis din perioada 1643 - 1700, se păstrează în Biblioteca eparhială de la Roman un număr de 11 titluri, dintre care 8 tipărite în Țara Românească (la Târgoviște, București, Mănăstirea Snagov și la Buzău) și 3 tipărite în Moldova (la Iași)³.

Din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, datează 36 dintre titlurile de carte veche românească: 30 tipărite în Țara Românească (la Târgoviște, București, Râmnic și Buzău), iar 6 în Moldova (la Iași și Rădăuți)⁴.

Dincolo de aceste statistici, nu putem trece cu vederea sutele de însemnări făcute pe paginile învechite ale acestor cărți de cult, însemnări care surprind „istoria” acestora, informații despre donatori, despre schimburi de carte între Țările Române, despre biografiile și destinele unor personalități ori familii, despre invazii, incendii, calamități, războaie, fenomene meteorologice etc. Mai mult, prin mesaje pe care le transmit ori le sugerează, ele se constituie într-un auxiliar prețios nu numai pentru cunoașterea directă, dar și pentru buna înțelegere, sub diferite aspecte, a stării și evoluției unei lumi - care, mai mult sau mai puțin îndepărtată de noi, ca timp, loc, mentalitate și cultură, nu este, în fond, alta decât aceea a înaintașilor noștri.

¹ Doru Mihăescu, *Episcopia Romanului. 600 de ani de istorie. Carte românească veche și alte mărturii ale trecutului Episcopiei Romanului*, tipărită cu binecuvântarea Preasfințitului Eftimie, episcopul Romanului, Editura Academiei Române, București, 2007, p. 285.

² Preot Scarlat Porcescu, *Episcopia Romanului*, tipărită cu binecuvântarea Preasfințitului Eftimie Luca, episcopul Romanului, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, Roman, 1984, pp. 363 - 371. Un capitol special este dedicat „obiectelor liturgice de valoare istorică și de artă, cărți rare păstrate la episcopie”.

³ Doru Mihăescu, *op. cit.*, p. 286.

⁴ *Ibidem*, p. 287.

Motivat de faptul că în decembrie anul 2018, *Anul Centenarului Marii Uniri*, am serbat 250 de ani de la nașterea mitropolitului cărturar Veniamin Costachi, fost episcop al Romanului (1796 - 1803), am considerat potrivită prezentarea, în cele ce urmează, a câtorva tipărituri ale acestui ierarh și care se păstrează în Biblioteca Eparhială de la Roman⁵.

Însemnări de pe vechi cărți de cult despre Veniamin Costachi

În zestrea Arhiepiscopiei Romanului se păstrează mai multe cărți de cult, tipărite cu binecuvântarea și cheltuiala mitropolitului Moldovei, Veniamin Costachi, dar și unele cărți donate de el unor biserici și mănăstiri, care cuprind însemnări importante, legate de viața și activitatea acestuia, fie ca episcop al Romanului, în perioada 1796 - 1803, fie din perioada cât a fost mitropolit al Moldovei (1803 - 1842).

a. Pe un Liturghier, tipărit la Iași în anul 1747⁶, este făcută următoarea însemnare cu caractere chirilice, cu cerneală brună: „*Să se știe de când m-am hirotonisit eu, diiaconul Filimon din satul Săvenii, m-am hirotonisit de însuși preasfințitul mitropolit Veniamin (Costachi n.n.), la anul 1824, iulii, 12, sâmbătă fiind*”. Același slujitor mai consemnează și alte evenimente, precum cele din 1828 - 1838: „*... să se știe de când au venit moscalii în Moldova, la anul 1828, april în 25, m(i)ercuri fiind*”; „*... să se știi di când s-au cutremurat pământul, la anul 1829, no(i)embri(e) în 14 zile, joi la cântare(a) cucoșilor*”; „*Să se știi că la anul 1838, ghenar, în u(n)sprezăci, la patru ceasuri turcești fâr(ă) un sfert, au fost mari cutremur, că au ținut cutremuru(l) șapte minute; cari nu s-au mai povestit așe groază mari și am scris să să știi. Preot Filimon*”⁷.

b. Într-un Ceaslov, tipărit la Iași, în anul 1763, este consemnat de către un slujitor al bisericii următoarele: „*Să se știe de când au venit episcop la Roman, după(ă) Anton (ie) alt episcop, Veniamin, 7304 (1796), iun(ie) 15. Au pis (scris n.n.) ierei (preot n.n.) Toma din Odobești*”⁸.

c. Teodor Studitul, CUVINTE, Râmnic, 1784⁹, caractere chirilice cu cerneală neagră: „*Să se știe de când au fost iarna ce(a) bună, 1801, în zilele Măriei Sale Constantin Alexandru Vv. și în zilele Prea Sfinției Sale părintelui Veniamin, episcopul Romanului, la anii de la zidirea lumii 7309, iar de la Hristos 1801. Și am scris eu, Macarie Răcăuțeanul, pentru ca să se pomenească acea iarnă așa bună și blagoslovită*”.

d. Penticostar, București, 1782¹⁰, caractere chirilice cu cerneală neagră: „*Să se știe de când am fost dascăl de biserică la satul dumisale cuconului Dumitrache Sturza*

⁵ Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a proclamat anul 2018 drept *Anul Omagial al unității de credință și de neam și Anul comemorativ al făuritorilor Marii Uniri din 1918*, dar și a marilor personalități eclesiastice din Eparhiile de pe tot cuprinsul Patriarhiei Române.

⁶ Doru Mihăescu, *op. cit.*, p. 58. Exemplarul este inventariat în Biblioteca Episcopiei Romanului (BER), cota 43b; 22 x 17 cm, 246 p. numerotate.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 101. Cartea este inventariată în Biblioteca Eparhială de la Roman, BER I, 134; 16,5 x 12,5 cm. Conține f. 178 - 381 numerotate. Cuprinde mai multe însemnări cu caractere chirilice cu cerneală neagră.

⁹ *Ibidem*, p. 148; BER 131; 29,5 x 20,5 cm.

¹⁰ *Ibidem*, p. 140; inventariat de BER III 323; 29,5 x 20 cm; exemplarul aparține bisericii din satul Lița, com. Sagna, Protopopiatul Roman, județul Neamț.

vel-logofăt, de la anul 1829, în zilele înălțatului și prealuminatului marelui domnului nostru, Împăratul Neculai Pavlovici a toată Rusia și mitropolitul Moldovei, Veniamin (n. n. - Veniamin Costachi revine în scaun în 1812, după plecarea rușilor și după anexarea Basarabiei, ca urmare a războiului ruso-turc din 1806 - 1812). Eu, Iordache Zmău, dascăl, februar(ie), 24 zile”.

e. Liturghier, Iași, 1794¹¹, caractere chirilice cu cerneală neagră: „*Să se știi di când m-au făcut călugăr în Sfânta Mănăstire Bogdana de Sfinția Sa Părintele Dositei Ieromonah, la leat 1801 și ieromonah de Chiriu Veniamin, episcopul Romanului. Eu, Sofronie”.*

f. Ceaslov, Iași, 1797¹², caractere chirilice cu cerneală neagră: „*Această Sfântă carti s-au dat la Averești de către Preasfințitul Veniamin, episcopul Romanului, la anul 1798”.*

g. Molebnic, Iași, 1828¹³, caractere chirilice cu cerneală neagră: „*S-au hirotonisit la Episcopia Romanului, la... s-au preoțit de Preosfințitul Veniamin, în vremea când era episcopul Romanului, la anul 1797”.*

h. Triod, București, 1798¹⁴, caractere chirilice cu cerneală neagră: „*Acest Triod s-au ațierosit de smerenia noastră Sf. Mănăstiri Berzunți, unde se prăznuiește hramul Adormirii Maicii Domnului, spre a noastră veșnică pomenire. 1804, mai, 26. VENIAMIN, mitropolitul Moldovei”.*

i. Chiriadromion, Mănăstirea Neamț, 1811¹⁵, caractere chirilice cu cerneală neagră: „*Această Sfântă carte, ce să numește Tâlcuiala Sf. Apostoli, s-a ațierosit de Pre(a)osfinția Sa arhiepiscopul și mitropolitul a toată Moldavia, Veniamin, la Sf. Schit Orgu(i)eștii Noi, ca să-i fie pomană și cartea sfântă neclintită de la Sf. Schit. Iar cine ar îndrăzni a o înstrăina să fie neiertat și supt canon, 1812, mai, 4”.*

j. Psaltire, Mănăstirea Neamț, 1817¹⁶, caractere chirilice cu cerneală neagră: „*Cu agiutorul lui Dum(ne)zeu, făcându-mă părinte drept, (că)sătorit, socotesc a însămnna ziua și ceasul nașterii fieștecărui copil ce Dum(ne)zeu va binevoi a-l dărui, ca să știi lor. Anul 1828, luna lui avril, în 17, noaptea, la patru ceasuri, s-au născut iubita noastră fiică, Ecaterina, care s-au botezat de către Preosfințitul mitropolit al Moldoveii, kirio Veniamin (Costachi), prin rânduitul său, egumenul de Adam (n.n. - Mănăstirea Adam, actualmente în județul Galați), la satul Țigăneștii (județul Galați)”.*

¹¹ *Ibidem*, p. 162. Exemplarul provine de la Mănăstirea Bogdana, județul Bacău. Inventariată de BER 50c; 31,7 x 21 cm. Conține 8 f. nenumerate și 164 f. numerotate.

¹² *Ibidem*, p. 172. Exemplarul a aparținut parohiei Averești, județul Neamț, apoi a fost transferat o dată cu strămutarea bisericii de lemn cu hramul „Sf. Ioan Gură de Aur” a satului în localitatea Rediu, comuna Bâra, de unde a fost adusă la Biblioteca eparhială. Inventariată de BER III 112; 27 x 18 cm, conține 2 foi nenumerate și 624 p. numerotate.

¹³ *Ibidem*, p. 282. Inventariat BER 290b; 21,5 x 17 cm. Pe pagina de gardă vedem o altă însemnare cu caractere chirilice: „*Să se știe di când s-au luat moșiile grecești, în an 1863, dicem(brie) 15”.*

¹⁴ *Ibidem*, p. 177. Exemplarul provine de la parohia Berzunți și este inventariat de BER 224 g; 29,5 x 19,5 cm, are 6 f. nenumerate și 474 f. numerotate. Însemnarea este valoroasă prin aceea că mitropolitul Veniamin, deși plecase din Roman cu un an în urmă (martie 1803) în scaunul mitropolitan de la Iași, nu a uitat de mănăstirea Berzunți.

¹⁵ *Ibidem*, p. 216. Este vorba de o nouă donație a mitropolitului Veniamin către Schitul Orgoiești, astăzi arondat Episcopiei Hușilor. Exemplarul este inventariat de BER 106b; 34 x 21,5 cm, conține 11 f. nenumerate. și 382 + 510 p. numerotate.

¹⁶ *Ibidem*, p. 254. Inventar al BER 78; 30 x 21 cm; conține 191 f. numerotate și 6 f. nenumerate.

k. Anastasimatar, Macarie Ieromonah, Viena, 1823¹⁷, caractere chirilice cu cerneală neagră: „*Acest Anastasimataru, împreună cu Teoreticonul și Irmologhionul, iaste dăruit de Înaltpreasfințitul arhiepiscop și mitropolit al Moldovlahiei, chirio chir Veniamin Costachi, Sfântului Schit Giurgenii, unde să prăznuiește hramul Nașterii Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, spre vecinică pomenire, 1837, august, 5*”.

l. Evanghelistar, Iași, 1826, caractere chirilice cu cerneală neagră: „*Am cercetat această tipăritură numită Evanghelistar, eu, Atanasie, care am scris...*”. Pe foaia de titlu, nenumerotată: „*Veniamin Costachi, născut 20 decembrie 1768, la Roșiești - Vaslui. La data tipăririi prezentei cărți este în vârstă de 58 de ani, după 23 de ani de la alegerea sa ca mitropolit*”.

Pe lângă aceste cărți de cult menționate anterior, mai găsim și câteva titluri din lucrările traduse și tipărite de mitropolitul Veniamin Costachi¹⁸.

În loc de concluzii

Cercetând viața și înfăptuirile episcopului Veniamin Costachi, în cei șapte ani de arhipăstorie la Roman (1796 - 1803), vom înțelege cât de îndreptățite sunt cuvintele sale, consemnate spre apusul vieții, în *Testamentul* ce l-a întocmit la Mănăstirea Slatina: „*Tot ce mi-au stat prin puțină am făcut și cu sfatul și cu fapta, ca să sporesc și sufletește și materialicește înflorirea Sfintei Biserici și a Patriei*”¹⁹.

Prin toate neodihnele sale, reflectate și în aceste însemnări pe vechi cărți de cult, prin eforturile sale neconținute puse în slujba lui Dumnezeu și a semenilor, prin sfințenia vieții sale, Veniamin Costachi și-a înscris numele cu litere de aur în panteonul marilor ierarhi ai Moldovei istorice.

A fost unanim apreciat de contemporanii săi, dar și de generațiile ce au urmat, amintirea lui rămânând vie în conștiința urmașilor săi. Spre exemplu, un bursier al său la Academia Teologică din Kiev (viitorul arhieru Filaret Scriban) aprecia că: „*Moldova a avut în cele politice un domn mare, pe Ștefan Vodă, iar în cele bisericești, un mitropolit mare, pe Veniamin Costachi*”²⁰, iar Nicolae Iorga consemna că: „*Un om mai sfânt și mai bun decât era dânsul n-a mai ținut în mâini cârja de episcop român*”²¹.

¹⁷ *Ibidem*, p. 270. Exemplarul provine de la Mănăstirea Giurgeni, astăzi inventariat al BER II 222; 23,5 x 18 cm; conține 2 f. nenumerate și 302 p. numerotate.

¹⁸ Spre exemplu, amintim cinci exemplare din lucrarea lui Evghenie Vulgaris, *ADOLESHIA FILOTEOS*, tradusă și tipărită de Veniamin Costachi, Iași, 1815 - 1819. Inventar al BER 143 a1, a2, a3, b1, b2, c.

¹⁹ Pr. Scarlat Porcescu, *Episcopia Romanului*, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, Roman, 1984, p. 253.

²⁰ Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Dicționarul Teologilor Români*, Editura Enciclopedică, București, 2002, p. 23.

²¹ *Ibidem*, p. 24.

Foto 1 - Veniamin Costache - mitropolit al Moldovei între anii 1803 - 1842

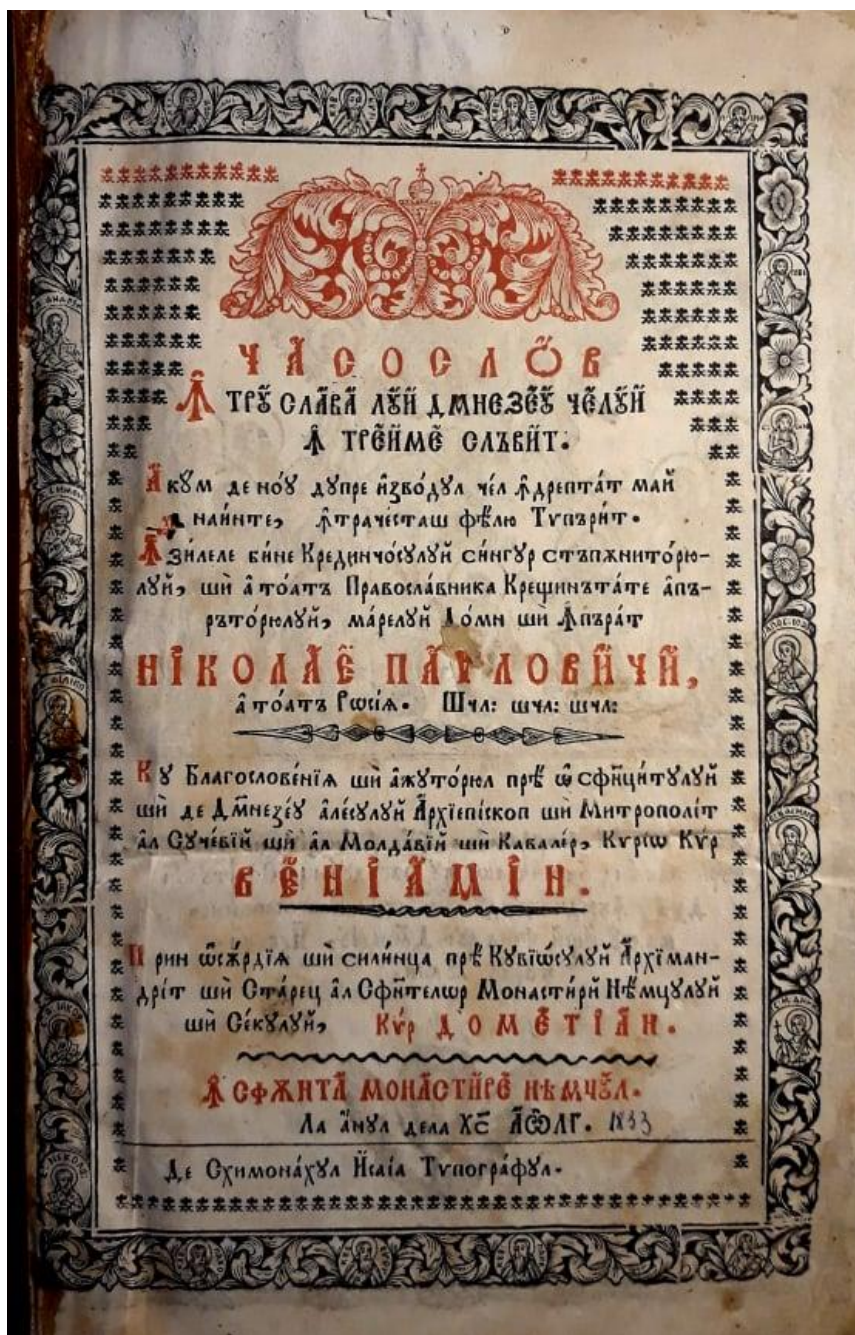

Foto 2 – Ceaslov tipărit cu binecuvântarea
 mitropolitului Veniamin Costachi
 (Tipografia Mănăstirii Neamț, 1833)

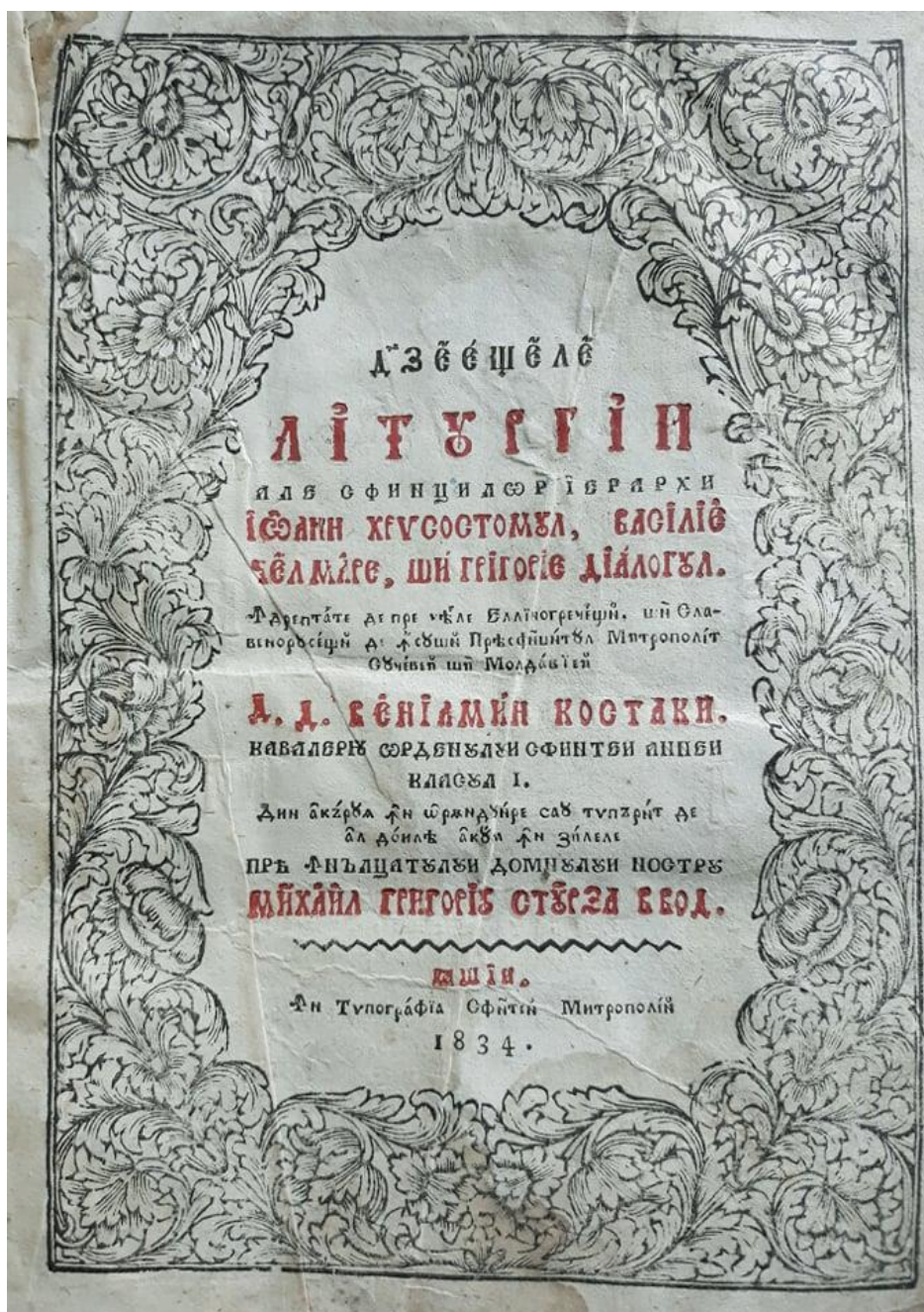

Foto 3 – Liturghier tipărit cu binecuvântarea mitropolitului Veniamin Costachi (Iasi, 1834)

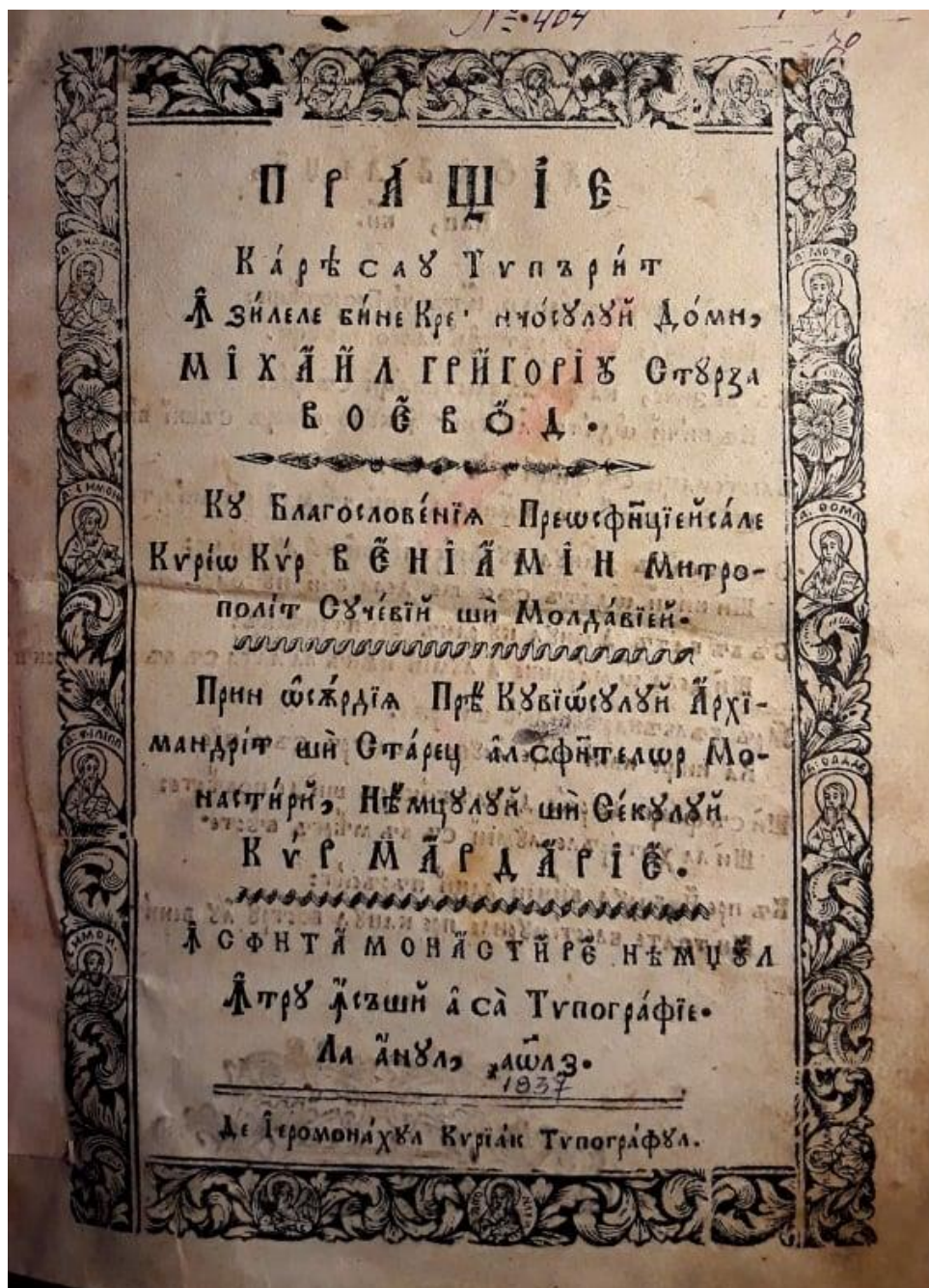

Foto 4 – Praştie, carte tipărită cu binecuvântarea mitropolitului Veniamin Costachi (Tipografia Mănăstirii Neamţ, 1837)

IACOV STAMATI, VREDNIC IERARH ȘI MARE FILANTROP

Andrei CREȚU***Iacov Stamati, worthy hierarch and great philanthropist****Abstract**

Among the undisputed hierarchies of the Romanian Orthodox Church, Iacov Stamati has a place of honor. Born in Transylvania in 1749, he was raised and educated by the great clergymen of the Neamț Monastery, where he was invested as a monk, and he started to wear the monastic robe.

Demonstrating high moral and spiritual qualities, he went through all the hierarchical steps, becoming elected bishop of Huși - where he pastored for ten years - and then he became metropolitan of Moldavia between 1792-1803. Although he shepherded in tumultuous times, marked by wars and great shortages, with frequent changes of lords, he managed to face the countless challenges.

Through his activity in the service of the Church, Iacov Stamati proved to be a hierarch concerned with the cultural upliftment of the people, a good defender of the oppressed, a skilled steward and pious founder of holy places.

Cuvinte cheie: *preot, episcop, biserică, credincioși, război, palat episcopal, școală, cărți, activitate tipografică.*

Keywords: *priest, bishop, church, believers, war, the episcopal palace, school, books, printing activity.*

Înființată la sfârșitul secolului al XIV-lea (1381-1386) și recunoscută de Patriarhia de Constantinopol la 1401, Mitropolia Moldovei a fost păstorită de-a lungul timpului de ierarhi de mare valoare, înzestrați cu aptitudini deosebite și cu alese însușiri intelectuale și morale. Ca să amintim doar câțiva din cei mulți care s-au remarcat, vom pomeni pe Dosoftei care s-a distins ca mare cunoscător al Sfintei Scripturi și poet care a înveșmântat *Psaltirea* în haina poeziei; Varlaam, care vorbește pe înțelesul tuturor în *Cazania sau Cartea românească de învățătură*, considerată de Iorga drept cea mai populară operă a epocii noastre vechi; Veniamin Costache, mare cărturar și tălmăcitor de cărți; Iosif Năniescu, cunoscut pentru blândețea și înțelepciunea sa, membru de onoare al Academiei Române. Recunoscând și evlavia vieții lor, Biserica i-a canonizat pe Dosoftei, pe Varlaam și pe Iosif, alături de mulți alți sacerdoți ai altarelor care și-au făcut din slujirea lui Dumnezeu și a semenilor un ideal de viață.

În pleiada marilor personalități ecleziastice din Moldova se evidențiază și Iacov Stamati, destoinic păstor de suflete, ilustru cărturar și un mare filantrop.

* Preot, Parohia Sauca, comuna Laza, județul Vaslui.

*

Familia Stamati a fost în atenția mai multor cercetători care au încercat să facă lumină în privința originii, evoluției și înrudirilor cu alte familii. Încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, prin Andreas Wolf, biograful lui Iacov Stamati, apare în limba germană prima lucrare care tratează viața și activitatea marelui ierarh¹. Mai târziu, prin Melchisedec Ștefănescu, Gheorghe Bezviconi, Eufrosina Dvoicenco, Arthur Gorovei, Alexandru Ciurea, Stamatieștii au constituit un punct important al cercetării istorice. De asemenea, problema a fost studiată și de alți istorici, precum Nicolae Iorga, Constantin N. Tomescu, Mircea Păcurariu, Scarlat Porcescu.

Prima legendă referitoare la originea familiei Stamati vorbește de un antecesor plecat din Spania, din provincia Extremadura și venit în Transilvania. Acesta a fost cunoscut sub numele de Strămătura, o poreclă a tatălui lui Iacov Stamati, Alexandru Stamati². O altă legendă vorbește despre legătura familiei Stamati și conții de St. Amatti din Florența³. Clar este faptul că aceste încercări nu fac altceva decât să lege familia Stamati de familii străine și în același timp de origini nobile, încercări lipsite de o susținere documentară certă.

În Muzeul Național din Budapesta există un pahar de argint cu inscripția „Stamati vistiernic” care datează din secolul al XVI-lea. Aceasta demonstrează că înaintașii familiei au fost în slujba regalității maghiare. Primul cunoscut din familia Stamati s-ar fi numit Timoteus. Fiul acestuia, Alexandru, s-a înstrăinat de familia sa nobilă, căsătorindu-se cu o țărăncă și trecând de la catolicism la ortodoxism, motiv pentru care ar fi primit porecla de Strămătură⁴.

Dacă unii cercetători arată că originea mitropolitului Iacov Stamati ar fi o familie de „țărani foarte săraci și neînsemnați”, afirmație susținută de Wolf și preluată de Melchisedec Ștefănescu⁵, Scarlat Porcescu vorbește de o „familie mai deosebită”⁶, iar Mircea Păcurariu consideră că obârșia ierarhului ar fi fost dintr-o „familie de preoți”⁷.

Iacov Stamati - prima perioadă a vieții

Iacov Stamati s-a născut la 24 iunie 1749⁸, în satul Gledin din părțile Bistriței. Referitor la anul nașterii au existat controverse datorate unei erori făcute de Andreas

¹ Andreas Wolf, *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, Sibiu (1805), 2 vol.

² Arthur Gorovei, *Familia Stamati din Fălticeni*, în revista „Din trecutul nostrum”, an IV, nr. 31 - 34, aprilie - iulie, Chișinău, 1936, p. 91.

³ Gheorghe Bezviconi, *Costache Stamati, Familia și contemporanii săi*, Iași, 1942, p. 5; vezi și E. Dvoicenco, *Viața și opera lui C. Stamate. Contribuțiuni după izvoare inedite*, Cartea Românească, București, 1933, p. 8.

⁴ Alexandru I. Ciurea, *Figuri de ierarhi moldoveni: Iacov Stamati (1749 - 1803)*, Atelierele Grafice „Alexandru A. Țerek”, Iași, 1946, p. 34.

⁵ Melchisedec Ștefănescu, *Chronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire*, Tipografia „C. A. Rosetti”, București, 1869, p. 342.

⁶ Scarlat Porcescu, *Episcopia Hușilor, Pagini de istorie*, Editată de Episcopia Romanului și Hușilor, Roman, 1990, p. 76.

⁷ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981, p. 461.

⁸ Alexandru I. Ciurea, *op. cit.*, p. 27.

Wolf, care afirma că „*prietenul său*” s-a născut la 1748⁹. Aceeași dată a fost susținută și de Melchisedec Ștefănescu¹⁰ și de Gheorghe Bezviconi¹¹ și, un timp, chiar de Nicolae Iorga. Pentru a demonstra că Iacov s-a născut pe 24 iunie 1749 Alexandru Ciurea a adus ca dovadă însemnările de pe tablourile din 1797 precum și indicațiile biografice ale mitropolitului care menționa aceeași dată¹². Anul nașterii apare și pe lespedea sepulcrală care se păstrează în pridvorul vechii catedrale mitropolitane din Iași¹³. Referitor la ziua nașterii, de sărbătoarea Nașterii Sfântului Ioan Botezătorul, a mai existat și ipoteza că numele lui de mirean era Ion sau Ioan, după numele sfântului din ziua respectivă¹⁴.

Iacov a venit în Moldova la o vârstă fragedă, la 11 ani, stabilindu-se la Schitul Pocrov. Venirea sa la Pocrov este pusă în legătură cu ctitorul schitului, episcopul Pahomie al Romanului, căruia Iacov îi era nepot. Aici a învățat să scrie și să citească, precum și rânduielile slujbelor de la un călugăr, un anume Lazăr, care se presupune că i-ar fi fost unchi¹⁵. A trecut apoi la Mănăstirea Neamț, fiind ucenic al starețului Ioasaf.

În privința pregătirii sale intelectuale părerile cercetătorilor sunt împărțite: în timp ce Kogălniceanu susținea că Iacov ar fi învățat la Neamț limbile slavonă, greacă și franceză¹⁶, Melchisedec susținea că urcarea treptelor din ierarhia ecleziastică și renumele de vrednic păstor se puteau face „*cu puțină carte românească, cu educația religioasă românească, cu bunul simț românesc, cu talentele sale naturale, cu virtuțile sale evanghelice și prin capacitatea sa administrativă*”¹⁷. Chiar dacă Melchisedec se arată sceptic în privința cunoștințelor lui Iacov, se pare totuși că ierarhul cunoștea bine limba slavonă, lucru atestat de faptul că unele vechi documente slavonești, traduse de tălmăcitorul mitropoliei, le controla „*din cuvânt în cuvânt*” pentru a vedea dacă au fost corect redată¹⁸.

Pe 3 aprilie 1764, cu puțin timp înainte de a împlini 15 ani, „*flăcăul de peste munți*”, cum îl numește Iorga, îmbracă haina monahală¹⁹, depunând cele trei voturi: ascultarea duhovnicească, castitatea sufletească și trupească și sărăcia de bună voie. În câțiva ani de activitate, într-o comunitate de aproximativ 500 de monahi, Iacov s-a făcut remarcat prin aptitudinile sale gospodărești, fiind ales econom al mănăstirii²⁰.

Apreciat de mitropolitul Gavriil Callimache pentru hărnicia și devotamentul său, în 1774 a fost chemat la Iași, ridicat la rangul de protosinghel și pus în funcția de dichiu, adică administrator al averii mitropoliei. În această calitate, Iacov a activat timp de 8 ani, „*depunând multă sârguință, iubire de ordine și credință*”²¹.

⁹ *Ibidem*, p. 26.

¹⁰ Melchisedec Ștefănescu, *op. cit.*, p. 342.

¹¹ Gheorghe Bezviconi, *Boierii Stamati*, în revista „Din trecutul nostrum”, an III, nr. 15 - 16, decembrie 1934 - ianuarie 1935, Chișinău, 1935, p. 8.

¹² Alexandru I. Ciurea, *op. cit.*, p. 28.

¹³ Scarlat Porcescu, *Catedrala mitropolitană din Iași*, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1977, p. 35.

¹⁴ Alexandru I. Ciurea, *op. cit.*, p. 30.

¹⁵ *Ibidem*, p. 53.

¹⁶ *Ibidem*, p. 54.

¹⁷ Melchisedec Ștefănescu, *op. cit.*, p. 343.

¹⁸ Alexandru I. Ciurea, *op. cit.*, p. 55.

¹⁹ *Ibidem*, p. 57.

²⁰ *Ibidem*, p. 58.

²¹ *Ibidem*, p. 60.

Episcop al Hușilor

La 1 octombrie 1782 trecea la cele veșnice episcopul Inochentie al Hușilor, după o lungă perioadă - mai bine de 30 de ani - de păstorie. Pentru postul vacant au fost desemnați trei candidați: Iacov, dichiul mitropoliei, Macarie, starețul mănăstirii Slatina și Iorest, dichiul episcopiei Hușilor. Alegerea s-a făcut la 9 decembrie 1782, fiind rânduit „*cinstitul între ieromonahi chir Iacov, dichiul mitropoliei, vrednic la toată știința și plecat spre viață călugărească, cuvios, smerit, împodobit cu blândețe și cu alte fapte bune, temător de Dumnezeu*”²². A doua zi a avut loc slujba de hirotonie oficiată în catedrala Sf. Gheorghe din Iași, la care au participat Matei episcop grec din Mira Liciei, Leon, episcop al Romanului, Amfilohie episcop al Hotinului și mitropolitul Gavriil Callimachi. Instalarea efectivă în scaunul episcopal de la Huși a avut loc pe 18 decembrie²³.

La venirea sa pe scaunul vlădicesc de la Huși, Iacov avea să constate că întreaga reședință episcopală se găsea într-o adevărată ruină, „*prădată până la scândură și spoliată*” de domnitorul fanariot Alexandru Mavrocordat Deli-bei care „*a luat toți banii rămași de la bătrânul episcop Inochentie, o parte din averea mișcătoare și nemișcătoare precum și economiile și lucrurile de valoare aduse de credincioși spre păstrare la episcopie. Prin acest jaf episcopia a rămas datoare cu 75 pungi, sumă ce a trebuit să o plătească urmașul*”²⁴. Indignat de fapta reproabilă a domnitorului, Iacov a dispus să se întocmească un pomelnic al ctitorilor și binefăcătorilor în care să fie consemnat și furtul săvârșit.

Înzestrat cu spirit gospodăresc, noul ierarh a reușit în câțiva ani să refacă starea materială a episcopiei. În primul an de activitate a dispus să se toarne un clopot de dimensiuni impresionante, numit „clopotul cel mare sau Pavel, după numele clopotarului”. Pe acest clopot există o inscripție: „*Acest clopot sfânt s-au turnat și s-au făcut cu cheltuiala Prea Sfinției Sale Părintelui Episcop Sfintei Episcopii Hușului, Kyrio Kir Iacov, în zilele preainălțatului Domn Ioan Alexandru Constantin Mavrocordat Voevod, leat 1782, când și Prea Sfinția Sa au stătut întâi Episcop al acestei Sfinte Episcopii. Întru cinstea Sfinților Apostoli a căror este hramul Petru și Pavel. Pavel clopotarul*”²⁵.

Una din realizările notabile ale episcopului Iacov Stamati la Huși a fost ridicarea palatului episcopal. Clădirea realizată după planurile dichiului Iorest Danu a fost construită din piatră pe temeliiile palatului domnesc din timpul lui Ștefan cel Mare. Alături de palat au fost clădite diferite atenanse și acareturi de utilitate gospodărească. Biserica episcopală a fost înzestrată cu veșminte, icoane și vase liturgice, a fost refăcută catapeteasma (care a rămas până în 1849 când s-a înlocuit cu alta nouă, cea realizată în timpul lui Iacov fiind oferită bisericii Sfinții Arhangheli din Huși)²⁶.

²² *Ibidem*, p. 62.

²³ Melchisedec Ștefănescu, *op. cit.*, p. 345.

²⁴ Ioachim Episcopul Hușilor, *Episcopia Hușilor și ierarhii ei, 1598 - 1949*, în „Cronica Episcopiei Hușilor”, vol. I, Huși, 1995, p. 276, vezi și Scarlat Porcescu, *Episcopia Hușilor, Pagini de istorie*, Editată de Episcopia Romanului și Hușilor, Roman, 1990, p. 77.

²⁵ Alexandru I. Ciurea, *op. cit.*, p. 68, vezi și Melchisedec Ștefănescu, *op. cit.*, p. 348; Dionisie Udișteanu, *Episcopia Hușilor, Inscripții și însemnări*, în vol. *Ogor înțelenit*, Colecție recuperată și îngrijită de Mircea Motrici, Editura Mușatinii, Suceava, 2005, p. 361.

²⁶ Melchisedec Ștefănescu, *op. cit.*, p. 351.

O achiziție importantă pentru episcopie a fost cumpărarea unei părți (o mână) din moaștele Sfintei Chiriachi, pomenită de Biserică pe 7 iulie, de la arhimandritul Ghenadie din Athos prin mijlocirea lui Meletie Ghica²⁷.

Pentru refacerea patrimoniului material al episcopiei, în vederea dobândirii resurselor necesare pentru efectuarea lucrărilor de reparație, pentru achiziționarea de bunuri și pentru buna desfășurare a vieții bisericești, Iacov a intervenit pentru respectarea drepturilor eparhiale în târgul Huși, a dobândit de la domnitor pentru episcopie venitul mortasipiei, a primit donații de moșii, s-a judecat pentru încălcări săvârșite de megieși, s-au ales prin hotărnicie părțile de moșie ale episcopiei²⁸.

De asemenea, vlădica Iacov a avut în vedere și viața moral religioasă a credincioșilor și a slujitorilor din eparhie. Elocvent în acest sens este un document din 13 august 1785, o gramată adresată preoților, structurată în șapte „ponturi” prin care le dă îndrumări și sfaturi practice: purtarea exemplară a preotului în familiile la care e poftit, îngrijirea și înfrumusețarea bisericilor în exterior și în interior, preotul să nu săvârșească fapte necuviincioase, sancțiunea prevăzută pentru fapte reprobabile fiind destituirea, dacă poporănii nu ascultă îndrumările păstorului lor să li se închidă biserica, dacă un preot dintr-un sat „boieresc” comite o greșală, el nu trebuie necinstit de boier ca pe un supus al său ci deferit episcopiei, taina nunții să se officieze cu respectarea canoanelor și așezămintelor bisericești, protopopii să cerceteze viața și petrecerea preoților, starea bisericilor și a enoriașilor²⁹.

Un alt document din 1792, o carte pastorală, arată grija episcopului Iacov pentru slujitori: „*preotul să fie blând, smerit, cucernic, curat la viață, înțelept învățător și povăzuitor poporănilor săi spre cele bune și de folos*”, să nu fie biruiți de lăcomie și să nu săvârșească fapte urâte; preoții care nu îngrijesc bisericile „*să fie opriți de la toată slujba și vrednicia preotească*”; protopopii vor pecetlui bisericile neîngrijite iar preoții acestora vor merge în alte părți; slujitorii de la bisericile boierești să nu fie disprețuiți și umiliți de boieri „*căci partea politicească nu are voie nici vreo putere a necinsti pe preot, fiind el vas ales al sfintei biserici*”³⁰.

Din vasta activitate pastorală și administrativă a ierarhului de la Huși se remarcă și un aspect cu valoare culturală deosebită: este vorba de traducerea din slavonește în românește a lucrării „*Cer nou făcut cu stele noi, cu minunile ei*”, aparținând rectorului și egumenului Frăției din Kiev, Ioanichie Goleatovschi. Lucrarea apăruse tipărită la Liov în 1665 și avea drept scop răspândirea în Biserică a minunilor săvârșite de Maica Domnului. Pentru realizarea acestui deziderat episcopul Iacov a apelat la sprijinul nepotului său de frate, Toma Stamati, pe care îl chemase din Ardeal și la ieromonahul Teofan. Manuscrisul românesc al traducerii are la sfârșit o însemnare lămuritoare: „*acum prin osârdia și porunca Preasfinției sale Kir Iacov, episcop Hușului s-au tălmăcit din limba slavonească pre limba moldovenească și tălmăcătoriu am fost eu Toma Stamati, nepot Preosfinției sale și cu sfinția sa ieromonah Teofan, eclesiarh ot*

²⁷ Ibidem, p. 358.

²⁸ Ibidem, p. 350, 357.

²⁹ Alexandru I. Ciurea, *Op. cit.*, p. 79-80.

³⁰ Scarlat Porcescu, *Episcopia Hușilor, Pagini de istorie*, Editată de Episcopia Romanului și Hușilor, Roman, 1990, p. 79.

*Episcopia Hușilor, iar scriitoriu au fost Lupu Agurii ot Episcopia Hușilor. La leat 1787*³¹.

Preocupările cărturărești ale lui Iacov din perioada episcopatului la Huși n-au fost cunoscute nici de biograful său, doctorul Andreas Wolf și nici de Melchisedec, întrucât nici unul și nici celălalt nu amintesc nimic.

Momente tulburi

În 1787 a izbucnit un nou război între marile puteri care a marcat din nou soarta populației din Țările Române. Este vorba de războiul care a avut loc între Imperiul Otoman, pe de o parte și Imperiul Rus și Austria, pe de altă parte. Războiul s-a încheiat cu semnarea unui Tratat de pace la Iași în 1792.

În cursul anului 1788 rușii i-au înfrânt pe turci luându-le Hotinul și Oceacul. Turcii intră în Moldova și înaintează dinspre Bârlad și Vaslui spre Iași. În locul lui Alexandru Ipsilanti îl vor pune domn pe Manolache Ruset, care va domni din mai până în octombrie 1788³².

În aceste vremuri deosebit de grele episcopul Iacov, ca mulți alți localnici, au apucat drumul bejeniei, ascunzându-se de frica turcilor prin păduri. Evenimentul dramatic a fost consemnat chiar de Iacov într-o scrisoare adresată mitropolitului Leon Gheucă, care se afla retras la mănăstirea Slatina: „*Eu mă aflu bejenărit în partea Cărligăturii, cu câțiva ticăloși de oameni, ce am putut scăpa, aflându-mă acum fugit prin păduri, fiind împreună cu tot norodul îngroziți și în mare lipsă încât au început unii să moară de foame și nu pot ieși de prin păduri că, pe de o parte se slobod turcii din Iași și apucă vitele norodului, câte pot găsi și le duc la Iași, pe de altă parte ne dezbracă și ne jăfuiesc mulțimea tâlharilor și a oamenilor răi, ce se află în toate, aflându-ne în cea mai mare amară și ticăloasă stare*”³³.

Nu știm cât a stat fugit episcopul, cert este că în cursul verii anului 1788 s-a întors la Huși.

Întrucât situația războiului a luat o altă turnură, rușii iau un mare număr de prizonieri - în jur de 500 - capturați în urma cuceririi Brăilei, Ismailului și a altor cetăți turcești. Captivii turci au fost duși la Huși fiind tratați într-un mod jalnic.

Iacov, deși avusese de suferit din partea turcilor, dă dovadă de o mare noblețe sufletească. Arătând ce înseamnă caritatea creștină, episcopul Iacov a răscumpărat pe toți soldații turci și i-a trimis pe cheltuiala sa la Constantinopol. Pentru această faptă s-au cheltuit 32 de pungi sau 16.000 de piaștri. Era o sumă imensă pe care episcopul Iacov a strâns-o amanetând pentru doi ani venitul unor moșii ale episcopiei și împrumutându-se de la preoți.

Deși fapta episcopului Iacov Stamati nu reprezenta altceva decât materializarea poruncii evanghelice de iubire a semenilor, superiorul său de la Iași a înțeles cu totul altceva. Mitropolitul Leon Gheucă, găsind fără precedent cele săvârșite de Iacov, adună sfatul boierilor și adresează un memoriu generalilor ruși și austrieci aliați în acel război

³¹ Alexandru I. Ciurea, *op. cit.*, p. 91 - 92.

³² Nicolae Iorga, *Istoria Românilor*, volumul VIII, vol. îngrijit de Georgeta Filitti, Editura Enciclopedică, București, 2006, p. 35 - 36.

³³ Alexandru I. Ciurea, *op. cit.*, p. 95.

arătând că: „*nu suntem nicidecum părtași la trădătoreea faptă a lui Iacov Stamati*” și totodată cerea „*ca acel episcop să se aresteze pentru asemenea fapte*”³⁴.

În urma demersurilor făcute de mitropolit, episcopul de Huși a fost pus sub acuzația de trădător al creștinătății, ridicat din mijlocul enoriașilor săi și trimis sub escortă militară la Hotin. Prințul Josias de Saxa-Coburg³⁵, general și conducător al trupelor austriece, cercetând cauza arestării, nu numai că nu l-a pedepsit pe Iacov ci i-a adus laude pentru fapta sa muștrând pe cei care nu știau să prețuiască un astfel de ierarh. În consecință, Iacov a fost eliberat și trimis cu o escortă de onoare în eparhia sa, având documente care îi apărau imunitatea³⁶.

Credincioșii din Huși i-au făcut o primire entuziastă și, până la sfârșitul războiului în 1792, având în vedere documentele care-l privilegiau, episcopul Iacov s-a bucurat de liniște.

Mitropolit al Moldovei

La sfârșitul anului 1788 mitropolitul Leon Gheucă trecea la cele veșnice. Un timp treburile Mitropoliei au fost conduse de cei doi episcopi sufragani, Antonie al Romanului și Iacov al Hușilor. Prin intervenția cneazului Grigori Potiomkin³⁷ pe scaunul mitropolitan a fost adus, la sfârșitul lunii august 1789, Ambrozie Serebrenicov, mitropolitul Ecaterinoslavului, cu reședința la Poltava.

Pe 26 decembrie 1789, Ambrozie l-a hirotonit pe arhimandritul Gavriil Bănulescu-Bodoni ca episcop vicar de Cetatea Albă și Tighina. Odată cu retragerea trupelor rusești din Moldova, Ambrozie părăsește scaunul mitropolitan, lăsându-l în locul său pe Gavriil. Noul domn, Alexandru Moruzi l-a trimis pe Gavriil la Constantinopol unde cu ajutorul consulului rus a scăpat de pedeapsa turcilor care voiau să-l pedepsească pentru că ocupase scaunul mitropolitan într-o țară supusă lor³⁸.

Pe 7 aprilie 1789 urca pe tronul Imperiului Otoman Selim al III-lea. Între soldații răscumpărați de episcopul Iacov se afla fiul unui sfetnic al noului sultan. Selim al III-lea aflând de fapta episcopului de la Huși și impresionat de atitudinea acestuia față de soldații turci, a dorit să-l răsplătească. În urma discuțiilor pe care le-a purtat cu patriarhul ecumenic a făcut demersuri pentru ridicarea în rang a episcopului Iacov Stamate. Odată cu încheierea războiului sultanul a semnat două *hatișerifuri*: primul avea în vedere numirea noului domn din Moldova, în persoana lui Alexandru Moruzi, iar cel de-al doilea cerea ridicarea în rangul de mitropolit al Moldovei pe episcopul de Huși, Iacov Stamati³⁹.

³⁴ *Ibidem*, p. 96.

³⁵ Prințul Frederic Josias de Saxa-Coburg-Saalfeld (26 decembrie 1737 - 26 februarie 1815) a fost general în armata austriacă. În Războiul ruso-turco-austriac din 1788, el a comandat un corp de armată și a ocupat Moldova, a capturat Hotinul și a împărțit victoria cu Alexander Suvorov, în Bătălia de la Focșani (1 august 1789).

³⁶ Alexandru I. Ciurea, *op. cit.*, p. 97.

³⁷ Prințul Grigori Alexandrovici Potiomkin - cunoscut în limba română și ca Potemkin (n. 23/24 septembrie 1739 - d. 5/16 octombrie 1791) - a fost feldmareșal rus, demnitar al statului și favorit al țarinei Ecaterina a II-a a Rusiei. A murit la Rădenii Vechi, în timpul unei călătorii de la Iași spre Nikolaev.

³⁸ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 460.

³⁹ Alexandru I. Ciurea, *op. cit.*, p. 98.

Pentru ca intervenția sultanului să aibă o cale legală din punct de vedere creștin, patriarhul Neofit al Constantinopolului a trimis, pe 10 aprilie 1792, o gramată celor doi episcopi din Moldova, Antonie al Romanului și Iacov al Hușilor prin care erau îndemnați să aleagă un nou mitropolit în locul lui Leon Gheucă, întrucât prin moartea lui Leon se întrerupseseră șirul mitropoliților canonici. Se pare că gramata a fost adusă în țară chiar de noul domn Alexandru Moruzi⁴⁰.

Iacov se va muta la Iași, despărțindu-se de eparhia sa cu părere de rău. În acest sens, biograful său Andrei Wolf nota: „*cât de puțin a năzuit Iacov la această înaltă demnitate spirituală am aflat eu din gura răposatului. Adesea în timpul bolilor sale spunea cu regret cât de greu i-a fost să păstreze acest loc. În Huși ar fi fost ca episcop mai sănătos și mai activ. Acolo n-ar fi trebuit să se lupte cu intrigi josnice și cu cabale*”⁴¹.

La 21 iunie 1792 Iacov își ia în primire noua misiune de slujitor al Bisericii. Și la Iași, ca și la Huși, activitatea sa poate fi analizată pe plan administrativ - gospodăresc și cultural. Astfel, a dispus ridicarea unei noi reședințe mitropolitane, o clădire care a rezistat până la 1902, când a fost refăcută integral de mitropolitul Partenie Clinceni. În cadrul palatului a amenajat un paraclis în cinstea Tuturor Sfinților, finalizat în 1798. S-a implicat în repararea a două biserici din incinta mitropoliei, Stretenia (Întâmpinarea Domnului), care exista din 1682 și Sfântul Gheorghe, ctitoria lui Gavriil Callimachi. A cumpărat mai multe moșii pentru Mitropolie, a dobândit unele moșii din donații de la credincioși, a deschis o farmacie într-una din prăvăliile de lângă Mitropolie⁴².

Mitropolitul Iacov Stamati este ctitorul bisericii Banu din Iași, numită și „*biserica mișeilor*” sau a „*calicilor*”. Biserica a fost ridicată înainte de 1800 pe locul uneia mai vechi din lemn. În testamentul mitropolitului se preciza că biserica a fost ridicată din temelie, „*atât cu cheltuiala și osteneala noastră cât și cu cheltuiala și ajutorul a multe obraze cinstite din boieri și dintr-alții pravoslavnici creștini iubitori de faptă bună și plăcută lui Dumnezeu*”⁴³. Între cei care l-au ajutat mai mult la ridicarea bisericii, testamentul menționează pe nepotul său, paharnicul Toma Stamati și pe logofătul Luca Banul. În continuare arăta că a înfrumusețat biserica „*atât de lăuntru cât și din afară cu toate cele trebuincioase podoabe și lucruri*”, înzestrând-o cu „*felurite proprietăți*”. Ultima dorință exprimată de Iacov Stamati în testament a fost ca biserica ridicată de el „*să rămâie patriei*” și cartierului pentru care a fost zidită, să nu fie făcută metoh a Mitropoliei sau a vreunei episcopii sau închinată vreunei mănăstiri grecești. Hotăra apoi ca la biserică să slujească patru preoți care să fie scutiți de „*dajdie preoțească*”⁴⁴.

O altă latură a activității mitropolitului Iacov a fost cea culturală. În primii ani de păstorire s-a îngrijit de refacerea tipografiei mitropolitane. În 1794 a ieșit de sub teascurile ei romanul moralizator *Critil și Andronius* al scriitorului spaniol Balthasar Gracian, tradus din grecește. În anii următori au apărut diverse cărți de cult sau de învățătură: *Liturghierul* (1794), *Psaltirea* (1794), cu o listă cronologică a domnilor Moldovei și cu indicarea anilor de domnie, *Ceaslovul* (1797), *Prăvălioara adică*

⁴⁰ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 461; vezi și Melchisedec Ștefănescu, *op. cit.*, p. 368.

⁴¹ Alexandru I. Ciurea, *Op. cit.*, p. 99.

⁴² *Ibidem*, p. 164.

⁴³ *Ibidem*, p. 188.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 189.

Molitvelnic în scurt (1802), *Psaltirea* (1802). Cu ajutorul mitropolitului au fost tipărite cărțile episcopului Amfilohie al Hotinului: *Gramatica teologhicească*, *De obște gheografie și Elemente aritmetice*⁴⁵.

O atenție deosebită a fost acordată școlilor. În calitatea sa de președinte al Epitropiei școlilor, împreună cu trei boieri, a prezentat domnitorului Constantin Ipsilanti - la 28 aprilie 1800 - un raport al învățământului din Moldova, cunoscut sub denumirea de „*ponturile asupra școlilor*” sau „*anaforaua mitropolitului Iacov pentru școli*”. În cele nouă puncte ale raportului se arăta starea învățământului din Moldova și se făceau diverse recomandări didactico-pedagogice și practice în legătură cu procesul instructiv-educativ, mai ales în Academia de la Iași, înființată și organizată între 1765 - 1767, în clădirea zidită de Grigore Alexandru Ghica.

Din anaforaua respectivă aflăm că școala domnească, precum și alte școli din Moldova se întrețineau din cei patru lei pe care îi plăteau anual fiecare preot și diacon. Se prevedea ca limba de predare să fie greaca, folosită și în școli din Europa, sau franceza. În ce privește obiectele de învățământ, acestea erau variate sub raportul conținutului, fiind prevăzute discipline umaniste dar și realiste. În ceea ce privește recrutarea elevilor, se prevedea ca ea să se facă din toate păturile sociale. Cei săraci urmau să aibă întreținere gratuită „*având în vedere siliința la învățătură*”. Pentru învățarea limbilor străine se recomanda asimilarea gramaticii aplicată pe texte. Combătea excesul de memorizare precum și bătaia, folosită ca mijloc de educație în școlile grecești. Pentru cei silitori se recomandau recompense, iar pentru cei nesilitori îndepărtarea din școli. „*Douăzeci și patru de ucenici cari șăd în școală și sunt scriși în izvod vor lua leafă pe toată luna, unii câte cinci și alții câte zece lei... Iar din cei ce șăd în școală, câți vor fi leneși și neiuibitori de învățătură să scot afară și să pun alții în locul lor fără fățării, căci niciodată școala nu iaste hrănitoare de săraci, ci hrănitoare de învățătură și pentru aceasta pre cel ce are trebuință de învățătură îl și hrănește până la o vreme și-l și învață, iar pe cel ce are trebuință numai de milă îl trimite la cutia milelor*”. Durata studiilor era de șase ani, după care urma o nouă serie de elevi. Examenele se prevedeau din șase în șase luni, vacanța numai o lună, în timpul verii. Elevii bolnavi urmau să fie tratați de „*doftorii politiei... fără plată*”. Propunea, de asemenea, ca școala domnească să fie înzestrată cu bibliotecă, iar fiecare negustor care va aduce în țară cărți nou apărute, va fi îndatorat să dea un exemplar pentru bibliotecă⁴⁶.

Toate acestea ne arată că mitropolitul Iacov Stamati era un militant de seamă pentru progresul cultural al țării, preconizând principii pedagogice și metode de învățământ preluate din pedagogia iluministă a vremii.

Activitatea caritabilă

Iacov Stamati cunoștea faptul că în momentul morții unui episcop, domnul țării putea să dispună de averea acestuia după cum ar fi voit. Trăise efectiv un episod neplăcut atunci când, trebuind să preia administrarea Episcopiei Hușilor, o găsisse prădată fără milă sau scrupul de domnitorul Alexandru Mavrocordat. Punând în practică porunca

⁴⁵ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 463.

⁴⁶ Alexandru I. Ciurea, *op. cit.*, p. 118 - 124; Mircea Păcuraru, *op. cit.*, p. 465; vezi și Ion Vicovan, *Mitropolitul Iacov Stamati, „Pestalozzi al românilor”, și preocupările sale pentru învățământ - 200 de ani de la Anaforaua sa*, în „Teologie și Viață”, anul X (LXXVI), București, 2000, nr. 1 - 6, pp. 219 - 227.

evangelheliei de iubire a semenilor, arătându-și mila și compasiunea față de cei în nevoi, a căutat să folosească banii în scopuri filantropice.

O grijă deosebită a manifestat față de preoții săraci. Biograful Andreas Wolf menționează faptul că multora le ierta ploconul vlădicesc iar altora le oferea ajutoare.

Deși nu avem documente concrete privind această activitate, Wolf ne vorbește într-un mod elogios de numeroasele faceri de bine ale ierarhului Iacov: „mai multe sute de văduve în mizerie și orfani au fost salvați de la inaniție prin generozitatea sa. Fiice de boieri sărace, dar virtuose, au primit de la el daruri de nuntă, de la 10 la 20 de punji; fără acest sprijin ele trebuiau să rămână necăsătorite. Oriunde întâlnea nefericiți îi ajuta. Câți flămânzi n-a hrănit el, câți goi n-a îmbrăcat. Toate acestea le-a făcut fără zgomot, fără a-și da aerul unui binefăcător, fără a avea nevoie de mulțumirea celui care-l salvase. Este ușor de presupus că aceste numeroase dovezi ale mărinimiei sale au diminuat foarte mult veniturile sale anuale. Desigur că Iacov și-a găsit cea mai înaltă satisfacție în binefaceri și anume ca niciodată stânga să nu știe ce face dreapta”⁴⁷.

Atentatul și încercarea de înlăturare a lui Iacov Stamati

Iacov Stamati, deși cunoscut ca o fire blândă, milostiv, drept și înțelept, ar fi trebuit să fie respectat și iubit de toți păstoriții săi. Istoria vieții sale ne arată că nu a fost așa, mitropolitul având de suferit datorită atitudinii unora care se dovedeau a fi caractere sau temperamente degradate.

În 1796 ierarhul a fost ținta unui atentat. Un mazel, un anume Teodor Beribu sau Toader Cheribău, pierzând mai multe procese la Divan a dorit să se răzbune pe membrii forului de judecată. Iar primul vizat a fost mitropolitul. Ascuns după scara palatului, atunci când Iacov a apărut, s-a repezit și i-a aplicat o lovitură de cuțit în abdomen provocându-i „o rană adâncă de două degete”. Lovitura ar fi fost mortală dacă centura lată de piele, pe care mitropolitul o purta pe dedesubt n-ar fi împiedicat pătrunderea mai adâncă a cuțitului. S-a dat imediat alarma și asasinul a fost prins, dezarmat și aruncat în temniță. Timp de șase săptămâni, doctorul Wolf împreună cu medicul italian Angelo Mencci și-au dat silința pentru îngrijirea ierarhului rănit.

Rănit fiind, Iacov și-a arătat încă o dată virtutea iubirii de semeni și a cerut domnului, în mod insistent, iertarea atentatorului. Cursul justiției nu a putu fi schimbat și Divanul și Alexandru Calimah au hotărât o pedeapsă exemplară: i s-a tăiat întâi mâna dreaptă, apoi a fost decapitat și împărțit în patru ca să fie tuturor pildă.

Mitropolitul n-a știut inițial nimic despre groaznica pedeapsă aplicată. Abia după două săptămâni a aflat și a fost atât de impresionat încât „i-a stors lacrimi”, după cum notează Wolf⁴⁸.

O altă situație neplăcută căreia a trebuit să-i facă față mitropolitul Iacov Stamati a fost încercarea de înlăturare din scaun. În timpul celor 11 ani de păstorie ale lui Iacov la Mitropolia Moldovei, pe scaunul domnesc s-au perindat vreo șase domni. Toți jinduiau și după veniturile Bisericii. Cum însă la cârmă era un om onest, angajat în numeroase lucrări ctitoricești și acte caritabile, nu puteau face nimic.

⁴⁷ Ibidem, p. 184.

⁴⁸ Ibidem, p. 207.

În timpul domniei lui Alexandru Calimah s-a ivit o situație aparte. Un arhimandrit grec i-a promis domnului suma de opt mii de ducăți dacă îi va încredința scaunul de arhipăstor al Moldovei. Dacă obraznicia grecului nu avea măsură, nici lăcomia domnului nu era mai mică. Așa că domnul i-a cerut mitropolitului paretisis, adică să-și dea demisia. Mitropolitul a acceptat cu o singură condiție: să se respecte legea țării, să se convoace adunarea obștească și în fața tuturor își va da demisia.

În mijlocul adunării, de față cu toți boierii și în fața domnitorului mitropolitul Iacov Stamati a scos și le-a arătat firmanul semnat de Selim al III-lea. Consternați de situație, l-au lăsat în pace și nimeni n-a mai îndrăznit să-i mai facă neajunsuri de această natură⁴⁹.

Moartea mitropolitului Iacov Stamati

Iacov avea o constituție firavă, era bolnăvicios. După o perioadă de suferință, a murit în noapte de 9/10 martie 1803. După cum notează medicul său, firul vieții a fost curmat de boala hidropiziei.

A fost înmormântat după vechea tradiție șezând pe scaun, în partea dreaptă a catedralei Sfântul Gheorghe, biserică ce fusese construită cât timp el fusese dichiu. Pe lespedea de marmură se poate citi inscripția: *„Sub această marmură, aleasă dintre altele, se odihnește trupul Mitropolitului Iacov Stamati, carele la anul 1749 în lume s-a născut și la anul 1764, aprilie 3, călugăr s-a făcut, dichiu Sf. Mitropolii vrednic au stătut până când la anul 1782 decembrie 16 episcop la Huși s-a suit. Pe carele Milostivul (Dumnezeu) cel prea înalt la anul 1792 iunie 21, la scaunul Mitropoliei l-au înălțat; carele în curgerea de 21 ani, ce au păscut turma lui, cu bunătate a săvârșit multe trebuincioase zidiri la Huși, la Neamțu și la Iași, precum la toți place. La martie 9 anul 1803, au împlinit cea după obștească datorie cu toată cinstea sa, într-a Moldovei Sfântă Mitropolie, precum vom urma și noi cești rămași în lume. Primește Doamne sufletul său la cerescul tău bine, toți de obște ne rugăm zicând (Dumnezeu) să ierte ca și pe noi păcătoșii după faptele noastre, să nu ne certe”*⁵⁰.

Ca o concluzie finală, încheiem cu o apreciere a biografului său, Andreas Wolf: *„Printre oamenii care în timpul din urmă, în Principatul Moldovei au deținut cu demnitate funcția de păstor și a fost adevărat creștin, se află mitropolitul Iacov, mort în timpul din urmă la Iași. Trăiesc încă mii de oameni cărora el le-a fost părinte și binefăcător. El a fost preocupat de îmbunătățirea disciplinei Bisericii. Era de o cinste ireproșabilă. Ținea mult la ajutarea aproapelui și aceștia îi vor păstra amintirea în fața posterității”*⁵¹.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 208.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 210; vezi și Scarlat Porcescu, *Catedrala Mitropolitană din Iași*, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1977, p. 36.

⁵¹ *Ibidem*, p. 18.

Fig. 1. Iacov Stamati - reproducere din lucrarea dr. Andreas Wolf

Fig. 2. Iacov Stamati - Muzeul Eparhial Huși

**PALATUL „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN RUGINOASA - DE LA
CASĂ BOIEREASCĂ LA MUZEU****Simona HĂRMĂNESCU*****Le Palais „Alexandru Ioan Cuza” de Ruginoasa –
de la maison du boyar au musée****Résumé**

La localité de Ruginoasa est située sur le Plateau de la Moldavie, au nord-ouest du département de Iasi. La commune occupe une superficie totale de 6.101 hectares, dont 655 hectares appartiennent à la concentration de la population des quatre villages d'origine. À peu près 10.000 habitants y vivent aujourd'hui. Ruginoasa est attestée dans des documents à la fin du XVI-ième siècle. Les villageois, qui ont vécu ici une partie de leur vie, ont pu observer que le domaine de Ruginoasa a connu des moments de gloire, de grandeur, de tristesse, de désespoir et d'oubli. Les destins de certains membres des plus célèbres familles nobiliaires de la Moldavie se sont tressés ici, au palais de Ruginoasa: les Sturdza, les Roznovanu, les Moruzzi et les Cuza. En 1862, le domaine a été vendu par Alexandru I. Sturdza à Alexandru Ioan Cuza. Maria Moruzzi, la belle-fille de la Princesse Elena Cuza, en perd le droit légal d'héritage, et la propriété est cédée à l'Hôpital Caritatea de Iasi. C'était la clause inscrite dans le testament de son ancien époux, Alexandru Al. Cuza, respectant ainsi la volonté de son père, le prince. Pendant la première guerre mondiale, un hôpital a fonctionné dans le palais (1916 - 1918). Après deux décénies d'oubli, le palais a bénéficié d'une restauration (1969 – 1979), et trois ans plus tard le Musée Mémorial Alexandru Ioan Cuza a ouvert ses portes, soit en 1982.

Suite à un projet de réhabilitation inclus dans un programme de restauration financé par le Gouvernement de la Roumanie, à partir du mois d'octobre 2008, le palais s'est retrouvé pour trente mois dans un processus de consolidation et réaménagement. Ce processus, qui finit en 2013, a eu à la base le document historique, rédigé en français par la Princesse Elena Cuza en 1863, Commande de son Altesse, la Princesse Alexandre Couza, Pour être expédié à sa Residence de Roujinossa pres Tzutza sur le Pruth, par Galatz, que nous avons retrouvé aux Archives Nationales.

Cuvinte cheie: Ruginoasa, Săndulache Sturdza, palat, Elena Cuza, Alexandru Ioan Cuza.

Mots clé: Ruginoasa, Sandulache Sturdza, Costache Sturdza, palais, Elena Cuza, Alexandru Ioan Cuza.

* Doctorand la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava și muzeograf la Palatul din Ruginoasa.

La Ruginoasa și despre Ruginoasa s-a scris oarecare literatură beletristică. Oamenii care au petrecut aici o parte a vieții lor au văzut cum domeniul Ruginoasei a cunoscut clipe de măreție și glorie, de tristețe, deznădejde și uitare. Destinele câtorva din membrii celor mai strălucite familii boierești din Moldova s-au împletit aici, în palatul de la Ruginoasa: Ghiculeștii, Sturdzeștii, Roznovăneștii, Moruzeștii și Cuzeștii.

Localitatea Ruginoasa este situată în Podișul Moldovei, în partea de nord-vest a județului Iași, în zona de contact a masivului Dealul Mare - Hârlău cu Șaua Ruginoasa - Strunga. Amplasarea geografică a favorizat întemeierea unei așezări omenești încă din cele mai vechi timpuri. Săpăturile arheologice efectuate pe Dealul Drăghici, din Ruginoasa, au scos la iveală urme ale unei stațiuni primitive din neoliticul târziu¹.

Șaua de la Ruginoasa pare o imensă poartă de cetate care a înlesnit, cu multe secole în urmă, circulația din partea centrală a Moldovei, între Valea-Siretului spre localitatea Siret și localitățile depresiunii Prutului mijlociu și înspre Galați. Pe aici trecea și firul drumului medieval (mărturie fiind hanul, devenit mai apoi stație de poștă) care a asigurat continuitatea așezării și a stimulat creșterea progresivă a densității populației.

Comuna ocupă o suprafață totală de 6.101 ha, din care 655 ha o reprezintă vatra celor patru sate componente, unde trăiesc și muncesc astăzi aproape 10.000 locuitori. Ruginoasa apare în documente la sfârșitul secolului al XVI-lea. Analiza atentă a acestora ne îndreptățește să afirmăm că satul medieval exista încă de la începutul acestui secol și poate chiar mai înainte. Comentând două documente vechi (1 martie 1507 și 8 decembrie 1514, Mihai Costăchescu în *Documente de la Bogdan Voevod, 1504 - 1517*, București, 1940), afirmă că Ivanco pitarul, fratele lui Stanciu parcalabul, ar fi fost stăpânul Ruginoasei.

Palatul, care astăzi adăpostește Muzeul Memorial „A. I. Cuza”, a fost construit în primul deceniu al secolului al XIX-lea de vistiernicul Săndulache Sturdza, care a comandat arhitectului vienez Johan Freiwald ridicarea unei luxoase reședințe pe locul vechii case boierești a strămoșilor săi.

Familia Sturdza.

Logofătul Săndulache Sturdza

Căsătorit cu Ecaterina, fiică a domnitorului Dimitrie Moruzzi, Sturdza s-a ambiționat să realizeze la Ruginoasa o adevărată reședință domnească. A adus piatră de la *Repedea*, a angajat meșteri și a construit un palat cu etaj, biserică, acareturi, zid înconjurător cu bastioane și poartă de cetate, iar în jur un parc imens². În locul curților vechi, cu pereții din vălătuci, cum se făceau odinioară, cu cerdac din lemn și cu acoperișul din șindrilă, logofătul ridică un mare palat, cu două nivele, ca în târgul Iașului, după planurile unor meșteri străini. Sturdzeștii, Roseteștii, Ghiculeștii, Bălșeștii, Cantacuzinii, cunoscând felul cum erau așezările de la țară ale nobililor poloni sau ale nobililor din apusul civilizat, au început să-și ridice și ei, palate sau case mari cu zidurile din piatră, cu mai multe camere, cu tavanuri înalte, cu turnuri, imitând stiluri care erau la modă în Apus, sau dând curs capriciului și fanteziei.

¹ *Istoria României*, C. Daicoviciu și E. Condurachi (coordonatori), Editura Academiei, București, vol. I, 1960, pp. 61-66.

² Cf. Alexandru Arbore, *Reședința domnească de la Ruginoasa*, în „Cronica”, Iași, 25. nov. 1967.

Astfel, vechea casă boierească de pe moșia Ruginoasa, căreia mai târziu i s-a atribuit, în mod justificat, denumirea de palat, a fost supusă în două etape, unor transformări radicale în decursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea.

Prima dintre ele s-a datorat vistiernicului Săndulache Sturdza, proprietarul unui întreg șir de moșii, între care și Ruginoasa, care s-a remarcat la începutul secolului al XIX-lea, nu numai datorită averii sale semnificative, ci și datorită unor inițiative care depășeau mentalitatea contemporanilor săi, din aceeași clasă socială, în special în ceea ce privește economia domeniului feudal³.

După cum rezultă dintr-o serie de situații privind veniturile și cheltuielile moșiei de la Ruginoasa, Săndulache Sturdza a încredințat reconstrucția vechii case boierești cunoscutului arhitect Johan Freiwald, menționat într-o „*samă*” întocmită pe lunile noiembrie-decembrie 1804 că a primit banii necesari călătoriei sale în Moldova. Tot el a fost însărcinat și cu angajarea în străinătate a unor meșteri sau „*fabricanți*” nemți pentru fabrica de postav, deoarece odată cu lucrările de reconstrucție a curții boierești, au fost pornite și cele de fundare a unei „*fabrici*” de postav⁴, despre care, până în prezent se cunosc foarte puține date. Vistiernicul Sandu, tatăl logofătului Costache Sturdza, va înființa în 1805 o manufactură de postav la Ruginoasa⁵. Săndulache Sturdza, fără a neglija ridicarea clădirii palatului, a reușit să aducă în stare de funcționare „*fabrica*” de postav, pe care o aproviziona cu lână din Moldova⁶ și ale cărei produse erau vândute și la Iași. În cele din urmă această încercare avea să sfârșească prin închiderea „*fabricii*” în intervalul de timp cuprins între 1 mai 1813 și 30 aprilie 1814, când între venituri se menționează încasarea sumei de 320 lei realizată din vânzarea „*boielilor fabricii de postav*”⁷.

În aceeași perioadă, au fost terminate și lucrările curții boierești de la Ruginoasa. Sumele cheltuite cu cele două obiective, la care se adaugă și biserica⁸, nu se cunosc deoarece situațiile de venituri și cheltuieli ale moșiei sunt dispartate și incomplete. Proprietarul Ruginoasei a adus în țară, cu cheltuiala sa, un grădinar neamț, Mehler⁹, pe care l-a însărcinat cu amenajarea și întreținerea parcului din jurul casei boierești¹⁰.

Săndulache Sturdza a construit și un parc la Ruginoasa, cu alei nisipite și prunduie, cu multe specii de copaci, unii aduși de la moșiile de la munte, a sădit copaci și tufari și tot felul de plante decorative. Tot în parc a mai făcut și un iaz mare, în jurul căruia a sădit sălcii pletoase. Vremurile medievale, erau trecute atunci când Săndulache

³ Adrian Macovei, *Unele precizări privitoare la Palatul de la Ruginoasa*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași, XI, Iași, 1974, p. 281.

⁴ DJANC Iași, Colecția *Documente*, pachet 536, nr. 1, 3.

⁵ Adrian Macovei, *op. cit.*, p. 283.

⁶ *Ibidem*, Se menționează cumpărarea a 1.291 ocale „*lână pentru postav*” cu 1.549 lei 8 parale.

⁷ DJANC Iași, Colecția *Documente*, pachet 536, nr. 7.

⁸ Adrian Macovei, *op. cit.*, p. 281. În 1818, numai pentru pictarea catapetesmei bisericii din Ruginoasa, „*zugravul*” Balomir a încasat suma de 5.000 lei. Același meșter avea să picteze și interiorul bisericii și e posibil să fi realizat și un portret al vistiernicului pictat pe o scândură din lemn de tei.

⁹ Boris Crăciun, *Ruginoasa*, în „Flacăra Iașului”, Iași, 14 dec. 1968, p. 7. Vezi și George Sion, *Proză. Suvenire contimpurane*, E.S.P.L.P., București, 1956, p. 443 - în 1824 „*Grădinarul neamț*” era plătit cu 108 lei pe lună.

¹⁰ George Sion, *op. cit.*, p. 444. Impresionat de aspectul parcului, George Sion remarcă în memoriile sale că era foarte întins, cu alei amenajate, arbori roditori și parcele cu flori, executate cu gust.

Sturdza a zidit curtea cea mare din Ruginoasa, meterezele de apărare, cât și stilul gotic în care și-a zidit casa, având doar rol decorativ. Ca stil, palatul gotic de la Ruginoasa „nu-și avea pereche, în toată Moldova, decât cu cel de la Miclăușeni în ținutul Romanului, și care tot așezare sturdzească era. Ca măreție și bogăție doar Stânca lui Roznovanu, de lângă Iași, sau castelul lui Ghica, de la Comănești, îl întreceau”¹¹.

În 1685, în timpul domniei lui Constantin Cantemir, curțile de la Ruginoasa au fost arse de poloni și au fost reclădite apoi de Constantin Duca, în 1694, care probabil își avea aici una dintre reședințe. Duca le vinde lui Ion Sturdza și astfel începe perioada sturdzească a Ruginoasei, care va dura două secole și va contribui la gloria acestor curți. Hatmanul Sandu Sturdza renovează reședința și, în 1753, chiar domnul Grigore Ghica este găzduit aici¹².

Costache Sturdza

Întrucât marele logofăt Costache Sturdza, fiul lui Săndulache, dorea domnia ocupată de vărul său Mihai, în Ruginoasa s-a înfiripat un centru de susținere a luptătorilor de la 1848, Costache fiind capul opoziționiștilor¹³.

Noi transformări ale palatului aveau să fie întreprinse, de către Costache, fiul lui Săndulache Sturdza, care ajunsese și el la rangul de logofăt și ministru de interne sub domnia lui Mihai Sturdza. Costache Sturdza a început în anul 1847 reconstituirea casei boierești de la Ruginoasa, lucrările finalizându-se în anul 1855¹⁴.

În anul 1847, logofătul Costache Sturdza, preface casa de la Ruginoasa după arhitectura stilului „gotic” angajând pentru aceasta pe arhitectul Johan Brandel.

În aprilie 1857, palatul și parcul sunt ipotecate pentru împrumutul făcut la Banca Națională a Moldovei, de fiul logofătului C. Sturdza, vornicul Alexandru Sturdza, în valoare de 60.000 galbeni, pentru o perioadă de 17 ani. Alexandru A. Sturdza, nu a putut achita ratele, la termenele stabilite, astfel este nevoit să-l vândă.

Clădirea, care păstrează și astăzi caracteristicile stilului neogotic, inspirat de romantismul german, este de formă pătrată, cu un etaj, fiecare din cele două fațade având aceleași elemente: peroane largi, balcoane sprijinite pe lespezi de piatră¹⁵.

Asemănarea frapantă cu Palatul de la Miclăușeni, județul Iași, nu este întâmplătoare, acesta fiind construit de o altă ramură a familiei Sturdza. În spatele palatului, într-un loc retras, Săndulache Sturdza a zidit în 1811, în stil neoclasic, biserica ce servea drept capelă a curții, având la intrare coloane și capiteluri ionice. În interior nu se mai păstrează, din pictura originală decât cei patru evangheliști, zugrăviți pe pandativii de la baza turlei. În pronaus astăzi se află cripta familiei Sturdza.

La 12 februarie 1847, Costache Sturdza, a încheiat un contract cu arhitectul Johan Brandel¹⁶, prin care acesta se obliga „să prefacă casa de la Ruginoasa după arhitectura stilului gotic și pentru facerea altor planuri în detaliu și zugrăvelile și încheieri de

¹¹ Theodor Râșcanu, *Ruginoasa*, Editura Vremea, Iași, 1939, p. 10.

¹² *Ibidem*.

¹³ Cf. Alexandru Arbore, *op. cit.*

¹⁴ Adrian Macovei, *op. cit.*, p. 282

¹⁵ Theodor Râșcanu, *op. cit.*, pp. 5-6.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 5-6. Brandel era obligat ca, până în toamna anului 1847, „să mântuie din roșu tot lucrul casei cu sobe, cu lăcătuși, și celelalte și la vara viitoare, în anul 1848, să dea o tencuială gata după plan”.

contracturi cu lucrătorii trebuitori”. Pentru supravegherea și îndrumarea lucrării¹⁷, angajarea meșterilor¹⁸, întocmirea devizelor materialelor necesare¹⁹, plata meșterilor și a celor 40 de salahori²⁰, Johan Brandel - „*răspunzător pentru nimerita execuție a planului după stilul gotic și pentru urmarea plății oamenilor întrebuițați*” - era retribuit cu 200 galbeni. Potrivit contractului, lucrările trebuiau să înceapă la 1 aprilie, data până la care arhitectul urma să procure o parte din materialele necesare și să angajeze meșterii cu avansul de 100 de galbeni primiți de la Costache Sturdza²¹, însă s-au ivit unele neînțelegeri, Brandel încălcând contractul, întâi prin nepredarea la timp a planurilor părților de tâmplărie, pentru a fi executate, apoi prin suspendarea lucrărilor de reconstrucție începute în toamna anului 1848, refuzând să prezinte situația cheltuielilor făcute. Costache Sturdza protestează la consulatul Prusiei din Iași, printr-o notă din 28 februarie 1848²².

Brandel²³, datorită evenimentelor mișcării revoluționare din martie 1848 din Moldova, în care a fost implicat și C. Sturdza, s-a retras pentru o perioadă de timp la Dumbrăveni²⁴, reluându-și activitatea după ce la 22 decembrie 1850 semnează un angajament, anexat contractului prin care se obligă în funcție de banii primiți de la Sturdza, să încheie lucrările de zidărie²⁵, iar spre sfârșitul anului 1852 acestea au fost terminate²⁶.

În perioada 1853 - 1855, C. Sturdza a angajat meșteri²⁷ care, sub supravegherea aceluiași arhitect, au efectuat o serie de amenajări și finisări interiorului clădirii, în vara anului 1855 încheindu-se lucrările de reconstrucție ale palatului.

Stilul care a fost adoptat, în ceea ce privește reconstrucția palatului, a fost cel gotic, elementele lui fiind preluate parțial de curentul romantic din arhitectura țărilor

¹⁷ *Ibidem*, p. 6 – cităm: „...sârguindu-să a alege buni și iscusiți în meșteșugul lor, cu prețurile cele mai moderate după cugetul său”.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 6-7.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 6-7. Contractul a fost autentificat de Judecătoria Iași, secția a II-a, la 27 februarie 1847. O lună mai târziu, la 12 martie 1847, R. V. Richtofen, consulul Prusiei la Iași, a iscălit și el contractul, cu precizarea că în locul materialului nou să nu se folosească cel din „*zidirea ce are să să dărâme*”.

²⁰ *Ibidem*, p. 7. Între meșteșugari, arhitectul nu putea accepta „*băiet mai mic de cincisprăzeci ani și mai mult de giumătate de femei, îngrijind ca în zori de zioă să fie la lucru și să li se dea hrana la ceasul hotărât*”.

²¹ Adrian Macovei, *op. cit.*, p. 283.

²² *Ibidem*. Până la finele anului 1847 au fost cumpărate materiale diverse în valoare de 15.758 lei, 115.000 bucăți cărămizi (câte 24, 20 și 15 lei mia de bucăți) – 2.129 lei, 1.250 merțe var nestins- 3.415 lei; 100.000 bucăți șindrilă (câte 11 / .1/2 lei mia de bucăți) – 1.150 lei; meșterii pietrari au primit pentru lucrările efectuate 12.395 lei (cf. Biblioteca Academiei, pachet DCXCVII, dosar 7, fila 6).

²³ DJAN Iași, Colecția *Documente*, Pachetul nr. 544, doc. nr. 29, fila 1 - unde se menționează suma totală achitată și unde se află „*socoteala arhitectului Brandel, pentru lucrul caselor de la Ruginoasa*”.

²⁴ *Ibidem*, fila 2.

²⁵ Biblioteca Academiei, pachet DCXCVII, dosar 91, fila 3.

²⁶ Adrian Macovei, *op. cit.*, p. 283. Biblioteca Academiei, pachet DCXCVII, dosar 162, fila 146. Cheltuielile până în această fază s-au ridicat la suma de 153 201 lei.

²⁷ Biblioteca Academiei, pachet DCXCVII, dosarele nr. 101, 104, 105, 106, 107). La 30 ianuarie 1853 a fost angajat un sticlă care, în schimbul celor 160 galbeni, s-a obligat să monteze câte două rânduri de sticlă, la toate ferestrele clădirii „... *sticlă bună, curată și a lăsa la zăci una dumisale boierului ca să aibă răzărvă*”. Un alt contract a fost încheiat cu Carl Zergiebel, care pentru 110 galbeni a construit, după planurile arhitectului Brandel, trei scări interioare din lemn de stejar și a montat sau reparat toate ușile, din interiorul palatului. În același timp a fost angajat și Heinrich.

române la mijlocul veacului trecut. Marea boierime dorind să-și construiască clădiri impunătoare, în lipsa meșterilor autohtoni, a recurs la serviciile arhitecților și meșterilor străini veniți din țările unde stilul gotic era foarte răspândit²⁸. Prezența la Ruginoasa a arhitectului neamț Brandel și a meșterului Tipold²⁹ alături de alți meșteri, tot nemți sau P. A. Flan³⁰, străin și el, care îndeplinea rolul unui antreprenor, justifică lipsa meșterilor autohtoni.

În aprilie 1857, la numai doi ani de la reparația capitală, palatul și moșia Ruginoasa sunt ipotecate pentru împrumutul făcut la Banca Națională a Moldovei, de fiul logofătului C. Sturdza, vornicul Alexandru Sturdza, în valoare de 60.000 galbeni, pentru o perioadă de 17 ani, cu dobândă de 7%³¹.

Alexandru A. Sturdza nu a putut achita ratele la termenele stabilite, Curtea de Întărituri a confirmat depunerea făcută de Alexandru Ioan Cuza în valoare de 52.011 galbeni, reprezentând prețul moșiei Ruginoasa. Din această sumă 49.441 galbeni 28 lei, au fost vărsați Băncii Moldovei, autorizată de banca din Brunsvig să încaseze sumele acordate împrumutului de fosta Bancă Națională a Moldovei care urmau să revină creditorilor acesteia din străinătate. Astfel Ruginoasa trece în proprietatea familiei Cuza³², odată cu destabilizarea de către Curtea de Întărituri – la 16 aprilie 1862 – a obligației de împrumut și eliberarea ei, împreună cu documentele moșiei, maiorului Pisoțchi.

Familia Cuza

În anul 1862 moșia a fost cumpărată de Alexandru Ioan Cuza.

Devenit pentru scurt timp reședința primului domnitor al Principatelor Unite, Alexandru Ioan I, Palatul de la Ruginoasa – comparativ cu alte construcții din Moldova ridicate în aceeași epocă, ocupă un loc cu totul aparte atât din punct de vedere istoric, cât și arhitectural. La Ruginoasa, odată cu venirea noului proprietar pare că începe o nouă viață, tăcerea și moartea redând locul farmecului și splendorii.

Moșia formată din mai multe sate, avea teren cultivabil, pădure, fânaș și mlaștină. În 1864 au fost împrumăriți 38 fruntași, 316 pălmași și 284 clăcași, cu 3 554 ha. (cf. *Marele dicționar geografic*, București, 1858-1902). La *Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale* se găsesc registrele nominale cu locuitorii împrumăriți, la colecția *Manuscrise*, nr. 1937-1939 și 1943³³.

Despre construirea palatului ne informează Adrian Macovei, *op. cit.*, pp. 281-284, unde se menționează și biserica, ctitorie a familiei Sturdza din 1813, reparată de Alexandru Ioan Cuza, avariata la sfârșitul celui de al Doilea Război Mondial, ca și palatul, restaurate între anii 1953-1976.

²⁸ Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. II, Editura Academiei, București, 1965, p. 417, 420.

²⁹ Adrian Macovei, *op. cit.*, p. 284. Tipold, stoler de meserie, a încasat pentru execuția lucrărilor de tâmplărie suma de 849 galbeni, adică 31 413 lei.

³⁰ Idem, *Prima întreprindere din Moldova pentru fabricarea mașinilor și uneltelor agricole*, Iași, 1841, în „Cercetări istorice”, Iași, 1973, p. 211.

³¹ Idem, *Unele precizări privitoare la Palatul de la Ruginoasa...*, p. 284.

³² *Ibidem*, p. 283.

³³ DJAN Iași, Colecția *Manuscrise*, nr. 1937-1939 și 1943.

În 1864 au fost împrăștiți 38 frunzași, 316 pălmași și 284 clăcași, cu 3 554 ha³⁴. La *Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale* se găsesc registrele nominale cu locuitorii împrăștiți, la colecția *Manuscrise*, nr. 1937-1939 și 1943. Lăsată prin testament fiilor săi, Alexandru și Dimitrie, după moartea acestora, (1888 și 1890), soția lui Alexandru, Maria Moruzi, moștenind moșia și palatul, le-a donat spitalului *Caritatea* din Iași, în 1899, cu condiția de a se înființa acolo un spital care să poarte numele de *Spitalul Cuza Vodă*³⁵.

La Ruginoasa, odată cu venirea noului proprietar pare că începe o nouă viață, tăcerea și moartea redând locul farmecului și splendorii. Pe de o parte zidarii, stolerii, tinichigiii, vopsitorii și tapițerii lucrau la restaurarea vechiului castel gotic, pentru a-i da o nouă înfățișare, iar pe de altă parte, în parc muncitorii, îndrumați de grădinari măestri aduși din Viena croiau alei noi cu aranjamente de arbuști decorativi, sădeau pomi, răsădeau flori, Elena Cuza punând peste tot „*pecetea gustului ei*”³⁶.

Între anii 1862-1864, cât au durat lucrările de restaurare, reamenajare a castelului, Elena Doamna obișnuia să vină destul de des la Ruginoasa, pentru a supraveghea lucrările, dar Alexandru Vodă, venea numai când îi permiteau îndatoririle domnești sau când simțea nevoia unor clipe de odihnă și reculegere.

Castelul luxos, cu mobilier scump, adus din străinătate, era plin de lume, de viață și de veselie, în special în timpul verii, când boierii stăteau la țară, sau iarna când veneau la vânătoare.

Acest domeniu îi amintea Elenei Doamna, de vremurile de demult, când venea cu mama ei Catinca, la rudele lor Sturdzești. În tot acest timp Alexandru Cuza, era ocupat în capitală cu îndatoririle sale, supravegherea lucrărilor de reparații, fiind de multe ori, un bun pretext al Doamnei Elena Cuza, pentru a lipsi din București, spre a fi departe de intrigile țesute de cercurile dușmane lui Cuza.

Ruginoasa era paradisul Elenei Cuza, ea îi scria adesea mamei sale, la Solești, că numai acolo se simte fericită și bine dispusă. Nu se mai sătura de farmecul acelei minunate așezări de la țară, care o încânta și o vrăjea la tot pasul și în toată clipa cu fiecare colț din casă. Aici, Doamna Elena, a crescut, cu mult drag pe cei doi copii ai lui Cuza (și înfiați de ea): prinții Alexandru și Dimitrie. În testamentul lui Alexandru Ioan Cuza, toată averea lui era lăsată fiilor, ca singuri moștenitori, Elenei Cuza, lăsându-i „*usufructul unei a treea părți*”³⁷.

Cucerită de vraja Ruginoasei, Elena Cuza a stat la Ruginoasa toată vara aceea, prelungindu-și șederea până toamna târziu. Vara anului 1864 a fost pentru ea cea mai plăcută din verile pe care le trăise de când era suverana țărilor române³⁸.

Din colțul ei ferit și singuratic, de la Ruginoasa, urmărea cu bucurie manifestările de dragoste populară pentru Cuza, fiind în același timp dureros impresionată de descoperirea noului complot împotriva lui pe care, în Muntenia, îl pusese de astă dată

³⁴ Cf. Gh. Lahovary et comp., *Marele dicționar geografic al României*, vol. III, București, 1858-1902, p. 232-236.

³⁵ Cf. N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, Iași, 1913, p. 438.

³⁶ Theodor Râșcanu, *op. cit.*, p. 44.

³⁷ I. G. Valentineanu, *Din memoriile mele - Alegerea, detronarea și înmormantarea lui Cuza Vodă*, București, 1898, p. 134.

³⁸ *Ibidem*, pp. 47-52.

la cale Constantin Șuțu, iar în Moldova separatistul Panaite Balș. Principesa era îngrijorată în fiecare moment de viața soțului ei, care trăia sub continua amenințare, a intriganților și complotiștilor, care nu se mai opreau³⁹.

În vara lui 1864, Alexandru Cuza nu a putut veni la Ruginoasa, de la Paști, de când plecase la București, până în septembrie, deoarece după înfăptuirea reformei agrare, a trebuit să plece la Constantinopol⁴⁰ pentru a supune ratificării Sultanului actul pe care îl săvârșise și pentru a avea încuviințarea pentru reformele pe care urma să le înfăptuiască⁴¹. A luat cuvântul la adunarea de la hotelul *Petersburg*, din Iași unde a cerut înființarea de reforme, domnitorului Mihail Sturza⁴². Aceast lucru a dispus arestarea fruntașilor mișcării, printre care și Cuza, capii cei mai de seamă, prinși în casa lui Mavrocordat, au fost închiși și schingiuiți, doisprezece dintre ei fiind predați autorităților turcești de la Măcin⁴³.

La 10 septembrie 1864 într-un amplu raport trimis lui Cuza, la Ruginoasa, M. Kogălniceanu, argumenta că „*este dreptul și datoria ministrului de interne*” de a publica legea rurală. Numeroasele telegrame și scrisori adresate lui Cuza, de locuitorii din toate colțurile țării, în semn de mulțumire pentru decretarea legii rurale, denotă ca domnitorul înfăptuind reforma agrară, și-a cucerit nu numai simpatiile sătenilor, ci și o mare popularitate în țară. În septembrie 1864, când domnitorul a plecat în Moldova, „*mii de țărani*” au alergat în calea lui să-și exteriorizeze bucuria „*la fiecare stație de poștă, ca și în fiecare oraș*”.

Apoi când Cuza a poposit câteva zile la moșia sa de la Ruginoasa, unde s-au adunat 6000 de țărani, din nordul Moldovei. Odată cu urările sătenii i-au oferit o pâine mare, purtată de șase bătrâni, un berbec împodobit cu panglici „*de trei culori*” și o scrisoare în care se arăta că „*prin actul din 14 august milioane de suflete care zăceau de secole sub osânda boierescului și în desăvârșită sărăcie, azi sunt eliberați și chemați la rândul oamenilor*”.

Se sublinia în acea scrisoare că domnitorul, ca un bun „*părinte al plugarului român, a rupt „zapisul sclăviei” și le- făcut dreptate țăranilor adunați la Ruginoasa, le-a tălmăcit legea rurală pe înțelesul lor și i-a sfătuit să fie oameni harnici și de bună rânduială*”⁴⁴.

Maria Obrenovici veghea asupra legăturilor dintre domnitor și principesă, dăruindu-i lui Cuza doi copii: prinții Alexandru și Dimitrie. Elena Cuza, se plângea

³⁹ Theodor Râșcanu, *op. cit.*, pp. 53-54.

⁴⁰ Dimitrie Bolintineanu, *Călătoria domnitorului Principatelor Unite la Constantinopol*, București, 1860, p. 174. La 22 septembrie 1860, Cuza Vodă pornește în călătoria sa la Constantinopol. El nu a dus daruri, a purtat uniforma armatei române și a fost găzduit potrivit rangului său; el a făcut o vizită de omagiu sultanului Abdul Medjid. Nici vorbă de formalități militare impuse de protocolul oriental al curții padișahului. om politic chibzuit, animat de înalte sentimente patriotice, Cuza Vodă a pătruns exact rostul vizitei sale de curtuozie, la Constantinopol. Rezultatele vizitei protocolare la sultan s-au răsfrânt pe un alt plan, mult superior și mai eficient, domnitorul având ocazia să aflu opiniile oficiale, în privința Principatelor Unite, a celor mai înalți demnitari.

⁴¹ Theodor Râșcanu, *op. cit.*, pp. 55-58.

⁴² Dan Berindei, *Epoca Unirii*, Editura Academiei, București, 1979, p. 24.

⁴³ A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, Iași, 1903, p. 6.

⁴⁴ N. Adăniloie, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, Editura Academiei, București, 1967, pp. 221, 253 și 254.

mamei sale de tragedia sorții sale, găsim în dragostea ei singurul sprijin. „*Este atât de bine – scria ea la Solești, - să simți că în această lume unde ești atât de deseori înșelată în privința sentimentelor, ai o inimă care îți este aproape, care nu poate șovăi, și care orice s-ar întâmpla, îți păstrează aceeași dragoste, rămânând totdeauna deschisă pentru tine! Gândește-te, scumpă mamă, la ceea ce-ți scriu acum și spune din când în când fiicei tale că o iubești mult*”⁴⁵. Se pare că Maria Obrenovici s-a sinucis la Dresla, în 1876, când a aflat că este bolnavă de cancer, la 41 de ani. A fost înmormântată la biserica Sfântul Spiridon din Iași, iar în 1907, a fost deshumată și mutată în cavoul familiei din cimitirul „*Eternitatea*”.

Aproape întreaga lună septembrie a anului 1864 vodă Cuza a rămas la Ruginoasa, urmărind atent eforturile depuse de Mihail Kogălniceanu, pentru ca legea rurală să fie aplicată în spiritul ei. De la Ruginoasa domnitorul a trimis instrucțiuni guvernului cu privire la măsurile necesare pentru îndeplinirea la timp a muncilor agricole, a aprobat numirile de primari, prefecți și destituirea celor incorecți, după rapoartele înaintate de Mihail Kogălniceanu. Tot la Ruginoasa Cuza a studiat și a dat formă definitivă proiectului de decret pentru înființarea „*Ordinului Unirii*”, care nu a fost publicat din cauza opoziției Porții otomane⁴⁶.

Puțin după plecarea de la Ruginoasa a lui Vodă Cuza, în toamna aceea a anului 1864, pleacă la București și Elena Doamna, iar Ruginoasa nu și-a mai văzut stăpânii până în primăvara anului următor, 1865, când pe la sfârșitul lui martie sosi mai întâi Elena Doamna, cu micul Sașa, devenit, după actul adopțiunii Principele Alexandru A. Cuza, iar la Paști sosi și Vodă ca să petreacă sărbătorile, ca în anul precedent, la Ruginoasa, împreună cu familia. După trecerea sărbătorilor de Paști, Cuza a plecat de la frumosul său castel, din iubita sa Moldovă, la București, iar soția sa Elena, părăsește și ea Ruginoasa, cu fiul ei adoptiv, dar nu pentru a-și însoți soțul la București, ci pentru a se duce la moșia Solești, din ținutul Vasluiului, să își revadă mama, Catinca și să-i prezinte pe micul Sașa.

Cel de-al doilea fiu natural al său și al Mariei Obrenovici, botezat cu numele Dimitrie, care prin adopție devine principele Dimitrie Cuza, a fost un nou motiv de calomnii și dușmănie⁴⁷.

Motive de ordin politic, l-au silit pe Cuza, nu numai să-și amâne întoarcerea la Ruginoasa, dar chiar să renunțe definitiv la întoarcerea la țară. Atunci abia a înțeles, cât de adevărate au fost presimțirile acelea din august 1865, când a plecat de la Ruginoasa și când totul parcă îi spunea că pleacă pentru totdeauna⁴⁸.

Este cunoscut faptul că prin dezamăgirile politice, răutățile dușmănoase, încă din vara lui 1865, indiferența unora din foștii camarazi, cât și oboseala firească, provocată de ritmul neobișnuit al prefacerilor inițiate la nivelul general al societății românești, epilogul domniei Cuza, greu încercate, dar rodnice, devine iminent la începutul anului 1866. În atmosfera epocii au existat numeroase motive personale, adversarii politici ai domnului nutrind de mai multă vreme planuri de răzbunare împotriva celui care-i ținuse

⁴⁵ Lucia Borș, *Doamna Elena Cuza*, Editura Pelendava, Craiova, 1992, pp. 61-62.

⁴⁶ Nicolae Grigoraș, *op. cit.*, p. 14.

⁴⁷ *Ibidem*, pp. 76-78.

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 79-80.

departe de exercițiul puterii sau îi lovise în interesele individuale, ori de grup, obiceiul de a unelti fiind mai vădit ca niciodată.

Alexandru Ioan Cuza, conștient de situația ireversibilă, regreta doar modul în care evoluaseră evenimentele⁴⁹. Cerea să fie scos din țară mânat nu de sentimentul urii față de aceasta sau de nerecunoștința semenilor, ci pentru că „*știa bine că prezența sa ar strica o pace de care aveau nevoie instituțiile cele noi pentru a se consolida*”⁵⁰. Prin urmare, chiar dacă nu și-ar fi dorit exilul, tot nu l-ar fi putut evita, cu atât mai mult cu cât complotiștii fuseseră informați asupra „*preparării unei contramășcări militare, avându-l în cap pe colonelul Solomon*”⁵¹.

Subminarea autorității de care se bucura domnitorul de către Cezar Librecht, înalt funcționar și om de încredere a lui Cuza și Maria Obrenovici, care s-a infiltrat în viața intimă, au adus prejudicii grave prestigiului său. De aceste slăbiciuni au profitat, cu folos adversarii domnitorului, care prin complotul de la 11 februarie, au forțat abdicarea sa. Abdicarea silită a lui Cuza, motiva graba conspiratorilor prin teama justificată că, printr-o retragere voluntară, domnitorul și-ar fi putut asigura o popularitate sporită în rândul concetățenilor lui, cu efecte neașteptate și nedorite din perspectiva propriilor scenarii. Mai presus de orice a fost atitudinea demnă, sinceră și responsabilă, patriotică, a domnitorului Cuza, manifestată inegalabil și incomparabil, din momentul abdicării silite și până în ultimele sale clipe de viață. „*Nu voi regreta nimic din ceea ce s-a petrecut- mărturisea ex- domnitorul captiv unui consul străin – dacă abdicarea mea va contribui la consolidarea destinului națiunii*”⁵².

Din iunie 1867, până în 15 august 1867, Elena Cuza, cu principii Alexandru și Dimitrie, au însuflit camerele castelului și aleile parcului de la Ruginoasa. În această perioadă, Ruginoasa a avut parte de o zi specială: noul domnitor, Principele Carol I de Hohenzollern, veni să viziteze pe fosta Principesă domnitoare, deși nu-i acceptase lui Cuza reînțoarcerea în țară, datorită intrigilor foștilor săi dușmani, crezând că ar putea da loc la tulburări. Era însoțit de Carol Davila⁵³, Baligot de Beyne (care se întreba cum se va descurca prințesa cu domnul Davila, deoarece din relatările târzii – 1905 – ale lui Theodor Rosetti, făcute lui A. C. Cuza, nepot de văr primar al lui Cuza Vodă, reiese ca generalul Davila, se afla printre conspiratorii de la 11 februarie. Elena Cuza a aflat mai târziu acest fapt, motiv pentru care a refuzat să-l vadă la Heidelberg în 1873 – cf. *Magazin istoric*, nr. 2, februarie, 1995). La 12 iunie 1867, Alexandru Ioan Cuza scrie o scrisoare lui Napoleon III, prin care l-a informat pe împărat, în legătură cu intenția sa de a se întoarce în țară, scrisoare care a fost trimisă împăratului, prin ambasadorul francez de la Viena, ducele de Grammont.

⁴⁹ Vespasian I. Pella, *Convorbiri cu Elena Doamna*, ziarul „Opinia”, Iași, VI, 1909, nr. 637 (25 ianuarie).

⁵⁰ Nicolae Iorga, *Oameni care au fost*, vol. I, Editura pentru Literatură, București, 1967, p. 243.

⁵¹ „Convorbiri literare”, XLIX, Iași, 1915, nr. 10 (octombrie), p. 998.

⁵² *Ibidem*, p. 999.

⁵³ Domnitorul Cuza i-a acordat multă încredere și i-a încredințat multe misiuni medicului și farmacistului român, de origine franceză, Carol Davila (1832-1884), care a adăpostit împreună cu soția sa Ana, pe Elena Doamna, cu copiii, la 11 februarie 1866, până la plecarea din țară (cf. Virginia Isac, *Principele Alexandru Ioan Cuza-scrisori din exil (1866-1873)*, Editura Junimea, Iași, 2007, pp. 9-10).

Probabil necesitățile materiale cât și incertitudinea revenirii pe pământul natal, îl determină, pe Cuza, să arendeze, cu anticipație, moșia sa de la Ruginoasa pentru o perioadă de șase ani (începând cu 23 aprilie 1869) cu prețul de 5 000 galbeni anual⁵⁴.

În scrisoarea principelui Carol din 18 februarie/2 martie 1870, către Cuza, acesta îi spunea că își va aduce aminte întotdeauna, cu plăcere, de primirea grațioasă, cu care l-a întâmpinat principesa Elena, când a vizitat-o la Ruginoasa. Ea spunea atunci dându-i un frumos buchet de flori: „*îmi pare tare rău că vă primesc singură*”⁵⁵, iar Carol i-a răspuns: „*Părerea de rău pe care o simt nu este mai mică, dar cred că în împrejurările de față, este mai bine ca principele să nu se întoarcă încă; totuși sper că nu suntem prea departe de ziua când voi avea plăcerea de a-l saluta în România...*”⁵⁶

În mai 1873, Cuza se afla la Heidelberg, în Germania, la *Hotelul Europa*. Starea sănătății sale nu era prea bună – răcise, se pare în timpul drumului, venind de la Florența, dar nu lăsa să se prevadă un sfârșit apropiat. După mărturia Doamnei Elena, se produse, însă brusc, o boală de inimă „*ale cărei efecte surprinseseră pe medicii cei mai experimentați*”⁵⁷. Toate îngrijirile au fost zadarnice, deoarece inima sa obosită, a încetat să mai bată. Credincios poporului, la sfârșitul vieții ar fi dorit să se reîntoarcă în țară în calitate de „*simplicetate*”, dar a fost refuzat, murind departe de cei care îl înălțaseră ca domn, cu gândul mereu la soarta lor, cu dorul de patrie pe buze.

După înmormântarea principelui Alexandru Cuza, principesa Elena a rămas pentru puțin timp la Ruginoasa, pentru a pune rânduială în starea de ordin material. Cum nu primise nici un amestec al guvernului român la înmormântarea fostului domnitor, sumele depășite prin cheltuiala făcută trebuiau să fie echilibrate sau puse la loc de unde le luase.

Există un proces verbal numărul 1425 din 31 mai 1873, a Tribunalului Suceava, prin care Elena Cuza cere, printr-o petiție, în urma testamentului lăsat de defunctul ei soț, să fie recunoscută legal, tutore al minorilor și să fie pusă în posesia averii rămase, pentru a se bucura de uzufructul ei, până la majoratul copiilor. La Muzeul „*Unirii*” din Iași se află înregistrat, o copie legalizată, care i s-a dat în mână principesei. Tot la acest muzeu, se află inventariate, două copii, din 22 decembrie 1873, prin care membrii consiliului de familie ai minorilor lui Cuza, sunt citați de Tribunalul Suceava, să se întrunească, la Ruginoasa, pentru a delibera cererea Elenei Cuza, de a fi autorizată să vândă imobilele inutile de la Viena, Florența, pentru a putea cumpăra obiecte producătoare de venit. Pe acest proces verbal, este menționat: „*Făcut la Ruginoasa*”, la fel cum este menționat.

În testamentul lui Alexandru Ioan Cuza, toată averea lui era lăsată fiilor, ca singuri moștenitori, Elenei Cuza, lăsându-i „*usufructul unei a treia părți*”⁵⁸.

În 1866, prințul Dimitrie, se hotărî să plece la Paris, făcându-și întâi testamentul în favoarea fratelui său, cu mențiunea să dea o rentă privată de 15 mii de franci „*prea iubitei mele mame, principesa Elena*”⁵⁹. Dimitrie Cuza, era atras la Paris și de o legătură

⁵⁴ DJAN Iași, Colecția *Documente*, pachet 497/361.

⁵⁵ Virginia Isac, *op. cit.*, p. 86; 87.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 87.

⁵⁷ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 454.

⁵⁸ I. G. Valentineanu, *op. cit.*, p. 134.

⁵⁹ Lucia Borș, *op. cit.*, p. 207.

sentimentală, despre care principesa considera că nu trebuie să se transforme într-un plan de căsătorie. Întors, în cele din urmă, la Ruginoasa, fără voia lui, continuă să se împotrivescă sfaturilor medicale și povețelor mamei. El se va stinge din viață printr-un act de suicid iar fratele său, Alexandru departe de țară, la fel ca și tatăl său, se stinge din viață fiind răpus de aceeași boală nemiloasă a familiei.

Familia Moruzzi

Din anul 1890 și până în anul 1900, proprietatea Palatului și moșia Ruginoasa revin prințesei Maria Moruzzi (soția prințului Alexandru).

Elena Cuza se hotărăște să părăsească pentru totdeauna locul iubit, lăsând în urmă palatul mobilat, după gustul său, minunata grădină, mormintele dragi, liniștea mult dorită o viață întreagă, toate amintirile legate de un trai al său pe care numai ea îl cunoștea și îl iubea.

Plecă spre Iași, la d-rul Russ de la spitalul de copii *Caritatea*, unde se înscrie ca membră fondatoare, donând suma de 5 000 lei, solicitând să fie primită ca infirmieră, pentru a îngriji copiii mici, în amintirea fiilor ei. Cum moștenitorii testamentari ai tânărului răposat, principele Cuza, nu respectau drepturile ce i se cuveneau doamnei domnitorului Cuza și dreptul lui Dimitrie Cuza, Elena Cuza este nevoită să intenteze un proces, pe care îl câștigă, în urma căruia donează spitalului *Caritatea*, din Iași, suma de 3 000 lei⁶⁰.

Multe persoane ajunseseră pensionarii Elenei Cuza, din venitul de aproape 120 000 lei pe care îl avea anual, păstra o parte pentru ajutoare și pentru întreținerea sa, restul îi împărțea pentru copiii cu merite deosebite din Piatra Neamț. Pentru spitalul din oraș trimite suma de 10 000 lei pentru cumpărarea instrumentelor de sterilizare; donează, printre primii donatori, suma de 10 000 lei, pentru construirea unei băi populare în Piatra Neamț, la sugestia medicului său, P. Flor; spitalului *Caritatea*, din Iași, îi trimitea regulat suma de 25 000 lei și dorea să ajute pentru înființarea unei maternități, în Galați, care să poarte numele domnitorului Cuza⁶¹.

Maria Cuza (Moruzzi) a devenit stăpâna palatului. Peste câțiva ani, ea l-a cunoscut pe Ionel I. C. Brătianu, viitorul lider al liberalilor, pe atunci inginer stagiar de căi ferate.

Au avut o căsătorie scurtă, de conveniență. Din relația lor s-a născut istoricul Gheorghe Brătianu (1898). La 21 ianuarie/3 februarie 11898, la Ruginoasa, județul Baia, se naște Gheorghe I. Brătianu, nepot lui Ion C. Brătianu marcant revoluționar pașoptist, partizanul cuceririi Independenței, întemeitor al P.N.L. Petrece anii copilăriei, alături de mama sa, în castelul de la Ruginoasa și la Iași, în „*Casa Pogor*” (celebru lăcaș de cultură românească), proprietate a Mariei Moruzzi – Cuza. Se cunoaște cu savantul Nicolae Iorga, care îl va convinge pe Ionel Brătianu de marile însușiri intelectuale ale fiului său.

Prin această a doua căsătorie, chiar dacă scurtă și formală (o zi), necesară recunoașterii copilului, Maria Moruzzi pierde dreptul legal de moștenire de la Ruginoasa. Astfel, proprietatea de la Ruginoasa a fost cedată Spitalului *Caritatea* din

⁶⁰ *Ibidem*, pp. 215-220.

⁶¹ *Ibidem*, p. 225.

Iași. Aceasta a fost clauza înscrisă în testamentul fostului ei soț, Alexandru Al. Cuza, care respecta astfel dorința tatălui său, fostul domnitor⁶². Retrasă la Piatra-Neamț, Elena Cuza se stinge din viață la 2 aprilie 1909.

În timpul Primului Război Mondial, în palat a funcționat un spital militar (1916-1918). După încheierea păcii, odată cu exproprierea moșiei, Spitalul Caritatea nu mai avea resurse pentru a întreține cele 40 de paturi destinate copiilor. Astfel, din 1936 palatul a fost cedat temporar Regiei CFR, care a amenajat la Ruginoasa un spital TBC. Palatul, biserica au fost avariate în timpul bombardamentelor din 1944.

Distrugerile din timpul celui de-al Doilea Război Mondial (1944) a afectat grav ansamblul arhitectonic de la Ruginoasa. După două decenii de paragină, Palatul a cunoscut o restaurare (1969 - 1979), fiind deschis publicului Muzeul Memorial „Alexandru Ioan Cuza” în anul 1982.

În urma unui proiect de reabilitare, printr-un program de restaurare, finanțat de Guvernul României, începând cu luna octombrie 2008, palatul s-a aflat, pentru o perioadă de aproximativ treizeci de luni, într-un proces de consolidare-restaurare, reamenajare până în 2013.

Noua amenajare muzeală va încânta ochiul vizitatorului și va aduce totodată elemente de nouate, prin înlocuirea *documentarului Cuza* cu un *memorial Cuza* la parter, iar etajul palatului este și el reamenajat conform documentele existente.

Ruginoasa vine să întregească patrimoniul muzeistic românesc cu o mărturie elocventă ce merită a fi pusă în valoare. Autenticitatea istorică a locului este principalul beneficiar, amenajarea interioară a palatului adaugă valențe noi cunoașterii epocii și vieții lui Alexandru Ioan Cuza. Ruginoasa trebuie să devină în conștiința generațiilor noastre și a celor viitoare sinonim cu domnitorul Alexandru Ioan Cuza.

Documentele privind interioarele monumentelor noastre de cultură sunt în general, rare sau de o fidelitate discutabilă. La Palatul de la Ruginoasa, împrejurări deosebite, ne-au lăsat mai mult zidurile ruinate, ale monumentului civil, păstrat în arhitectura noastră.

Un document deasoperit ne oferă tocmai pentru acest moment posibilități neașteptate de reconstituire exactă a interiorului în condiții ideale, mergând până la cel mai mărunț detaliu. Dincolo de interesul istoric sau muzeistic, toți cei preocupați de cunoașterea cadrului material în care s-a mișcat o parte din societatea noastră în primii ani după Unire și în general în a doua jumătate a secolului trecut, gustul sau predilecțiile ei în domeniul artei decorative, pot găsi în documentul amintit, mai mult decât simple sugestii⁶³.

Documentul este un deviz (în limba franceză) din 1863, privind executarea unei comenzi de mobilă pentru castelul Ruginoasa, deviz întocmit de firma *P. Mazaroș Ribailier, Sculpteur – Dessinateur. Ameublements artistiques*, din Paris, Boulevard des Filles du Calvaire 20 (Fabrique et magasins, 4 et 6, Rue Ternaux – Popincourt). Devizul este intitulat *Commande de son Altesse, la Princesse alexandre Couza, Pour etre expedice a sa Residence de Roujinossa pres Tzutzora sur le Pruth, par Galatz*. Este

⁶² Maria Huminic Teclean, *Opinii. Palatul domnesc de la Ruginoasa. Propuneri privind organizarea muzeistică*, în „Revista muzeelor”, anul X, nr. 4, București, 1973, p. 8.

⁶³ Virgil Căndea, *Un interior din vremea Unirii Principatelor*, în „Studii și cercetări de Istoria Artei”, nr. 1, București, 1963, p. 222.

format din 12 file mari, cuprinzând descrierea amănunțită a fiecărei piese din mobilierul comandat, însoțită de schițe pe calc și de eșantioane din stofă pentru draperiile unora dintre încăperi.

Din cuprinsul documentului, coroborat cu alte documente (corespondența dintre Baligot de Bezne, secretarul particular al lui Cuza, și Ioan Alecsandri, păstrată tot în Biblioteca Academiei Române), reiese că spre sfârșitul anului 1863 (devizul e datat 19 noiembrie al aceluși an), Elena Cuza, soția domnitorului, a comandat firmei sus amintite din Paris o importantă garnitură din mobilă de lemn de stejar și nuc.

Conform aceluiași deviz, era cuprinsă și descrierea mobilei din anticamere, toalete, iar într-un extras în valoare de 9 562, 65 franci, se adaugă alte câteva piese mai simple, din fier, model englezesc (pat, scaune pliante, fotolii, precum și materialul pentru draperiile camerelor respective, posibil și camera de culcare a domnului). Adaosuri în creion pe ultima filă a devizului, menționează dimensiunile a două biblioteci ale Elenei Cuza.

Textul devizului furnizează amănunte complete asupra mobilierului comandat la Paris. Posibil ca documentul să fi fost instalat în palat în iarna 1864-1865, când Elena Cuza, izolată de curte, datorită cunoscutei adversități ce le-a avut de întâmpinat în această perioadă, eliberată momentan de grijile protocolului, se consacră lucrărilor de renovare și amenajare a reședinței, care a fost inaugurată în primăvara următoare, cu prilejul scurtei vacanțe pe care domnitorul o petrecu acolo împreună cu: Zizin Cantacuzino, colonelul Pisoschi, Baligot de Beyne⁶⁴.

Circuitul expozițional este alcătuit pe două nivele. Astfel, la parter, se pot vizita câteva *camere de oaspeți, sufrageria și cămara bufet*. În *sufragerie* poate fi admirat mobilierul original, comandă făcută de Doamna Elena la Paris în 1863.

La etaj sunt reconstituite *biblioteca familiei*, pe rafturile căreia se regăsesc cărți aduse de la Paris.

Ca un element de noutate, în bibliotecă vizitatorul va fi întâmpinat de *proiecția holografică* a domnitorului A. I. Cuza, care rostește discursuri reprezentative ținute de-a lungul domniei sale, *cabinetul de lucru* în care Domnitorul obișnuia să se retragă, atunci când venea la Ruginoasa, *dormitorul Domnitorului Al. I. Cuza*, spațiul său de odihnă în care a deplăns moartea mamei sale, Sultana Cozadini (fiind înmormântată în biserica Domnească), *marele salon* destinat „sociabilităților” amenajat conform uzanțelor epocii, *salonul Doamnei și Dormitorul Doamnei Elena Cuza*, camere ce ofereau Doamnei Elena Cuza liniștea și tihna mult dorită, *camera copiilor Alexandru și Dimitrie și camera servitorilor*, destinată personalului auxiliar.

*

Din dorința de a transforma spațiul muzeal într-un spațiu accesibil tuturor categoriilor de public s-au introdus noi funcțiuni și elemente interactive- info-touch-ul, plasme multi-touch, proiecții video, aceste noi funcțiuni își propun să suplimenteze informația vizuală.

⁶⁴ Lucia Borș, *op. cit.*, p. 152.

Urmând un amplu și minuțios proces de redefinire tematică a expoziției permanente și reamenajare a spațiului expozițional, Muzeul Memorial Alexandru Ioan Cuza de la Ruginoasa revine în circuitul muzeal național, mai viu ca niciodată.

Fig.1 - Palatul de la Ruginoasa în anul 1892

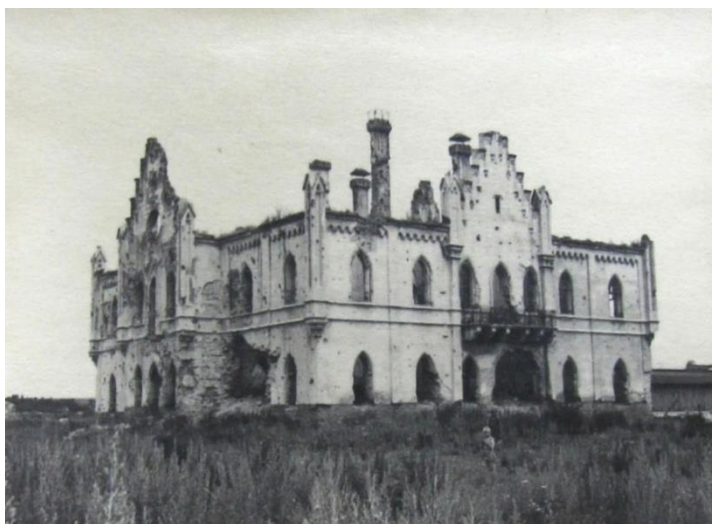

Fig. 2 - Palatul de la Ruginoasa în anul 1951

Fig. 3 - Prințul Alexandru Cuza

Fig. 4 - Prințul Dimitrie Cuza

Fig. 5 - Alexandru Ioan Cuza

Fig. 6 - Elena Cuza

Fig. 7 - Palatul de la Ruginoasa în anul 1990

Fig. 8 - Palatul de la Ruginoasa, după procesul de restaurare din anul 2013

SCURTĂ NOTĂ DESPRE O MONEDĂ IMPERIALĂ ROMANĂ

Sorin LANGU*
Cristian ONEL**

Brief note about a roman imperial coin**Abstract**

*The article presents a Roman coin unearthed in Vaslui County. The coin has the obverse with the face of the emperor, and the reverse with Victory walking left. The currency is of type, most likely, *Secvritas Reipublicae*, minted from Valentinian I, to Valentinian II, the mint being Siscia, because the reverse appears only in the currencies issued by this currency.*

Cuvinte-cheie: *monedă imperială romană, Secvritas Reipublicae, monedă izolată, județul Vaslui, dinastia valentiniană.*

Keywords: *imperial Roman coins, Secvritas Reipublicae, isolated coin, Vaslui county, Valentinian dynasty.*

Publicarea monedelor izolate nu a constituit, întodeauna, o prioritate a numismaticii, tezaurele fiind mult mai ofertante pentru cercetători. Cu toate acestea, sunt foarte multe cazuri când monedele izolate au oferit multe informații importante și au contribuit la cunoașterea istoriei dintr-un anumit spațiu și dintr-o anumită perioadă de timp. Acestui demers se subsumează și prezenta notă prin care este introdusă în circuitul științific o monedă imperială romană, descoperită în arealul Județului Vaslui¹. Moneda face parte dintr-o colecție particulară, iar locul descoperirii este necunoscut. Din nefericire moneda nu a fost vizualizată de noi, doar câteva fotografii nu prea reușite ne-au parvenit. Evident, lipsesc datele metrologice.

Fig. 1. Moneda, avers și revers.

* Prof. dr., Colegiul Național „Vasile Alecsandri” Galați.

** Prof. dr., Școala Gimnazială „Veniamin Costachi” Roșiești, comuna Roșiești, județul Vaslui.

¹ Moneda face parte dintr-o colecție particulară.

Pe avers este chipul împăratului, iar pe revers „Victoria în mișcare”². Moneda este, cel mai probabil, de tip *Secvritas Reipublicae*, batută de la Valentinian I, până la Valentinian II³, monetăria fiind Siscia. Acest tip de revers apare doar pe monedele emise de această monetărie.

Valentinian I (364 - 375) este considerat ultimul mare împărat roman. Se naște la Cibalae, în Sudul Pannoniei, actualul oraș Vinkovici din Croația. El ajunge la putere în 364, și imediat încredințează partea estică a imperiului fratelui său, Valens, el rămânând cu partea de vest. Aici conduce o serie de campanii: îi înfrânge pe alamani în 367, generalul său, Theodosius, viitorul împărat, distruge o revoltă în Nordul Africii, apoi respinge un asalt al anglo-saxonilor asupra Britaniei, un altul al quazilor și sarmaților în Iliria, conduce ultimele campanii dincolo de Rin și Dunăre. Moare în plină campanie în Iliria. Imperiul este împărțit acum între Grațian, partea de vest, și Valens, partea de est. Șase zile după întronare, legiunile din Pannonia îl proclamă împărat pe fratele vitreg al lui Grațian, Valentinian II, care avea 4 ani. Grațian (născut la Sirmium, Pannonia), prudent cedează Pannonia, păstrând doar regiunile galice. Aici va continua o perioadă politica tatălui său, dar după înfrângerea lui Valens la Adrianopole (378) și înscăunarea lui Theodosius în est se va dedica vânătorii, lăsând treburile statului în mâinile generalilor. Aceștia vor profita, vor prelua puterea și-l vor asasina în 383. Teoretic, partea de vest a Imperiului Roman este condusă de tânărul Valentinian II, dar puterea aparține în fapt generalilor. Valentinian se va plânge lui Theodosius, dar în final, în 392, va fi găsit spânzurat, fiind cel mai probabil ucis de sau din ordinul lui Arbogast, generalul franc.

Activitatea monetară a celor 4 împărați este foarte bogată, ei emițând monede de aur, argint și metal comun în mai multe monetării: Alexandria, Antiohia, Constantinopol, Cyzikus, Lugdunum, Siscia, Thessalonik etc.

Monedele care au pe revers pe zeița Victoria reprezintă o prezență comună a numismaticii romane. Încă din perioada războaielor punice zeița figurează pe monede în atitudini diverse⁴. Legenda *SECVRITAS REIPUBLICAE* este una din legendele de bază ale numismaticii romane, alături de *PIETAS*, *FELICITAS*, *SALUS*, *GLORIA*, *GAUDIUM* și *PAX*⁵. Semnificația este de siguranță a statului, protecție a cetățenilor de către împărat, dar subliniază și rolul imperiului în a securiza harta lumii⁶. Imperiul este un producător de siguranță, de securitate colectivă, iar siguranța se află doar în interiorul granițelor. Monedele de tip *Secvritas*, din bronz, sunt emise masiv în timpul domniei lui Valentinian I⁷, dar mai puțin după moartea acestuia.

² Înaintăm, și pe această cale, mulțumirile noastre domnului Lucian Munteanu de la Institutul de Arheologie din Iași, care a determinat moneda.

³ *Roman Imperial Coinage*, London, 1951, IX, p. 137 (în continuare *RIC*).

⁴ Christopher Doyle, *Declaring Victory, Concealing Defeat? Continuity and Change in Imperial Coinage of the Roman West, c.383 - c.408*, în Geoffrey Greatrex and Hugh Elton (eds), *Shifting Genres in Late Antiquity*, published by Ashgate Publishing, 2015, p. 159.

⁵ Rudolph H. Storch, *The Coinage From Commodus To Constantine: Some Types That Mirror The Transition From Principate To Absolute Monarchy*, *Schweizer Münzblätter*, 23 - 27 (1973 - 1977), pp. 95 - 96.

⁶ *Ibidem*, p. 98, 100.

⁷ *RIC* IX, p. XVIII.

Fig. 2. Follis Valentinian I,
http://www.wildwinds.com/coins/ric/valentinian_I/_siscia_RIC_007a_iib.jpg

Fig. 3. Follis Gratian,
http://www.wildwinds.com/coins/ric/gratian/_siscia_RIC_015cXI.jpg

Fig. 4. Follis Valentinian II,
https://www.vcoins.com/en/stores/coins_to_medals/37/product/valentinian_ii_a_e3__secvritas_reipvblicae__siscia/83299/Default.aspx

Monedele romane imperiale reprezintă o constantă la est de Carpați, fortificațiile romane nefiind o barieră în calea schimburilor comerciale⁸. Evident, proveniența acestor monede nu se rezumă doar la schimburile comerciale, pentru că nu putem ignora incursiunile militare, subsidiile plătite de către un imperiu aflat în mari dificultăți sau rolul lor în ceremoniile funerare⁹. Județul Vaslui nu lipsește din repertoriile de specialitate, pe teritoriul său descoperindu-se mai multe monede izolate: Huși, Murgeni, Tanacu, Tăcuta, Vaslui, Valea Mare, Vulturești, Zăpodeni¹⁰. Astfel moneda izolată prezentată de noi aduce un plus de informații privitoare la circulația monetară de la est de Carpați.

⁸ Larisa Ciobanu, *Moneda romană în interfluviul Prut-Nistru*, în „Conspecte numismatice”, I, București, 2011, pp. 10 - 13.

⁹ Neculai Bolohan, *Coutumes funéraires des carpes entre le monde romanisé et les voisins de l'empire romain*, în „SAA”, 7, București, 2000 - 2001, pp. 307 - 316.

¹⁰ Lucian Munteanu, Cristian Onel, *Descoperiri monetare din Moldova. IV*, în „Arheologia Moldovei”, XXXV, Iași, 2012, pp. 181 - 189. Pentru cadrul general vezi și Virgil Mihăilescu-Birliba, *La monnaie romaine chez les daces orientaux*, București, 1980, pp. 207 - 217.

**O MATRICE SIGILARĂ A ARESTULUI DE PREVENȚIE ȘI
CORECȚIUNE AL DISTRICTULUI RÂMNICU SĂRAT
DIN PERIOADA PRINCIPATELOR UNITE**

Marius NECULAE*

**A sealable matrix of the Prevention and Correction Arrest of
District Râmnicu Sărat from the period of the United Principalities**

Abstract

This paper aims to present a circular seal matrix from the collection of the National Archives of Romania, being the first matrix in use of the Arrest of Prevention and Correction of the Ramnicu Sarat County.

The matrix (copper, 39 mm, incision) has, as central design of the die, a crowned shield, party per pale, in the dextra division being the Wallachian eagle with the head contourné, with a cross in its beak, on Azure and Or. At senestra it is represented the head of the Moldavian auroch, with a star between horns, on Gules and Azure. In exerga, the circular legend, written in Romanian with Latin alphabet: ✿ ARESTUL DE PREVENȚIE ȘI CORECȚIUNE ✿ DISTRICTUL/ RÎMN. SÂRAT.

The arrest of the Ramnicu Sarat County has been operating here since 1862, with the relocation of the residence of the County from Focsanii Munteni to Ramnicu Sarat, in a rented house, which did not comply with the regulations and conditions required for hygiene. Between 1898-1900 a new building for the prison has been built, the inmates being moved in it on the spring of 1900. During the 20th Century, here were imprisoned insurgent peasants of 1907, legionnaires and communist leaders (1938-1944), to become, between 1947 and 1963, one of the most brutal isolation prisons of the communist regime in Romania.

The coat of arms with the Wallachian eagle and the head of the Moldavian auroch has been used, in different variants, between 1859 and 1866, being known the fact that during the period following the unification of the Moldavia with Wallachia, there were a large number of types and variants of the armorial representations, due to the lack of accuracy from the heraldic point of view, as well as the competition between the Moldavian and Wallachian symbols.

This seal matrix is important as first authentic source regarding the Ramnicu Sarat penitentiary, in the present, the original seal matrices used in the Romanian prisons in the 19th Century being quite rare.

Cuvinte cheie: *matrice sigilară, Râmnicu Sărat, Principatele Unite, penitenciar, stemă, fost județ.*

* Director, Muzeul Municipal „Octavian Moșescu” Râmnicu Sărat.

Keywords: *seal matrix, Ramnicu Sarat, United Principalities, penitentiary, coat of arms, former county.*

Matricele sigilare și amprentele lor au o deosebită importanță ca izvoare istorice, mai cu seamă în lipsa sau starea incompletă a altor surse cu privire la o zonă/ entitate, într-un timp dat. Ele pot demonstra uzanțele practice privind folosirea unor simboluri naționale și locale, precum și evoluția unor organizații, inclusiv denumirea, atribuțiile și subordonarea acestora.

În România, cea mai mare colecție de matrice sigilare este la Arhivele Naționale Istorice Centrale, peste 12.000 de piese¹, unde există și un număr mare de amprente sigilare², asemenea izvoare istorice putând fi întâlnite, într-un număr mai modest, firește, la Serviciile Județene ale Arhivelor Naționale, la Academia Română, în muzee, dar și în colecții private.

Raritatea surselor sfragistice care fac referire la închisori, mai ales pentru secolul al XIX-lea, faptul că această piesă reprezintă un prim izvor autentic cu privire la penitenciarul de la Râmnicu Sărat, precum și starea de conservare, stadiul de uzură și aspectul matricei, în sine, au fost factori care au dus la prezentarea acestui tipar sigilar.

Matrice sigilară³ rotundă (39 mm), din alamă, gravată în incizie. În câmp, un scut francez modern, despicat, timbrat cu o coroană închisă, terminată cu glob crucifer. Pe scut, în cartierul din dextra este acvila cruciată, cu capul conturnat, aripile deschise și zborul în jos, cartierul fiind tăiat pe albastru (sus) și aur (jos)⁴, iar cartierul din senestra este încărcat cu capul de bour, redat din față, cu o stea cu cinci raze⁵ între coarne, pe roșu (sus) și albastru (jos)⁶. În exergă, legenda circulară: ❀ ARESTUL DE PREVENȚIE ȘI CORECȚIUNE ❀ DISTRICTUL / RÎMN. SÂRAT.

În cercetarea acestei matrice se ridică două probleme. Neavând inscripționat milesimul, prima problemă este reprezentată de încadrarea temporară a emiterii și utilizării ei, în perioada 1862 - 1866, care poate fi rezolvată prin analiza elementelor heraldice, iar a doua este legată de localizarea în teritoriu a sediului arestului, cunoscându-se faptul că acesta trebuia să fi fost pe lângă reședința prefecturii (țineau, împreună, de Ministerul de Interne, arestul fiind în subordinea prefecturii), iar reședința

¹ ANIC, colecția „Matrice sigilare”, inv. 2360 - 2362.

² *Ibidem*, fondul *Comisia Consultativă Heraldică*, inv. 1066 și colecția *Peceti I*, inv. 75.

³ *Ibidem*, colecția „Matrice sigilare”, inv. 2361, nr. 11057.

⁴ Albastrul este indicat prin linii paralele orizontale, iar aurul prin puncte plasate la egală distanță între ele, cf. Dan Cernovodeanu, *Știință și artă heraldică în România*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 14; Maria Dogaru, *Din heraldica României*, Ed. JIF, București, 1994, fig. 31.

⁵ În timpul domniei lui Al. I. Cuza se întâlnesc, chiar pe sigilii, ambele reprezentări ale stelei, cu cinci (cum era reprezentată în vechime) și șase raze, din care una ar trebui îndreptată în sus (în cazul piesei prezentate nu avem nicio rază îndreptată perfect în sus, sau în jos), cf. P. V. Năsturel, *Steagul, stema română, însemnele domnești, trofee. Cercetare critică pe terenul istoriei (cu numeroase figuri în culori)*, Stabilimentul de Arte Grafice „Universala”, București, 1903, p. 89.

⁶ Dan Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 14; Maria Dogaru, *op. cit.*, smălțul roșu fiind indicat prin linii paralele verticale.

județului a fost, până în martie 1862, la Focșanii Munteni, de unde a fost mutată la Râmnicu Sărat⁷.

Reprezentarea elementelor din câmpul acestei matrice se înscrie în tiparele utilizate în perioada de după unificarea instituțiilor celor două principate (24 ianuarie/ 5 februarie 1862). Este cunoscut faptul că, în perioada ce a urmat Unirii Principatelor, exista un număr mare de tipuri și variante ale reprezentărilor armoriale, din cauza lipsei de precizie din punct de vedere heraldic, precum și a concurenței între armele moldovene și muntene⁸.

Astfel, din punct de vedere heraldic, în perioada 1859 - 1866, s-au folosit mult mai multe tipuri de reprezentări, care apar pe tipare sigilare, sigilii personale, ordine și medalii, probe monetare și contramărci, steaguri și semne de serviciu ale ofițerilor. Din multitudinea de tipuri și variante, se pot enumera, cronologic: stema (capul de bour, respectiv acvila), neincluse în scut; cele două simboluri alăturate într-un singur scut, nedespicate; simbolurile celor două principate, în scuturi separate, acolate, timbrate cu o singură coroană; acvila valahă, purtând, pe piept, într-un scut, simbolul Moldovei; cele două simboluri, incluse într-un scut despicate, în cartiere diferite, de regulă, în primii ani, capul de bour fiind încărcat la dextra, iar după 1862, aflându-se acolo acvila; scut scartelat, cu ecuson central, cuprinzând în cele patru cartiere acvila și capul de bour, reprezentate de câte două ori, din 1864⁹.

În această perioadă se întâlnesc, referitor la sigiliile oficiale folosite în principate, două tipologii. Din 1859 până în primăvara lui 1862 era, în câmp, stema principatului (capul de zimbri/bour, pentru Moldova și acvila cruciată, pentru Muntenia), în exergă, deasupra efigiei: „PRINCIPATELE UNITE”, dedesubtul stemei fiind denumirea autorității care folosea matricea¹⁰. După unificarea instituțiilor din cele două principate, la 17 martie 1862, Consiliul de Miniștri, considerând că sigiliile vechi sunt într-o stare neconformă, hotărăște ca sigiliile tuturor autorităților administrative și judecătorești, de dincolo și dincoace de Milcov, să aibă în câmp acvila Munteniei cu crucea în gură și

⁷ A.N.I.C., fond *Ministerul de Interne. Diviziunea Administrativă* (1859 - 1867), inv. 2601, dos. 259/1862, ff. 4 - 12, 27 - 28, 39.

⁸ Dan Cernovodeanu, *op. cit.*, pp. 157 - 158.

⁹ *Ibidem*, pp. 140 - 151; idem, *Evoluția armeriilor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre* (sec. XIII - XX), Ed. Istros, Brăila, 2005, pp. 372 - 386; P. V. Năsturel, *op. cit.*, pp. 69 - 90; Maria Dogaru, *op. cit.*, pp. 59 - 61; Anca Vasilescu, *Despre sigiliul personal al domnitorului Alexandru Ioan Cuza*, în „Cercetări Numismatice”, I, București, 1978, pp. 109 - 112; Maria Cojocărescu, *O monedă austriacă din anul 1825 contramarcată cu stema Moldovei și a Țării Românești*, în „Cercetări Numismatice”, III, București, 1980, pp. 121 - 125; Cătălina Opaschi, *Trei sigilii care amintesc de Unirea Principatelor aflate în patrimoniul Muzeului Național de Istorie*, în „Cercetări Numismatice”, IV, București, 1982, pp. 183 - 189; Constantin Moisil, *Stema României*, în „Boabe de grâu”, An II, 1931. nr. 2, pp. 65 - 85. În aceste lucrări întâlnim evoluția și descrierea majorității acestor tipologii și variante. Pentru simbolurile de pe probele monetare: Idem, *Cu privire la banii lui Cuza-Vodă*, în „Buletinul Societății Numismatice Române”, An XVIII, nr. 48, pp. 98 - 100; Gheorghe Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin Oprescu, *Monede și bancnote românești*, Ed. Sport-Turism, București, 1977, p. 300 și Cristian Ciornei, *Replici după monede cu caracter istoric emise de Banca Națională a României*, prezentare, 2010, <https://www.bnr.ro>, accesat în data de 20.09.2019.

¹⁰ Anca Vasilescu, *op. cit.*, p. 110.

capul de zimbru cu o stea între coarne, unite într-un singur scut, timbrat cu coroana domnească¹¹.

Prin urmare, matricea respectivă a servit la autentificarea corespondenței și actelor emise de către Arestul județului Râmnicu Sărat, prin sigilare în ceară sau cocă, în perioada 1862 - 1866, după mutarea reședinței județului de la Focșanii Munteni la Râmnicu Sărat, respectiv după unificarea instituțiilor din cele două principate.

În Muntenia, după 1831, existau șase temnițe principale și 14 închisori de județe¹², arestul județului Râmnicu Sărat fiind un stabiliment din cea de-a doua categorie.

În anul 1899, din raportul prefectului¹³, se poate afla că „localul în care se găsește actualmente penitenciarul preventiv de aproape 40 de ani pe lângă că nu este proprietatea județului, dar e o construcțiune veche, ne mai corespunzând câtuși de puțin cerințelor”. Așadar, din acest raport, cât și din cele din perioada anterioară, reiese faptul că arestul județean funcționa, de pe la 1862, într-o casă închiriată, care nu corespundea regulilor de igienă și celor stabilite prin legea penitenciarelor din 1874, deși serviciile penitenciare fuseseră unificate prin decretul nr. 630 din 11/23 august 1862¹⁴, ce a extins și în Muntenia sistemul ce fusese îmbunătățit în Moldova de către Ferdinand Dodun de Perrières.

Prin urmare, în perioada 1898 - 1900, cu ajutorul unui împrumut contractat de Consiliul Județean, a fost ridicată o nouă clădire, ce corespundea reglementărilor, mutarea arestaților în aceasta fiind făcută în primăvara anului 1900¹⁵.

În secolul al XX-lea, închisoarea a trecut prin mai multe transformări de ordin juridic. Astfel, aici au fost întemnițați țărani răsculați din județ din primăvara anului 1907¹⁶, prin legea închisorilor din 1929 trece în subordinea Ministerului Justiției, iar în timpul regimului autoritar al regelui Carol al II-lea, devenind închisoare politică, au fost încarcerați aici lideri legionari, inclusiv Corneliu Zelea Codreanu, pentru ca, în noaptea de 21/22 septembrie 1939, să fie executați în curtea penitenciarului o serie de legionari, ca represii la asasinarea premierului Armand Călinescu¹⁷. În același timp, dar și în vremea regimului antonescian, au fost aduși în această închisoare o serie de lideri comuniști, printre care și Ana Pauker ca, după 1945 acest penitenciar să devină una dintre cele mai crunte închisori de izolare ale regimului concentraționar comunist din România¹⁸. Din 1947 până în 1963, când închisoarea a fost desființată, au fost închiși la

¹¹ *Ibidem*.

¹² Gr. I. Dianu, *Istoria închisorilor din România*, Tipografia Curții Regale „F. Göbl Fii”, București, 1900, pp. 48 - 49.

¹³ Al. P. Tătăranu, *Expunerea situațiunei județului Râmnicu Sărat pe anul 1899*, Tipografia „Gazetei Săteanului”, București, 1899, p. 18.

¹⁴ L. P. Marcu, *Regimul penitenciar*, în „Istoria dreptului românesc”, vol. II/2, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1987, p. 200.

¹⁵ I. M. Alexandrescu, *Expunerea situațiunei județului Râmnicu Sărat pe anul 1900*, Tipografia „Gazetei Săteanului”, București, 1900, p. 20.

¹⁶ 655 bărbați și două femei, cf. C. Iorgulescu, *Expunerea situațiunei județului Râmnicu Sărat pe anul 1907*, Stabilimentul de Arte Grafice „Progresul”, Ploiești, 1908, p. 52.

¹⁷ Marius Neculae, *Șapte monumente și plăci comemorative din Râmnicu Sărat*, în „Analele Buzăului”, VII, Buzău, 2015, pp. 117 - 125.

¹⁸ Vartan Arachelian, *Dialoguri cu Corneliu Coposu*, Ed. Anastasia, București, 1991, pp. 97 - 98.

Râmnicu Sărat o serie de lideri politici ai partidelor istorice, militari și foști membri ai guvernelor ante 1945, printre care Corneliu Coposu, Ion Diaconescu, Ion Mihalache, Ioan Bărbuț, Alexandru Pogoneanu, gen. Constantin Pantazi, gen. Nicolae Stoenescu, contraamiralul Horia Macellariu, ultimii găsimu-și aici sfârșitul. După desființarea închisorii, căderea a fost transformată în depozit de legume-fructe, după anul 1989 intrând în proprietatea Ministerului Culturii. În prezent este în administrarea Institutului pentru Investigarea Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (I.I.C.C.M.E.R.), care a reușit clasarea edificiului ca monument istoric de categoria „A”¹⁹, însă proiectele de restaurare și de transformare în memorial ale clădirii, care este în colaps, stau pe loc²⁰.

Revenind la matricea prezentată, raritatea piesei constă în faptul că, la A.N.I.C. se cunosc doar alte două matrice de închisori din secolul al XIX-lea, una din timpul Principatelor Unite²¹, a temniței din Craiova, iar cealaltă, mai târzie, a arestului din Sulina²².

Stema Principatelor Unite, cu acvila și capul de bour, împărțind un scut despicat, timbrat cu o coroană închisă, este prezentă în câmpul unor matrice din perioada 1862 - 1866²³, asemănătoare cu cea a arestului, emise pentru organizații din fostul județ Râmnicu Sărat.

¹⁹ Până în 2016 monument istoric de categoria „B”, din 2016 clasat la categoria „A”, poziția 754 din „Lista Monumentelor istorice pentru județul Buzău”, cod LMI: BZ-II-a-A-02462, cf. O.M.C. nr. 2593/2016 privind schimbarea categoriei monumentului istoric Fostul Penitenciar, str. Ion Mihalache nr. 53, municipiul Râmnicu Sărat, județul Buzău, schimbarea grupei valorice din B în A și privind clasarea în Lista monumentelor istorice ca monumente de arhitectură, categoria II, grupa valorică A, a Blocului închisoare, Pavilionului corp de gardă, Pavilionului direcțiune și a Zidului incintă, ca subcomponente în cadrul ansamblului Fostul Penitenciar, str. Ion Mihalache nr. 53, municipiul Râmnicu Sărat, județul Buzău, publicat în Monitorul Oficial, I, nr. 849/26.10.2016.

²⁰ <http://www.iicr.ro>, accesat în data de 20.09.2019.

²¹ A.N.I.C., colecția „Matrice sigilare”, nr. 1963, cf. Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *Matrice sigilare cu stema țării individualizând Unirea Principatelor Române*, în „Revista Arhivelor”, LXXXVIII, București, 2011, pp. 65 - 78. Această matrice (36 mm), din alamă, incizie, are în câmp acvila cruciată, încoronată, având capul conturnat, aripile deschise, stând pe două chei, așezate în săritoare și pe care broșează o pereche de cătușe cu lanțuri. În exergă, legenda * PRINCIPATELE UNITE * TEMNIȚA DIN CRAIOVA. Deși nu este datată, datorită prezenței acvilei, în câmp, neinclusă în scut, fără bourul Moldovei, specimenul respectiv se încadrează în tipologia reprezentărilor sferului de veac cuprins între Regulamentele Organice, până după Unire, putându-se considera că această matrice este mai timpurie, din perioada 1859 - 1862. În perioada folosirii respectivei matrice temnița din Craiova era un penitenciar unde erau trimiși cei cu condamnări de până la un an, abia în 1864 fiind înființată o închisoare centrală pe lângă Curtea de Apel din Craiova, care a funcționat într-o casă particulară până la finalizarea construcției unei noi clădiri, în 1897, cf. Gr. I. Dianu, *op. cit.*, pp. 51 - 52, 136 - 137.

²² A.N.I.C., colecția de matrice sigilare, inv. 2362, nr. 12754. Matrice sigilară rotundă (44 mm), din alamă, gravată prin incizie, având în câmp stema României din 1872 și în exergă legenda ARESTUL ORAȘULUI SULINA. Arest preventiv, necesar datorită faptului că în perioada în care a fost folosită respectiva matrice (cca. 1880 - 1900), ca și în zilele noastre, orașul Sulina nu era legat de rețeaua de drumuri din România, accesul făcându-se doar pe calea apei, maritim sau fluvial.

²³ A.N.I.C., colecția „Matrice sigilare”, inv. 2361: nr. 10689 - 10694, nr. 11057, nr. 11064 - 11066. Tot aici este o piesă din aceeași perioadă, a Prefecturii județului Râmnicu Sărat, care are în câmp, scuturi separate, acolate, timbrate cu o singură coroană, încărcate cu acvila cruciată (dextera), respectiv capul de bour (senestra), nr. 10684.

Reprezentări similare, din aceeași perioadă, pe matrice și sigilii, cu emblemele celor două principate, împărțind cartierele unui scut, cu sau fără alte simboluri regionale/locale în câmp, sunt semnalate în literatura de specialitate²⁴, dar și pe matrice sigilare emise pentru instituții din subordinea Ministerului de Interne și a Ministerului de Justiție, din colecția existentă la A.N.I.C.²⁵, reprezentând elemente care pot contribui la cunoașterea unor particularități legate de eforturile de unificare reală a celor două provincii românești, prin simboluri, în perioada 1859 - 1866.

²⁴ Dan Cernovodeanu, *Știință și artă heraldică în România*, pl. LXVIII: 3 - 4; Idem, *Evoluția armeriilor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII - XX)*, pl. XC: 1 - 2, 4. Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric. Album sigilografic*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, pp. 179, 207, 214, 216, 225 - 226; idem, *Sigiliile consiliilor județene (a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, în „Revista muzeelor și monumentelor. Seria Muzeu”, nr. 1/1979, pp. 66 - 68; Emil Dumitrescu, *Sigilii din epoca modernă expuse la Muzeul de istorie al R. S. România*, în „Cercetări Numismatice”, I, 1978, pp. 113 - 129; Maria Duțu, *Sigilii din epoca Unirii*, în „Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a 125 de ani de la proclamarea independenței României, Chișinău, 24 - 26 septembrie 2002”, Ed. Enciclopedică, București, 2003, pp. 245 - 248; Cătălina Opaschi, *op. cit.*; Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *op. cit.*; idem, *Matrice sigilare ale Ministerului de Interne (1848 - 1881)*, Ed. Ministerului Administrației și Internelor, București, 2011, pp. 18 - 19; idem, *Matrice sigilare aparținând Prefecturii județului Argeș (1862 - 1929)*, în „Argesis. Studii și cercetări”, Seria Istorie, tom XXI, 2012, pp. 197 - 206; idem, *Matrice sigilare aparținând Prefecturii județului Buzău*, în „Analele Buzăului”, V, Buzău, 2013, pp. 271 - 280; idem, *Prefectura Poliției Iași. Matrice sigilare (1862 - 1872)*, în „Pentru Patrie”, noiembrie 2013, pp. 34 - 35; idem, *Prefectura Poliției București. Matrice sigilare (1859 - 1866)*, în „Pentru Patrie”, decembrie 2013, pp. 42 - 43; idem, *Matrice sigilare aparținând Poliției orașului Calafat*, în „Oltenia. Studii. Documente. Cercetări”, Seria a IV-a, nr. 1, Ed. Aius, Craiova, 2013, pp. 274 - 280; idem, *Matrice sigilare aparținând subprefecturilor unor plase din județul Olt (1862 - 1872)*, în „Muzeul Oltului”, III, Craiova, 2013, pp. 111 - 122; idem, *Steme din emblemele matricilor sigilare care au aparținut unor unități de poliție (1831 - 1921)*, Ed. Ministerului Administrației și Internelor, București, 2014; idem, *Șase matrice sigilare aparținând prefecturii județului Gorj (1862 - 1926)*, în „Litua. Studii și cercetări”, XVI, Târgu Jiu, 2014, pp. 345 - 369; idem, *Poliția orașului Brăila. Matrice sigilare (1865 - 1872)*, în „Pentru Patrie”, august 2014, p. 42; idem, *Poliția orașului Cahul. Matrice sigilare (1859 - 1872)*, în „Pentru Patrie”, septembrie 2014, p. 44; idem, *Matrice sigilare ale Direcției Generale a Arhivelor Statului (1862 - 1947)*, în „Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat - Crișana”, IX, Arad, 2014, pp. 84 - 102; idem, *Documente cu sigilii ale unor puncte de frontieră (1859 - 1866)*, Ed. Ministerului Administrației și Internelor, București, 2015, pp. 25 - 34; idem, *Matrice sigilare care au aparținut Poliției Târgu Ocna (1859 - 1867)*, în „Acta Bacoviensia”, XI, Ed. Magic Print, Onești, 2016, pp. 103 - 108; Anca Vasilescu, *op. cit.* (nu sunt enumerate lucrările referitoare doar la exemplarele care au în câmp scuturi acolate, timbrate cu o singură coroană).

²⁵ A.N.I.C., colecția „Matrice sigilare”, inv. 2360: nr. 7754 (Tg. Ocna, vezi Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *Matrice sigilare care au aparținut Poliției Târgu Ocna...*), nr. 7913 bis (Bolgrad), nr. 7915 (Botoșani); inv. 2361: nr. 8509 (Craiova), nr. 9036 (Iași), nr. 9651 - 9652 (București), nr. 9692 - 9693 (jud. Ilfov), nr. 10555 - 10556 (Focșani); inv. 2362: nr. 12802 - 12803 (jud. Tutova).

ARHIVELE NATIONALE - A.N.I.C.

MONUMENTUL INDEPENDENȚEI CE A FOST AMPLASAT ÎN PARCUL BIBESCU DIN CRAIOVA

Gheorghe VASILIU*
Albert-Gabriel GRECU**

The Independence monument which was located in Bibescu Park in Craiova

Abstract

In the Bibescu Public Garden from Craiova, known between 1930-1940 as the Romanian Park, today under the name of the "Nicolae Romanescu" Park was inaugurated, on May 21, 1913 the statuary group "Independence Monument", the work of sculptor Dimitrie Pavelescu-Dimo. On the occasion of the unveiling of the monument, the bronze plaque was made "This is the music I like! - May 15, 1877" medal work made by the engraver Awes Mendelfil

Cuvinte cheie: războiul de independență, grup statuar, subscripție publică, donații, bronz.

Keywords: the war of independence, statuary group, public subscription, donations, bronze.

În pofida faptului că medaliile românești au început să fie studiate în mod sistematic încă de la sfârșitul secolului XIX și primii ani ai secolului XX, până în prezent nu există un catalog complet al acestora și care să cuprindă descrierea pieselor, datele tehnice esențiale și ilustrația completă a fiecărui tip și a variantelor sale.

Sporadic, cu ocazia unor evenimente de factură locală sau națională inimoși colecționari de medalii au reunit în diverse studii, albume sau cataloage, propriile colecții de medalii. Ordonate cronologic, pe teme, dedicate unor personalități istorice locale sau naționale, aceste lucrări medalistice constituie o bază interesantă pentru studiile și cercetările din domeniu. Astfel, începând din 1991, dincolo de orice influență politică și ideologică, medalistica ca și domeniu cultural a căpătat un nou avânt prin activitatea publicistică a colecționarilor. Un exemplu în acest sens ar fi activitatea colonelului Ioan Dogaru din Bacău cu o primă lucrare de medalistică, publicată împreună cu soția sa, Maria Dogaru. Intitulată „*Eminescu în documente de metal*” lucrarea a fost editată la Editura pentru Turism, anul 1991, București. Tot colonelului Dogaru i se datorează și lucrarea „*Mihai eminescu în medalistica universală*”, apărută în București 1997¹. Un alt album numismatic dedicat personalității poetului Mihai

* Col. (r), președinte Societatea Numismatică Română, Filiala Bârlad.

** Muzeograf, Muzeului Județean „Ștefan cel Mare” Vaslui.

¹ Dimitrie-Ovidiu Boldur, *Spre neuitare: Ioan Dogaru și colecția sa de medalii*, în „Revista română”, anul XVII, nr. 3 (65), Iași, septembrie 2011, pp. 6 - 7.

Eminescu, îngijit la editura Axa din Botoșani a fost lansat la 15 ianuarie 2000 și intitulat „Eminescu în numismatică” autori fiind Mihai Cornaci și Coriolan Chiricheș.

Cataloagelor dedicate lui Eminescu ori lui Ștefan cel Mare (Ioan Dogaru, *Ștefan cel Mare în medalistica românească*, 1987 sau col. (r) Ioan Dogaru, *Ștefan cel Mare și Sfânt în medalistica românească (1871-2004)*. - 500 de ani de la trecerea lui în veșnicie (1504-2004), Editura Cartea Ortodoxă, Alexandria, 2004) li se adaugă cele dedicate personalităților politice, culturale ori economice ale unor provincii istorice, regiuni istorice sau orașe. În acest segment trebuie încadrat volumul profesorului Andone Cumpătescu din Iași „*Personalități ale Iașului în imagini medalistice*”, apărut la editura Junimea, Iași, 2002. Tot Andone Cumpătescu a fost autorul lucrării „*O istorie a Iașului în imagini medalistice*”, o lucrare mai amplă, care a văzut lumina tiparului la editura Timpul în anul 2005. Nu putem să facem abstracție de albumul-catalog „*Eminescu în arta medaliei (1871-1989)*” al regretatului profesor conferențiar universitar Constantin Mălinaș, apărut la Editura Gea din Botoșani, într-o ediție îngrijită de Elena Condrei, în anul 2009, un volum de referință cu Eminescu „... așezat la rangul de suveran al cetății”².

De dată recentă și singurul catalog cuprinzător al medaliilor românești de la începuturile medalisticii pe meleagurile graiului românesc, apărut în anul 2019, autor fiind colecționarul Constantin Pașilea din Piatra Neamț este catalogul „*Istorie Românească prin Medalii - Milenii de rezistență pentru Marea Reunire*”. A fost editat la Editura Cetatea Doamnei, Piatra Neamț, 2019 într-o grafică de excepție, dar limitat la perioada anilor 1452 - 1947, medaliile emise după anul 1947 nefiind cuprinse în acest volum.

Ignorată de greci în Antichitate, dar socotită atribut al împăraților romani, medalia, așa cum o cunoaștem astăzi, este creația Renașterii italiene; s-a dezvoltat mai cu seamă în mediul german (cel al secolului al XVI-lea), printr-o portretistică elaborată din punct de vedere tehnic, dar inferioară artistic.

Medalia - purtătoarea imaginilor reprezentative ale unei personalități, ale unui eveniment (istoric) sau ale unui loc - a fost folosită în Muntenia și Moldova abia la începutul secolului al XIX-lea. Primele medalii românești s-au bătut în 1811 în Muntenia, respectiv în 1838 în Moldova dar, fenomenul a rămas sporadic până în anii 1839 - 1840³.

Începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea emisiunile medalistice au devenit constante, odată cu medalia dedicată principelui Mihail Sturdza⁴ care poartă, pe avers, în premieră, portretul acestuia, demers considerat ostil de către poarta Otomană și de o certă manifestare a autonomiei românilor față de puterea suverană. Recursul la medalie din perioada domniei lui Alexandru Ioan Cuza, primul domnitor ales al românilor, a constituit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea modalitatea perpetuă

² Ioana Petreuș, *Eminescu în arta medaliei*, în „Familia română” (Revistă trimestrială de cultură și credință românească), Anul XI, nr. 1 (36), Baia Mare, aprilie 2010, p. 5.

³ Carmen Tănăsioiu, *Considerații asupra medalisticii românești moderne (1866-1947)*, în „Cercetări Numismatice”, XIV, București, 2008, p. 499.

⁴ Octavian Ilescu, *O medalie inedită a principelui Moldovei Mihail Sturdza (1839)*, în „Materiale de Istorie și Muzeografie”, vol XII, revista Muzeului de Istorie și Artă al Municipiului București, editura Tipored SRL, București, 1997, pp. 269 - 270.

de popularizare și înrădăcinare în memoria colectivă a realizărilor de ordin politic, social, economic și legislativ ale epocii.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, medalia este tot mai mult concurată de litografie și apoi de fotografie, însă regele Carol I și cercurile largi ale societății românești i-au acordat un rol foarte important. Există dovezi că regii Carol I și Ferdinand înșiși au fost implicați, în mod activ, în procesul de batere a medaliilor și plachetelor, alegând artiștii și proiectele. Iconografia medalistică a regelui Carol I, foarte bogată ca tipologie, a fost determinată și de pasiunea suveranului pentru această artă: de fapt, este tipul de imagine care înfățișează cel mai bine esența programului său, potrivit formulei „medalia este oglinda regilor”⁵.

Emiterea medaliilor cu anumite ocazii festive a reprezentat în cultura monarhică o obligație, prin care suveranul putea transmite un mesaj sub forma unui discurs imagistic și textual, în care bunul gust și înalta educație trebuiau să se contopească⁶.

Emisiunile de medalii și plachete purtând efigia lui Carol I nu sunt repartizate egal pe parcursul îndelungatei sale domnii. Ritmul și volumul acestora se conformează atât marilor evenimente istorice ale vremii, cât și celor din viața sa particulară. Anual sunt lansate medalii pentru concursurile de agricultură, tradiționale la fel ca și premiile școlare. Tipologia lor, neschimbată încă din vremea lui Cuza, include, pe lângă efigia domnească, inscripția și decorul alcătuit din simboluri agricole și horticole⁷.

Emisiunile medalistice din timpul domniei principelui Carol au fost influențate de evenimentele cărora le-au fost dedicate, subscriindu-se prin tematica abordată evenimentului: evenimente școlare, evenimente matrimoniale, concursuri și expoziții agricole sau meșteșugărești, serbări populare, inaugurări de porturi, poduri, șosele, canalizări, etc. În literatura de specialitate, în seria de articole, publicații, cataloage dedicate medalisticii românești în general și a medalisticii regaliste în particular, sunt cunoscute 275 de medalii și plachete cu reprezentarea efigiei sau numele și literatura regelui Carol I⁸.

Anul 1878, anul câștigării independenței - pe câmpul de luptă și prin recunoașterea internațională - deschide seria emisiunilor medalistice menite să activeze spiritul național românesc dar, în același timp, să-l legitimeze pe Carol ca principe al românilor. 1878 se remarcă printr-o activitate medalistică mai intensă deși, problemele legate de tratatele de pace și de comportamentul agresiv al Rusiei erau prioritare.

⁵ Carmen Tănăsioiu, *op. cit.*, p. 500. Primele studii întreprinse pe tema portretelor lui Carol I în medalistica românească relevau următoarele date: N. G. Krupensky identifica 53 de piese diferite în perioada 1866 - 1894, Al. Tzigara-Samurcaș găsisse în întreaga domnie a lui Carol I peste 400 de medalii diferite, iar C. Moisil distingea 22 de portrete metalice ale regelui, studiind succesiunea lor cronologică, luând în considerare gravorii și făcând o analiză artistică. N. G. Krupensky, *Medaliile române sub regele Carol I și alte câteva medalii mai vechi*, București, 1894, p. 3; Al. Tzigara Samurcaș, *Ultima medalie a regelui Carol I*, în „Convorbiri literare”, 1, 1935, pp. 100 -1 03; Const. Moisil, *Portretele monetare ale regelui Carol I*, în „Artă și Tehnică grafică. Buletinul Imprimeriilor Statului”, caietul 9, București, 1939. Spre deosebire de domnia lui Al. I. Cuza, când sunt emise 39 de medalii în șapte ani, în *Efigii regale* sunt menționate 650 de tipuri, din care 175 poartă efigia sau numele și titulatura regelui Carol I.

⁶ Cristiana Tătaru, *Medalia din aur emisă cu ocazia jubileului de 25 de ani de domnie a regelui Carol I*, în „Muzeul Național”, vol. XXVI, București, 2014, p. 85.

⁷ Carmen Tănăsioiu, *op. cit.*, p. 501.

⁸ Cristiana Tătaru, *op. cit.*, p. 86.

Literatura de specialitate menționează pentru acest eveniment major din istoria românilor ca prime emisiuni medalistice și faleristice medalia „Apărătorilor Independenței” (1878), considerată a fi oficială, dar fără efigia domnitorului, precum și medalia „Independența României” (1878), având pe avers efigia lui Carol I și pe revers, acvila cruciată ridicându-se în zbor deasupra a trei coline și având în ghiara dreaptă un lanț rupt, care se continuă la baza dealurilor, terminându-se într-o semilună conturnată. De asemenea, în seria emisiunilor medalistice dedicate războiului de independență trebuie amintite și medalia comemorativă Căderea Plevnei (28 noiembrie 1878), cu efigia domnească, considerată a fi prima medalie populară (medalie de dimensiune mică, 23 mm, cu toartă, de purtat la piept, din alamă având pe avers efigia domnitorului cu inscripția circulară CAROL I DOMNITOR iar pe revers pe cinci rânduri legenda: INDEPENDENȚA/ROMÂNĂ/LUAREA/PLEVNEI/28 NOEMBRIE 1878)⁹, precum și câteva ordine, cruci și medalii de recompensă, printre care: medalia Comitetului pentru ajutorul ostașilor răniți și crucea „Alinare și mângâiere” care conțin monograma doamnei Elisabeta; iar Crucea „Trecerea Dunării” (1877), „Virtutea militară” (de război), medalia „Serviciu credincios” (1878) și Ordinul „Steaua României” sunt militare, unele având efigia lui Carol I, iar pe altele instituția domniei fiind sugerată prin coroană sau monogramă.

Enumerând primele medalii, decorații ori distincții emise pentru aniversarea momentului istoric al Independenței României, nu putem trece cu vederea o plachetă, foarte rară, care mai există doar în câteva colecții private, cunoscută sub denumirea de Placheta Monumentul Independenței din Craiova. Placheta a fost realizată în anul 1912 și difuzată, în 1913, cu ocazia dezvelirii grupului statuar numit Monumentul Independenței. În spatele ridicării și realizării monumentului evocat există o întreagă poveste.

Există din popor o veche legendă care are ca personaj principal pe principele Carol de Hohenzollern - Sigmaringen, viitorul rege Carol I al României. Conform legendei populare, la auzul primelor focuri ale tunurilor românești amplasate pe linia Dunării pentru bombardarea Vidinului, principele Carol ar fi exclamat cu satisfacție: „Asta-i muzica ce-mi place!”. De fapt, se spune ca Principele Carol, care nu cunoștea încă prea bine limba română, ar fi strigat: „Asta-i muzic ce place la eu!”, dar se pare că este doar o legendă răutăcioasă¹⁰.

Astfel că, încă din primii ani ai secolului al XX-lea, spre sfârșitul domniei regelui Carol I de Hohenzollern - Sigmaringen, cetățenii de vază ai Craiovei și veteranii Războiului pentru Independența României au hotărât contractarea unui sculptor care să realizeze un monument dedicat independenței românilor prin care să înfrumusețeze orașul Craiova. Fondurile destinate monumentului urmau a se dobândi prin subscripție publică sau din donații. Pentru îndeplinirea obiectivului a existat și un comitet al doamnelor din Craiova numit chiar „Societatea doamnelor craiovene” care au strâns sume importante de bani și care s-a înființat încă din perioada războiului de

⁹ Constantin Pațilea, *Istorie românească prin medalii - Milenii de rezistență pentru Marea Reunire*, Editura Cetatea Doamnei, Piatra Neamț, 2019, p. 127.

¹⁰ Cătălin Pruteanu, *Asta-i muzica ce-mi place*, articol din Jurnalul.ro - Ediția de colecție, nr. 8 mai 2005; <https://jurnalul.antena3.ro/vechiul-site/old-site/suplimente/editie-de-colectie/asta-i-muzica-ce-mi-place-45534.html>, accesat la 8 mai 2020.

independență, cu scopul declarat al ajutorării soldaților români răniți în timpul luptelor purtate în anul 1877 și îngrijiți în cadrul „Spitalului Maica-Domnului pus sub Patronagiul Eminenței Sale Athanasie Episcopul Noului Severin...”¹¹. Între alte acte de binefacere, pe lângă contribuția la colectarea de fonduri pentru ridicarea monumentului, Comitetul Doamnelor Craiovene s-a ocupat începând din 1908, de susținerea financiară a elevilor de școală primară din cadrul orfelinatului aflat sub patronajul Fundației și Bisericii „Madona Dudu”¹².

Realizarea monumentului a fost încredințată sculptorului Dimitrie Pavelescu-Dimo, personalitate cultural-artistică născută în 1870 în orașul Calafat, la mică distanță de locul în care s-au tras primele salve ale faimoaselor tunuri¹³. Fost bursier al Școlii Naționale de Arte (1894 - 1898), acesta s-a specializat în Italia, la Florența. Ca student, în ultimul an, a primit o comandă pentru executarea unui bust al poetului Grigore Alexandrescu (1810 - 1885) pentru orașul Târgoviște, lucrare inaugurată în 1898. Tot în anul 1898 la Expoziția Societății „Ileana”, a fost remarcat de regele Carol I recompensat cu Medalia clasa a III-a. Printre primele monumente edilitare, de arhitectură urbană amintim: Monumentul Independenței la Pitești și Monumentul sculptorului Ion Georgescu (1856 - 1898) la Brăila realizate între anii 1899 - 1900. Pentru Craiova a lucrat, timp de patru ani, la Monumentul Independenței, destinat a eterniza primul foc de tun tras împotriva turcilor de către armata română la Calafat, în 1877¹⁴. În anul 1908, macheta viitorului monument a fost prezentată de către sculptorul Dimitrie Pavelescu - Dimo familiei regale. Carol I a fost impresionat de viitoarea construcție, făcând și câteva modificări acesteia.

Grupul statuar a fost realizat în Italia, într-o turnătorie din Florența. Sculptorul a lucrat la monument timp de 4 ani, între 1909 - 1912, monumentul turnat din bronz, cu înălțimea de 9,75 de metri, cântărind 12 tone (partea din bronz a monumentului) și așezat pe un soclu de beton de 8,6 m.

Construirea și inaugurarea „Monumentului Independenței” din Craiova a declanșat o puternică solidaritate a societății craiovene și a asociațiilor de veterani ai războiului pentru independența României de la 1877. Președintele comitetului de organizare al Monumentului independenței din Craiova, dedicat eroilor căzuți în Războiul de Independență a fost generalul Petre Gigurtu, originar din Craiova, care în perioada războiului ruso-turc din 1877 - 1878 a făcut parte din Statul Major al Corpului I Armată și a comandat Divizia a III-a și a IV-a. După război și-a dedicat viața întrajutorării veteranilor prin înființarea unei societăți numită Asociația Veteranilor de Război Grade Inferioare „Smârdan”¹⁵.

În anul jubiliar 1906, la împlinirea a 40 de ani de domnie ai regelui Carol I, chiar Parlamentul României a votat în unanimitate acordarea unui credit extraordinar, în sumă

¹¹ C. S. Nicolăescu-Plopșor, *OLTENIA - Documente-Cercetări-Culegeri*, Cartea I, Arhivele Statului - Direcțiunea Regională Craiova, Craiova, 1940, pp. 4 - 5.

¹² <http://www.monumenteoltenia.ro/scoala-centrala-de-fete-azi-muzeul-olteniei-craiova/12 apr. 2020>.

¹³ <http://jurnalul.antena3.ro/vechiul-site/old-site/suplimente/editie-de-colectie/asta-i-muzica-ce-mi-place-45534.html>, accesat la data de 8 mai 2020.

¹⁴ Rusalia Crăciunoiu, *Lucrări de grafică inedite ale lui Dimitrie Pavelescu-Dimo*, în „Țara Bârsei”, Revista Muzeului “Casa Mureșenilor” Brașov, Anul XI-XII (XXII-XXIII), seria nouă, nr. 11 - 12, Editura Mecatrin, Brașov, 2013, pp. 429 - 430.

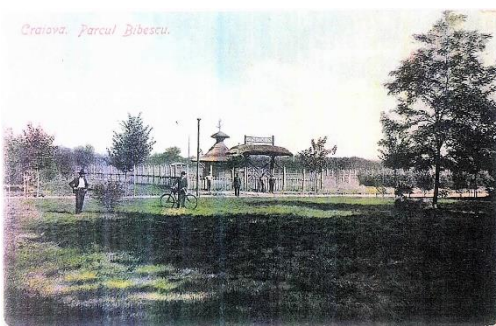
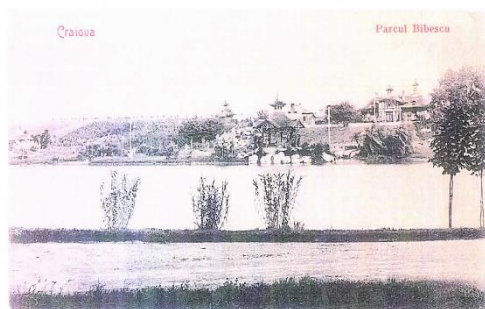
¹⁵ http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Petre_Gigurtu, accesat la data de 12 aprilie 2020.

de 500.000 lei (la valoarea anul 1906), destinat ridicării monumentului Independenței de la Craiova¹⁶.

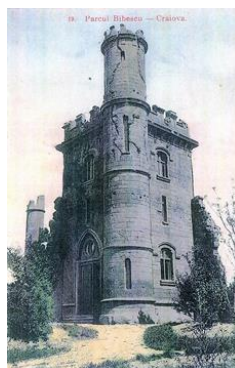
De remarcat și cred că nu știți că în ziua dezvelirii monumentului, de la Vaslui a sosit o delegație de veterani condusă de Constantin Țurcanu, vestitul Peneș Curcanul din poezia „Sergentul” a lui Vasile Alecsandri. Veteranul Constantin Țurcanu împreună cu cei din delegație au depus o coroană de flori în numele societății „Nouă și cu sergentul zece”.

De altfel, chiar fostul șef al Secției de Istorie și Arheologie de la Muzeul Olteniei Craiova, Toma Rădulescu remarcă într-o lucrare a sa despre acea perioadă: „Era o modă atunci, îmbrățișată de regina Elisabeta și de viitoarea regină, Maria - doamnele erau îmbrăcate în costume populare. Cu această ocazie s-au jucat multe dansuri populare.”

Dezvelirea monumentului s-a realizat cu mult fast, la data de 21 mai 1912, cu ocazia sărbătorii religioase, creștin-ortodoxe Sfinții Împărați Constantin și Elena. La manifestarea organizată cu ocazia inaugurării grupului statuar „Asta-i muzica ce-mi place!”, de către oficialitățile locale în frunte cu primarul urbei Nicolae P. Guran, au participat oameni politici craioveni, protipendada Craiovei, mulțimea orașului și firesc sculptorul Dimitrie Pavelescu-Dimo care, alături de viitorul rege Ferdinand I și-au ținut discursurile la locul amplasării monumentului. Locul ales pentru a fi amplasat impunătorul monument al războiului pentru independență a fost scuarul din fața fostului Parc Bibescu, actualul Parc „Nicolae Romanescu” din Craiova.

¹⁶ Dr. Daniel-Ioan Boroș, *Imaginea românilor despre Carol I în perioada 1903-1914*, în „The Proceeding of the „European Integration - Between Tradition and Modernity” Congres, 4”, Editura Universității „Petru Maior”, Țirgu-Mureș, 2005, p. 876.

Vederi de epocă - Parcul Bibescu din Craiova

Grupul statuar realizat de sculptorul Dimitrie Pavelescu-Dimo îl înfățișă pe regele Carol I salutând primele salve de tun. La baza monumentului, tot din bronz, alte statui înfățișau grupuri de soldați în jurul tunurilor, aceștia reprezentând servanții pieselor de artilerie. Pe soclu au fost gravate, în bronz, celebrele cuvinte rostite de regele Carol I la auzul primelor salve ale artileriei românești: „Asta-i muzica ce-mi place!”.

Cu privire la acest monument al Craiovei, ridicat în amintirea eroismului soldaților români participanți la războiul ruso-turc din 1877 - 1878, dr. Toma Rădulescu, muzeograf la Muzeul Olteniei din Craiova mărturisea: „A fost cel mai mare Monument al Independenței ridicat vreodată pe pământ românesc”¹⁷. Spunem „că fost cel mai frumos monument” pentru că așa cum se știe în 1948, după 35 de ani de existență și mărturie istorică, a fost demolat și topit la Uzina Brătășanu, autoritățile Republicii Populare România hotărând distrugerea tuturor monumentelor publice care mai aminteau de existența regimului politic monarhic din România, după abdicarea regelui Mihai I.

Craiovenii au păstrat în Muzeul Olteniei, sub forma unei machete de jumătate de metru, amintirea a ceea ce a fost odinioară Monumentul Independenței. În amintirea existenței acestui monument și pentru eternitate au fost emise medalii având gravate pe avers macheta monumentului. Astfel în 1998, pentru marcarea a 50 de la demolarea grupului statuar, Primăria Municipiului Craiova a emis Medalia „Monumentul Independenței”, realizată din tombac, cu diametrul de 60 mm. Executată la Monetăria Statului, medalia este opera gravorului Cristian Ciornei. Pe revers medalia prezintă, între două cercuri liniare, notația: sus milesimul 1912-1948, iar pe circumferința medaliei, jos, s-au gravat cuvintele atribuite regelui Carol I, „ASTA-I MUZICA CE-MI PLACE!”. În câmpul medaliei s-a gravat grupul statuar avându-l pe soclu pe regele Carol I salutând artileria la declanșarea primelor salve. La baza soclului este reprezentată o baterie de artilerie de câmp, cu servanți și un grup de ofițeri¹⁸.

Momentul dezvelirii grupului statuar Monumentul Independenței din Craiova a fost marcat, conform uzanțelor și tradiției epocii regelui Carol I (1866 - 1914) prin emiterea de medalii și plachete. Se mai păstrează în colecțiile publice și mai ales în cele

¹⁷ <https://jurnalul.antena3.ro/vechiul-site/old-site/suplimente/editie-de-colectie/asta-i-muzica-ce-mi-place-45534.html>, accesat la data de 8 mai 2020.

¹⁸ Onoriu Stoica, Adrian Frunză; *Contribuții la cunoașterea medaliei privitoare la orașul Craiova (1997-2011)*, în „Arhivele Olteniei”, nr. 26, serie nouă, Editura Academie Române, București, 2012, p. 292.

private astfel de capodopere medalistice. Literatura de specialitate consemnează existența unei medalii și a unei plachete care posterizează existența grupului statuar din Craiova.

Medalia Monumentul Războiului de Independența de la Craiova (1912). Medalie cu toartă, emisă în două variante, din bronz și bronz aurit, cu diametrul de 32 de mm, a fost realizată de gravorul Carniol Menachem Fiul, cu prilejul inaugurării monumentului. Avers - într-un medalion central mărginit de un cerc șnuruit, au fost gravate efigiile acolate dextra ale regelui Carol I și reginei Elisabeta. Pe circumferință apare legenda: CAROL I. DOMN ȘI PRIMUL REGE AL ROMÂNIE. ELISAVETA REGINĂ ȘI MAMA RĂNIȚILOR. Reversul are gravat, în câmp Monumentul Independenței din Craiova, încadrat de legenda înscrisă pe circumferință: ÎN AMINTIREA RĂZBIULUI DIN 1877-1878. În exergă, arcuit pe două rânduri s-a gravat: 1912 / CRAIOVA¹⁹. În epocă, medaliile cu toartă erau oferite, de regulă ca premii școlare, iar în cazul de față, medalia a fost oferită contributorilor la ridicarea monumentului, din rândul maselor precum și veteranilor de război.

Evidențierea acestui moment de istorie locală craioveană, parte a istoriei naționale, nu se putea face altfel fără evocarea plachetei emise cu ocazia dezvelirii monumentului din Craiova. În colecția personală, a colecționarului Gheorghe Vasiliu din Bârlad există placheta Monumentul Independenței din Craiova, opera gravorului Awes Mendelfil, cu dimensiunile de 90 x 62 de mm, lucrată din bronz.

Pe avers, într-o ramă închisă, placheta înfățișează monumentul cu regele Carol I pe soclu salutând salvele trase de artileria armatei române la Calafat asupra Vidinului. La baza soclului de pe aversul plachetei s-a gravat, întocmai ca pe monumentul din Craiova, inscripția: „Asta-i muzica ce-mi place!” - 15 mai 1877. La baza soclului apar tunurile aferente momentului istoric și servanții de artileri în acțiune cu ținutele militare din epocă. În stânga jos, pe cinci rânduri apare înscrisă legenda: ACEST MONUMENT S-A / RIDICAT PRIN SUBSCRIȚIE / PUBLICĂ ÎN ANUL 1912 ÎN AMINTIREA / RĂZBOIULUI DIN 1877-78 DE UN COMITET / SUB PREȘEDINȚIA GENERALULUI GIGURTU.

Placheta Monumentul Independenței din Craiova (avers - revers)

¹⁹ Constantin Pașilea, *op. cit.*, p. 300.

Reversul plachetei, mai puțin laborios din punct de vedere artistic, prezintă într-o ramă proeminentă, închisă, străjuită de coroana regală și de o eșarfă cu deviza latină a monarhiei, NIHIL SINE DEO, o carte deschisă. Pe paginile cărții a fost gravat olograf textul: „*Lăudați fie inimoșii craioveni care au vroit să preamărească prin trăinicia bronzului clipa cea mai strălucitoare din întreaga noastră istorie națională.....* / Nicolae Filipescu - Ministru de Răsboi.” În partea de jos a cărții s-au înscris cuvintele: „*Cartea de aur a monumentului.*” Cartea este mărginită de cunoscutele ramuri de măsline, elemente decorative uzitate pe majoritatea plachetelor și medaliilor bătute în epocă. În dreapta jos, apare numele gravorului MENDELFIL, prenumele său fiind înscris pe aversul plachetei: AWES²⁰.

Așa cum societatea din Craiova a făcut subscripție publică pentru ridicarea monumentului, autoritățile socialiste din acea perioadă au cheltuit din banul public suma de 200.000 lei, la valoarea anului 1948, pentru demolarea și topirea grupului statuar. Topirea părții din bronz a monumentului s-a făcut la „Atelierele inginer C. Brătășeanu și Iosef Petry - Asociațiune în participațiune”²¹ din Craiova. La demolarea monumentului au fost folosiți, de către autoritățile locale, muncitori români, soldații ruși refuzând participarea la demolare. Conform tradiției orale soldații ruși au refuzat zicând: „Niet robota!” (Nu muncă!)

Ideale mărturii - medaliile și plachetele însumează o dublă valoare, ele sunt pe de o parte izvoare istorice, pe de altă parte, când răspund unor exigențe artistice sunt adevărate opere de artă cu valoare de document - prin elementele decorative gravate mărturisesc idealurile de frumusețe și simbolistică ale vremurilor în care s-au încrustat.

²⁰ *Ibidem*, p. 301.

²¹ <http://cautare-b.arhivelenationale.ro/cautare-b/detail.aspx?ID=265131> și https://adevarul.ro/locale/targu-jiu/inginerul-care-a-avut-un-rol-esential-in-dezvoltarea-industriei-romanesti-a-fost-ucis-de-comunisti-in-inchisoarea-de-la-pitesti_5ea98dfb5163ec4271408b9d/index.html, site-uri accesate la 16 mai 2020. Întreprinderea inginerului Constantin Brătășeanu a luat ființă în anul 1906. După încheierea primului război mondial, în perioada de refacere a economiei, unitatea s-a intitulat „Atelierele inginer C. Brătășeanu și Iosef Petry - Asociațiune în participațiune”, cu activitate axată pe turnătoria de fontă și bronz. Sediul întreprinderii și al fabricii a fost în strada Ghica Vodă, nr. 3 - 12, acolo unde patronul avea mai multe imobile și terenuri în suprafață de 10.562 m.p. După refacere, în anul 1923, fabrica a angajat numeroși muncitori, numărul acestora crescând de la 19 lucrători la 98. În anul 1922 unitatea avea în structura ei 5 compartimente de muncă: atelierele, fierăria, modelăria, tâmplăria și turnătoria. Anii de vârf ai producției au fost 1938 și 1939, atunci când erau 169 și, respectiv, 158 de salariați. După anul 1940, numărul lucrătorilor de la „Brătășeanu” a scăzut la 106. În anii celui de-al doilea război mondial producția globală a întreprinderii a crescut prin comenzile de fontă cenușie și de cocs metalurgic, utilizat în toate oțelăriile din țară (Malaxa, Reșița, Hunedoara, Vulcan). Despăgubirile de război datorate către Uniunea Sovietică, inflația, lipsurile și aprovizionarea cu materiale au avut drept consecință scăderea producției și a numărului de lucrători. După 19 aprilie 1947, când legea pentru organizarea Ministerului Industriei și Comerțului conferea competențe largite acestuia, politica economică a regimului comunist s-a impus treptat, în direcția trecerii industriei în proprietatea statului, ceea ce s-a și întâmplat prin actul politic al naționalizării principalelor mijloace de producție din 11 iunie 1948. Acest fapt a determinat scăderea productivității întreprinderii și implicit al numărului salariaților. De numele inginerului C. Brătășeanu sunt legate câteva invenții și procedee tehnice prin care s-a revoluționat tehnica cocsului metalurgic pentru obținerea de fonte și oțeluri superioare (cu costuri și materie primă mai reduse cu până la 35% și creșterea capacității de producție de până la 30%), dar și obținerea de carburant special (benzină și motorină cu cifră octanică și cetanică mai mare) din păcură de slabă calitate și producerea de cupru din pirita extrasă din minele de la Altîn - Tepe (Dobrogea).

În luciul plachetelor și medaliilor pe suprafețe reduse au fost conturate prin imagini și cuvinte simboluri, idealuri, năzuințe, împliniri, mesaje politice, sociale și naționale conferindu-se acestor izvoare cea de a treia valență: punte de legătură între generațiile trecute și cele viitoare. Așadar, placheta „Monumentul Independenței din Craiova” este un autentic izvor și document istoric al unor fapte ale trecutului, a operelor creatoare săvârșite de înaintași ai neamului românesc.

**BANCNOTE EMISE DE BANCA NAȚIONALĂ A ROMÂNIEI
ÎN TIMPUL DOMNIEI REGELUI CAROL AL II-LEA****Marian BOLUM*****Banknotes issued by the National Bank of Romania
during the reign of king Carol****Abstract:**

The monetary circulation during the reign of King Carol II was adapted to the economic realities. The old monetary types circulated for a period, but depending on the demand of the market, some nominal values of banknotes are taken over by coins, or new notes with new nominal values are introduced into circulation. The 100 lei banknote, type II, will be replaced by the silver coin of 100 lei, the last date of exchange being 31st of January 1933. Later on, the 100 lei bill was printed between 1940-1942, in the circumstances of the beginning of World War II. The 5,000 lei banknote was placed into circulation on the 1st of March 1932. It was the first banknote printed in the taille-douce system. The 5000 lei banknote was taken out of circulation on the 1st of December 1932, and will be reintroduced for a short time in 1940. For the 1000 lei banknote, type III, issued on the 15th of March 1934, increased security measures were taken. The latest date of exchange will be the 20th of May 1941. On the 12th of July 1934, the General Council decided to issue the 500 lei banknote, type III. The banknote was dated July 31, 1934 and was put into circulation on the 11th of March 1935. On the 15th of December 1936, a new banknote of 500 lei was placed into circulation. Except for the colour, the differences from the previous version are minor: the sovereign was dressed in the uniform of mountain hunters and looked to the right, and the watermark with the effigy of Emperor Trajan was larger than the one presented in the previous version. The emission dated January 30, 1936 has two versions. The second version has a brown oval overprint with two peasant women on the reverse, applied on the white medallion. The withdrawal of the 500 lei banknotes will be done gradually, in the first half of 1941. The new banknotes with the nominal value of 1000 lei will be placed into circulation on the 1st of August 1937. For the version without overprint from 1938 and 1939, the effigy of King Carol II changed from the watermark. On the 28th of October 1937, the General Council approved the printing of the war type banknotes of 1 lei and 2 lei. They were intended to replace the coins with the same nominal values. The banknotes issued during the reign of King Carol II continue the tradition of the previous allegorical representations, following the example of the French school, they have special technical characteristics, but they also reflect the spirit of the era, the effigy of the sovereign being the central element for the new versions.

* Profesor, Școala Gimnazială „Manolache Costache Epureanu” Bârlad.

Cuvinte cheie: sistem monetar, bancă națională, guvernator, bancnote, valoare nominală, legi monetare.

Keywords: monetary system, National Bank, governor, banknotes, nominal value, monetary laws.

În timpul domniei regelui Carol al II-lea (1930 - 1940) circulația monetară a fost adaptată la realitățile economice. O perioadă au circulat vechile tipuri monetare, însă, în funcție de cerințele pieții, unele valori nominale ale bancnotelor erau preluate de monede sau erau introduse în circulație bilete cu valori nominale noi.

100 lei 1931¹ avers
(tip II, ianuarie 1910 - ianuarie 1942)
ianuarie 1942)

100 lei 1931² revers
(tip II, ianuarie 1910 -

Dimensiune: 196 x 113 mm. Filigran: Zeița Roma în medalionul din stânga în profil spre dreapta, împăratul Traian în medalionul din dreapta în profil spre stânga, monograma „BNR” în medalion ornamentat (privită pe avers este inversată), „100 LEI” în cartuș dreptunghiular, cu zerourile drepte, capetele ovale, „LEI” scris cu majuscule³.

Avers: Colorit diferit albastru-violet, brun-lila, desen stilizat. Deasupra, central, un cartuș în care apare numele băncii emitente, *BANCA NAȚIONALĂ A ROMÂNIEI*. Sub acest cartuș sunt înscrise data emisiunii și numărul de control. Sub aceste înscrisuri sunt prezentate funcțiile (*GUVERNATOR, DIRECTOR, CASIER*) și semnăturile autorizate. Jos, pe un podium, este înscrisă valoarea nominală *UNA SUTA LEI*. Compoziția centrală redă o țărăncă, în costum popular, șezând pe un covor și având o seceră în mâna dreaptă. În dreapta un craniu de bour, trofeu ce simbolizează vitejia și vânătoarea, pe ale cărui coarne sunt așezate fructe, simboluri ale agriculturii și o roată dințată, simbol al industriei. În fundal este prezentat un peisaj cu un curs de apă printre dealuri. În stânga și în dreapta, în partea de sus, sunt două medalioane albe care conțin în filigran monograma *BNR*, iar în partea de jos, sunt două medalioane albe cu filigran ce îl reprezintă pe împăratul Traian, respectiv zeița Roma. Între cele două medalioane din partea dreaptă este prezentată valoarea *100*. În colțuri, seria și numărul dispuse pe

¹ <http://www.banknote.ws/COLLECTION/countries/EUR/ROM/ROM0033>, accesat pe 13 martie 2020.

² <http://www.banknote.ws/COLLECTION/countries/EUR/ROM/ROM0033>, accesat pe 13 martie 2020.

³ George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin Oprescu, *Monede și bancnote românești*, Editura Sport Turism, București, 1977, pp. 341 - 342.

diagonală, de culoare neagră. În afara chenarului, în stânga jos se află numele desenatorului, *GEORGES DUVAL fec.* iar în dreapta jos, numele gravorului *L. Ruffe sc.*

Revers: Colorit diferit albastru-violet, brun-lila, desen arabescuri și chenar decorativ ornamentat. În centru sus, este poziționat un cartuș cu numele băncii emitente, *BANCA NATIONALA A ROMÂNIEI*. În centru, după un cartuș cu filigran, pe un decor cu fundal geometric, este reprezentată stema României flancată de câte un panou stilizat în care este valoarea 100. Dedesubt, pe trei rânduri, textul penalităților: *FALSIFICATORII ACESTOR BILETE, SI TOTI ACEIA CARI VOR FI INTREBUINTAT BILETE FALSE, SAU LE VOR FI INTRODUS ÎN TARA, SE VOR PEDEPSI CU INCHISOARE DE LA 5 PANA LA 10 ANI CU INTERDICTIONE SI AMENDA, CONF. ART.117 C.P.* În stânga și în dreapta, între două medalioane albe, cu filigran inscripția *ROMANIA*. În afara chenarului, în stânga jos, numele desenatorului, *GEORGES DUVAL fec.*, iar în dreapta jos, numele gravorului, *L. Ruffe sc.*

Începând cu emisiunea ce are imprimată data de 13 mai 1930, emisiune pusă în circulație din 22 septembrie 1930, a fost tipărit, după ce s-a obținut acordul gravorului, un bilet, pe același fel de hârtie cu design asemănător, diferențele fiind date de culoarea dominantă diferită și de noua stemă a României. Unii autori⁴ clasifică aceste bilete ca făcând parte dintr-un nou tip monetar, însă, datorită faptului că diferențele sunt minime, considerăm că e vorba doar de o variantă a biletului de 100 de lei, în cadrul tipului II.

O nouă comandă pentru realizarea hârtiei biletului de 100 de lei a fost făcută la Papeteries D'Arches, pentru 21.000.000 de bancnote, în ianuarie 1931. Banca Națională a României a ales, dintre cele două variante de hârtie propuse de către fabricant, hârtia de ramie⁵, hârtie de mai bună calitate care a fost folosită la toate bancnotele tipărite în perioada antebelică.

Bancnota de 100 de lei, tip II, va fi înlocuită cu moneda de argint de 100 de lei, ultimul termen de preschimbare fiind 31 ianuarie 1933. Ulterior, biletul de 100 de lei a mai fost tipărit între anii 1940 - 1942 (culoarea dominantă fiind brun-lila), în condițiile declanșării celui de-al Doilea Război Mondial.

Bancnota de 100 de lei, tip II, a avut 44 de emisiuni: 14 ianuarie 1910, 20 mai 1910, 2 iunie 1911, 15 martie 1912, 15 noiembrie 1912, 12 aprilie 1913, 7 septembrie 1913, 23 ianuarie 1914, 6 martie 1914, 27 martie 1914, 1 octombrie 1915, 12 mai 1916, 22 decembrie 1916, 16 februarie 1917, 22 iunie 1917, 8 octombrie 1919, 25 martie 1920, 14 iunie 1920, 9 februarie 1921, 24 noiembrie 1921, 26 mai 1922, 1 februarie 1923, 23 august 1923, 1 noiembrie 1923, 8 mai 1924, 14 mai 1925, 4 februarie 1926, 12 ianuarie 1927, 10 martie 1927, 28 iunie 1928, 17 ianuarie 1929, 31 ianuarie 1929, 19 septembrie 1929, 13 mai 1930, 16 octombrie 1930, 31 martie 1931, 22 octombrie 1931, 3 decembrie 1931, 13 mai 1932, 19 februarie 1940 (două emisiuni, filigran diferit), 1 noiembrie 1940 (două emisiuni, filigran diferit), 20 ianuarie 1942⁶.

Bancnota de 5.000 de lei a fost pusă în circulație la 1 martie 1932. Era prima bancnotă tipărită în sistem taille-douce (biletul era gravat direct pe o placă de oțel,

⁴ S. Marițiu, R. Cîrjan, *Bancnotele României, Emisiunea de bancnote românești în perioada 1929-1947*, vol. III, București, 2011, p. 15.

⁵ *Ibidem*, p. 16.

⁶ Ioan Dogaru, *Catalogul monedelor și bancnotelor românești emise în perioada 1853-1977*, București, 1978, pp. 39 - 40.

tipărirea făcându-se de pe aceasta ceea ce determina creșterea acurateții și a siguranței pentru că imprimarea se realiza în relief), prima bancnotă realizată în colaborare cu o imprimerie din Anglia, prima emisiune a Băncii Naționale a României care reproducea portretul suveranului (biletele de 10 bani, 25 de bani și 50 de bani din 1917 ce aveau efigia regelui Ferdinand I au fost emise de Ministerul Finanțelor).

5.000 lei 1931⁷ (tip I, 31 martie 1931)

Dimensiune: 177 x 103 mm. Filigran: împăratul Traian în medalionul din stânga în profil spre dreapta, culoare mai închisă decât hârtia⁸.

Avers: Culoare bleu-cobalt, desen arabescuri și linii ondulate sistem Guillot. Chenar desen clasic. Deasupra este poziționat un cartuș în care apare numele băncii emitente, *BANCA NATIONALA A ROMANIEI*. În centru se găsesc stema țării, valoarea nominală *CINCI MII LEI* și data emisiunii iar dedesubt funcțiile (*GUVERNATOR*, *CASIER CENTRAL*) și semnăturile autorizate. În stânga un medalion rotund, alb, cu filigran sub care este un peisaj cu defileul Dunării, la Cazane. În dreapta este situat un medalion oval cu efigia regelui Carol al II-lea spre stânga, în colțurile din stânga jos și dreapta sus, de culoare neagră, seria și numărul. În afara chenarului, central, *BRADBURY WILKINSON & C^O L^D ENGLAND*.

Revers: Culoare bleu-cobalt. Chenar cu desen clasic. Chenarul este întrerupt pe latura de sus de un cartuș în care apare înscripția *ROMANIA*, iar pe latura de jos un cartuș cu textul penalităților, pe trei rânduri: *FALSIFICATORII ACESTOR BILETE SI ACEIA CARI VOR FI INTREBUINTAT BILETE FALSE, SAU LE VOR FI INTRODUS IN TARA, SE VOR PEDEPSI CU INCHISOARE DE LA 5 PANA LA 10 ANI CU INTERDICTIUNE SI AMENDA, CONF. ART. 117 C.P.* Frontal, valoarea „5000”. În câmp reproducerea tabloului „Intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia”, opera pictorului Stoica Dumitrescu. În dreapta sus compoziția este întreruptă de un medalion rotund, alb, cu filigran, iar în stânga jos de un cartuș cu numele desenatorului *STOICA D PINXIT*. În afara chenarului, central, este tipărit numele imprimeriei, *BRADBURY WILKINSON & C^O L^D ENGLAND*.

Primele contacte cu imprimeria Bradbury Wilkinson & Company Ltd. au avut loc în 1928. Prima ofertă a furnizorului englez este făcută în februarie 1929: tipărire în sistem taille-douce, revers în sistem duplex (erau folosite culori care nu permiteau fotografierea), hârtie filigranată produsă de Portals Ltd., prețul pentru 3.000.000 de

⁷ <http://www.bancnote-moned.ro/5000-lei-1931-1940/>; accesat la 13 martie 2020.

⁸ George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin Oprescu, *op. cit.*, p. 351.

bilete de 1.000 de lei și 400.000 de bilete de 5.000 de lei, inclusiv ambalare și transport la Constanța, 9.349.500 de lei, probe trimise în 12 săptămâni de la aprobarea comenzii și jumătate din comandă la 13 săptămâni de la aprobarea probelor⁹. După ce studiază încă trei oferte Banca Națională a României acceptă oferta acestei firme, după care se stabilește o comandă de 5.000.000 de bilete de 5.000 de lei.

În cadrul ședinței Consiliului general din 15 martie 1930 se hotărăște adoptarea sistemului anglo-american de numerotare a biletelor (fiecare alfabet era compus din câte 25 de serii marcate prin litere, iar seria reprezentată sub formă de fracție, avea 100.000 de bilete) și se aprobă imprimarea a două alfabete, 5.000.000 de bilete, cu viitoarea bancnotă¹⁰. Bancnota poartă data de 31 martie 1931 deoarece era necesară o altă autorizare a biletului din partea Consiliului general pentru că între timp se schimbaseră guvernatorul (biletul trebuia să fie semnat de noul guvernator). După trei luni, la 1 iulie 1931 sunt expediate la Constanța 1.500.000 de bilete ambalate în 25 de lăzi, la 11 august sunt expediate alte 2.000.000 de bilete ambalate în 33 de lăzi, iar la 25 septembrie partenerul englez anunță finalizarea imprimării întregii comenzi, trimite certificatele de calitate și cere indicații pentru procedura distrugerii resturilor rămase în urma imprimării emisiunii¹¹.

Bancnota de 5.000 de lei a fost scoasă din circulație la 1 decembrie 1932 datorită situației economice generată de criza economică¹². După expirarea termenului de preschimbare funcționarii bancari au fost instruiți să rețină cererile ulterioare și să le ceară solicitanților să prezinte motivele pentru care nu s-au încadrat în termenul stabilit.

Bancnota de 5.000 de lei imprimată cu data de 31 martie 1931 va fi reintrodusă în circulație, pentru scurt timp, în anul 1940. Cu această ocazie va fi atașat un supratipar cu cifrul regelui Mihai I pe avers, în medalionul alb, cu filigran și altul pe efigia regelui Carol al II-lea din dreapta, cu textul „6 SEPTEMBRIE 1940”. Emisiunea cu supratipar are o variantă, cu seria scrisă sub formă de fracție.

Bancnotele de 1.000 de lei au fost puse în circulație în 1881. De la această dată desenul era aproape identic cu cel de la prima emisiune, singurele elemente de noutate, introduse în 1910, odată cu tipul II, fiind introducerea a două filigrane suplimentare, scoaterea din medalionul central a bustului împăratului Traian și prezența unui al doilea cartuș sub medalionul central.

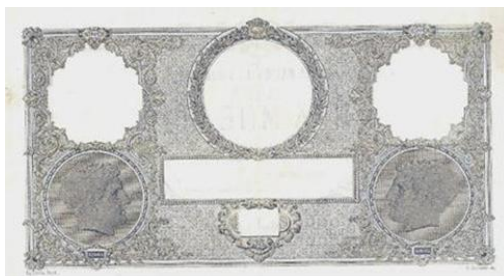
În condițiile în care încercările de falsificare a biletului de 1.000 de lei descoperite, atât în țară cât și în străinătate, erau tot mai numeroase Banca Națională a României a luat în calcul înlocuirea acestei bancnote, însă deoarece un astfel de demers dura mult timp s-a hotărât, având în vedere nevoile pieței după stabilizarea monetară din 1929, realizarea unor modificări în compoziția originală a biletului prin adăugarea unor culori suplimentare și imprimarea pe o hârtie superioară, din pastă pură de ramie.

⁹ S. Marițiu, R. Cîrjan, III, *op. cit.*, p. 18.

¹⁰ *Ibidem*, p. 20.

¹¹ *Ibidem*, p. 22.

¹² *Ibidem*, p. 26.

1.000 lei 1933¹³ (tip II, mai 1910 - iunie 1933)

Dimensiune: 218 x 126 mm. Filigran: Zeița Roma în medalionul din stânga în profil spre dreapta, împăratul Traian în medalionul din dreapta în profil spre stânga Monogramă „BNaR” în medalion circular, „1000 LEI” în cartuș dreptunghiular, cu zerourile drepte, capetele ovale, „LEI” scris cu majuscule. și „1000” în cartuș dreptunghiular, culoare mai închisă decât hârtia.

Bancnotele emise cu data de 15 iunie 1933, definite în literatura de specialitate din ultima vreme ca fiind de tip II intermediar sau de Serviciul fabricării biletelor ca tip III, au două filigrane, „1000 LEI” și „1000”, diferite iar culoarea este mai deschisă decât hârtia¹⁴.

Avers: Culoare albastru, galben-brun palid, violet deschis. Chenar ornamentat având laturile din stânga și din dreapta formate din colonade clasice. Pe latura de sus, în centru, într-un cartuș rectangular, pe trei rânduri este scris textul penalităților: *FALSIFICATORII ACESTORU BILETE, SI TOTI ACEIA CARI VORU FI CONTRIBUITU A SE EMITE SUME MAI MARI DECATU ACELE DETERMINATE PRIN LEGE SI STATUTE, SE VORU PEDEPSI CONFORMU ART.112 SI URMATORI DIN CODICELE PENALE*, iar în stânga și în dreapta valoarea nominală, *UNA MIEE LEI*. În câmp central este prezentat textul *BANCA NATIONALE A ROMANIEI* și valoarea nominală *UNA MIEE LEI*. Deasupra valorii nominale este imprimată data emisiunii și numărul de control, iar dedesubt funcțiile (*GUVERNATOR, CASIER CENTRAL*) și semnăturile autorizate. În stânga și în dreapta sus două medalioane rotunde, albe cu filigran, iar dedesubt câte un scut, sprijinit de doi grifoni, cu valoarea „1000”. În partea de jos, în stânga și în dreapta, sunt două postamente cu fresce reprezentând activități industriale și agricole și două țărânci ce personifică agricultura și navigația. Între cele două țărânci, într-un medalion oval, ornamentat, un caduceu, unelte agricole (în stânga) și activități portuare (în dreapta). În colțuri, de culoare neagră, se află numărul și seria de control. În afara chenarului, în stânga jos, este imprimat numele desenatorului, *GEORGES DUVAL fecit.* iar în dreapta numele gravorului *P Dujardin sc.*

Revers: Culoare albastru, galben-brun palid, violet deschis. Chenar cu linii drepte cu ornamente clasice la colțuri. În centru sus, într-o coroană de lauri, un medalion rotund

¹³ <http://www.allnumis.ro/bancnota/romania/1000-lei-1933-15-iunie-227>, accesat pe 13 martie 2020.

<http://transylvaniannumismatics.com/portal/modules/myalbum/photo.php?lid=6293>, accesat pe 13 martie 2020.

¹⁴ George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin Opreșcu, *op.cit.*, p. 348.

în care este figurată, în filigran, monograma „BNaR”. Dedesubt, un cartuş rectangular alb cu filigranul „1000 LEI” sub care este un alt cartuş cu valoarea „1000” înscrisă tot într-un filigran. În stânga şi în dreapta, sus, scuturi mici cu valoarea „1000”, iar dedesubtul lor câte un medalion alb cu filigran şi câte un medalion cu chip de bărbat în profil. În partea inferioară a ultimelor medalioane câte un cartuş cu inscripţia ROMANIA. În afara chenarului, în stânga jos, numele desenatorului, G. DUVAL fecit. iar în dreapta numele gravorului P. DUJARDIN sc.

În octombrie 1927 la propunerea Serviciului fabricarea biletelor se aprobă imprimarea a 5.000.000 de bancnote de 1000 de lei. În vederea demarării procedurilor pentru relizarea biletului, Banca Naţională a României trimite un caiet de sarcini furnizorilor tradiţionali din Franţa şi Anglia (comanda pentru fabricarea hârtiei va fi împărţită în mod egal între furnizorii din cele două state chiar dacă oferta engleză era mai ieftină), se solicită acordul urmaşilor celor ce realizaseră primul bilet în 1880 pentru modificarea culorilor, se apelează la pictorul A. Murnu pentru a realiza patru planşe de desene suplimentare în trei culori ce trebuiau suprapuse peste vechiul clişeu şi la gravorul V. Ispas pentru realizarea noilor clişee¹⁵. În luna iunie 1933 au ajuns la Bucureşti atât lăzile cu hârtie expediate de fabrica Arches, cât şi o parte din cele de la fabrica Portals. După analizarea biletelor specialiştii de la Serviciul tehnic au făcut mai multe observaţii asupra hârtiei primite de la cele două fabrici, concluzia fiind că nu au fost respectate toate solicitările din caietul de sarcini.

La 16 octombrie 1933 bancnota a fost pusă în circulaţie. Au fost imprimate 212 alfabete, de la alfabetul 1776 la alfabetul 1917. Data limită pentru retragerea vechilor bancnote de 1000 de lei, după mai multe prelungiri, a fost 31 iulie 1934. Biletul a circulat în paralel cu bancnota de 1000 de lei, tip III, până la data de 31 martie 1939¹⁶.

Bancnota de 1000 lei, tip II, a avut 30 de emisiuni: 20 mai 1910, 2 iunie 1911, 27 august 1911, 15 septembrie 1911, 15 martie 1912, 14 iulie 1912, 23 iulie 1915, 24 septembrie 1915, 24 martie 1916, 12 mai 1916, 15 octombrie 1916, 15 noiembrie 1917, 10 iulie 1919, 22 aprilie 1920, 19 mai 1921, 26 mai 1922, 23 august 1923, 6 martie 1924, 20 noiembrie 1924, 3 septembrie 1925, 4 februarie 1926, 7 iunie 1928, 18 octombrie 1928, 31 ianuarie 1929, 19 septembrie 1929, 16 octonbrie 1930, 31 martie 1931, 22 octombrie 1931, 3 decembrie 1931, 15 iunie 1933¹⁷.

Tipărirea bancnotei de 1000 de lei cu data de 15 iunie 1933 a fost o soluţie de moment însă a oferit timpul necesar pentru realizarea tipului III. În 1932 au fost realizate mai multe proiecte pentru viitoarea bancnotă, opt, dintre care a fost ales unul din proiectele pictorului Ary Murnu.

¹⁵ S. Marişiu, R. Cîrjan, III, *op. cit.*, p. 31.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 35 - 36.

¹⁷ Ioan Dogaru, *op. cit.*, pp. 43 - 44.

1.000 lei 1934¹⁸ (tip III, 15 martie 1934)

Dimensiune: 220 x 128 mm. Filigran: Împăratul Traian este poziționat în medalionul din dreapta, în profil spre stânga, culoare mai închisă decât hârtia, monograma BNR în medalion circular, „1000 LEI” în cartuș dreptunghiular cu zerouri rotunde, culoare mai închisă decât hârtia și „1000” în cerc, culoare mai deschisă decât hârtia¹⁹.

Avers: Culoare bleu-brun-violet, desen arabescuri. Chenar desen cu împletituri în lanț având din loc în loc valoarea „1000”. În panoul central, deasupra, este un medalion rotund, alb, cu monograma BNR, în filigran, numele băncii emitente *BANCA NATIONALA A ROMANIEI* și valoarea nominală *UNA MIE LEI*. În centrul panoului, într-un cartuș dreptunghiular valoarea nominală „1000 LEI”, în filigran, funcțiile (*GUVERNATOR*, *CASIER GENERAL*), semnăturile autorizate și data emisiunii, iar dedesubt un mic medalion rotund cu valoarea „1000” în filigran. În panoul din stânga se află un medalion oval, înconjurat cu frunze de stejar și de laur, cu efigia regelui Carol al II-lea cu privirea spre dreapta, iar dedesubt coroana și cifrul regal. În panoul din dreapta este stema regală, un medalion rotund, alb, înconjurat de spice de grâu, porumb, ciorchini de struguri, cu efigia împăratului Traian în filigran, iar dedesubt într-un decor cu scule și piese tehnice, valoarea „1000”. În colțuri, numărul și seria, de culoare neagră, dispuse în diagonală. În afara chenarului, în stânga jos, *DESEN A. MURNU*, iar în dreapta este tipărit numele gravorului *Sc. E. DELOCHE*.

Revers: Culoare bleu-brun-violet, desen cu arabescuri. Deasupra este situat numele băncii emitente *BANCA NATIONALA A ROMANIEI* și medalion rotund, alb, cu filigran. În centru, un cartuș dreptunghiular, alb, cu filigran, iar dedesubt un țăran cu plugul la arat și reprezentări ale industriei (utilaje tehnice, scule), culturii (cărți, mască teatrală) și agriculturii (snop de grâu, coș cu struguri), reprezentări ce sugerează activitățile și bogăția țării. Compoziția este întreruptă de un medalion cu filigran. În stânga valoarea nominală 1000 LEI, un medalion alb cu filigran și aspecte ale industriei (scule, sonde, silozuri ș.a.). În dreapta apar două țăranici, una în picioare torcând, cealaltă șezând și având un copil în brațe, iar în partea de jos un peisaj rural. În chenar, în partea de jos este tipărit textul penalităților, pe trei rânduri: *FALSIFICATORII ACESTOR BILETE, ACEIA CARI VOR FI INTREBUINTAT BILETE FALSE, COMPLICII LOR, PRECUM*

¹⁸ <http://www.banknote.ws/COLLECTION/countries/EUR/ROM/ROM0037.htm>, accesat la 13 mai 2020.

<http://www.bancnote-monedes.ro/1-000-lei-1934/>, accesat la 13 mai 2020.

¹⁹ George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin Oprescu, *op. cit.*, pp. 348 - 349.

SI ACEI CARI LE VOR ÎNCERCAT A COMITE ASEMENEA FAPTE VOR FI PEDEPSITI CONFORM LEGELOR PENALE. În afara chenarului, în stânga jos, *DESEN A. MURNU*, iar în dreapta se află numele gravorului *sc. C. BELTRAND*.

Pentru bancnota de 1000 de lei, tip III, s-au gândit măsuri sporite de siguranță: imprimarea în patru culori ce nu puteau fi reproduse prin fotografiere (această soluție necesita câte patru clișee diferite pentru fiecare față a biletului), hârtia era de calitate a celei folosită la piesa de 1000 de franci francezi (în 10 ani de când era pe piață se descoperise doar o singură încercare de falsificare), structura filigranelor și tonul din umbrele acestora era la fel ca la hârtia bancnotei franceze.

Hârtia biletului de 1000 de lei tip III a fost realizată la Banca Franței, la fabrica sa de la Vic-le-Compte, singura care avea mașinile necesare pentru producția de hârtie securizată de ramie. Comanda făcută după avizul Serviciului fabricarea biletelor a fost pentru 10.000.000 de bilete²⁰. Colile aveau doar trei bilete deoarece mașinile noastre de imprimat nu puteau utiliza coli cu șase bilete, iar acest fapt însemna un volum mai mare de muncă și un preț mai mare al hârtiei. Probele de hârtie trimise de partea franceză, în mai și iunie 1933, au fost supuse unor ample observații critice însă, după un nou set de probe, care țineau cont de recomandările făcute au fost admise în august 1933. Clișeele au fost aprobate după ce au fost făcute mai multe corecții. Banca Franței a fost informată, în noiembrie 1933, că lucrarea corespunde exigențelor tehnice și artistice impuse de partea română²¹. În martie 1934 a început expedierea lăzilor cu hârtie și a lăzilor cu cerneală necesare imprimării bancnotei, iar din iulie 1934, când comanda este finalizată, urmau a fi expediate săptămânal 120 de pachete. În aceste condiții la București începe tipărirea și la 23 iulie 1934 sunt puse în circulație primele 3.000.000 de bilete.²²

Bancnota de 1000 de lei, tip III, emisiune unică, va fi retrasă din circulație în perioada 21 martie - 15 aprilie 1941, iar apoi, când se constată că retragerea nu se desfășoară în condiții optime, a fost stabilit ca ultim termen de preschimbare data de 20 mai 1941 (aceleași termene de preschimbare vor fi anunțate și pentru bancnotele de de 500 de lei tip II și 500 de lei tip III versiunea I)²³.

Schimbarea tipurilor monetare era o activitate prioritară a Băncii Naționale a României deoarece de-a lungul anilor se înmulțiseră încercările de falsificare a unor bilete dar și pentru că circulația monetară impunea realizarea unor bilete cu valori nominale mai mari sau scoaterea din circulație a unor valori nominale mici în condițiile în care locul lor era luat de monede. Deoarece realizarea unui nou tip monetar consuma nu numai resurse financiare mari dar presupunea și parcurgerea unor etape care uneori se prelungeau foarte mult timp continuă imprimarea unor bancnote care își realizaseră scopul pentru care fuseseră imprimate și din diverse motive nu mai corespundeau nevoilor momentului.

²⁰ S. Marițiu, R. Cîrjan, III, *op. cit.*, p. 39.

²¹ *Ibidem*, p. 41.

²² *Ibidem*, p. 45.

²³ *Ibidem*, p. 101.

500 lei 1924²⁴ revers (tip II, iunie 1924 - ianuarie 1938)

Tipărirea biletului de 500 de lei, tip II, continuă în condițiile în care sunt retrase de pe piață biletele uzate cu valorile nominale de 500 de lei și 1000 de lei.

Dimensiune: 205 x 105 mm. Filigran: împăratul Traian în medalionul din centru, în profil spre stânga, culoare mai deschisă decât hârtia²⁵.

Avers: Culoare ocră, roșu, albastru, desen motive naționale. Chenar ornamentat având în colțurile din stângă și dreaptă sus valoarea „500”. Deasupra este prezentat numele băncii emitente *BANCA NATIONALA A ROMÂNIEI* și numărul de control. Sub numărul de control este înscrisă valoarea nominală *CINCI SUTE LEI*. În centru se află un medalion rotund, alb cu filigran flancat de funcțiile (*GUVERNATOR, CASIER CENTRAL*) și semnăturile autorizate. Sub medalion este tipărită data emisiunii. În stânga, pe un postament decorat cu motive vegetale, se află o țărancă torcând, iar în dreapta, stând pe același tip de postament ce are în partea de jos un snop de grâu și o seceră, o țărancă alăptând. În colțul din stânga jos este tipărit numele desenatorului *CLEMENT/SERVEAU*, iar în colțul din dreapta numele gravorului *RITA*. În colțuri se află numărul și seria, de culoare neagră, dispuse în diagonală.

Revers: Culoare ocră, roșu albastru, peisaj de munte cu castelul Peleş din Sinaia. Chenar cu motive naționale. Latura superioară este intersectată, central, de un cartuş cu numele băncii emitente, *BANCA NATIONALA A ROMÂNIEI*, iar în stânga și în dreapta de alte două cartuşe în care este înscrisă valoarea „500”. În centru, un medalion alb, cu rama ornamentată, având în filigran efigia împăratului Traian. Deasupra medalionului este imprimată stema României. În stânga medalionului central sunt reprezentate două țăranci cu sapa pe umeri iar în dreapta un peisaj cu sonde petroliere. Latura inferioară a chenarului este intersectată de un cartuş cu textul penalităților, dispus pe patru rânduri: *FALSIFICATORII ACESTOR BILETE, SI ACEIA CARI VOR FI INTREBUINTAT BILETE FALSE, SAU LE VOR FI INTRODUS ÎN TARA, SE VOR PEDEPSI CU INCHISOARE DE LA 5 PANA LA 10 ANI CU INTERDICTIUNE SI AMENDA CONF. ART.117 C.P.* În afara chenarului, în stânga jos este imprimat numele desenatorului *CLEMENT SERVEAU FEC*, iar în dreapta numele gravorului *EUGENE GASPE sc.*

În condițiile în care stocul de hârtie, comandat în 1929 la Papeteries D'Arches, pentru tipărirea bancnotei de 500 de lei, era aproape epuizat, în mai 1931, Serviciul

²⁴ <http://www.allnumis.com/banknote/romania/500-lei-1931-16-february-217>, accesat pe 13 martie 2020.

²⁵ George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin Oprescu, *op. cit.*, p. 345.

fabricarea biletelor contactează furnizorii tradiționali din Franța și Anglia pentru o nouă comandă. În urma primirii ofertelor se constată că mai avantajoasă este oferta engleză și se decide comandarea hârtiei pentru 5.000.000 de bilete la firma Portals, în octombrie 1931. În urma unor negocieri cu partea franceză, care acceptă reducerea prețului, se comandă hârtie pentru încă 5.000.000 de bilete și la Papeteries D'Arches, în aprilie 1932²⁶. Ultima comandă pentru fabricarea hârtiei biletului de 500 de lei, tip II, a fost făcută tot la cele două firme, în decembrie 1933, pentru 20.000.000 de bilete²⁷.

Bancnota de 500 lei, tip II, a avut 17 emisiuni: 12 iunie 1924, 1 octombrie 1925, 4 noiembrie 1926, 15 decembrie 1927, 13 mai 1930, 16 octombrie 1930, 16 februarie 1931, 15 martie 1931, 22 octombrie 1931, 3 decembrie 1931, 13 mai 1932, 27 octombrie 1932, 21 aprilie 1933, 21 septembrie 1933, 14 decembrie 1933, 15 martie 1934, 27 ianuarie 1938²⁸.

La 12 iulie 1934, Consiliul general a hotărât emiterea bancnotei de 500 de lei, tip III, argumentându-se că vechea bancnotă era de mult timp în circulație și nu mai corespunde din punct de vedere tehnic. Noua bancnotă urma să fie imprimată în sistem *taille-douce*, la firma engleză Bradbury Wilkinson & Co unde au fost comandate 15.000.000 de cupiuri, cu titlu de încercare, până se va putea imprima și în atelierele Băncii Naționale a României. La ședința Consiliului general din 31 iulie s-a stabilit ca numerotarea biletelor să se facă, sub formă de fracție, în sistem anglo-american, de la alfabetul A/1 la alfabetul O/1²⁹.

500 lei 1934³⁰ revers (tip III, 31 iulie 1934, versiunea I)

Dimensiune: 156 x 83 mm. Filigran: împăratul Traian în medalionul din dreapta în profil spre stânga, culoare mai deschisă decât hârtia³¹.

Avers: Culoare verde palid și verde închis, desen cu linii ondulate și arabescuri. Chenar dublu cu motive naționale românești și desen Guillot. Chenarul este întrerupt pe latura de sus de un cartuș în care apare numele băncii emitente, *BANCA NAȚIONALĂ A ROMÂNIEI*, iar în colțurile din stânga și dreapta, pe latura de jos, de valoarea „500”. În centru este imprimată stema țării iar dedesubt valoarea nominală *CINCI SUTE LEI*. Dedesubt, data emisiunii, funcțiile (*GUVERNATOR*, *CASIER CENTRAL*) și

²⁶ S. Marițiu, R. Cîrjan, III, *op. cit.*, p. 47.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Ioan Dogaru, *op. cit.*, p. 41.

²⁹ S. Marițiu, R. Cîrjan, III, *op. cit.*, p. 50.

³⁰ http://www.romanianvoice.com/numis/inf_500_3.php, accesat pe 13 martie 2020.

³¹ George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin Oprescu, *op. cit.*, p. 345.

semnăturile autorizate. În stânga apare un medalion oval cu efigia regelui Carol al II-lea din față. În dreapta este tipărit un medalion rotund, alb, cu efigia împăratului Traian, în filigran. În colțurile din stânga jos și dreapta sus, de culoare neagră, sunt tipărite seria și numărul. Numele desenatorilor (G. Beltrand și E. Gaspe) nu au fost imprimate. În afara chenarului, central, *BRADBURY WILKINSON & C^O L^D ENGLAND*.

Revers: Culoare verde palid și verde închis. Chenar cu motive naționale românești. Chenarul este întrerupt pe latura de sus de un cartuș în care apare înscripția *ROMANIA* iar pe latura de jos un cartuș cu textul penalităților, pe trei rânduri: *FALSIFICATORII ACESTOR BILETE, SI TOTI ACEIA CARI VOR FI INTREBUINTAT BILETE FALSE, SAU LE VOR FI INTRODUS ÎN TARA, SE VOR PEDEPSI CU INCHISOARE DE LA 5 PANA LA 10 ANI CU INTERDICTIONE SI AMENDA, CONF. ART.117 C.P.* În câmp, peisaj de munte cu castelul Peleş din Sinaia. Peisajul este întrerupt, în partea stângă, de valoarea „500” și de un medalion rotund, alb, cu efigia împăratului Traian, în filigran. În afara chenarului, central, *BRADBURY WILKINSON & C^O L^D ENGLAND*.

Bancnota are data de 31 iulie 1934 (data la care au fost aprobate ultimile decizii și nu data de 12 iulie când s-a hotărât aprobarea noii emisiuni) și a fost pusă în circulație în ziua de 11 martie 1935³². Este prima bancnotă pe care apare un desen de tip Guillot.

Deoarece costurile pentru fabricarea biletelor de 500 de lei emise cu data de 31 iulie 1934 erau ridicate au fost întreprinse demersuri pentru tipărirea în țară a unui bilet cu aceeași valoare nominală. În acest scop au loc negocieri cu fabrica de la Aches pentru realizarea hârtiei, din ramie pură, pentru 15.000.000 de bilete și discuții cu artiștii G. Beltrand și E. Gaspe pentru realizarea clișeele necesare imprimării bancnotelor.

500 lei 1939³³ (revers tip III, ianurie 1936 – noiembrie 1940, versiunea II)

³² S. Marițiu, R. Cîrjan, III, *op. cit.*, p. 50.

³³ <http://www.banknote.ws/COLLECTION/countries/EUR/ROM/ROM0043.htm>, accesat pe 13 martie 2020.

Dimensiune: 156 x 83 mm. Filigran: împăratul Traian în medalionul din dreapta în profil spre stânga, culoare mai deschisă decât hârtia³⁴.

Avers: Culoare albastru-gri, desen cu linii ondulate și arabescuri. Chenar dublu cu motive naționale și desen Guillot. Chenarul este întrerupt pe latura de sus de un cartuș în care apare numele băncii emitente, *BANCA NATIONALA A ROMANIEI*, iar în colțurile din stânga și dreapta, pe latura de jos, de valoarea „500”. În centru este imprimată stema țării iar dedesubt valoarea nominală *CINCI SUTE LEI*. Dedesubt se găsesc data emisiunii, funcțiile (*GUVERNATOR, CASIER CENTRAL*) și semnăturile autorizate. În stânga se află un medalion oval cu efigia regelui Carol al II-lea din profil spre dreapta. În dreapta se află un medalion rotund, alb, cu efigia împăratului Traian în filigran. În colțurile din stânga jos și dreapta sus, de culoare neagră, sunt tipărite seria și numărul. Sub seria și numărul din stânga jos, se află numele desenatorului *G. BELTRAND SC.*

Revers: Culoare albastru-gri. Chenar cu motive naționale. Chenarul este întrerupt pe latura de sus de un cartuș în care apare înscripția *ROMANIA*, iar pe latura de jos un cartuș cu textul penalităților, pe trei rânduri: *FALSIFICATORII ACESTOR BILETE, ACEI CARI VOR FI INTREBUINTAT BILETE FALSE, COMPLICILOR LOR PRECUM SI ACEI CARI VOR FI INCERCAT A COMITE ASEMENEA FAPTE VOR FI PEDEPSITI CONFORM LEGILOR*. În câmp, peisaj de munte cu castelul Peleş din Sinaia. Peisajul este întrerupt, în partea stângă, de valoarea „500” și de un medalion rotund, alb, cu efigia împăratului Traian, în filigran. Sub medalion, în stânga jos este tipărit numele desenatorului *E. GASPE SC.*

La 31 octombrie 1935 Consiliul general autorizează fabricarea clișeelelor, pozitive și negative, pentru fabricarea a 15.000.000 de bilete. La 30 ianuarie 1936 s-a aprobat numerotarea bancnotelor, în continuarea celor anterioare, de la P/1 la W/1 și apoi de la A/2 la E/2, iar la 15 decembrie 1936 bancnotă este pusă în circulație³⁵.

Exceptând culoarea, diferențele față de varianta anterioară sunt minime: suveranul era îmbrăcat în uniformă de vânători de munte și privea spre dreapta, iar filigranul cu efigia împăratul Traian era mai mare față de cel prezentat în versiunea anterioară.

Emisiunea ce are data de 30 ianuarie 1936 are două variante. A doua variantă are pe revers un supratipar oval, aplicat pe medalionul alb, de culoare maro cu două țărăncuțe. Două variante, cu caracteristicile prezentate mai sus, există și pentru emisiunile din 30 aprilie 1936 și 26 mai 1939. Emisiunea din 1 noiembrie 1940 pe lângă cele două variante enunțate mai are o variantă cu filigran „BNR” în lanț și cu supratiparul de culoare maro, cu cele două țărăncuțe în medalionul alb de pe avers³⁶.

Bancnota de 500 lei, tip III, versiunea II, a avut șapte emisiuni: 30 ianuarie 1936, 30 ianuarie 1936, 30 aprilie 1936, 30 aprilie 1936, 26 mai 1939, 26 mai 1939, 1 noiembrie 1940, 1 noiembrie 1940³⁷.

Retragerea bancnotelor de 500 de lei, tip III, versiunea II, are loc treptat, pe măsură ce bancnotele ajungeau în casieriile băncii centrale, în prima jumătate a anului

³⁴ George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin Oprescu, *op. cit.*, pp. 345 - 346.

³⁵ S. Marițiu, R. Cîrjan, III, *op. cit.*, p. 52.

³⁶ George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin Oprescu, *op. cit.*, pp. 345 - 346.

³⁷ Ioan Dogaru, *op. cit.*, p. 42.

1941. Decizia de retragere din circulație a acestor bilete este de către Consiliul de administrație din 22 decembrie 1941³⁸.

Demersurile pentru emiterea unei noi bancnote de 1000 de lei au început din toamna anului 1934 când se hotărăște folosirea a două acuarele realizate de N. Grigorescu, adaptate la cerințele tehnologice de Ary Murnu. În ianuarie 1935 sunt trimise la Paris două fotografii cu desenele originale ale desenelor lui N. Grigorescu și E. Gasperini începe să lucreze la realizarea gravurii clișeele, activitate finalizată în septembrie 1935 când toate clișeele ajung la atelierele de imprimare din București³⁹.

1000 lei⁴⁰ (tip IV, iunie 1936-noiembrie 1940, versiunea I)

Dimensiune: 182 x 104 mm. Filigran: efigia regelui Carol al II-lea în medalionul din centru, în profil spre dreapta, culoare mai închisă decât hârtia. Medalionul este înconjurat de o coroană din frunze de laur și de stejar⁴¹.

Avers: Culori variate, maro-brun-cărămiziu și brun-cărămiziu-albastru, desen cu hașuri încrucișate. Chenarul este cu plante agățătoare. Deasupra, într-un cartuș ornamentat, flancat la stânga de o paletă de culori și în dreapta o liră (simboluri ale creației artistice), este tipărit numele băncii emitente *BANCA NAȚIONALĂ A ROMÂNIEI*, data emisiunii și valoarea nominală *UNA MIE LEI*. În centru se află un medalion rotund, alb, cu filigran, înconjurat de o coroană din frunze de laur și de stejar, flancat de funcțiile (*GUVERNATOR*, *CASIER CENTRAL*) și semnăturile autorizate. În

³⁸ S. Marițiu, R. Cîrjan, III, *op. cit.*, p. 102.

³⁹ *Ibidem*, pp. 56 - 57.

⁴⁰ [http://www.allnumis.ro/bancnota/romania/1000-lei-1936-25-iunie-226/1000 lei](http://www.allnumis.ro/bancnota/romania/1000-lei-1936-25-iunie-226/1000%20lei), accesat pe 13 martie 2020. <http://www.allnumis.ro/bancnota/romania/1000-lei-1936-25-iunie-supratipar-tarancute-244>, accesat pe 13 martie 2020.

⁴¹ George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin Opreșcu, *op. cit.*, p. 349.

partea inferioară a medalionului este imprimat numărul de control, iar dedesubt, un cartuș cu textul penalităților, pe patru rânduri: *FALSIFICATORII ACESTOR BILETE, ACEI CARI VOR FI ÎNTREBUINȚAT BILETE FALSE, COMPLICII LOR PRECUM ȘI ACEI CARI VOR FI ÎNCERCAT A COMITE ASEMENEA FAPTE VOR FI PEDEPSIȚI CONFORM LEGILOR PENALE*. În stânga, sus, este tipărită valoarea „1000”, iar dedesubt o alegorie, pe două planuri, cu țărânci și copii ce reprezintă agricultura și activitățile casnice. În dreapta, sus, valoarea „1000” iar dedesubt o alegorie, pe două planuri, cu țărânci și copii ce reprezintă agricultura și maternitatea. În colțuri numărul și seria, de culoare neagră, dispuse în diagonală. În afara chenarului, în stânga jos, numele desenatorului *N. GRIGORESCU*, iar în dreapta numele gravorului *E. GASPE SC*.

Revers: Culori variate, brun-vișiniu-oliv-gri, desen cu hașuri încrucișate. Chenarul ornamentat ce are monograma „BNR” este situat pe latura de sus și pe latura de jos iar, pe cele din stânga și din dreapta o paletă de culori respectiv o mască (simboluri ale picturii și artei teatrale). În colțurile chenarului medalioane rotunde, ornamentate, cu valoarea „1000” scris oblic. În centru, medalion rotund, alb, cu efigia regelui Carol al II-lea în filigran. În stânga se află două țărânci purtând sape pe umeri, iar în dreapta o țărancă și un copil culegând fructe. În stânga jos, sub medalion, este imprimată semnătura pictorului *N. Grigorescu*. În afara chenarului, în stânga jos, este imprimat numele desenatorului *N. GRIGORESCU*, iar în dreapta numele gravorului *E. GASPE SC*.

Primele probe executate la București aveau probleme însă la solicitarea Băncii Naționale a României sunt trimise alte opt clișee, câte patru pentru fiecare față, astfel că imprimarea începe la sfârșitul anului 1935. Biletele vor fi puse în circulație la 1 august 1937, atât de târziu deoarece între timp apăruseră probleme de natură juridică privitoare la dreptul de proprietate intelectuală (fiul lui *N. Grigorescu* considera că bancnota aduce atingere prestigiului marelui pictor deoarece nu reușește să imite grația artistului și în consecință este solicitată o despăgubire din partea băncii de emisiune)⁴².

Emisiunile cu data 25 iunie 1936, 21 decembrie 1938 și 28 aprilie 1939 au câte două variante. A doua variantă are, față de varianta prezentată mai sus, în medalionul central un supratipar oval de culoare maro cu două țărâncuțe purtând sape pe umeri. De asemenea, la varianta fără supratipar din 1938 și 1939 se modifică efigia regelui Carol al II-lea din filigran (dispare cununa din frunze de laur și de stejar, chipul are o înălțime mai mare și are trăsăturile surprinse dintr-o altă perspectivă). O nouă versiune a acestei bancnote apare începând cu emisiunea datată 10 septembrie 1941. Cu această ocazie valoarea nominală și data emisiunii sunt imprimate, central, în partea de jos, iar numărul de control, central, în partea de sus. Diferențe sunt și în ceea ce privește culoarea, dar și în privința filigranului (efigia împăratului Traian în profil spre stânga).

Bancnota de 1000 lei, tip IV, versiunea I, a avut șapte emisiuni: 25 iunie 1936, 25 iunie 1936, 21 decembrie 1938, 21 decembrie 1938, 28 aprilie 1939, 28 aprilie 1939, 1 noiembrie 1940⁴³.

⁴² S. Marițiu, R. Cîrjan, III, *op. cit.*, pp. 60 - 61.

⁴³ Ioan Dogaru, *op. cit.*, p. 44.

Primele bancnotele de 1 leu și de 2 lei au fost emise în condițiile declanșării primului război mondial. Banca Națională a României, prin Consiliul general, anticipând modificările ce vor avea loc în structura circulației monetare, hotărăște tipărirea bancnotelor de 1 leu și 2 lei la 15 martie 1915, acțiune care ulterior va fi pusă în concordanță cu legislația în vigoare.

Discuția privind problema circulației monetare în caz de necesitate este reluată la 15 august 1936, când Serviciul fabricării biletelor are în vedere o comandă de rezervă pentru hârtia filigranată necesară imprimării bancnotelor de 500 de lei și 1000 de lei. La 28 octombrie 1937 Consiliul general aprobă imprimarea bancnotelor de 1 leu și de 2 lei, tip război⁴⁴. Ca și primele emisiuni și acestea trebuiau să înlocuiască monedele ce aveau aceleași valori nominale.

1 leu 1938⁴⁵ (tip I, martie 1915 - decembrie 1938)

Dimensiuni: 80 x 55 mm. Hârtie fără filigran. Filigran au doar emisiunile din 28 octombrie 1937 și 21 decembrie 1938, un filigran cu sigla „BNR”, ce are literele suprapuse, scrise cursiv și legate între ele⁴⁶.

Avers: Culori variate, roșu-lila, hașuri liniforme în grupuri. Chenar din linii drepte având în stânga și dreapta, sus, valoarea „1”. Deasupra, este poziționat central, un cartuș în care apare numele băncii emitente, *BANCA NAȚIONALĂ A ROMÂNIEI*. În centru un medalion cu sigla „BNR” peste care este înscrisă valoarea nominală *UN LEU*. Dedesubt sunt imprimate, cu cerneală neagră, funcțiile (*GUVERNATOR, CASIER CENTRAL*) și semnăturile autorizate. În partea stângă este prezentată o compoziție ce cuprinde trei sonde petroliere, frunze de viță de vie, o seceră și un snop de grâu, iar în partea dreaptă o țărancă ce coase. Sub cele două compoziții sunt o serie de motive geometrice de expresie folclorică, data emisiunii, numărul și seria de control. În afara chenarului, în stânga jos, este tipărit numele desenatorului, *COSTIN P.* (Petrescu).

Revers: culori variate, roșu-lila, hașuri liniforme în grupuri. Chenar din linii drepte împletite în jurul medalioanelor de la colțurile de jos. Deasupra chenarului în partea de sus se află o cornișă formată dintr-o succesiune de flori de crin. Cornișa și chenarul sunt întrerupte de stema României. În centru este prezent simbolul latinătății,

⁴⁴ S. Marițiu, R. Cîrjan, III, *op. cit.*, p. 126.

⁴⁵ http://www.romanianvoice.com/numis/reg_1_1.php, accesat pe 13 martie 2020.

⁴⁶ George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin Opreșcu, *op. cit.*, pp. 330 - 331.

lupoanca cu Romulus și Remus, iar dedesubt un cartuș cu textul penalităților, dispus pe patru rânduri: *FALSIFICATORII ACESTOR BILETE, ACEI CARI VOR FI INTREBUINTAT BILETE FALSE, COMPLICII LOR PRECUM SI ACEI CARI VOR FI ÎNCERCAT A COMITE ASEMENEA FAPTE VOR FI PEDEPSIȚI CONFORM LEGILOR PENALE*. În stânga și în dreapta compoziției centrale este imprimat câte un cartuș ornamentat cu valoarea nominală *1 LEU*, câte o monogramă „BNR” și câte un medalion (medalionul din stânga are efigia lui Traian, spre dreapta, iar medalionul din dreapta are efigia lui Decebal, spre stânga). În afara chenarului, în stânga jos, este tipărit numele desenatorului, *COSTIN P.* (Petrescu).

Bancnota de 1 leu, tip I, a avut patru emisiuni: 12 martie 1915, 17 iulie 1920, 28 octombrie 1937, 21 decembrie 1938⁴⁷.

2 lei 1938 (tip I, martie 1915 - decembrie 1938)

Dimensiuni: 105 x 67 mm. Filigran au doar emisiunile din 28 octombrie 1937 și 21 decembrie 1938, un

filigran ce conține sigla „BNR” ce are literele suprapuse, scrise cursiv și legate între ele⁴⁸.

Avers: culori variate, roșu-lila, predomină hașuri liniforme în grupuri. Chenar ornamentat. Deasupra, central, un cartuș în care apare numele băncii emitente, *BANCA NATIONALA A ROMANIEI*. În centru se află un medalion cu sigla „BNR” peste care este înscrisă valoarea nominală *2 LEI*. Dedesubt, sunt imprimate, cu cerneală neagră, funcțiile (*GUVERNATOR, CASIER CENTRAL*) și semnăturile autorizate. În partea stângă este prezentată o compoziție ce cuprinde o femeie purtând un scut și o sabie, iar în partea dreaptă, pe un fundal un brad și un vultur pe o stâncă, cu o cruce în cioc, spre stânga,. Sub cele două compoziții se află numărul și seria de control. În afara chenarului, în stânga jos, numele desenatorului, *COSTIN P.* (Petrescu).

Revers: culori variate, roșu-lila, predomină hașuri liniforme în grupuri. Chenar din linii drepte împletite în jurul medalioanelor de la colțurile de jos. Deasupra, central, într-un cartuș, valoarea nominală *DOII LEI*. În centru un cartuș cu data emisiunii și textul penalităților, dispus pe cinci rânduri: *FALSIFICATORII ACESTOR BILETE, ACEI CARI VOR FI INTREBUINTAT BILETE FALSE, COMPLICII LOR PRECUM SI ACEI CARI VOR FI ÎNCERCAT A COMITE ASEMENEA FAPTE VOR FI PEDEPSIȚI*

⁴⁷ Ioan Dogaru, *op. cit.*, p. 33.

⁴⁸ George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin Opreșcu, *op. cit.*, p. 332.

CONFORM LEGILOR PENALE. Dedesubt, stema României. În stânga și în dreapta cartușului central și a stemei câte un dorobanț și câte un medalion cu valoarea „2”. În afara chenarului, în stânga jos, este tipărit numele desenatorului, *COSTIN P.- fec.*

Bancnota de 2 lei, tip unic, a avut cinci emisiuni: 12 martie 1915 (culoare violet-gri, vice-guvernator), 12 martie 1915 (guvernator, data scrisă cu caractere mici), 17 iulie 1920 (data scrisă cu caractere mai mari), 28 octombrie 1937 (culoare roșu-lila, filigran „BNR” în lanț), 21 decembrie 1938 (culoare roșu pronunțat)⁴⁹.

În condițiile creșterii circulației monetare Banca Națională a României se preocupă de modernizarea spațiilor în care își desfășura activitatea Serviciul fabricarea biletelor (în 1937 a fost elaborat un amplu proiect pentru realizarea unui sediu funcțional al imprimeriei însă proiectul nu fost finalizat deoarece prioritate a avut noua construcție a sediului central) și achiziționarea de noi utilaje pentru imprimarea bancnotelor, în 1938 fiind funcționale 14 mașini de imprimat E. Lambert în patru culori, două mașini pentru numerotarea bancnotelor și două mașini pentru tăierea colilor imprimate⁵⁰. Deoarece se dorea schimbarea sistemului de imprimare, prin introducerea imprimării în relief, s-a realizat o listă cu utilajele necesare dar și această acțiune a rămas tot la stadiu de proiect din motive financiare și tehnice. Pe lângă bancnote erau tipărite și alte imprimate de valoare: cecuri, certificate, recipise ș.a.

În vederea realizării clișeele necesare imprimării bancnotelor Banca Națională a României încearcă angajarea unor maeștri gravori care să pună bazele unui atelier de gravură, însă nu este acceptat niciunul dintre candidații înscriși la concurs (totuși este înființat un atelier de gravură cu un singur angajat, gravorul C. Steinmetz), astfel că se hotărăște trimiterea la specializare, la banca centrală a Cehoslovaciei, a doi tineri, A. Avramescu și I. Mihăescu, în 1936, care urmau să lucreze în atelierul de gravură, după terminarea stagiului de doi ani de la Praga⁵¹.

În 1934 este organizat, în cadrul Serviciului tehnic, un laborator de testare a hârtiei. Acest laborator era necesar deoarece s-a observat că existau diferențe în calitatea hârtiei chiar și în cadrul aceleiași comenzi, de la un transport la altul. Dotările tehnice ale laboratorului erau de bună calitate, iar testările ce puteau fi făcute erau dintre cele mai diverse.

În ultimii ani ai perioadei interbelice au existat preocupări pentru fabricarea în țară a hârtiei necesare bancnotelor românești și chiar încercări de aclimatizare a plantei din care se producea hârtia de ramie (au fost aduse semințe de la Tokio însă planta nu s-a dezvoltat corespunzător și nu a rezistat la îngheț). Pentru producerea hârtiei banca de emisiune semnează, în ianuarie 1937⁵², o convenție cu fabrica Letea prin care se stabilea că va fi organizat un pavilion special în fabrică unde să se producă doar hârtie specială, din materie primă textilă, însă calitatea hârtiei produse nu a fost niciodată similară cu hârtia produsă în Franța sau în Anglia.

Bancnotele emise în perioada domniei regelui Carol al II-lea continuă tradiția reprezentărilor alegorice anterioare, după modelul școlii franceze, au caracteristici

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ S. Marițiu, R. Cîrjan, III, *op. cit.*, p. 61.

⁵¹ *Ibidem*. pp. 71 - 73.

⁵² *Ibidem*. p. 77.

tehnice deosebite, însă reflectă și spiritul epocii, efigia suveranului fiind, la noile tipuri, elementul specific.

Bibliografie:

- Bolum Marian, *Circulația monetară în Transilvania. I. Bancnote (1867-1947)*, Editura Pim, Iași, 2017.
- Buzdugan Gheorghe, Luchian Octavian, Oprescu Constantin, *Monede și bancnote românești*, Editura Sport Turism, București, 1977.
- Dogaru Ioan, *Catalogul monedelor și bancnotelor românești emise în perioada 1853-1977*, București, 1978.
- Marițiu S., Cîrjan R., *Bancnotele României, Emisiunea de bancnote românești în perioada 1929-1947*, vol III, București, 2011.

SIMBOLURI AGRICOLE ÎN MEDALII DIN COLECȚIA PERSONALĂ**Vilică MUNTEANU*****Agricultural symbols on medals of a personal collection****Abstract**

The medals are very precious historical resources and they also have an artistic and symbolical value. They communicate to both the contemporary and coming generations information referring to anniversaries or events, locations, institutions or personalities, images from the past or present as well as portraits of personalities. Medals originate in the commemorative coins and they are mainly made from metal (gold, silver, bronze, brass, copper, aluminum, etc). They have the same form and symbolical representations with the respective coins and most of them are collectible pieces.

Essentially, medals represent inscribed metal documents – some of them of a true, even rare informational value. This type of information reveals various types of historical moments and events. Considering that most of them are designed and executed by renowned artists and produced in limited edition numbers, they stand as having an undeniable cultural value and are extremely treasured by their collectors: physical individuals, museums, or institutions. This way, medals, which are a component of numismatics, bring their contribution to illustrating valuable information and immortalising it.

This article is presenting some of the Romanian medals with an agricultural and forestry themes. Produced between 1875 and 2018, they are part of a personal collection and decided in three sub-themes: 1. Institutions and Societies, 2. Exhibitions and congresses, 3. The Romanian Historical Agrarian Society of Retrology (SIRAR) and Ion Ionescu de la Brad. Each medal has a short description by theme, the production year, the material it was made of, the dimensions, the number of copies (where information is available) and other particular aspects.

Cuvinte cheie: *medalie aniversară, medalie comemorativă, izvoare istorice, documente, metal.*

Keywords: *anniversary medal, commemorative medal, historical sources, documents, metal.*

1. Instituții și societăți

180 de ani de la înființarea Școlii Slobode Obștești din Golești (Argeș). Școala a fost înființată în anul 1826, de Dinicu Golescu, fiul marelui ban Radu Golescu, fiind prima școală din mediul rural al Țării Românești în care se predă în limba română. La

* Doctor în istorie și fost director al Direcției Județene a Arhivelor Naționale Bacău.

1826, țiganii aveau statut de robi, iar Dinicu Golescu le-a permis tuturor să învețe carte, indiferent de statutul social. A ajuns să înființeze această școală - reper pentru spiritualitatea românească și pentru România modernă de mai târziu după ce a călătorit în Occident - în Franța, Germania și Austria și a realizat că „un popor care nu va avea în față stindardul culturii va mășalui prin istorie mai degrabă ca o gloată și nu ca o oștire”. În prezent, imobilul face parte din Muzeul Viticulturii și Pomiculturii de la Golești, județul Argeș și, după un amplu proces de restaurare, a fost deschis publicului.

Medalia, bătută în tombac patinat de S.C. IMPEX ZIMBRUL CARPATIN în anul 2006, la comanda Muzeului Viticulturii și Pomiculturii Golești, în 125 de exemplare, cu diametrul de 50 mm, are pe avers, central, imaginea clădirii școlii și, semicircular sus textul 180 DE ANI DE LA ÎNFIINȚARE, iar jos, tot semicircular, ȘCOALA SLOBODĂ OBȘTEASCĂ DIN GOLEȘTI. Pe revers este plasat, central, chipul lui Dinicu Golescu, în stânga și în dreapta anii 1777 și 1830. În partea inferioară este scris CONSTANTIN (DINICU) GOLESCU. Gravor Maximilian Fetița. Medalia a fost lansată de Muzeul Viticulturii și Pomiculturii Golești în cadrul Simpozionului național dedicat aniversării școlii.

150 de ani de la descoperirea baladei Miorița. *Miorița* este un poem folcloric românesc, răspândit în peste 1.400 de variante în toate regiunile României. Este o creație populară specific românească, nefiind cunoscută la alte popoare. Se pare că aceasta a fost zămisliată în zona sudică a Carpaților Orientali, la nordul Munților Vrancei, cam pe teritoriul actualei comune

Mănăstirea Cașin, județul Bacău de către mocani (oieri veniți din zona Rucăr-Drăgoșlăvele, stabiliți pe valea râului Cașin) și culeasă de Alecu Russo la Soveja - Vrancea, în anul 1846. Motivul mioritic a constituit sursă de inspirație pentru scriitori, compozitori și artiști plastici români și străini. Miorița a fost

tradusă în peste 20 de limbi străine și este socotit unul din cele patru mituri fundamentale ale literaturii române.

Pe aversul medaliei este, central, bustul lui Alecu Russo, în stânga numele acestuia, iar în dreapta anii de viață ai acestuia, 1819 - 1859 și, cu litere de dimensiuni mici, C. DUMITRESCU, gravorul medaliei. Pe revers, este o compoziție ce reprezintă un cadru natural, pe care sunt plasate două coarne stilizate de berbec, Soarele, Luna, flori, păsări și simbolul sărutului. În partea superioară, semicircular, legenda 150 DE ANI DE LA DESCOPERIREA CAPODOPEREI „MIORIȚA”. În partea inferioară, pe trei rânduri, este înscris numele inițiatorului medaliei: FUNDATIA / „BIBLIOTECA

MIORIȚA” / 1996. Medalia, are diametrul de 40 mm și este bătută în tombac la Monetăria Statului într-un tiraj de 100 de exemplare.

160 de ani de învățământ agronomic românesc.

În anul 1852, domnitorul Barbu Știrbei a semnat actul de organizare al Institutului de Agricultură de la Pantelimon, care și-a început activitatea în anul 1853. Peste numai doi ani, și-a deschis cursurile și Școala pentru Învățătură Veterinară. Din 1867 s-au inclus în programa de studii și disciplinele silvice, iar învățământul agronomic bucureștean s-a dezvoltat sub numele de „Școala Centrală de Agricultură și Silvicultură” și din anul 1915 se pun bazele învățământului superior agronomic la București, devenind Școala Superioară de Agricultură de la Herăstrău. În anul 1948, ia ființă Institutul Agronomic București, cu patru facultăți (Agricultură, Horticultură, Zootehnie și Medicină Veterinară), care, din anul 1952, devine Institutul Agronomic „Nicolae Bălcescu” București.

Medalia bătută la aniversarea a 160 de ani de învățământ agricol românesc, este din tombac, are diametrul de 60 mm. Pe avers este plasat un vultur cu aripile desfăcute, având în gheare trei spice de grâu și o ramură de laur, iar pe piept o carte deschisă pe care este scris anul 1852.

În exterior, circular textul:

UNIVERSITATEA DE ȘTIINȚE AGRONOMICE ȘI MEDICINĂ VETERINARĂ - BUCUREȘTI. Pe revers este clădirea universității, sub care anii 1852 - 2012 și o eșarfă cu înscrisul IX • TERRA • AVRVM. Deasupra clădirii, U.S.A.M.V. / BUCUREȘTI, iar circular, în exterior, textul 160 DE ANI DE ÎNVĂȚĂMÂNT AGRONOMIC ROMÂNESC.

Centenarul Asociației Crescătorilor de Albine din România. În anul 1873, la Buzias, s-a desfășurat adunarea de constituire a primei asociații apicole de pe actualul teritoriu al țării noastre, „Reuniunea Apicultorilor Bănățeni”, prima organizație menită să apere, să protejeze și să contribuie la dezvoltarea apiculturii. În același an, tot la Buzias, Asociația Apicultorilor din Banat, a editat revista „Apicultorul”, în limbile maghiară și germană.

În anul 1973, Asociația România a bătut, la din tombac (150 de 60 mm, dedicată împlinirii a primei asociații apicole. Pe clădirea Combinatului fagure de albine, din spatele împrăstie razele sale, iar în știubei și în dreapta un stup dreptul cărora se desfășoară o eșarfă unduită, pe care sunt înscrise anii 1873 și 1973. Pe

Crescătorilor de Albine din Monetăria Statului, o medalie exemplare), cu diametrul de 100 de ani de la înființarea avers este reprezentată Apicol, cu fațada în formă de căreia răsare Soarele și fața sa, în stânga este un sistematic cu trei nivele, în

revers, central, este un fagure și o albină, de o parte și cealaltă aceiași ani, iar în partea inferioară, 100 ANI, totul susținut de două ramuri de laur. Circular, este legenda CENTENARUL ASOCIAȚIEI CRESCĂTORILOR DE ALBINE DIN ROMÂNIA.

100 de ani de la organizarea Serviciului de Seruri și Vaccinuri. În anul 1905, în cadrul Școlii Superioare de Medicină Veterinară, s-a înființat Serviciul de Seruri și Vaccinuri, care reprezintă părintele Institutului de Seruri și Vaccinuri, fondat în 1909, prin legea de organizare a Școlii Superioare de Medicină Veterinară, prin eforturile prof. dr. Paul Riegler (1867 - 1936), personalitate științifică remarcabilă a vremii, colaborator al prof. dr. Victor Babeș, cu sprijinul prof. dr. I. Cantacuzino. În anul 1909 a fost redenumit în Institutul de Seruri și Vaccinuri, iar în anul 1920, la aniversarea centenarului nașterii savantului francez Louis Pasteur, numele este schimbat în Institutul de Seruri și Vaccinuri Pasteur. La începutul secolului al XX-lea era al treilea Institut de acest fel din Europa. În cursul Primului Război Mondial a contribuit decisiv la menținerea potențialului combativ al armatei române, prin producția de seruri hiperimune necesare acesteia. După cel de-al Doilea Război Mondial, Institutul Pasteur a funcționat în subordinea Ministerului Agriculturii, fiind principalul organism tehnic al autorității veterinare de stat.

La centenarul înființării institutului, a fost bătută o medalie, la Monetăria Statului, din tombac, cu diametrul de 60 mm, care are pe avers, central, chipul lui Paul Riegler (1867 - 1936) și circular INSTITUTUL NAȚIONAL DE MEDICINĂ VETERINARĂ

„PASTEUR” BUCUREȘTI, iar pe revers, central, pe patru rânduri, 100 DE ANI ÎN SLUJBA APĂRĂRII SĂNĂTĂȚII ANIMALELOR ȘI A OMULUI, în partea superioară anii 1895 - 1995 și în cea inferioară ROMÂNIA.

100 de ani de învățământ agricol la Rădăuți. Spre finele secolului al XIX-lea, agricultura a încetat să mai fie o practică moștenită, problemele de producție vegetală și zootehnică au devenit tot mai complexe, noutățile tehnice și metodele noi s-au înmulțit, astfel încât se simțea, în mod imperios, nevoia unui cadru organizat și instituționalizat, în care fiii țăranilor din Bucovina să aibă acces la învățământ în limba română. În acest context, în sesiunea din septembrie 1892, deputatul dr. Ioan cavaler de Volcinschi propune spre dezbatere în Dietă „înființarea unor școli agronomice române în Bucovina, pentru trebuințele poporului de la țară”. După cinci ani de la prezentarea propunerii, la 3 (15) octombrie 1897 este inaugurată, la Rădăuți, prima școală de agronomie cu limba de predare română în Bucovina, a cărei prim director a fost numit inginerul agronom Andronic Motrescu. După Marea Unire, această instituție școlară continuă să se bucure de popularitate, iar în anul 1921, Școala Inferioară de Agricultură din Rădăuți este transferată la Suceava, fiind preluați și elevii din anii de studiu intermediari.

Medalia, bătută în anul 1997 la Monetăria Statului, este din tombac argintat, cu diametrul de 60 mm. Pe avers, în centru, este reprezentat Andronic Motrescu, anii 1948-1922 și, circular, pe două rânduri, PRIMUL DIRECTOR AL ȘCOALEI AGRONOMICE / RĂDĂUȚI DUCATUL BUCOVINA. În partea inferioară,

două spice de grâu. Pe revers, este clădirea Colegiului Agricol „Andronic Motrescu” Rădăuți, sub care textul RĂDĂUȚI BUCOVINA / 1897 - 1997, iar în partea superioară 100 DE ANI DE ÎNVĂȚĂMÂNT AGRICOL / ROMÂNESC.

75 de ani de învățământ superior agronomic la Iași. Începuturile învățământului agricol moldav se regăsesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea, când, între anii 1842 și 1848, cel dintâi mare agronom român, Ion Ionescu de la Brad, prezintă, la Academia Mihăileană din Iași, primele „lecțiuni” de agricultură. În urma demersurilor insistente ale unui grup de profesori, la 2 mai 1905 Senatul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași votează, în unanimitate, iar mai târziu Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice aprobă înființarea la Facultatea de Științe a catedrelor de Chimie Agricolă și Chimie Tehnologică. Anul de naștere a învățământului universitar agricol ieșean este considerat a fi 1912, când, prin Legea Învățământului Superior, publicată în M.O./27 martie, se stabilește înființarea Secției de Științe Agricole, la Facultatea de Științe a Universității din Iași. La Iași debutează, astfel, o școală superioară agricolă, cu cursuri moderne, grupate în două categorii – pregătitoare și agricole, susținute de un colectiv de profesori eminenți. Anul 1948, prin Decretul din 3 august și Decizia Ministerului Învățământului 26237/24 octombrie, deschid reorganizarea învățământului universitar românesc, a celui agronomic sub forma unor institute agronomice în capitală și în marile orașe ale țării. La Iași se înființează Institutul Agronomic. După numeroase, dar vremelnice schimbări de organizare academică și denumire, cele mai importante petrecute în anul 1990, vechiul Institut Agronomic funcționează în prezent sub denumirea de Universitatea de Științe Agricole și Medicină Veterinară (USAMV) „Ion Ionescu de la Brad” Iași.

Medalia, bătută în anul 1987 la Monetăria Statului, din tombac, cu diametrul de 50 mm, are pa avers figura lui Ion Ionescu de la Brad, semicircular, în partea superioară numele acestuia, iar în cea inferioară anii între care a trăit (1818 - 1891) și pe revers simbolurile celor patru facultăți: un snop de spice de grâu - Agronomia, capul unui cal - Zootehnia, un strugure - Horticultura și litera V, din care iese șarpele lui Esculap încolăcit pe un

baston - Medicina veterinară. În exterior, circular, legenda: 75 DE ANI DE ÎNVĂȚĂMÂNT SUPERIOR AGRONOMIC LA IAȘI • 1912-1987.

60 de ani de activitate a ICAS. În anul 1933, prin Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 561 din 16 mai 1933, este înființat Institutul de Cercetări și Experimentație Forestieră (ICEF), denumire sub care a funcționat ICAS (Institutul de Cercetări și Amenajări Silvice) în primii săi ani de activitate. Organizarea ICEF ca instituție de cercetare forestieră de sine stătătoare a fost precedată de înființarea, în anul 1922 în cadrul Casei Pădurilor Statului, a Stațiunii de Cercetări Silvice de la Sinaia, iar din anul 1930 a Oficiului de Studii și Documentare în cadrul Casei Autonome a Pădurilor Statului (CAPS). Conducerea institutului a fost încredințată profesorului Marin Drăcea, care s-a dovedit un inovator și organizator de excepție.

Medalia, operă a gravorului Constantin Dumitrescu, bătută la Monetăria Statului în 100 de exemplare din tombac, cu diametrul de 60 mm, are pe avers figura lui Marin Drăcea, iar circular în exterior textul: INSTITUTUL DE CERCETĂRI ȘI AMENAJĂRI SILVICE • PROF. DR. ING. MARIN DRĂCEA, iar pe revers un stejar, pe coroana căruia sunt înscrise anii 1933-1993.

70 de ani de activitate a ICAS. Pentru a marca aniversarea a 70 de ani de activitate, ICAS a organizat, în zilele de 29 - 31 octombrie 2003 o conferință internațională, în cadrul căreia a fost lansată o medalie din tombac, cu diametrul de 60 mm, bătută la Monetăria Statului în 150 de exemplare. Pe avers are un copac stilizat -

jumătate conifer, jumătate foioase și inițialele ICAS (sigla/logo ICAS), sub care sunt înscrise anii 1933 - 2003, iar în exterior, semicircular sus REGIA NAȚIONALĂ A PADURILOR și în partea inferioară, tot semicircular INSTITUTUL DE CERCETĂRI ȘI AMENAJĂRI SILVICE. Pe revers,

este un buchet format din trei frunze de stejar și două ghinde, sub care, pe trei rânduri textul ICAS / 70 DE ANI / DE ACTIVITATE. În partea superioară, semicircular, IUFRO EFI MAPAM RNP ASAS (International Union of Forest Research Organization, European Forest Institute, Ministerul Agriculturii, Pădurilor și Mediului, Regia Națională a Pădurilor, Academia de Științe Agricole și Silvice), iar în partea inferioară BUCUREȘTI. În exterior, între două cercuri concentrice, CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ INTERNAȚIONALĂ • 29 - 31 OCTOMBRIE 2003.

Aniversarea a 40 de ani de la înființarea Muzeului Viticulturii și Pomiculturii Golești. Secția „Muzeul Viticulturii și Pomiculturii din România” a fost înființată în anul 1966, la inițiativa unor renumiți cercetători din domeniul etnografiei, în

cadrul Complexului Muzeal Golești, care mai cuprinde conacul Goleștilor, construcție datând din secolul al XVII-lea. La momentul înființării era singurul muzeu etnografic în aer liber din România și din Europa dedicat celor două îndeletniciri. Zeci de gospodării țărănești din toate zonele etnografice ale României pot fi vizitate la Muzeul Viticulturii și Pomiculturii de la Golești, județul Argeș.

La împlinirea a 40 de ani de la înființare, pentru a se marca aniversarea, în anul 2006 s-a bătut o medalie în tombac patinat de S.C. IMPEX ZIMBRUL la comanda Muzeului Viticulturii și Pomiculturii Golești, în 125 de exemplare, cu diametrul de 50 mm, gravor Constantin Dumitrescu. Pe avers,

central, imaginea unei porți tradiționale din zona Argeșului, iar circular, între două cercuri concentrice GOLEȘTI - ARGEȘ • ROMÂNIA. Reversul conține, în centru, imaginea uneia dintre casele țărănești din cadrul muzeului și, circular, între două cercuri concentrice, 1966 • 40 DE ANI DE LA ÎNFIINȚARE • 2006 • MUZEUL VITICULTURII ȘI POMICULTURII - GOLEȘTI.

40 de ani de la înființarea Institutului de Cercetare pentru Viticultură și Vinificație Valea Călugărească. Institutul a luat ființă în anul 1967, având ca obiect de activitate cercetarea în domeniul culturii viței-de-vie și a producerii vinului.

Împlinirea celor 40 de ani de existență a fost marcată prin organizarea unei sesiuni de comunicări științifice și confecționarea unei medalii. Aceasta din urmă a fost realizată la Romberfil Ploiești din zamac și are diametrul de 50 mm. Pe avers este imaginea conacului Matac, construit

în anul 1901, sub care sunt două ghirlande formate din frunze de viță de vie și struguri, iar în partea superioară textul SESIUNEA JUBILIARĂ. Pe revers, central, este plasată o cupă de vin și 40 ANI, sub care anii 1967 - 2007, iar circular I.C.D.V.V. VALEA CĂLUGĂREASCĂ.

2. Expoziții și concursuri

1875. În luna octombrie a anului 1875, la București, a fost organizat un concurs de produse agricole, acesta fiind marcat și printr-o medalie cu diametrul de 59 mm, bătută în bronz. Pe avers este chipul domnitorului Carol I în profil spre stânga, iar circular textul CAROL I DOMN ALLU ROMÂNILOR. Pe revers, în plan

central, pe patru rânduri, ONÓRE / CULTIVATORULUI / 1875 / OCTOMBRE 1 și circular, între două cercuri concentrice, CONCURSŨ DE AGRICULTURĂ ÎN ROMÂNIA. În exterior, o ghirlandă de plante și flori, având la cele patru puncte cardinale patru desene distincte: la Nord, un cap de berbec stilizat; la Sud, un plug și șase snopi de grâu; la Est, un cap de vacă; la Vest, un cap de cal.

1881. Pentru concursul de agricultură și industrie din anul 1881 s-a bătut o medalie în două variante, bronz și argint, cea prezentată fiind din bronz. Medalia, opera gravorului Wilhelm Kullrich, are diametrul de 60 mm, pe avers chipul regelui Carol I și, semicircular, CAROL I REGE AL ROMÂNIEI. Pe revers, în partea centrală, pe trei rânduri textul ONORE / MUNCEI / STARUITORE, între două cercuri concentrice CONCURS DE AGRICULTURA SI INDUSTRIE. În exterior, ghirlande formate din frunze de viță cu struguri, snopi de grâu, plante și știuleți de porumb, iar, la fel ca și la medalia precedentă, în aceleași poziții, câte un cap de berbec, vacă și cal, precum și un plug.

1898. În luna octombrie a anului 1898, la Iași, a fost organizată o expoziție regională de vite, la care au participat crescători de vite, cai și oi din Moldova. Participanților la manifestare,

Primăria orașului Iași le-a oferit câte o medalie de merit, realizată de gravorul Sternberg, bătută în argint, cu diametrul

de 50 mm. Pe avers este simbolul heraldic al comunei urbane Iași, reprezentat printr-un turn plasat pe un scut timbrat de o coroană murală cu trei turnuri. Scutul este susținut de doi delfini afrontați. Sub acesta este vederea abatorului din Iași și a târgului de vite. În partea superioară, în semicerc inscripția PRIMARIA COMUNEI IAȘI, iar în cea inferioară, pe două rânduri, MEDALIE / DE MERIT. Pe revers, un soare răsărind la orizont, cu raze care luminează un grup de animale domestice - cal, oaie și vacă - cu inscripția, între cele două cercuri exterioare, EXPOZIȚIUNEA REGIONALĂ DE VITE

• OCTOMBRIE 1898.

1902. Congresul Societății

Agrare. Medalie cu toartă din bronz aurit, cu diametrul de 30 mm, a fost gravată de M. Carniol Fiul. Pe avers, o țărancă în mijlocul unui câmp de grâu. La picioare are o seceră și snopi de grâu, iar în mână dreaptă întinsă ține o cunună de lauri.

Deasupra capului, în semicerc, este scris:

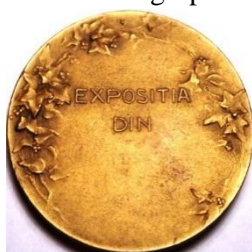
SOCIETATEA AGRARĂ. Pe revers, o coroană formată din două ramuri de stejar și laur, legate jos cu o fundă, completată sus cu un grupaj de unelte agricole. Central, pe

cinci rânduri, ultimul în arc, legenda: PRIMUL CONGRES / AGRICOL / 14. 15. 16. DEC. / 1902 / BUCURESCI.

1906. Între 6 iunie și 23 noiembrie 1906, la împlinirea a 40 de ani de domnie a lui Carol I și a 25 de ani de la proclamarea Regatului României, dar și a 1800 de ani de la cucerirea Daciei de către romani sub conducerea împăratului Traian, la București, pe fostul Câmp al Libertății de la 1848, s-a organizat o mare expoziție amplasată în 165 de pavilioane. Una dintre medaliile bătute cu acest prilej a fost comandată de județul Roman și executată de M. Carniol fiul în bronz aurit. Avers – stema județului Roman (trei spice de grâu), sub care este trecută, semicircular, data de 18 SEPTEMBRE 1906. Pe circumferință, legenda: EXCURSIUNEA ȚĂRANILOR DIN JUDEȚUL ROMAN LA EXPOZIȚIE. Revers – se continuă, pe cinci rânduri, primul și ultimul în arc, legenda: SUB PATRONAJUL / D-LUI C. CANTACUZINO-PAȘCANU / PREFECT C. BALAIȘ / INIȚIATORUL N. BELLU. Medalia a fost distribuită participanților la excursie și unor oficialități.

1920. Medalie din alamă aurită, cu diametrul de 40 mm, gravată de Huguenin.

Avers - grup de

lucrători plantând pomi, legându-le tutori și udându-i. Pe circumferință, inscripția SOCIETATEA DE HORTICULTURA

DIN ROMANIA. Revers - cunună vegetală din frunze de viță de vie înconjurând câmpul medaliei, pe care este înscris, pe două rânduri, EXPOSITIA / DIN / ..., cu spațiu liber pentru incizări ulterioare, putându-se folosi și în anii următori. O medalie aproape identică a fost bătută și în anul 1926.

1920. Medalie din bronz aurit (există și din bronz și bronz argintat), cu diametrul de 60 mm, gravată de Constantin Kristescu. Pe avers, câmp dominat de imaginea statuară a unui cal pe câmp, deasupra căruia este înscris, pe trei rânduri, CU STARUINȚA ȘI / PRICEPERE SPRE / PROPASIRE. Pe revers, aranjament din spice de grâu, știuleți de porumb și ramură de stejar, peste care este gravată stema Regatului României timbrată de coroana regală. Sub acest aranjament, legenda pe trei rânduri EXPOZIȚIA / ZOOTEHNICĂ / JUDEȚEANĂ, iar pe circumferință, gravat semicircular, notația MINISTERUL AGRICULTUREI ȘI DOMENIILOR. O medalie aproape identică a fost bătută în anul 1923, pe reversul căreia este doar notația MINISTERUL / AGRICULTUREI ȘI / DOMENIILOR / 1923.

1920. Constantin Kristescu a mai realizat o medalie, pentru a fi acordată la concursurile crescătorilor de cai, din bronz aurit, cu diametrul de 60 mm, care are pe avers câmp dominat de imaginea statuară a unui cal așezat pe soclu, deasupra căruia este semnătura olografă a autorului. Pe revers, deasupra unor ramuri de stejar, pin și măslin, un pergament, pe care urma să fie incizat numele premiantului. Nu avem cunoștință dacă medalia respectivă a și fost acordată, în literatura de specialitate negăsind referiri la acest fapt.

1923. Medalie din bronz aurit (există și din bronz și bronz argintat),

cu diametrul de 60

mm, sculptată de Constantin Kristescu pentru premiarea crescătorilor de vite. Avers - grup de animale domestice (bovine, ovine, caprine și porcine) la pășunat. În dreapta-jos, înscrisul pe trei rânduri: STARUINȚA / SI PRICEPERE / PROPASIRE. Revers - câmp ocupat cu elemente simbolice - spice de grâu, știuleți de porumb, ramură de stejar - peste care este plasată stema Regatului României, timbrată de coroana regală. În partea de jos-dreapta, inscripția pe patru rânduri: MINISTERUL / AGRICULTUREI ȘI / DOMENIILOR / 1923. Cu aceeași compoziție a aversului, dar cu reversul identic cu al celei prezentată anterior, a fost bătută o medalie în anul 1920.

1925. Expoziția Moldovei întregite.

Medalie din bronz, cu diametrul de 56,5 mm, gravor C. Kristescu. Pe avers este gravată statuia ecvestră a domnitorului Ștefan cel Mare de la Iași, zidurile Cetății de scaun de la Suceava și un grup alegoric susținând un scut pe care este stema Moldovei. Pe circumferință, înscrisul DUPA VEACURI PRIBEGE APUSE COPRINSE AMU INTR-O FRATEASCA IMBRATISARE. În partea stângă-jos, legenda pe opt rânduri orizontale: MOLDOVA LUI / ȘTEFAN / REINTREGITA / AZI SUB REGELE / FERDINAND / FĂURITORUL / ROMÂNIEI / MARI. Revers - cunună vegetală pe părțile laterale - viță de vie și stejar - și simboluri sugerând bogățiile României în partea de jos: snop de grâu pentru agricultură, roata dințată pentru industrie. În prim-plan, stema României Mari timbrată de coroana regală. În partea superioară, înscrisul pe trei rânduri, primul arcuit, pe circumferință: REGATUL ROMÂNIEI / EXPOZITIA / MOLDOVEI INTREGITE. La mijloc este postată o bandă cu inscripția PARTICIPANT.

1926. Medalie premiu pentru expoziția Camerei de Agricultură București, din bronz aurit, cu diametrul de 60 mm, gravor C. Dimitrescu. Pe avers, peisaj agricol cu țăran la arat, snopi de grâu, silozuri de cereale la orizontul de unde răsare Soarele ce împrăștie raze de lumină, totul dominat de o alegorie formată dintr-un agricultor și o femeie, care arată, cu mâna dreaptă, spre bogățiile pământului. În partea stângă din jumătatea superioară, inscripția pe două rânduri: CAMERA DE / AGRICULTURĂ. Pe revers, un islaz la poalele munților cu animale la păscut - cabaline, bovine, ovine - cu stema țării în partea de sus-dreapta și înscrisul EXPOZIȚIA în stânga sus.

1938. Concursul Național al Grâului. Medalie din bronz argintat, cu diametrul de 50 mm, gravată de Emil W. Becker. Pe avers, efigia spre dreapta a regelui Carol al II-lea. Semicircular, inscripția CAROL II REGELE ROMÂNILOR. Pe revers, în câmp, snop de grâu, peste care se suprapune stema României, timbrată de coroana regală. Sus, Soarele, care radiază câmpul, având înscris anul 1938. În partea de jos a circumferinței, notația SEMICIRCULARĂ CONCURSUL NAȚIONAL AL GRÂULUI.

Medalie din bronz,

modelată de gravorul G. Stănescu. Avers - efigia spre dreapta a suveranului, cu inscripția CAROL II REGELE ROMANILOR. Pe revers, în mijloc, știuleți de porumb flancați circular de frunze de laur. Deasupra este o bandă scurtă, pe care scrie anul 1939. Pe circumferință, sus, semicircular, legenda: MINISTERUL AGRICULTURII SI DOMENIILOR, iar în partea de jos, pe eșarfă, notația CONCURSUL PORUMBULUI.

1939. Concursul porumbului.

1964. Concurs avicol. Medalie din bronz patinat, cu diametrul de 60 mm, gravor Ștefan Grudinschi. Pe avers, în partea superioară, anul 1964, central păsări de curte, iar în partea inferioară, pe o eșarfă, semicircular, legenda REG. DOBROGEA. Pe revers, central, pe cinci rânduri textul CONCURSUL / PENTRU CRESTEREA / UNUI NUMAR / MARE DE PASARI / LA 100 HA. TEREN și, în exterior, între două cercuri concentrice, CONSILIUL AGRICOL REGIONAL DOBROGEA.

1964. Concurs avicol. Medalie din bronz patinat, cu diametrul de 60 mm, gravor Ștefan Grudinschi. Pe avers, în partea superioară, anul 1964, central păsări de curte, iar în partea inferioară, pe o eșarfă, semicircular, legenda REG. DOBROGEA. Pe revers, central, pe cinci rânduri textul CONCURSUL /

1964. Concurs porcin. Medalie din bronz, cu diametrul de 60 mm, gravor Ștefan Grudinski. Pe avers, un grup de porcine pe câmp, deasupra cărora este notat anul 1964, iar în partea inferioară, pe o eșarfă, semicircular, legenda REG. DOBROGEA. Pe revers, central, pe cinci rânduri textul: CONCURSUL / PENTRU / OBTINEREA / UNOR PRODUCTII / MARI DE / CARNE / DE PORC și, în exterior, între două cercuri concentrice, CONSILIUL AGRICOL REGIONAL DOBROGEA.

1968. Concurs internațional de vinuri. Medalie din bronz argintat (locul II), cu diametrul de 60 mm, gravată de Haralambie Ionescu. Pe aversul medaliei este stilizat globul pământesc, pe care este marcat, în relief, conturul României și punctat locul unde este Bucureștiul, loc din care se ridică o cupă cu vin. În partea superioară, deasupra cupei, este scris ROMANIA, iar lateral-stânga, pe două rânduri, BUCURESTI / 1968. Sub glob, două ramuri de laur, stilizate. În exterior, circular, textul: CONCURSUL INTERNATIONAL DE VINURI. Pe revers, o alegorie: un bărbat șezând cu doi copii în brațe – unul cu un spic de grâu în mână, celălalt cu un strugure. Sub alegorie, pe două rânduri, scrie PROVINCEA S C, iar deasupra, semicircular, DACIA AVGVSTA.

1982. Concurs de vinuri. Medalie din tombac aurit (locul I), cu diametrul de 60 mm, gravor Constantin Dumitrescu. Pe avers, capul de bour, simbolul heraldic al Moldovei, sub care sunt două săbii încrucișate, în exterior, circular, legenda CONCURSUL VINURILOR DIN MOLDOVA - VASLUI 1982. Pe revers, un scut despicat, care are în partea stângă jumătate de strugure, în cea dreaptă jumătate de frunză de viță de vie, pe mijloc, „peste tot”, un pahar cu vin. În exterior, între două cercuri concentrice, legenda: EDITIA A VI-A A ZILELOR VIEI SI VINULUI - APRILIE 1982.

La Simpozionul National SIRAR din anul 1991, desfășurat la Târgoviște a fost lansată prima medalie dedicată unui asemenea eveniment. Medalia a fost turnată în aluminiu la o întreprindere din oraș, după care a fost fiartă în ulei mineral pentru a i se da o culoare spre cea a bronzului și luciului.

Aceasta are diametrul de 5,5 mm și grosimea de 9 mm. Pe avers este simbolul SIRAR,

respectiv imaginea zeiței Ceres în profil spre dreapta, părul fiindu-i reprezentat prin spice de grâu, un pom stilizat cu două mere, un strugure și frunze de viță de vie. În exterior dreapta, semicircular, inițialele S.I.R.A.R. Ceres provine din sincretismul dintre o veche divinitate italică agrară și zeița greacă Demeter. În epoca imperială patronează simbolic pâinea albă. După izvoarele latine, sabinii numeau *ceres* pâinea și grânele. Romanii o serbau în festivalurile *Ludi Cereris* sau *Cerealia*, între 12 - 19 aprilie, venerând-o drept *creatoarea recoltelor*; în acest sens, era invocată de frații Arvali ca fiind cea care-i învață pe oameni detaliile tehnice ale agriculturii: semănatul, secerișul etc. Astfel, devine zeița întregii lumi vegetale, dar și divinitatea htonică (subpământeană) a morților. La ceremoniile consacrate zeiței, femeile nu puteau asista decât dacă erau *curate*. Pe revers este un bărbat, cu o unealtă agricolă în mâini (poate fi interpretată ca fiind sapă sau coasă), iar în plan secund un lan cu cereale. În exterior sus TIRGOVISTE, iar jos 1991.

În anul 1994, la aniversarea a 25 de ani de la primul simpozion care a avut loc la Cluj, Bacăul a organizat cel de-al XIV-lea Simpozion National SIRAR, cu sprijinul substanțial al Consiliului Județean, Direcției Agricole și multor societăți agricole și de industrie alimentară din întreg județul.

Medalia lansată la simpozion, bătută la Monetăria Statului, din tombac patinat, cu diametrul de 60 mm, în 350 de exemplare, este opera gravorului Maximilian Fetița. Pe avers este simbolul SIRAR, descris la medalia precedentă, iar pe revers stema județului Bacău de la acea vreme (scut despicat în care muntele de sare în stânga este roșu pe fond de argint, iar în dreapta de argint pe fond roșu, în mijlocul scutului un scut „peste tot” în care este reprezentat un zimbru în culoare naturală, aluzie la Câmpul lui Dragoș, care la sud ajungea până la actuala limită nordică a Bacăului; în partea de sus-stânga Soarele și Luna de culoare roșie, iar sus-stânga un stejar de argint, sugerând legenda din Borzești - locul de naștere a lui Ștefan cel Mare și Sfânt). De o parte și alta a scutului, semicircular BACAU / ROMANIA, orizontal anii 1969 și 1994, deasupra scutului XXV, simbolizând aniversarea celor 25 de ani de la primul simpozion cu acest profil, iar dedesubt perioada desfășurării acțiunii: 23 - 27.08.1994. În exterior, circular, legenda: AL XIV-LEA SIMPOZION NATIONAL DE ISTORIE SI RETROLOGIE AGRARA.

Al XXIII-lea Simpozion SIRAR, desfășurat la Bacău în anul 2007, avea să consemneze apariția celei de-a treia medalii SIRAR, bătută la Monetăria Statului, din tombac patinat, tiraj 300 de exemplare, cu diametrul de 60 mm, gravor Constantin Dumitrescu. Pentru că se împlinea un veac de la răscoala țăranilor din anul 1907, pe aversul medaliei este o imagine în care un grup de țărani, înarmați cu diferite unelte agricole, atacă un conac boieresc. În exterior sus, semicircular, textul 100 DE ANI DE LA RASCOALA

DIN 1907, iar jos, tot semicircular, un motiv popular românesc. Pe revers, o secvență de sat românesc tradițional pe o coastă de deal, cu biserica în poziție dominantă, câteva case, un conac, o câpiță de fân și câțiva pomi. În stânga, un stâlp de poartă ornate cu simboluri populare, în partea de sus simbolul SIRAR, iar jos, pe patru rânduri, titlul simpozionului și data: SATUL ROMANESC ÎN / CONTEXT EUROPEAN / 23 - 25 AUGUST / 2007. În partea inferioară a unui semicerc ce înconjoară imaginea sunt înscrise numele celui care a conceput medalia, V. MUNTEANU și al gravorului C. DUMITRESCU. În exterior, circular, legenda: AL XXIII-LEA SIMPOZION NATIONAL DE ISTORIE SI RETROLOGIE AGRARA • BACAU.

Al XXVI-lea Simpozion Național

SIRAR, care a avut loc la Bacău în vara anului 2018, organizat de Filiala Bacău a SIRAR, în colaborare cu Consiliul Județean, Direcția pentru Agricultură și Dezvoltare Rurală, Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău și Asociația Arhiviștilor Bacău, cu sprijinul mai multor societăți agricole din județ și din țară, a fost dedicat, în exclusivitate, marcării bicentenarului nașterii lui Ion Ionescu de la Brad. În cadrul manifestărilor au fost dezvelite două busturi ale omagiatului, o placă aniversară și o efigie a acestuia pe monumentul funerar. De asemenea, participanții la simpozion, oficialitățile și sprijinitorii au primit câte o medalie și insignă realizate cu acest prilej.

Medalia, cu diametrul de 60 mm, a fost bătută la firma Tek Art București din alamă patinată, 100 de exemplare și câte trei exemplare din alamă aurită și alamă argintată, autor fiind sculptorul Paul Deheleanu. Pe avers este imaginea lui Ion Ionescu de la Brad în semiprofil spre dreapta, de o parte și cealaltă anii nașterii, 1818, și decesului, 1891, în exterior, între două cercuri concentrice, semicircular sus ION IONESCU DE LA BRAD, iar în partea inferioară 200 DE ANI DE LA NAȘTERE. Pe revers, în plan superior, simbolul SIRAR, sub care, pe șase rânduri: ÎNTĂIUL MARE AGRONOM, / PROFESOR, PAȘOPTIST, / ECONOMIST, STATISTICIAN, / ÎNTEMEIATOR DE ȘCOLI, / ADMINISTRATOR DE MOȘII, / SCRIITOR, GAZETAR, / ACADEMICIAN. Sub text, o ramură de laur. În exterior, între două cercuri concentrice, legenda: semicircular sus AL XXVI-LEA SIMPOZION NAȚIONAL DE ISTORIE ȘI RETROLOGIE AGRARĂ și semicircular jos SIRAR – FILIALA BACĂU, 22 - 24 Iunie 2018.

Pe lângă medalia prezentată mai sus și cea dedicată împlinirii a 75 de ani de învățământ agronomic românesc la Iași (prezentată în prima parte), în care apare chipul lui Ion Ionescu de la Brad, au mai fost bătute două medalii dedicate aceleiași personalități, pe care le vom descrie în continuare. Prezentăm, dintre personalitățile agriculturii românești, doar medalii dedicate lui Ion Ionescu de la Brad, deoarece a fost cel care a pus bazele agriculturii moderne, și nu numai, în România. Despre el, o altă mare personalitate în domeniu, regretatul academician Gheorghe Ionescu-Șișești scria: „Ion Ionescu de la Brad a avut o activitate uimitoare și multilaterală, care a înaintat pe drumuri bine croite și s-a desfășurat limpede și statornic, potrivit ideilor călăuzitoare ce și le-a fixat încă din tinerețe. Bărbați ca Ion Ionescu de la Brad sunt expresiunea și

exponenții epocii lor. Ei prind și amplifică forțele și năzuințele contemporanilor. Ei rânduiesc, clarifică și transformă în realizări ceea ce este la alții aspirația timidă și nedefinită. Ei duc faclele de lumină în întuneric și luminează drumurile viitorului. Precum pământul aspiră ploile și le redă în seva plantelor și în apa limpede a izvoarelor, tot așa a aspirat Ion Ionescu de la Brad tot ce era principiu fecund și generos în epoca sa, redând apoi contemporanilor seva faptelor și izvoarelor cristaline ale gândirii sale”.

În anul 1991, la împlinirea a 100 de ani de la ridicarea la cer a sufletului marelui

savant, Secția Bacău a Societății Numismatice Române a inițiat o medalie bătută la Monetăria Statului, în 100 de exemplare, în două variante - tombac patinat și aluminiu eloxat, cu diametrul de 60 mm, gravor Constantin Dumitrescu. Pe avers este sculptat bustul lui Ion Ionescu de la Brad în semi

profil dreapta, iar în exterior dreapta, semicircular, pe două rânduri ION IONESCU DE LA BRAD / 1818-1891. Pe revers, este monumentul funerar din fața mormântului din cimitirul din satul Brad, comuna Negri, județul Bacău, în care sunt rămășițele pământești ale omagiatului, împreună cu ale părinților și fratelui său, Nicolae. În exterior, semicircular sus CENTENARUL TRECERII ÎN ETERNITATE, iar în partea inferioară, semicircular, SNR - SECTIA BACAU.

Monetăria Statului, în iulie 2018, a bătut o frumoasă medalie dedicată bicentenarului nașterii lui Ion Ionescu de la Brad. Medalia, gravată de Codruț Ciobănescu, are diametrul de 60 mm și a fost realizată în tiraj strict limitat: 40 de exemplare din argint 925^{0/00} și 60 de exemplare din tombac patinat. Pe avers este chipul omagiatului în semi profil spre stânga, pe fundal fiind clădirea Academiei Române. În exterior sus, semicircular, ION IONESCU DE LA BRAD, iar în dreapta, pe două rânduri, anii 1818 /

1891. Pe avers, central în picioare, zeița Minerva, simbolul Academiei Române, cu trimitere la faptul că aniversatul a fost membru al Academiei. Zeița are în mâna stângă o lance, iar în mâna dreaptă un glob pământesc deasupra căruia se află o altă zeitate (Victoria înaripată). Lângă Minerva, jos, în dreapta, a fost așezat un scut cu Meduza, iar în mâna stângă o bufniță. În stânga, șezând, este zeița Ceres ținând pe mâna stângă un mănunchi de spice de grâu, aluzie la principala specialitate – agricultura. În dreapta, România, reprezentată printr-o tânără șezândă, cu steagul tricolor în mâna dreaptă, semnificând implicarea directă a lui Ion Ionescu de la Brad în acțiunile revoluționare ale pașoptiștilor în Moldova, Muntenia și Transilvania. În exterior, sus-stânga, semicircular, pe două rânduri: 200 DE ANI DE LA / NAȘTERE.

Pe lângă aceste medalii, în anul 2018 Monetăria Statului a mai bătut o monedă din argint 999^{0/00}, cu valoare nominală de 10 lei, într-un tiraj de 200 de exemplare, iar

Filiala Bacău a SIRAR o insignă, din alamă patinată, cu diametrul de 20 mm, ambele dedicate lui Ion Ionescu de la Brad.

Concluzionând, se poate aprecia că însemnele în metal, între care medaliile, ocupă un loc important, au o deosebită contribuție la cunoașterea diferitelor aspecte legate de agricultura românească, de valorile materiale și spirituale din domeniu și pot constitui un imbold pentru contemporani și pentru generațiile viitoare la o aplecare mai atentă asupra problemelor cu care aceasta se confruntă. Pe de altă parte, credem că o colecție, indiferent de natura și conținutul ei, este un nesecat izvor de învățăminte.

**ALEXANDRU IOAN CUZA ȘI REFORMELE SALE.
PLACHETA „IAȘI – CAPITALA ISTORICĂ A ROMÂNIEI”**

Iulia Claudia ANTĂLUȚĂ*
Albert-Gabriel GRECU**

**Alexandru Ioan Cuza and his reforms.
Plate "Iași - Historical capital of Romania"**

Abstract

In 2019, 160 years have passed since the creation of the Romanian national state, by uniting Moldova with Muntenia. "Politics of the accomplished fact" by the double election of colonel Alexandru Ioan Cuza as lord of Moldavia on January 5, 1859 and later, as lord of Muntenia on January 24, 1859 represented the diplomatic solution of the political elites of the two Romanian Principalities against the reluctance of European diplomacy.

The birth of modern Romania concentrated around the personality of prince Alexandru Ioan Cuza and the policy of radical reforms during his short reign is a „golden page” in the turbulent history of romanians. The mission of contemporaries is to keep alive this "golden page" of national history. Plaques and medals dedicated to such historical moments are authentic testimonies, faithful historical and documentary sources for future generations. The plaque "Iași - Historical Capital of Romania", launched on February 11, 2019, in Iași, represents that historical source with document value for the eternity of the historical moment of the first stage in the process of political unity of Romanians.

Cuvinte cheie: *plachetă aniversară, dubla alegere, unire, reforme radicale, Alexandru Ioan Cuza.*

Keywords: *birthday plate, double choice, union, radical reforms, Alexandru Ioan Cuza.*

De la înființarea Societății Numismatice Române (1913) și până astăzi, principele românilor, colonelul Alexandru Ioan Cuza, este una dintre personalitățile naționale intens ilustrată în medalistica românească. Nu ne propunem, în rândurile de mai jos, ilustrarea întregului tezaur medalistic dedicat epocii principelui, ci doar evocarea ultimei realizări medalistice, cu valoare de document, emise cu ocazia împlinirii a 160 de ani de la înfăptuirea idealului național - Unirea Principatelor Române. Acest ideal politic al românilor, realizat în 1859 a fost posibil prin prisma modificărilor de ordin politic și teritorial de pe harta Europei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

* Membru, Societatea Numismatică Română, Filiala Iași.

** Muzeograf, Muzeul Județean „Ștefan cel Mare” Vaslui.

În 2019 s-au împlinit 160 de ani de la unirea Moldovei cu Țara Românească și de la formarea nucleului statului român modern. Acest fapt ne obligă să ne gândim cu multă seriozitate la trecutul românilor și să recunoaștem că primele temelii ale Țării Românești, întregite în 1918, s-au pus anterior, încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea, considerat „secolul naționalităților”, iar anul 1848 a fost numit „primăvara popoarelor”, când „... din Franța și Italia până în Polonia și țările române, forțele revoluționare s-au ridicat la luptă contra vechilor regimuri, contra spiritului conservator, a rămășițelor feudale, contra opresiunii străine, a absolutismului, pentru democrație și constituție, etc.”¹. Trăsătura comună a tuturor revoluțiilor desfășurate în Europa anului 1848 a fost repunerea în discuție a conservatorismului și a sistemului diplomatic folosit de acesta, iar naționalismul și liberalismul, ideologii înăbușite de artizanii Congresului de la Viena (1815), sunt tot mai des transpuse în principiile rezumate în actele programatice și revendicările revoluționarilor din Europa și din principatele române².

Din arsenalul de idei, ineputabil, al revoluției de la 1789, din Franța, în plin secol al XIX-lea, elitele revoluționare le extrag pe cele care se mulau pe interesele particulare ale națiunii reprezentate. Pentru românii aflați mereu sub presiunea intereselor teritoriale ale Imperiilor Țarist și Habsburgic și mai mereu schimb de monedă între acestea și puterea suverană (Imperiul Otoman), divizați teritorial politic, dar uniți prin conștiința originii latine comune, a graiului, prin aspirații și idealuri, ideea unei revoluții comune nu a fost posibilă. Indiferent de provincie, marile idealuri ale românilor manifestate programatic în timpul revoluției pașoptiste s-au regăsit, aproape identic, în declarațiile fruntașilor revoluționari, fie că ele au fost proclamate la Iași, Blaj, Islaz, Brașov, Cernăuți. Ele exprimau peste tot drepturi și libertăți democratice, desființarea obiceiurilor feudale și a arhondologiei, independența și autonomia principatelor, îndepărtarea dominațiilor străine, adoptarea de constituții, eliberarea juridică a țăranilor și împroprietărirea acestora, unitatea națională a românilor, etc. Unele moderate, altele radicale ideile cuprinse în programele revoluției pașoptiste au fost implementate odată cu realizarea dublei alegeri, a colonelului Alexandru Ioan Cuza ca domn al Moldovei (5 ianuarie 1859) și mai apoi ca domn al Munteniei (24 ianuarie 1859). Întocmai discursului prezentat de Mihai Kogălniceanu, în Adunarea Electivă, după alegerea colonelului Alexandru Ioan Cuza, principele s-a dovedit, pe parcursul celor șapte ani de domnie „... la legi nouă, om nou, ... omul epocii ...”,³ domnitorul mult dorit de milioanele de țărani și săracii orașelor din principate pentru care s-a săvârșit programul de reforme. În fapt, noul domn, nu făcea altceva decât să respecte *ad literam* jurământul depus, în fața Adunării Elective a Moldovei (5/17 ianuarie 1859): „*Jur, în numele prea Sfintei Treimi și în fața Țărei mele, că voi păzi cu sfințenie drepturile și interesele patriei, că voi fi credincios Constituției în textul și spiritul ei, că în toată domnia mea voi priveghea la respectarea legilor pentru toți și în toate, uitând toată prigonirea și toată ura, iubind deopotrivă pe cei ce m-au iubit și pe cei ce m-au urât, neavând înaintea*

¹ Ioan-Aurel Pop, *Istoria ilustrată a românilor pentru tineri*, Editura Litera, București, 2018, p. 155.

² Serge Bernstein, Pierre Milza, *Istoria Europei - Naționalismele și Concertul european, secolul XIX (1815-1919)*, vol 4, Institutul European pentru Cooperare Cultural-Științifică, Iași, 1998, p. 52.

³ Minodora Perovici, *Discursul lui Mihail Kogălniceanu la alegerea lui Alexandru I. Cuza în Istoria Universală în texte*, Grupul editorial Corint, București, 2003, p. 213.

ochilor mei decât binele și fericirea nației române. Așa Dumnezeu și compatrioții mei să-mi fie de ajutor”.⁴

Așadar, seria de principii, năzuințe, idealuri pronunțate de fruntașii revoluționari moldoveni și munteni fuseseră anterior enunțate prin articolele 371, 374 și 375 ale Regulamentelor Organice (1831)⁵ din Moldova și Muntenia: Art. 371 - *Începutul, religia, obiceiurile și cea de un fel limbă a sălășluitoilor într-aceste două prințipaturi, precum și cele deopotrivă trebuințe sunt îndestule elementuri de o mai de*

aproape a lor unire, care până acum s-au fost poprit și s-au zăbovit, numai după împrejurări întâmplătoare și cele urmate după dănele bunile dobândiri și urmările folositoare ce ar odrăzli dintr-o apropiere a acestor două popule, nu pot fi supuse la nici o îndoială; începuturile, dar, s-au așezat într-acest regulament prin cea de un fel de clădire a temeiurilor administrative în amândouă țările. Art. 374 - Lăcuitorii satelor sălășluiți pe hotarul acestor două șări, având trebuință de a trece vremelnicește dintr-un hotar pe altul, pentru munca săteneștii iconomii pe moșiile învecinate, vor fi slobozi de a o face tocmindu-se însă cu proprietarii acelor moșii și împuterniciți cu slobozenie de voie din partea judecătoriilor satelor, fără nici o dare, nici făcându-li-să vreo împiedicare din partea Stăpânirii. Art. 375 - Monedile vor avea același curs și aceleași prețuri în amândouă prințipaturile, întocmai după coprinderea articolului 65. Ideea unei unități politice a populațiilor principatelor, deplin justificată prin religie, origine, obiceiuri și limbă comună, a fost precedată de necesitatea unei unități monetare comune, a pieței economice comune, statuată prin Regulamentele Organice. Unitatea politică a fost deplin afirmată prin actele programatice ale mișcării pașoptiste din Muntenia. Textul Proclamației de la Islaz (9/21 iunie 1848), rostit de Ion Heliade Rădulescu cuprindea în cele 22 de puncte principiile politice, sociale și economice necesare viitorului stat național modern și independent: independența administrativă și legislativă a poporului roman afirmată încă de la primul punct al proclamației; electivitatea funcției domnitorului și limitarea la cinci ani a mandatului reprezenta un principiu politic radical enunțat în punctul 5 al programului revoluției din Muntenia; armata națională declarată la punctul 11 sub forma - „Gvardie națională”; libertatea juridică și împrăștierea țăranilor - reprezenta idealul social economic radical din prima jumătate a secolului al XIX-lea pe care s-a clădit temelia statului național; dreptul egal la educație enunțat prin articolul 16 al proclamației - „Instrucție egală și întreagă pentru tot Românul de amândouă secele”⁶.

Dorințele partidei naționale în Moldova, document redactat de Mihail Kogălniceanu la Cernăuți (august 1848) cuprinde alte principii democratice radicale indispensabile statului național din secolul al XIX-lea⁷. Autonomia deplină a principatului Moldovei, egalitatea în drepturile civile și politice, libertatea cultelor

⁴ Bogdan Murgescu (coord.), *Jurământul depus de Alexandru Ioan Cuza la alegerea ca domn al Moldovei* (5/17 ianuarie 1859) în *Istoria României în texte*, Editura Corint, București, 2001, p. 216.

⁵ Bogdan Murgescu (coord.), *Ideea unirii Principatelor, exprimată în Regulamentele Organice (1831); op. cit.*, p. 194.

⁶ https://ro.wikipedia.org/wiki/Proclamația_de_la_Islaz, accesat pe 1 august 2018. Vezi și http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Proclamația_de_la_Islaz, accesat pe 1 august 2018.

⁷ Biblioteca digitală a României, Mihail Kogălniceanu, *Dorințele Partidei Naționale în Moldova*, Cernăuți, 1848, pp. 20-36, cf. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/14/Mihail_Kogalniceanu_-_Dorințele_Partidei_Naționale_în_Moldova.pdf - accesat pe 1 august 2018.

religioase, Adunarea Țării instituită pe principiul reprezentativității, domn ales democratic din toate stările societății, responsabilitatea funcționarilor și miniștrilor, libertatea presei, inviolabilitatea domiciliului, învățământul egal și gratuit, secularizarea averilor mănăstirești, împrăștierea celei mai numeroase clase sociale din Moldova - țăranii, abolirea sarcinilor feudale impuse țăranilor, reforma sistemului juridic, etc. Aceste principii și idealuri afirmate de fruntașii pașoptiști își vor fi găsit sortii izbânzii în scurta domnie a principelui Alexandru Ioan Cuza.

Se spune, adesea, că românii au fost un pion pe scena istoriei și că împlinirile lor se datorează împrejurărilor internaționale, marilor puteri, victoriilor altora, simpatiilor de care aceștia s-au bucurat printre conducătorii lumii, norocului. Este și adevăr în această constatare, numai că nu-i privește doar pe români. Întotdeauna marile decizii, în marea istorie, nu le-au luat cei mici, ci protagoniștii concernului european, marile puteri ale timpului istoric.

Niciodată țările și națiunile nu au fost egale între ele. Pe lângă acestea, toate popoarele mici au propriile particularități ale evoluției lor, particularități care nu le-au permis celor mari să le domine pe de-a-ntregul sau să-și impună, în totalitate, propria voință. În cazul românilor, această particularitate s-a numit „*politica faptului împlinit*”. Se știe, de exemplu, că unirea politică a românilor înlăptuită în anul 1859 a fost posibilă, atunci, datorită Războiului Crimeii (1853-1856), etapă a „Problemei Orientale”, conflict finalizat cu înfrângerea Rusiei și cu derularea Congresului de Pace de la Paris din 1856. Din experiența istorică, se știe că atunci când Rusia a avut perioade de decadentă, românilor le-a mers relativ bine, iar atunci când Rusia a avut perioade de glorie, românii și România de după 1859 s-au aflat în declin sau au suferit mari pierderi.

Inteligența politică a foștilor lideri pașoptiști, deveniți după Convenția de la Paris din 7/19 august 1858, liderii unioniști grupați în „Partida Națională”, s-a concentrat pe transpunerea, întocmai, a rezoluțiilor Adunărilor ad-hoc din Moldova și Muntenia. Aceștia au descoperit, în ultimă instanță, soluția dublei alegeri a unui lider recunoscut de către toți factorii politici implicați și cu priză la masele populare. Soluția alegerii colonelului Alexandru Ioan Cuza nu încălca textele celor 46 de articole cuprinse în Convenția de la Paris din 7/19 august 1858. Așadar, soluția dublei alegeri, la 5 ianuarie 1859, la Iași și la 24 ianuarie 1859 la București a aceleiași persoane, colonelul Alexandru Ioan Cuza, ca domn în cele două principate a pus marile puteri ale concernului parizian în fața faptului politic împlinit prin voința poporului român.

Datorită susținerii lui Charles Louis Napoléon al III-lea Bonaparte, care în 1863 vorbea despre guvernul Moldo-României, cinci dintre puterile garante: Franța, Rusia, Anglia, Prusia și Sardinia au recunoscut la Paris pe 1 aprilie 1859 dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza și implicit unirea personală a celor două Principate. Abia pe 23 octombrie 1861, noul sultan Abdul-Aziz a emis „Firmanul de organizare administrativă a Moldovei și Valahiei” prin care era acceptată de către Imperiul Otoman unirea Principatelor, dar numai pe timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, conform propunerii Austriei. Ca urmare, pe 11 decembrie 1861, Cuza a putut da „*Proclamația Unirii*” de la Iași, prin care declara românilor deplină unitate: „*Unirea este îndeplinită. Naționalitatea Română este întemeiată. Acest fapt măreț dorit de generațiile trecute, aclamat de corpurile legiuitoare, chemat cu căldură de Noi, s-au recunoscut de Înalta Poartă, de puterile garante și s-au înscris în datinele Națiilor. Dumnezeuul părinților*”

noștri au fost cu Țara, au fost cu Noi. El au întărit sălințele noastre prin înțelepciunea poporului și au condus Națiunea către un falcnic viitor. În zilele de 5 și 24 Ianuarie ați depus toată a voastră încredere în alesul Nației, ați întrunit speranțele voastre într-un singur Domn. Alesul vostru vă dă astăzi o singură (România). (Vă) iubiți Patria, veți ști dar a o întări. Să trăiască România!”⁸.

Alexandru Ioan Cuza, unanim recunoscut drept una din cele mai de seamă personalități ale istoriei românilor, a fost caracterizat de istoricul Florin Constantiniu drept: „... *inteligent, voluntar, abil, hotărât să meargă până la capăt (...), Cuza a lăsat să-i fie umbrite calitățile de o viață privată dezordonată și de o camarilă de joasă calitate*”⁹.

El a lăsat drept moștenire politică transformări modernizatoare, occidentale, mult prea adânci în România pentru a putea fi asimilate într-un timp atât de scurt. Reformele statului român inițiate pe perioada domniei lui Cuza, în cvasitotalitatea domeniilor au fost pe cât de radicale, pe atât de incomplete, dată fiind durata extrem de scurtă a domniei. A fost misiunea asumată de succesorul lui Cuza, Carol I de Hohenzollern, să continue reforma statului român și să o întregască în condițiile geopolitice și de timp mai favorabile. Așa cum spune academicianul Dan Berindei, binomul Cuza - Carol s-a întregit și a continuat.

În doar șapte ani de domnie, sub permanenta amenințare a intervenției puterilor străine, Cuza, îndeaproape secondat de liberalul moderat Mihail Kogălniceanu a reușit legiferarea și impunerea în societatea românească a mai multor reforme modernizatoare fundamentale, după model occidental, prin care a reușit să înscrie Principatele Unite în rândul statelor moderne din Europa.

Placheta „Iași - Capitală Istorică a României” a fost lansată la 11 februarie 2019, la Iași, pentru a aniversa împlinirea a 160 de ani de la Unirea Principatelor Române și cu ocazia decernării municipiului Iași a titlului de „Capitală Istorică” a României.

Placheta „Iași - Capitală Istorică a României”, de formă dreptunghiulară, a fost realizată într-un tiraj de 100 de exemplare. Confecționată din dintr-un aliaj de cupru (82%) și zinc (18%) are dimensiunile de 70,00 mm x 100,00 mm. A fost executată în Austria, conceptual graphic aparține colecționarei Iulia-Claudia Antăluță din Iași, membru Societatea Numismatică Română, Filiala Iași. A fost realizată în memoria tatălui, profesor Victor Antăluță, membru al aceeași societăți ieșene.

⁸<https://tiparituriromanesti.wordpress.com/2015/02/08/alexandru-ioan-cuza-proclamatia-unirii-iasi-11-decembrie-1861/> (accesat pe la 1 august 2018).

⁹ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, partea a III-a, *Istoria Modernă*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1997, p. 232.

Pe avers (foto dreapta) a fost gravată efigia Domnitorului după un portret realizat de Carol Popp de Szathmary¹⁰, la 1864. Portretul îl prezintă pe domnitorul Alexandru Ioan Cuza în ținută de general de dorobanți călări, completată cu o mantie albă, amplă, cu guler din blană de samur. Cușma de Comandant al Oștirii, cu egretă de erodiu, este așezată pe două cărți aflate pe masa alăturată, lângă sceptru. Tunica cu brandenburguri din fir auriu are pe piept plăcile celor patru decorații străine purtate de Alexandru Ioan Cuza: Ordinul MEDGIDIE (1860), Ordinul „Sf. MAURICIU și Sf. LAZĂR” (1861), Ordinul MÂNTUITORULUI (1862)¹¹ și Ordinul OSMANIE¹² (1864)¹³. Eșarfa (lenta), așezată pe umărul drept și încheiată la șoldul stâng a Ordinului Osmanie, este de culoare verde cu liziere roșii, însemnul acestui ordin, o stea în opt colțuri lucrată în argint filigranat bătut în diamante, se distinge la capătul lentei. La această ținută domnitorul purta pantaloni albi, decorați cu „noduri ungurești” din broderie de fir auriu și lamdas simplu din galon auriu. În picioare purta cizme înalte, de cavalerie, din piele neagră, cu pinteni. Sabia domnitorului Alexandru Ioan Cuza gravată pe plachetă este spada de investitură de la 1860, o sabie curbată, turcească, dăruită de sultanul Abdul - Medjid, împodobită cu diamante, ca simbol al investiturii. Alături de efigia domnitorului Alexandru Ioan Cuza, pe aversul plachetei au fost gravate stema Principatelor Unite, în stânga sus iar în partea dreaptă textul „IAȘI CAPITALĂ ISTORICĂ”. Sub efigia domnitorului este gravat pe trei rânduri textul: ALEXANDRU IOAN CUZA / Întemeietorul României Moderne / 1859-2019.

¹⁰ <http://www.capodopere2019.ro/portretul-oficial-al-lui-alexandru-ioan-cuza-ro.html> (accesat pe 7 august 2020).

¹¹ Ordinul „Mântuitorul” a fost instituit de primul rege al Greciei, Otto I al Greciei (1832 - 1862) - Otto Friedrich Ludwig von Wittelsbach, în 1833, imediat după proclamarea independenței Greciei față de Imperiul Otoman. Acest ordin a rămas în vigoare și după înlăturarea primei dinastii, în 1864, medalia având gravat în locul bustului regelui imaginea Mântuitorului Iisus Christos. Existent și astăzi în panoplia ordinelor și decorațiilor statului elen, în ciuda schimbărilor de regim, ordinal este, încă, organizat pe cinci grade; gradul de Mare Cruce fiind, de regulă, acordat președinților statului elen dar și președinților altor state (este deținut, din 1997, de președintele României, Emil Constantinescu).

¹² Ordinul Osmanie a fost creat în anul 1861 de către sultanul Abdul-Aziz-Khan (1830 - 1876). Ordinul era destinat recompensării tuturor celor care aducea servicii Imperiului Otoman (indiferent de natura acestora). Instituit de la bun început cu cinci clase a fost denumit după Osman I el-Ghazi, fondatorul dinastiei Osmane a Imperiului Otoman. Acest ordin a fost acordat și altor personalități românești din Principatele Unite: Mihail Kogălniceanu și Nicolae Kretzulescu (clasa I), generalul Savel Manu și Dimitrie Bolintineanu (clasa a II-a).

¹³ Cornelia Apostol, *Decorații străine conferite Domnitorului Unirii, Alexandru Ioan Cuza*, în „Muzeul Național”, nr. III, București, 1976, pp. 422 - 426.

Pe revers (foto dreapta), a fost gravat, într-o ramă închisă, un pergament derulat care cuprinde, înșiruite pe 16 rânduri, cele mai de seamă reforme inițiate în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza: ADOPTAREA PRIMEI CONSTITUȚII / ÎNFIINȚAREA AGENȚIILOR DIPLOMATICE EXTERNE / ORGANIZAREA ARMATEI / ACORDAREA AUTOCEFALIEI BISERICII ORTODOXE ROMÂNE / REFORMA MONETARĂ / ADOPTAREA CODURILOR ÎN JUSTIȚIE / REFORMA AGRARĂ / SECULARIZAREA AVERILOR MĂNĂSTIREȘTI / REFORMA ELECTORALĂ / REFORMA ÎN ÎNVĂȚĂMÂNT / REFORMA ÎN ADMINISTRAȚIE / EMITEREA DE ORDINE ȘI MEDALII / ÎNFIINȚAREA ACADEMIEI ROMÂNE / REFORME ÎN CULTURĂ.

Pe muchia plachetei s-au poansonat inițialele A I C (inițialele realizatorului plachetei - avocat Iulia - Claudia Antăluță, membru al Societății Numismatice Române, Filiala Iași) și numărul de ordine al plachetei.

Această realizare medalistică deosebită se află și în colecția Academiei Române, a Muzeului Național de Istorie a României București, a Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I” București, a Muzeului Național Cotroceni, a Arhivelor Naționale ale României București, precum și în colecția altor instituții care poartă numele creatorului statului român modern, domnitorul Alexandru Ioan Cuza, prin grija autorului proiectului medalistic, avocat Iulia-Claudia Antăluță din Iași.

MUZEUL SATULUI MOLDOVENESC ÎN AER LIBER - UN DEZIDERAT DE NEATINS?

Marcel LUTIC*

The open-air museum of the Moldavian village – an unattainable desideratum?

Abstract

This paper recreates, mainly on a documentary basis, the way in which several generations of ethnographic museographers from Iași tried to create an open-air ethnographic museum. Four "stages" and a "moment" are assigned to these generations; all these five points in time receive the names of the museographers who worked harder to materialize this project, while the brackets indicate the time period of their endeavor: Ion Chelcea (1943-1966), Gheorghe Bodor-Petru Cazacu (1967-1974), Angela Paveliuc-Olariu (1990-1995), Rodica Ropot (1995-1999) and Vasile Munteanu (1999-2012). Technical circumstances and details, noble hopes and frustrating disappointments, wasted energy and dreams - this is how one could summarize this true odyssey that began towards the end of World War II and came to an (hopefully temporary) end, in 2012.

Cuvinte cheie: Iași, Muzeul Etnografic al Moldovei, Muzeul Satului Moldovenesc în aer liber, Secția în aer liber, etape, Ion Chelcea, Gheorghe Bodor, Petru Cazacu, Angela Paveliuc-Olariu, Rodica Ropot, Vasile Munteanu.

Keywords: Iași, The Ethnographic Museum of Moldavia, The Open-Air Moldavian Village Museum, The Open-Air Section, stages, Ion Chelcea, Gheorghe Bodor, Petru Cazacu, Angela Paveliuc-Olariu, Rodica Ropot, Vasile Munteanu.

În 2001, cu un an înainte de a trece în lumea strămoșilor, muzeograful Gheorghe Bodor, fost conducător, în mai multe rânduri, al Muzeului Etnografic al Moldovei, dar și al Complexului Muzeal din Iași în a doua jumătate a veacului trecut, referindu-se la înaintașii muzeografi, afirma că se cuvine, „să ne închinăm cu respect în fața memoriei celor care au trecut în lumea umbrelor și să fim mai atenți cu cei care mai sunt în viață!”¹.

Cum ar putea să răspundă mai bine generația noastră de muzeografi acestui frumos îndemn decât făcând cunoscute, în primul rând prin publicare, demersurile înaintașilor noștri în profesie. În 2008, rezumam astfel aceste gânduri: „Este ceea ce

* Muzeograf, Muzeul Etnografic al Moldovei, Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași.

¹ *In memoriam Gheorghe Bodor (1929-2002)*. Pliant editat de Muzeul Etnografic al Moldovei cu prilejul organizării manifestării muzeale închinată memoriei etnografului Gheorghe Bodor, Iași, 2003, p. 3.

facem și noi, actualii muzeografi ai Muzeului Etnografic al Moldovei, prin modestele noastre puteri, mulțumind ctitorilor, celor care au pășit deja dincolo și celor care încă mai sunt în lumea cu dor, cu toții truditorii pe ogorul muzeului ieșean, încercând să ducem mai departe câte ceva din gândurile înalte și fapta lor măreață!”².

*

În prezentul material vom reface, în primul rând pe bază de documente, modul în care mai multe generații de muzeografi etnografi ieșeni au încercat, din păcate fără izbândă, să pună pe harta muzeistică a României un muzeu etnografic în aer liber. Astfel, aceste generații se vor regăsi de-a lungul a patru „etape” și a unui „moment”, toate cinci numite după numele muzeografilor care au trudit mai abitir la materializarea acestui proiect: *Ion Chelcea (1943-1966)*, *Gheorghe Bodor-Petru Cazacu (1967-1974)*, *Angela Paveliuc-Olariu (1990-1995)*, *Rodica Ropot (1995-1999)* și *Vasile Munteanu (1999-2012)*.

Amănunte și detalii tehnice, speranțe nobile și deziluzii frustrante, energii și vise risipite - iată cum am putea sintetiza această adevărată odisee care începe spre sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial și se încheie, am vrea să credem că nu pentru totdeauna, în 2012, vreme de peste jumătate de veac.

I. Ideea și începutul. Etapa Ion Chelcea (1943-1966)

Ion Chelcea, ctitorul Muzeului Etnografic al Moldovei, în lucrarea sa programatică din 1943 privitoare la scopurile instituției muzeale ieșene³, nu amintește nimic precis despre o secție în aer liber. E adevărat, câțiva ani mai târziu, în 1957, cu puțin timp înainte de îndepărtarea sa din muzeul ieșean, Chelcea va creiona pe scurt *necesitatea înființării la Iași a unui muzeu etnografic în aer liber*⁴.

Cam din aceeași perioadă datează și un material aflat multă vreme în manuscris și publicat acum un deceniu⁵. Încă la cârma muzeului ieșean fiind, etnologul român arată maniera în care se raporta la această problematică complexă. Cităm *in extenso* din acel text, deoarece e un adevărat program-cadru al acestei noi instituții culturale, așa cum era ea definită de Ion Chelcea:

² Marcel Lutic, *Jumătate de veac de la deschiderea expoziției de bază a Muzeului Etnografic al Moldovei. Mărturii, acte și documente (I)*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei” (AMEM), nr. VIII, 2008, p. 238.

³ Ion Chelcea, *Menirea Muzeului Etnografic al Moldovei*, Tipografia „Liga Culturală”, Iași, 1943 (text republicat integral în AMEM, nr. I, 2001, pp. 11-18).

⁴ În „Iașul literar” din 2 februarie 1957 (alteori apare alt titlu pentru această mică contribuție a lui Ion Chelcea: *Un muzeu în aer liber*).

⁵ E vorba de *Un muzeu în aer liber moldovenesc*, scris prin 1955 sau 1956 (publicat în Marcel Lutic, *art. cit. (II)*, în AMEM, nr. IX, 2009, pp. 360-363).

„O realizare presupune o altă realizare⁶. Gândul nostru se duce astăzi cu totul firesc și normal la un *muzeu moldovenesc în aer liber*. Ce temeieri ar putea avea această nouă instituție culturală?

- În primul rând, un muzeu etnografic propriu-zis, așezat într-o clădire, poate să ofere publicului vizitator o icoană de sinteză, pe probleme - o icoană *adecvată* unei astfel de realizări însă. În primul rând, într-un muzeu etnografic întâlnești o tematică științifică complexă, reprezentând o serie de fenomene și probleme pe înțelesul tuturor. Muzeul Etnografic rezolvă într-un anumit fel cerințele de cunoaștere etnografică și educație publică, lucru pe care nu-l poate face un muzeu în aer liber și invers. De aici necesitatea paralelă a celor două muzee.

- Și astfel: dacă într-un muzeu etnografic se pot, la un moment dat, strânge comori documentare de interes științific și artistic; să le salvezi pentru posteritate; să le

⁶ De altfel, marele etnolog român Petru Caraman, un apropiat al lui Chelcea, nota în Cartea de onoare a muzeului (chiar în ziua deschiderii expoziției permanente în 16 februarie 1958): „Felicît, plin de bucurie românească, pe cei ce-au realizat acest minunat colț de viață națională, care aș dori să fie considerat un început frumos față de cele ce rămân încă de înfăptuit”. Așadar și Caraman sugera că încă mai era de lucru pe tărâmul muzeografiei etnografice ieșene.

valorifici științific și muzeal - rămâne totdeauna un rest; ceva important ce nu poate fi valorificat decât recurgând la un lucru natural; nu poți aduce și prezenta întreguri organice decât într-o anumită limită; o locuință tipică unei regiuni, cu toate dependențele în original de exemplu, care n-ar putea fi expusă într-o încăpere de muzeu, oricât de mare ar fi ea, urmând a fi expusă mai degrabă în aer liber, după realizările similare din alte țări și chiar de la noi din țară; o instalație industrială complexă, cum ar fi, spre ex., o *dârstă* de prelucrat cergile, ce ar reprezenta o tehnică multiseclară în țară la noi (...); un anumit tip de *piuă de băut sumani*; un tip de moară, care și el e pe punctul de a dispărea (...); o stână în toată complexitatea sa naturală, așa cum se află acolo în aer liber, care ar sugera vizitatorului o impresie, alta decât obiecte sau complexe de obiecte aduse în muzeul propriu-zis; o biserică moldovenească de lemn etc. Complexe mari de obiecte care ar fi amplasate într-un *mediu mai adecvat* și în care ar putea să trăiască încă multe sute de ani înfrățite cu dorința noastră de a trăi prin ele curiozitatea științifică săpată în ființa noastră ca oameni de cultură...

- O astfel de înfăptuire în Moldova - la Iași - ar corespunde unei motivări cu totul legitime. În Muzeul Satului din București se poate înfățișa icoana în mic a specificului țării întregi, deci, forțat, cu totul sumar, ar putea fi reprezentată Moldova, care, ea însăși, are specificul ei și care se cere el însuși reprezentat organic și de sine stătător în orașul cultural, în Iași.

- Nu e locul să arătăm că o atare idee, plecând de la popoarele nordice, scandinave a cuprins țară după țară, regiune după regiune, că popoarele sovietice cultivă această idee și ele la rândul lor.

Că Transilvania, prin stăruințele profesorului nostru Romulus Vuia, are un astfel de muzeu în aer liber, înființat la Horia, lângă Cluj, și că ar fi acum rândul nostru ca în Moldova să punem bazele unui astfel de așezământ de cultură, așezământ obștesc-cultural care ar face cinste năzuințelor mari care frământă epoca în care trăim.

- Credem că ar fi încă un act de reparație și de înlăturare a multor nedreptăți ce statul, în trecut, a făcut acestei provincii, lăsată în voia soartei, neajutorată și prea puțin organizată din punct de vedere științifico-cultural-etnografic.

Trasându-ne anumite sarcini, pe linie etnografică-muzeologică, în mod liber, așa cum a fost și Muzeul Etnografic al Moldovei, credem că suntem pe linia marilor acțiuni ce frământă epoca noastră, dar și înfăptuirile progresiste din trecut ne mână la aceasta. Cu concursul clarvăzător al forurilor noastre conducătoare, Ministerul Culturii în primul rând, (...) credem că nu e departe realizarea la Iași a unui *muzeu în aer liber moldovenesc*, care ar putea să completeze în mod clar ceea ce, în mod firesc, Muzeul Etnografic al Moldovei nu poate prezenta: viața în toată complexitatea sa evolutiv-istorică, pe regiuni naturale. Loc potrivit ar putea fi găsit ușor înspre *Ciric* de exemplu, unde ar exista și un iaz natural, relief de podiș, alternând cu văi, pe unde s-ar putea răsări acele clădiri originale de care am pomenit, expuse în liber, ochiului și minții oamenilor muncii din cuprinsul țării noastre, precum și ai altor țări”⁷.

Peste un deceniu, pensionat între timp forțat de la Iași, dar, paradoxal, apt de muncă la Muzeul Satului din București, același Ion Chelcea publica un amplu studiu de

⁷ Marcel Lutic, *art. cit. (II)*, pp. 361-363.

sinteză privitor la muzeografia etnografică din Moldova⁸, în care, pe lângă împliniri, pomenea și de ceea ce ar mai fi de realizat. În acest context, descriind Muzeul Etnografic al Moldovei, autorul sublinia una dintre caracteristicile sale distincte, e vorba de „prezentarea în expoziția de muzeu a unor categorii de obiecte, ca spre exemplu, instalațiile industriale tehnice, nemai expuse până atunci în muzeele noastre pavilionare”⁹.

Prezentând sectorul Industrie casnică, sugera „că ar fi un mare câștig pentru muzeu dacă s-ar achiziționa în original o dârștă întreagă”¹⁰, la subsol adăugând: „Cel puțin să fie avută în vedere, din vreme, pentru un viitor muzeu etnografic moldovenesc în aer liber”¹¹.

Insistența lui Ion Chelcea ne arată că încă îi păsa mult de soarta muzeului pe care îl crease în urmă cu două decenii. Astfel, analizând tema reprezentării locuinței în muzeul ieșean, crede că e „o problemă complexă pentru a putea fi rezolvată ușor cu mijloace muzeale. Mai ales dacă se ia în considerație că ne aflăm într-un muzeu pavilionar. (...) Natural, în anumite condiții favorabile [se înțelege într-o secție în aer liber], urma ca locuința să rezolve și alte teme bine definite, între care tehnica și materialul de construcție. Sub acest raport am fi avut: ciamur, stuf, bârne, chirpici, cărămidă, vălătuci. S-ar fi putut scoate în relief anumite elemente la acoperișul caselor: în *solzi de pește*, *săgeată*, *botul rășii*, *cornari*. Tipuri de încuietori, tipuri de cuptoare etc. urmărite în profunzime istorică și în extensiune geografică”¹².

Parcă timorat, în ultima notă a studiului său din 1966 mai aruncă câteva săgeți în aceeași direcție: „Tot pe această linie de avânt cultural în Moldova se situează și un alt aspect al aceleiași probleme: înființarea de muzee etnografice în aer liber și în alte regiuni ale țării noastre decât în București, Cluj, Sibiu, Bran, în primul rând la Iași. (...) O astfel de înfăptuire, la Iași, (...) ar corespunde unor aspirații legitime. După cum în Muzeul satului din București se poate prezenta imaginea, în mic, a specificului întregii țării, tot așa, la Iași, ar putea fi reprezentată Moldova, cu specificul ei, într-un muzeu în aer liber. (...) Noua formă de prezentare muzeală, cu totul originală, ar corespunde unor cerințe noi, unei noi atitudini față de cunoașterea specificului nostru etnic”¹³.

Studiul lui Ion Chelcea relevă limpede faptul că model pentru Muzeul Etnografic al Moldovei din Iași a fost Muzeul Etnografic al Transilvaniei din Cluj. Cu o diferență majoră: muzeul clujean avea la Hoia, încă din perioada interbelică, o impresionantă secție în aer liber... Totuși, echipa de muzeografi care i-a urmat lui Chelcea a reușit să inoculeze muzeului ieșean ceva din specificul unui muzeu în aer liber, e vorba bineînțeles de prezentarea în expoziția permanentă a instalațiilor tehnice populare, fapt inedit într-un muzeu pavilionar românesc¹⁴.

⁸ Ion Chelcea, *Muzeografia etnografică în Moldova. Preocupări și realizări*, în „Anuarul Muzeului Satului” (AMS), I, București, 1966, pp. 178-202.

⁹ *Ibidem*, p. 184.

¹⁰ *Ibidem*, p. 187.

¹¹ *Ibidem*, p. 187, n. 31.

¹² *Ibidem*, p. 188.

¹³ *Ibidem*, p. 191, n. 35.

¹⁴ Am scris despre acest aspect inedit într-un studiu de acum 16 ani (Marcel Lutic, *Expunerea instalațiilor tehnice populare în Muzeul Etnografic al Moldovei din Iași. Realități și perspective*, în AMEM, nr. IV,

...Am putea crede că discuția despre această componentă muzeală din acei ani s-a cantonat doar în spațiul teoretizărilor frumoase, dar totuși sterile. Ei bine, nu este așa. Dintr-un valoros studiu al lui Petru Cazacu din 1976¹⁵ știm cu precizie că au existat și preocupări practice pentru înfăptuirea acestui deziderat. Astfel, aflăm că „problema expunerii în aer liber a unor gospodării țărănești, instalații tehnice populare etc. a fost pusă, la Iași, încă din perioada când muzeul își căuta un local propriu (subl. ns.). Parcul Expoziției din dealul Copoului ar fi rezolvat problema în 1949-1950. Apoi parcul din jurul clădirii actualului Muzeu al Unirii [sediul Muzeului Etnografic între 1951-1954] ar fi putut fi socotit drept satisfăcător prin 1953-1954”¹⁶.

II. Atât de aproape... Etapa Gheorghe Bodor-Petru Cazacu (1967-1974)

Am dat Cezarului ce este al Cezarului, însă odată cu plecarea de la Iași, mai mult pe considerente ideologice, a lui Ion Chelcea, nu s-a încheiat decât o etapă din muzeografia etnografică din capitala Moldovei. Odiseea acestui Muzeu al Satului Moldovenesc în aer liber¹⁷ va continua.

Poate și datorită unui studiu apărut în 1966 în „Anuarul Muzeului Satului”¹⁸, în anul imediat următor încep să se facă simțite la Muzeul Etnografic al Moldovei demersuri pentru constituirea unei secții în aer liber, demersuri care vor dura câțiva ani buni, cel puțin din documentarea noastră reieșind că acestea încă erau de actualitate prin 1973-1974. Așadar, aproape 7 ani această secție a muzeului ieșean a fost un deziderat care realmente putea fi atins în acea epocă...

În 2007, Vasile Munteanu, trecând în revistă istoria acestor demersuri repetate, considera, la fel, că „cea mai mare oportunitate s-a ivit chiar la sfârșitul deceniului al șaptelea din secolul trecut. Prin decizia autorităților centrale, se deschidea calea înființării unor muzee în aer liber în Dumbrava Sibiului și la Iași, semnal preluat și în alte locuri unde s-au înființat sau dezvoltat astfel de structuri: Sighetul Marmăției, Baia Mare, Negrești Oaș, Bujoreni-Vâlcea, Golești-Argeș etc.”¹⁹. Practic, doar la Iași proiectul nu s-a finalizat²⁰.

Avem serioase dubii că putea fi vorba în acei ani de o coordonare centrală sau de o similaritate în privința înființării la nivel național a muzeelor în aer liber, ci mai degrabă de eforturi locale și, deopotrivă, umane remarcabile. În plus, la Sibiu demersurile sunt cu cel puțin un deceniu mai vechi decât lasă să se înțeleagă Vasile Munteanu, fiind legate de personalitatea excepțională a lui Cornel Irimie (de altfel,

2004, p. 277-292; republicat în „Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie”, fascicula Etnografie și Muzeologie, Chișinău, vol. 2 (16), 2005, pp. 215-232).

¹⁵ Petru Cazacu, *Preocupări pentru organizarea unui Muzeu Etnografic la Iași*, în „Cercetări Istorice”, Iași, VII, 1976, pp. 17-29.

¹⁶ *Ibidem*, p. 29.

¹⁷ Numit de altfel în fel și chip: Muzeul în aer liber, Muzeul satului moldovenesc, Muzeul Satului în aer liber, Secția în aer liber a muzeului...

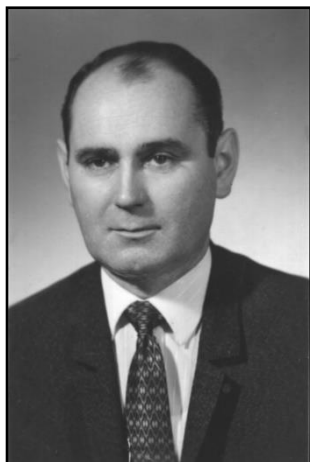
¹⁸ Gheorghe Focșa, *Muzeul satului - muzeu etnografic în aer liber*, în AMS, I, Buc., 1966, pp. 5-34.

¹⁹ Cu trimitere la Georgeta Stoica (coord.), *Muzee în aer liber din România*, Editura Museion, București, 1993, *passim*.

²⁰ Vasile Munteanu, *Pagini de etnografie. Studii, articole, comentarii*. Volum îngrijit de Angelica Olaru, Victor Munteanu și Cornel Ciucanu, Editura Palatul Culturii, Iași, 2012, p. 163.

primul monument era adus în Dumbrava Sibiului în 1963, socotit ca anul înființării acestei instituții muzeale).

În arhiva Muzeului Etnografic al Moldovei există mărturii din anii 1962 și 1965 care arată că unii muzeografi ieșeni au participat la cercetări de teren destinate special organizării Secției în aer liber a muzeului din Dumbrava Sibiului. Astfel, mai sus pomenitul Cornel Irimie, șef al Secției, scria în ziua Sfântului Dumitru din 1962 tuturor colaboratorilor din țară privitor la sarcinile ce le revin în acest context²¹. De la Iași a colaborat Gheorghe Bodor pe tema Prepararea uleiului, această colaborare având tangențe precise cu organizarea Secției în aer liber a muzeului sibian²².

Iată acum mai multe detalii concrete ce socotim că vor ajuta la cunoașterea mai precisă a etapei Gheorghe Bodor - Petru Cazacu dedicată conceperii și creării Muzeului Satului Moldovenesc.

În primele luni ale anului 1967 s-au făcut cele dintâi diligențe din partea Muzeului Etnografic al Moldovei, în special de către muzeograful Gheorghe Bodor și Petru Cazacu, pentru acceptării *de plano* a ideii Secției în aer liber și a începerii lucrărilor. Astfel, în luna august s-a solicitat ridicarea topo pe circa 10 ha²³, iar la 19 septembrie lucrarea era deja terminată²⁴.

La 25 octombrie același an, instituția muzeală adresa un material de 3 pagini Sfatului Popular al Regiunii Iași prin care solicita trecerea terenului de la Bucium în proprietatea muzeului. Se estima, parcă prea optimist, că până în 1970 se vor termina lucrările de amenajare ale terenului, până în 1975 se vor amplasa 20 de gospodării, iar în 1980 „se planifică terminarea muzeului (...), care ar trebui să cuprindă circa 50 gospodării, instalații, ateliere (...), monumente de arhitectură și pavilionul central cu destinație complexă”²⁵.

La 13 noiembrie 1967, Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă se interesa direct de stadiul lucrărilor la Secția în aer liber²⁶. Mai apoi, în vara anului 1968, Comitetul Județean pentru Cultură și Artă Iași solicită, printr-o adresă semnată de președintele lector univ. dr. Al. Husar, Direcției Muzeelor și Monumentelor din cadrul Consiliului Culturii și Educației Socialiste „înființarea Muzeului Satului Moldovenesc

²¹ Adresa nr. 2882 din 26 octombrie 1962 emisă de Muzeul Brukenthal din Sibiu (în Arhiva de documente a Muzeului Etnografic al Moldovei – ADMEM; toate adresele ce vor fi menționate în continuare, precum și acele note care nu au trimitere la alte surse bibliografice, sunt din această arhivă; nu vom mai preciza aceste amănunte pentru a nu încălca excesiv aparatul critic).

²² Adresa nr. 450 din 18 februarie 1964 emisă de Muzeul Brukenthal.

²³ Adresa nr. 9403 din 10 august 1967 către Muzeul Regional din partea Direcției Sistemizării, Arhitecturii și Proiectarea Construcțiilor (DSAPC) din subordinea Sfatului Popular al Regiunii Iași.

²⁴ Adresa nr. 9403 din 19 septembrie 1967 către Muzeul Regional din partea Direcției de Sistemizare, Arhitectură și Proiectare în Construcții Iași (DSAPCI).

²⁵ Adresa nr. 1388 din 25 octombrie 1967 a Complexului Muzeistic către Sfatul Popular al Regiunii Iași (semnată ca director de Gh. Bodor, iar ca șef de secție de P. Cazacu).

²⁶ Adresa nr. 42408 din 13 noiembrie 1967 a Consiliului Muzeelor din cadrul Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă (CSCA) către Muzeul Regional Iași.

ca secție a Muzeului județean - în felul acesta putându-se asigura fondurile bănești și personalul de specialitate necesar acestei unități”; terenul propus avea 23 ha, „oferind condiții bune pentru amplasarea complexelor de arhitectură și a unor instalații tehnice populare”²⁷.

În toamna lui 1968 se duceau tratative cu Întreprinderea de Stat Bucium pentru 21 ha²⁸, iar în iarna anului următor, Consiliul Popular Județean Provizoriu s-a implicat în trecerea terenului în proprietatea muzeului (21 ha de la IAS Bucium, iar 2 ha de la CAP Bârnova)²⁹.

Între timp, la începutul anului 1969, Petru Cazacu, pe atunci șef al muzeului, întocmea o amplă *Temă program pentru organizarea muzeului etnografic în aer liber*³⁰, pentru ca în primăvară să se continue tratativele cu reprezentanții proprietarilor de teren (care, în aprilie, era diminuat la 18,66 ha; totuși, se comunica de către Trustul Zonal de IAS-uri Iași acordul de principiu privitor la „transferul acestei suprafețe cu aprobarea Departamentului IAS București”³¹).

În iulie 1969, Comitetul Executiv al Consiliului Popular al Județului Iași se adresa Consiliului Superior al Agriculturii arătând implicarea directă a Comitetului Județean de Partid Iași în „dezvoltarea Muzeului etnografic”; acum se face apel la planul de perspectivă al Consiliului Culturii și Educației Socialiste, unde era prevăzută deja înființarea unui Muzeu al satului moldovenesc; după inserarea mai multor detalii, se solicita satisfacerea cererilor formulate privitoare la teren, anexându-se și toată documentația. Adresa era semnată de Miu Dobrescu, președintele Comitetului Județean de Partid Iași³².

În 1970 se discutau deja chestiuni tehnice foarte precise, din care reiese că strict pentru obiectivele muzeale se vor aloca 10,63 ha³³. În același timp, pe teren, muzeografi etnografi ieșeni culegeau de zor informații privitoare la arhitectura satelor noastre³⁴.

²⁷ Adresa nr. 898 din 9 iulie 1968 a Comitetului pentru Cultură și Artă de pe lângă Consiliul Popular al Județului Iași (CJCAI) către CSCA.

²⁸ Adresa nr. 7045 din 11 noiembrie 1968 a Întreprinderii de Stat (IAS) Bucium către CJCAI.

²⁹ Adresa nr. 1/17613 din 15 ianuarie 1969 a Consiliului Județean Iași către Complexul Muzeistic Iași.

³⁰ Adresă a Muzeului Etnografic al Moldovei înregistrată cu nr. 126 din 30 ianuarie 1969 la registratura Complexului Muzeistic Iași.

³¹ Adresa nr. 5138 din 23 aprilie 1969 către Complexul Muzeistic, precum și adresa IAS Bucium nr. 2320 din aceeași zi către Complexul Muzeistic.

³² Adresa nr. 0190/18 din 17 iulie 1969.

³³ Memoriu justificativ pentru necesarul de teren în vederea organizării Muzeului Satului Moldovenesc, redactat de Muzeul Etnografic al Moldovei din cadrul Complexului Muzeistic Iași și DSAPCI (nedatat; după 16 iunie 1970).

³⁴ Spre pildă, Cornelia Scondac, prin 1970, prezenta două pagini scrise de mână despre *Gospodăria din zona Săveni și Troițe din com. Ungureni și Dângeni*.

Într-un material din acești ani (nesemnlat, dar intuim că a fost redactat de Gheorghe Bodor) privitor la muzeele din regiunea Iași, în care este citată o Dare de seamă a prim-secretarului PCR Iași Miu Dobrescu, la pp. 5 - 6 este prezentată situația Muzeului Satului Moldovenesc: „În ceea ce privește Muzeul Satului Moldovenesc, despre care se vorbește în darea de seamă, este dorința noastră fierbinte de a se realiza această unitate. Moldova este singura dintre provinciile istorice ale României care nu are un asemenea muzeu. (...) Solicităm CSCA-ului să ne sprijine în sensul sprijinirii [sic!] ca să fim dotați cu fonduri mai consistente, știut fiind faptul că pentru un asemenea muzeu, în care urmează să aducem circa 25-30 de gospodării moldovenești, plus amenajările necesare, cheltuielile sunt de ordinul mai multor milioane (bineînțeles că lucrarea se va face eșalonat, așa încât în 1975 să fie amplasate mai mult de 20 de gospodării)”³⁵.

În vara lui 1970 terenul de la Bucium a intrat oficial, prin decizia nr. 250 din 16 iulie a Comitetului Executiv al Consiliului Popular al Județului Iași în proprietatea muzeului; tot acum se solicita efectuarea unui studiu de verificare a rezistenței terenului la construcții³⁶. Transferul terenului (18,66 ha) în proprietatea Complexului Muzeal s-a făcut la 5 august 1970³⁷.

Comitetul Executiv al Consiliului Popular al Județului Iași, prin vocea lui Miu Dobrescu, considera înființarea Muzeului Satului Moldovenesc drept „o problemă de mare actualitate”; zona este socotită „pitorească și turistică”; va fi amenajat și un iaz artificial, în jurul căruia va fi organizată o gospodărie de pescari din sudul Moldovei și vor fi amplasate instalații tehnice; în fapt, expunerea era un proiect de decret pentru scoaterea din folosință agricolă a 2,27 ha teren arabil³⁸.

Prin toamna anului 1970, Consiliul Județean al Culturii și Educației Socialiste Iași se adresa Direcției Așezămintelor Culturale din cadrul Consiliului Culturii și Educației Socialiste, arătând că „amplasarea unei asemenea instituții la Iași, ca secție a Muzeului Etnografic al Moldovei, ar fi nu numai necesară, dar *aproape obligatorie* (subl. ns.), din următoarele motive”, fiind enumerate cinci motive de ordin istoric, cultural, organizatoric și financiar³⁹. În aceeași perioadă, studenții anului I ai Secției de Arhitectură din cadrul Institutului Politehnic urmau a efectua practica într-un obiectiv concret: amenajarea Muzeului etnografic în aer liber⁴⁰.

De la București, în octombrie 1970, Vasile Drăguț, directorul Direcției Muzeelor din cadrul Consiliului Culturii și Educației Socialiste, atenționa Complexul Muzeistic Iași să urgenteze „organizarea secției în aer liber a Muzeului Etnografic al Moldovei, cu recomandarea ca în cadrul acestei secții să se prevadă amenajări

³⁵ Material inedit aflat în ADMEM.

³⁶ Adresa nr. 905 din 17 iulie 1970 către Institutul de Proiectări Iași.

³⁷ Proces verbal nr. 11.500 din 5 august 1970 încheiat între arhitectul șef Vasile Faliboga și Gheorghe Bodor.

³⁸ Expunere de motive a Comitetului Executiv al Consiliului Popular al Județului Iași privitor la înființarea Muzeului Satului Moldovenesc. În fapt, au fost mai multe asemenea Expuneri de motive.

³⁹ Adresă de prin 1970 a Consiliului Județean al Culturii și Educației Socialiste Iași (CJCESI) către Direcția Așezămintelor Culturale din cadrul Consiliului Culturii și Educației Socialiste (CCES).

⁴⁰ Alice Ouatu, *Legătura cu practica, cu viața - imperativ major al învățământului tehnic superior*, în „Flacăra Iașului”, Iași, 10 noiembrie 1970, p. 1 și 3.

corespunzătoare și pentru prezentarea instalațiilor tehnice populare care actualmente se află în expoziția pavilionară a Muzeului”⁴¹.

Probabil tot acum se definitivează și o stufoasă Listă cuprinzând Colectivul pentru organizarea Muzeului Satului Moldovenesc, care era formată din nu mai puțin de 19 persoane⁴².

Este perioada în care încep să apară Memoriile explicative și Planurile de lucru. Într-un astfel de memoriu se sublinia necesitatea lucrărilor de investiții, evitarea situațiilor de provizorat cu atât mai mult cu cât terenul era izolat și accidentat, se opina că primele lucrări ar trebui să fie împrejmuirea terenului, apoi terasarea acestuia, amenajarea căilor de acces și construirea unui pavilion administrativ. Concluzia era că „lucrările de amenajare trebuie să înceapă încă în cursul anului 1971, concomitent cu achiziționarea unor obiecte etnografice”⁴³.

Am depistat nu mai puțin de trei variante de Planuri de acțiune foarte detaliate⁴⁴, cu termene pe săptămâni și luni, în care sunt cuprinse principalele etape ce trebuiau

⁴¹ Adresa nr. 18884 din 27 octombrie 1970 a Direcției Muzeelor din cadrul CSCA către Complexul Muzeistic Iași.

⁴² Primul era I. Savin, vicepreședinte al Consiliului Popular Județean Iași; al șaselea I. Vasiliu, directorul Inspectoratului Silvic; al șaptelea N. Porumbescu, decanul Facultății de Arhitectură; al zecelea, I. Gugiuman, decanul Facultății de Biologie-Geografie; al 11-lea, N. Grigoraș, cercetător principal la Institutul de Istorie; al 13-lea, T. Silion, decanul Facultății de Hidrotehnică; al 14-lea, C. Toma, director al Grădinii Botanice; al 17-lea, C. Florea, director la Muzeul de Istorie a Moldovei, iar cel din urmă, al 19-lea, Gheorghe Bodor, directorul Complexului Muzeistic Iași.

⁴³ Memoriu explicativ cu privire la organizarea Secției în aer liber a Muzeului Etnografic al Moldovei (nedatat; după 16 iunie 1970).

⁴⁴ Iată, spre exemplu, fragmente dintr-un prim „Plan de acțiune pentru Muzeul Satului Moldovenesc” (de la începutul anului 1971): „1. Studiu geotehnic (26.XII.1970); 2. Împrejmuirea terenului (*gard viu* în interiorul gardului de sârmă); 3. Atelier-magazie (A fost deja achiziționată de la P. Neamț și adusă la Iași de către Cons. Pop. municipal. Urmează montarea ei); 4. Drum de acces; 5. Unele amenajări preliminare ale terenului; (...) 7. Documentare-schimb de experiență cu Muzeul satului, Hoia - Cluj și Muzeul tehnicii populare; ar fi cazul să se studieze și posibilitatea documentării și a unor schimburi de experiență în străinătate (Ex.: Kommern - R.F. a Germaniei, Skansen - Suedia); 8. Completarea planului tematic - 30.IV.1971; 9. Discutarea planului tematic și a schiței de amplasare în cadrul CCJCA (adăugat cu pixul); 10. Deplasarea la teren pentru verificarea și selecționarea unor obiective. Plan de deplasări destul de precis (cuprinzând județe, localități și obiective, uneori chiar cu indicarea proprietarilor. 1) Suceava: Calafindești (2 case), Frătăuții Noi (o casă), Mușenița (o casă), Broșteni (o biserică de lemn) și Stulpicani (o casă); 2) Botoșani: Dămileni-Cristinești (o casă), Ungureni (troițe); 3) Neamț: Bicazul Ardelean (o casă și o moară de apă), Hlăpești-Dragomirești (o casă), Ungui-Dragomirești (2 case), Târpești-Petricani (o casă și o moară de apă), Valea Seacă-Bălățești (o casă), Galu (o piua și o ștează); 4) Bacău: Boiștea-Dărmănești (piua, dârștă, moară de apă), Dărmănești (o casă) Taula-Oncești (moară de vânt), Dealul Perjului-Oncești (moară de vânt), Gorghești-Stănișești (moară de vânt), Văleni-Ruginești (o casă), Răcăciuni (piese lemn, costume din Muzeu Pr. Heisu); 5) Vaslui: Grumezoaia (o casă), Mănăstirea-Mălușteni (2 case), Lupești-Mălușteni (o casă), Șișcani (o casă), Zăpodeni (o casă a inv. Pavel Pavel), Brădești (o casă); 6) Vrancea: Jariștea (2 case), Năruja (o casă; din satele comunei urmau a se lua încă o casă, un atelier de fierărie, două mori de apă, un joagăr, o velniță), Vrâncioaia (2 case), Nereju (o casă), Nistorești (dârștă); 7) Galați: Toflea-Brăhășești (moară de apă și atelier fierărie), Bălăbănești (o casă)). Menționăm că deja în cursul lunii ian.-febr. a.c. s-au făcut 2 deplasări de teren (Valea Șomuzului și zona Huși). (...) Paralel, o altă echipă de muzeografi, împreună cu studenți de la arhitectură, vor face cercetări pentru depistarea de obiective muzeistice pe o zonă limitată în județul Suceava (vara anului 1971)”. Al doilea „Plan de acțiune pentru etapa I din anul 1971” prevedea organizarea Muzeului satului moldovenesc – și mai detaliat, fiind indicate precis și persoanele responsabile... În sfârșit, am mai găsit și „Planul acțiunilor ce se vor organiza în prima etapă la secția în aer liber a Muzeului Etnografic al Moldovei”.

realizate pentru demararea efectivă a lucrărilor⁴⁵. Într-un astfel de Plan erau prevăzute documentari-schimburi de experiență cu Muzeul Satului, cu cel de la Hoia - Cluj și cu Muzeul Tehnicii Populare; mai mult, era stipulată „și posibilitatea documentării și a unor schimburi de experiență în străinătate (Ex.: Kommern - R.F. a Germaniei, Skansen - Suedia)”. Dar s-a dovedit încă o dată că una e socoteala de acasă...

Cel mai amplu material (7 p.) din acea perioadă este din 1971 și îi aparține lui Gheorghe Bodor, fiind intitulat *Unele probleme privind organizarea Muzeului Satului Moldovenesc*⁴⁶. Aici este redată în amănunt amplasarea obiectivelor, dar și viziunea muzeografilor de la Muzeul Etnografic al Moldovei privitoare la împărțirea Moldovei, după „caracteristicile arhitecturale (...) în cinci zone distincte: 1. Zona de munte (Bucovina, Neamț, Trotuș, Vrancea); 2. Zona subcarpatică (viticultură-pomicultură); 3. Depresiunea Jijiei (Botoșani-Săveni-Hârlău); 4. Podișul Central Moldovenesc (Dumbrăveni-Cotnari-Iași-Vaslui-Podul Turcului) și 5. Valea Prutului (Rădăuți Prut-Bivolari-Prisăcani-Sălăgeni-Gugești-Oancea-Galați). (...) În final acest muzeu să arate în mic ca o hartă a Moldovei”. Sunt enumerate „o serie întreagă de probleme complexe” privitoare la teren, pavilionul administrativ, parcare, sursa de apă potabilă și vegetație. Până la 30 martie 1971 trebuiau precizate amplasamentele în cadrul muzeului, dar și definitivat planul tematic⁴⁷.

În 1973, într-un cadru sărbătoresc, prilejuit de o dublă aniversare (30 de ani de la înființarea muzeului și 15 ani de la deschiderea expoziției permanente), Gheorghe Bodor își încheia cuvântul său (intitulat *Muzeului Etnografic al Moldovei în contextul muzeografiei etnografice românești*) astfel: „Despre împliniri și mai complete vom putea vorbi de abia atunci când va fi realizat și Muzeul satului moldovenesc pe care noi îl dorim, iar Moldova (...) îl merită cu prisosință”⁴⁸.

La acel ceas sărbătoresc din 1973, bătrânul Chelcea era invitat de onoare. Se pare că acum Chelcea le-a cam stricat sărbătoarea muzeografilor ieșeni citind un text cu titlul *Comemorare*. Acesta a fost în manuscris până acum 11 ani⁴⁹. Inserăm aici câteva pasaje edificatoare pentru că au legătură directă cu tema noastră: „*Un muzeu etnografic în aer liber în Moldova*. Societatea românească a timpului în care trăim se caracterizează printr-un dinamism accentuat; prin diversificarea preocupărilor, diversificare născută din fluxul social mărit, în legătură nu numai cu o anumită creștere a productivității, ca urmare a industrializării în curs, ci și în legătură cu revoluția tehnico-științifică mondială, când viața populară-rurală se schimbă sub ochii noștri, sub presiunea noului mod de a trăi generat de schimbări. Din care cauză, salvarea măturilor de civilizație populară, produs al formațiunilor economice anterioare, se impune cu necesitate grabnică. Nu mai e de ajuns muzeul etnografic de pavilion. Unele provincii din țara

⁴⁵ Memoriu explicativ cu privire la organizarea Secției în aer liber a Muzeului Etnografic al Moldovei (nedatat; după 16 iunie 1970).

⁴⁶ După ridicarea topo, proiectul D.S. pentru amplasarea muzeului și studiul geotehnic pentru rezistența terenului.

⁴⁷ Material din ADMEM.

⁴⁸ Idem.

⁴⁹ A fost publicat de Marcel Lutic, *art. cit. (I)*, pp. 238-242.

noastră au trecut demult la reprezentarea specificului lor etnografic prin muzee în aer liber⁵⁰. Numai Moldova...

(...) Muzeul etnografic de pavilion, prin natura sa, are posibilități limitate de expunere, mai ales în ceea ce privește *dimensiunea*, dar și în ceea ce privește posibilitatea de prezentare a unor *unități de viață*. Astfel, o locuință tipică-tărănească, pentru o anumită epocă, nu poate figura într-un muzeu de pavilion; cu atât mai mult o gospodărie întreagă, ca unitate arhitecturală și de conținut interior. Or, curiozitatea omului modern ține de cunoașterea întregului, mai ales a întregurilor etnografice. Din această cauză, aceste muzee, deosebite de cele de pavilion, se întâlnesc de obicei înăuntrul acelor zone pe care le reprezintă. *Ele chiar reprezintă acele zone ca individualități distincte.*

De unde rezultă că dacă cele două genuri de muzee se întregesc, atât sub raportul conținutului, cât și al cunoașterii, ele vor trebui să coexiste în mod fizic-material în contemporaneitate.

Cultura, civilizația, s-au născut dintr-o continuă-persistentă încheștare a omului cu natura, cu factorii istorici negativi, cu inerția sub toate formele. De aici se înțelege că încheștarea la Iași a unui nucleu etnografic-muzeistic și de cercetare ar echivala cu o victorie asupra tuturor acelor factori negativi de care am vorbit mai sus⁵¹.

...Într-un referat din 14 decembrie 1973 privind „dezvoltarea rețelei muzeistice ieșene în anii 1974-1976, Muzeul Etnografic al Moldovei propune următoarele: 1. Organizarea Muzeului Satului Moldovenesc, organizare ce propunem să se încheie în linii generale în 1984”. Această propunere nu va fi acceptată în varianta finală a documentului *Dezvoltarea rețelei muzeistice ieșene în anii 1974-1976*. Dintr-o notă de subsol aflăm: „În cazul când se aprobă organizarea Muzeului Satului Moldovenesc...”⁵² - fapt din care deducem că la sfârșitul anului 1973 organizarea acestui muzeu nu era încă aprobată!

În 2007, Vasile Munteanu, încercând la rândul lui să descâlcească ștele încurcate ale acestui demers, crede că într-un mod „inexplicabil, acțiunile concrete au fost tergiversate până în 1973, an în care statul comunist și-a retras sprijinul, invocând necesitatea economiilor în toate domeniile”⁵³. Nu am întâlnit în documentarea mea nici

⁵⁰ Face referire la Ion Chelcea, *Muzeografia etnografică la Iași*, în „Contemporanul”, nr. 11, 1973, p. 2.

⁵¹ Marcel Lutic, *art. cit. (I)*, pp. 241-242.

⁵² Referat nr. 2608 din 14 decembrie 1973 întocmit de Gheorghe Bodor, șef secție al Muzeului Etnografic al Moldovei.

⁵³ Vasile Munteanu, *op. cit.*, p. 163.

un astfel de indiciu, iar autorul din 2007 nu aduce în sprijinul afirmației sale nici o dovadă.

Totuși, când nimeni nu se mai aștepta la vreo șansă, Dumnezeu a mai îngăduit una. Astfel, la sfârșitul lui iulie 1974, Institutul de Cercetare și Proiectare Iași propunea autorităților locale strămutarea în zona Bucium a 3 case din cuveta Lacului de acumulare Stânca-Costești⁵⁴. Silită să răspundă acestei provocări, conducerea Complexului Muzeal, la 20 august 1974, stipula în scris că încă nu era „în posesia aprobărilor conducerii superioare de partid și de stat privind începerea lucrărilor de amenajare a terenului de la Bucium”. Ca atare, sugera ca cele 3 obiective să fie depozitate la Mircești, în curtea muzeului de acolo⁵⁵. Totuși, Institutul de Cercetare și Proiectare a mai făcut o încercare, insistând asupra strămutării în zona Bucium a celor 3 case de la Stânca-Costești⁵⁶, dar fără succes...

Același Institut înștiința, în toamna anului 1974, printr-o Informare asupra posibilităților de realizare a Muzeului „Satului Moldovenesc” că, urmare a alunecărilor de teren din 1972, „se restrânge suprafața de 18 ha (alocată în 1969) la 10 ha”. Se sugera „amenajarea în primă etapă a unei suprafețe de 4 ha pentru a fi reconstruite un număr de 3 gospodării de importanță etnografică, strămutate din cuva Lacului de acumulare a nodului hidrotehnic Stânca Costești și posibilități de amplasare a încă 8 obiective (case, mori, biserici etc.). Tot în cadrul acestei suprafețe se poate organiza zona jocurilor distractive populare, un ring pentru dansuri populare cu gradene pentru spectatori, parcaje și spații tehnice ale întregului muzeu”. Se menționa faptul că existau circa 2.600.000 lei disponibili, iar „execuția poate începe în ziua de 30 septembrie 1974”⁵⁷.

Atitudinea conducerii instituției muzeale ieșene a fost foarte rezervată, chiar reticentă, la propunerile foarte concrete ale Institutului de Cercetare și Proiectare Iași, care parcă era mai interesat de realizarea Muzeului în aer liber decât muzeul însuși... Degeaba mai solicita, la 16 septembrie 1974, conducerea Complexului Muzeal (prin directorul Ion Arhip și șeful de secție Gheorghe Bodor) de la Comitetul Consiliului Culturii și Educației Socialiste al Județului Iași pentru 1975 sume punctuale „necesare pentru organizarea Muzeului Satului Moldovenesc: a) îngrădirea și amenajarea terenului - 800.000 lei; b) organizarea stației de carantină - 800.000 lei și c) la investiții necentralizate, pentru achiziții obiecte de muzeu suma de 500.000 lei”⁵⁸, căci aprobarea pentru acești bani nu va mai veni vreodată...

În zadar se mai croiau perspective îndrăznețe („Menționăm că pentru acest muzeu s-a alcătuit un proiect de amenajare a terenului de la Bucium care se ridică la suma de 10 mil. lei. De asemenea, mai este necesară suma de 5 mil. lei pentru construirea unei stații de carantină și achiziționarea din teren a exponatelor ce vor fi prezentate în acest muzeu. Sumele menționate mai sus au fost repartizate pe ani încât la sfârșitul viitorului cincinal Muzeul Satului să poată intra în circuit. Pentru începerea

⁵⁴ Adresa nr. 8996 din 30 iulie 1974 a Institutului de Cercetare și Proiectare către Consiliul Culturii și Educației Socialiste al Județului Iași.

⁵⁵ Adresa nr. 1321 din 20 august 1974 a Complexului Muzeistic către Institutul de Cercetare și Proiectare Iași (ICPI).

⁵⁶ Adresa nr. 9856 din 26 august 1974 a ICPI către Complexul Muzeistic.

⁵⁷ Material din ADMEM.

⁵⁸ Adresa nr. 1413 din 16 septembrie 1974.

lucrărilor e necesar ca în 1975 să se treacă la amenajarea terenului⁵⁹). Totul se năruise deja, iar cauzele încă sunt greu de decelat...

Într-o prezentare a Muzeului Etnografic al Moldovei din 1978, Gheorghe Bodor încă mai amintea la ultimul punct de la subcapitolul „Perspective” de „realizarea Muzeului satului moldovenesc”⁶⁰. Însă realitatea dovedea că totul era deja o himeră...

Terenul avea să fie pierdut definitiv în anul 1984, fapt pe care l-am aflat dintr-o adresă din iunie 1999, atunci când Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași arăta Primăriei Bârnova ce s-a întâmplat cu cele 18,66 ha de la Bucium. Mai precis, într-un document emis la 6 aprilie 1993 de Consiliul Județean Iași se afirma explicit că instituția muzeală ieșeană „a cedat acest teren către Romsilva prin decizia 181/1984”⁶¹.

III. Speranțe renăscute. Etapa Angela Paveliuc-Olariu (1990-1995)

Înainte de a ajunge la Iași, în viața profesională a Angelei Paveliuc-Olariu au existat, după propria-i mărturisire, o „perioadă câmpulungeană”, în care a învățat „meseria” de etnograf la singurul muzeu din România specializat în civilizația tradițională a lemnului (1964 - 1967), și o „perioadă botoșăneană”, care a început în 1968, aici fiind și director al Muzeului Județean Botoșani până în 1978⁶². În 1977 și-a susținut teza de doctorat cu tema *Arta populară în zona etnografică Botoșani*⁶³.

În „perioada ieșeană”, cea mai zbuciumată din întreaga-i carieră profesională, a fost mai întâi, în perioada 1980 - 1989, muzeograf la Muzeul Etnografic al Moldovei și mai apoi conducător al acestui muzeu între 1989 și 1995. În sfârșit, după câțiva ani de la pensionarea deloc elegantă de la Complexul Muzeal, fiind încă în plină forță creatoare, o vreme, între 2001 și 2006, a activat ca referent științific la Centrul de Conservare și Valorificare a Creației Populare Tradiționale Botoșani.

La Palatul Culturii, sediul Complexului Muzeal Național „Moldova” din Iași, a întâlnit oameni devotați unor proiecte, dar și spirite malefice. Mai multe amănunte despre implicarea Angelei Paveliuc-Olariu în procesul complex de realizare al Muzeului Satului Moldovenesc, proiect de suflet în care a investit foarte multă energie și pasiune, aflăm din memoriile distinsei noastre colege⁶⁴, dar unele informații sunt „depozitate” adânc și în sufletul meu, căci puțină vreme Doamna Olariu mi-a fost șefă directă (între octombrie 1993 și martie 1995), fiind așadar și eu „conectat” cât de cât la acest proiect.

⁵⁹ Idem.

⁶⁰ Idem.

⁶¹ Adresa nr. 3161 din 4 iunie 1984.

⁶² <http://stiri.botosani.ro/stiri/un-botosanean-pe-zi/la-multi-ani-angela-paveliuc-olariu.html> (site accesat pe 15 mai 2020).

⁶³ După ce în 1976 la Muzeul Județean Botoșani publicase lucrarea *Arta populară în zona etnografică Botoșani. Scoarțe și lăicere*, 100 p. Mai apoi, tema de doctorat va fi reluată și dezvoltată în volumul *Zona etnografică Botoșani*, Editura Sport-Turism, București, 1983, 160 p.

⁶⁴ Angela Paveliuc-Olariu, *O viață...*, Editura ART, Iași, XXI, 2009.

Înainte de a-i da „cuvântul” Angelei Paveliuc-Olariu, iată, concis, și opinia lui Vasile Munteanu privitoare la această nouă etapă din istoria tristă a Muzeului Satului Moldovenesc în aer liber: „După 1989, tema a fost reluată cu *mai multă determinare* (subl. ns.). S-a încercat mai întâi redobândirea terenului de pe dealul Repedea, aflat în administrarea R.A. Romsilva Iași, care a respins, după un lung schimb de adrese, o asemenea posibilitate”⁶⁵. Contrar acestor afirmații, vom vedea că terenul de la Bucium, la care face referire Vasile Munteanu, prin eforturile admirabile ale Angelei Olariu, a revenit totuși în proprietatea muzeului în anul 1993.

Iată acum pe larg confesiunile amare ale fostei șefe a Muzeului Etnografic al Moldovei: „În paralel cu organizarea *Interiorului tradițional din zona Iași* și a *Obiceiurilor de iarnă din Moldova*, în perioada 1990-1992, la muzeul ieșean am început «o ofensivă» în adevăratul sens al cuvântului pentru organizarea unui Muzeu al Satului tradițional din Moldova, muzeu în aer liber. (...) Ideea mea părea greu de realizat multora. Fără sprijin din partea conducerii Palatului, oameni care mai curând ar fi dorit să nu întreprind nimic, din păcate, - am găsit totuși puterea de a demara demersurile necesare pornind, bineînțeles, de la obținerea unui teren adecvat. Colegii îmi aminteau că într-o perioadă anterioară Muzeul etnografic al Moldovei a avut în proprietate un astfel de teren care, după un timp, a fost trecut la Ocolul Silvic Iași, deoarece nu se folosea de către muzeu în scopul pentru care fusese alocat, de drept.

Am început o adevărată investigație destul de anevoioasă, deoarece după Revoluție era greu de discutat și nu prea era nimeni dispus să retrocedeze un teren ce se afla în «coasta Iașului», la Bucium, în suprafață de aproape 17 ha (teren potrivit pentru construcția atâtor case de vacanță și vile pentru potențaii vremii), viziune total diferită de scopul nostru. După insistențe la primărie, prefectură (unde am găsit înțelegere și sprijin total din partea prefectului Gâlea), Ocolul Silvic, Ministerul Culturii și iar și iar de la capăt, am reușit să readuc cele 17 ha din nou în proprietatea Muzeului.

(...) Cu teren la dispoziție, cu multe obiective ce se puteau aduce de pe teren, bineînțeles cu o tematică orientativă asupra viitorului muzeu, am convocat la Iași toți directorii muzeelor în aer liber din România, pentru a avea o discuție la fața locului, în privința drumului ce urma să fie făcut în continuare. Întâlnire rodnică cu colegii de la Sibiu, Cluj, București, Timișoara, Reghin, Golești etc., oameni cu experiență, bine intenționați și cu dorința de a ne sprijini în demersul nostru, pe cât posibil, măcar cu un sfat competent în materie de organizare a unui muzeu în aer liber. Ne-am deplasat la fața locului, am discutat tematica orientativă, am indicat posibilitățile avute pe teren, în acest sens. S-au declarat încântați de terenul care oferea posibilitatea amplasării unor locuințe aparținând satului tradițional în toată diversitatea lui (șes, deal și chiar poale de munte). Având și un lac cu apă, acesta oferea locul ideal pentru amplasarea instalațiilor tehnice populare care funcționau altădată cu ajutorul apei (șteze, pive sau mori de apă)”⁶⁶.

Dar, ciudat și, până la un punct, inexplicabil, spirite malefice din interiorul instituției muzeale, chiar de la vârful acesteia, vegheau ca acest proiect grandios să nu aibă sorți de izbândă. Continuăm confesiunile colegei Paveliuc-Olariu: „Minunat teren,

⁶⁵ Vasile Munteanu, *op. cit.*, p. 165 (unde citează din ADMEM un dosar cu nr. 38/2000, f. 10).

⁶⁶ Angela Paveliuc-Olariu, *op. cit.*, p. 71.

minunate perspective! Parcă pluteam, visând cu ochii deschiși cum va arăta acest muzeu, în care intenționez să aduc ratoșul de la Tudora (han specific numai Moldovei, cu o arhitectură deosebit de interesantă), o casă de la Dumbrăveni (Suceava), de asemenea foarte nimerită pentru a prezenta un tip de locuință tradițională din zona Sucevei, biserica de lemn de la Bălușeni (Botoșani), o adevărată bijuterie de arhitectură bisericească, o școală cu o vechime respectabilă din satul Icușeni, comuna Poiana, și multe, multe alte obiective menite să reprezinte întreaga Moldovă, prin specificul satelor tradiționale din zonele de șes, deal, câmpie, munte.

Am găsit, spre marea mea bucurie, sponsori, oameni generoși, iubitori de cultură, care au acceptat să încercuiască suprafața respectivă cu un gard simplu, tot tradițional, din nuiele împletite «în cunună». Bineînțeles, trebuia să începem cu poarta «simbol» cu atâtea semnificații în mitologia românească și nu numai. Am luat legătura cu arh. D. Rădăuceanu, director al DSAPC Iași, care mi-a executat, prin serviciul pe care-l conducea, un proiect al unei porți tradiționale din Moldova.

În timp ce eu trăiam euforia unei reușite, încercând sentimentul datoriei împlinite, am început să simt din partea conducerii Palatului (A.I.⁶⁷) intenția de a-mi pune «bețe-n roate», vorba românului. Nedemnă și de condamnat, o spun și acum după trecerea atâtor ani, fără patimă sau răutate, doar cu regretul imens, dublat de nedumerirea firească și de întrebarea fără răspuns: De ce? De ce tocmai ea, care ar fi trebuit ca împreună cu colectivul Muzeul etnografic al Moldovei, să organizeze acest minunat obiectiv, atât de necesar culturii și oamenilor în general.

De ce? Întrebare rămasă fără răspuns! Repet! Am continuat totuși «lupta», fiind convinsă că militez pentru o cauză dreaptă.

Am înființat Fundația Satului moldovenesc în aer liber, cu statut propriu, având ca membri fondatori personalități ale învățământului universitar ieșean, intelectuali de elită din alte sfere (medicină, economie, industrie etc.). Cu toții s-au declarat încântați de perspectiva organizării acestui muzeu, oferindu-mi sprijin ori de câte ori va fi nevoie. Cu aceste asigurări venite din partea unor oameni de nădejde, convingerea că voi reuși era din ce în ce mai motivată.

Așa se face că am plecat la Ministerul Culturii. Ministru pe vremea aceea era domnul Andrei Pleșu, care mă cunoștea de la Institutul pentru Istoria Artei, unde îmi dădusem doctoratul. M-a primit, m-a ascultat cu atenție, mi-a pus câteva întrebări referitoare la aspectele practice legate de organizarea muzeului, a citit adresa din partea Inspectoratului de Cultură Iași și alte acte care dovedeau că avem teren adecvat, patrimoniu etc. și, în final, și-a dat consimțământul «în principiu» pentru organizarea muzeului amintit, promițându-mi un ajutor modic pentru anul respectiv, deoarece acțiunea nu fusese prinsă în bugetul ministerului la alcătuirea lui. M-am întors bucuroasă, cu speranța că totul s-a lămurit, că în sfârșit a apărut garanția, girul, că demersul nostru, al Muzeului etnografic de la Iași, va fi încununat cu succes⁶⁸.

Revenită la Iași, șefa muzeului socotea că se află pe drumul bun. Iată însă cum a continuat această adevărată șaradă: „Presa și radioul vorbeau elogios despre inițiativa noastră, oameni iubitori de cultură erau încântați. Dar... Spiritele malefice din Palatul

⁶⁷ Adriana Ionuc, pe acea vreme director adjunct tehnic al instituției muzeale ieșene...

⁶⁸ Angela Paveliuc-Olariu, *op. cit.*, p. 72.

Culturii din Iași, mă refer la directoarea A.I., care-l influența negativ și pe directorul principal⁶⁹, au declanșat o ofensivă directă, fără menajamente, împotriva acestei inițiative, invocând motive puerile (că terenul ales nu e bun, că mai sunt și alte posibilități etc.) și, bineînțeles, arătându-se profund afectați de tot ce întreprindeam eu în acest demers. Erau neliniștiți, speriați și intrigati peste măsură, socotind realizarea muzeului ca un eventual soclu al unei ipotetice statui ridicate Angelei Olariu - la final!

(...) Au început piedicile fățișe, admonestări lipsite de sens, intrigi și încercări de denigrare a mea, a muncii mele. Au început «să dărâme» și-n exteriorul Palatului tot ce reușisem eu cu atâta truda. Se apropia ziua când împlineam 57 de ani⁷⁰.

Oare de ce a ținut neapărat Angela Paveliuc-Olariu să povestească în memoriile sale, cu multe amănunte, odiseea reluării organizării Muzeului Satului Moldovenesc la Iași? „Le-am menționat ca răspuns la întrebarea pusă multă vreme, de mulți oameni: de ce doamna Olariu nu ați înființat Muzeul etnografic în aer liber pentru care ați luptat atâta? De ce...? Și iată așa s-a încheiat perioada ieșeană și tot așa se face că nici până astăzi, deși au trecut 14 ani⁷¹, Iașul nu are un muzeu în aer liber și nici măcar terenul căpătat cu atâta greutate nu mai este, iar obiectivele amintite, de pe teren, au dispărut în mare parte!”⁷².

Spre a spori credibilitatea afirmațiilor sale, autoarea inserează în volum mai multe documente din arhiva muzeului, care demonstrează fără putință de tăgadă veridicitatea informațiilor vehiculate în amarele sale amintiri. Le inserăm în continuare telegrafic.

1. Memoriul din 14 martie 1990 privitor la înființarea la Iași a Muzeului Etnografic al Moldovei în aer liber (reproducere) - adresat probabil Ministerului Culturii; în scopul realizării acestui obiectiv se cere repartizarea unui teren de circa 20 ha, fiind recomandată, în primă instanță, zona Ciric⁷³;

2. Prima pagină a tematicii viitorului Muzeu în aer liber al satului moldovenesc din mai 1990 (titlul este *Muzeul Satului Moldovenesc. Muzeu Etnografic în Aer Liber*)⁷⁴. Concluzia tematicii de principiu era următoarea: „Pe cele 18 ha prevăzute a fi repartizate Muzeului satului moldovenesc vor fi amplasate cca. 21 locuințe, 50 anexe gospodărești, 18 ateliere meșteșugărești, 25 instalații tehnice țărănești, 1 biserică și 1 han”⁷⁵;

⁶⁹ Distinsul critic de artă Claudiu Paradais, director principal al Complexului Muzeal din Iași între 1990 și 1993.

⁷⁰ Angela Paveliuc-Olariu, *op. cit.*, p. 73.

⁷¹ Memoriile au fost publicate în 2009.

⁷² Angela Paveliuc-Olariu, *op. cit.*, p. 73.

⁷³ *Ibidem*, p. 81.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 88.

⁷⁵ *Muzeul satului moldovenesc. Muzeu în aer liber* - tematica viitorului muzeu etnografic în aer liber elaborată pe 5 p. de dr. Angela Olariu (14 mai 1990).

3. Adresă a Consiliului Provizoriu de Uniune Națională, Județul Iași, către Primăria Municipiului (apare Județului) Iași (primar: Constantin Orhei)⁷⁶: „Prin prezenta vă supunem atenției și avizării creării Muzeului satului moldovenesc, de a i se restitui terenul de 18 ha, pe care l-a avut până în 1974⁷⁷ în zona Motelului. După cum rezultă din acte, acțiunea de constituire a acestui muzeu a început în 1971, dar s-a tergiversat până azi”⁷⁸;

4. Conducerea muzeului are avizată o subvenție din partea Ministerului Culturii, în valoare de 1.000.000 lei. „Ceea ce ar reveni Primăriei ar fi decizia de restituire a terenului sus-menționat. Angajații acestei instituții vor desfășura cu resurse proprii activitățile de amenajare a satului. Anexez actele doveditoare cererii. Vicepreședinte, Dr. Gheorghe Mihai”⁷⁹;

5. Adresă a Complexului Muzeal Iași (recte Muzeul Etnografic) către Primăria Municipiului (apare iarăși Județului) Iași (primar: Constantin Orhei): „Prin prezenta vă facem cunoscut faptul că Muzeul Etnografic al Moldovei intenționează ca în termenul cel mai scurt posibil să înceapă organizarea Muzeului satului moldovenesc proiectat încă din 1970. Încă din acel an, muzeului i-au fost repartizate 18 ha teren, aflat în zona Repede-Bucium, teren pentru care există deja proiecte de amenajare. În acest sens, vă rugăm să avizați favorabil reînceperea organizării acestui obiectiv de mare importanță pentru Moldova. Director prof. Lucian Vasiliu și Șef secție Dr. Angela Olariu”⁸⁰;

6. Adresă a Inspectoratului Silvic Iași către Primăria Municipiului (apare iarăși Județului) Iași: „La adresa dvs. nr. 4360/1990 prin care solicitați scoaterea din fond forestier (retrocedarea) suprafeței de 16,46 ha din administrația oc. sil. Ciurea în vederea amenajării «Muzeului Satului», preluată de noi (...) în vederea împăduririi, vă comunicăm acordul nostru de principiu cu menținerea fondurilor de investiții consumate prin împăduriri. Urmează a întocmi documentația pentru obținerea aprobărilor (...)”. Semnează: Inspector șef ing. I. Zamfirescu⁸¹;

7. Adresă a Ministerului Culturii (recte Comisia Muzeelor și Colecțiilor) din iunie 1990 către Muzeul Satului Moldovenesc - Iași prin care se cer propuneri în vederea asigurării unui cadru organizatoric corespunzător și a optimizării activității Muzeului Etnografic cu expunere în aer liber: „În vederea asigurării unui cadru organizatoric corespunzător și a optimizării activității muzeelor etnografice cu expunere în aer liber, vă rugăm să ne transmiteți până la 20 iulie a.c. următoarele: propuneri privind denumirea instituției, corespunzând ariei tematice și de reprezentare zonală; definirea statului organizatoric și funcțional al unității (secție, unitate de sine stătătoare, unitate afiliată); redimensionarea statului de funcțiuni, astfel ca să răspundă solicitărilor actuale și în perspectiva instituției; propuneri privind dezvoltarea instituției și corelarea lor cu planul tematic inițial, reactualizat; punctul dumneavoastră de vedere privind aderarea la

⁷⁶ Angela Paveliuc-Olariu, *op. cit.*, p. 82 (adresa nr. 1963 din 14 mai 1990).

⁷⁷ Am arătat mai sus că acest teren a fost în proprietatea muzeului ieșean până în 1984.

⁷⁸ Angela Paveliuc-Olariu, *op. cit.*, p. 82.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 83 (adresa nr. 589 din 15 mai 1990).

⁸¹ *Ibidem*, p. 84 (adresa nr. 2052 din 5 iunie 1990).

Asociația muzeelor în aer liber din România și participarea implicit la acțiunile acesteia”. Semnează: președinte Radu Florescu⁸²;

8. Memoriu (doar cu antetul Muzeului Etnografic al Moldovei) semnat de Dr. Angela Olariu, probabil către Ministerul Culturii, din 22 aprilie 1993: „În scopul realizării acestui obiectiv, după intervenții repetate cu ajutorul organelor în drept (Prefectură, Inspectoratul pentru Cultură Iași) *am reușit să reintrăm în posesia a 16 ha de teren aflat la Repedea - Bucium* (subl. ns.), care a fost în proprietatea muzeului până în 1984. Se impune în continuare intensificarea muncii de teren din partea muzeografilor pentru a aduce la zi evidența tuturor obiectivelor susceptibile să facă parte din muzeu. În acest sens, trebuie să se asigure fondurile necesare deplasărilor repetate în întreaga Moldovă. Având în vedere numărul restrâns de specialiști din cadrul Muzeului Etnografic, sugerăm, pe această cale, oportunitatea organizării la Iași a unei campanii de cercetare etnografică la care să participe muzeografi din restul țării, în scopul rezolvării într-un timp mai scurt a problemelor legate de situația la zi a monumentelor de cultură populară. (...) Pentru amenajarea terenului de la Repedea – Bucium s-au efectuat studii de specialitate (proiect nr. 3447/1971 - pentru amenajarea și consolidarea terenului). Specialiștii (ing. Bistriceanu și arh. Cheptea) susțin valabilitatea acestor studii și în prezent, în așa fel încât se impune aducerea de pe teren, în cel mai scurt timp posibil, a obiectivelor amenințate cu dispariția iminentă. În acest scop sunt necesare fonduri serioase a căror estimare este dificilă în condițiile de instabilitate a prețurilor”⁸³;

9. *Principii generale* de organizare a Fundației Muzeului Satului Moldovenesc Iași - în nr. de 7; scopul și sarcinile Fundației „Muzeului Satului Moldovenesc”⁸⁴;

10. „Schița porții ce urma să fie amplasată la intrarea în perimetrul *Muzeului Satului Moldovenesc în aer liber* executată la Institutul de Proiectări condus de arh. D. Rădăuceanu”⁸⁵;

11. Imagine cu „ratoșul de la Tudora, județul Botoșani, ce urma să fie adus în muzeu - dispărut azi” și un decupaj al unui articol (cu titlul „Potențialul etnografic al Moldovei se duce pe apa sâmbetei”) din ziarul „Evenimentul” (autor Iulia Iacob)⁸⁶.

Oare se mai poate adăuga ceva?! Un om de cultură bine intenționat își folosește întreaga capacitate intelectuală și sufletească spre a pune în operă un proiect cultural-edilitar de primă importanță pentru capitala Moldovei, iar proprii conducători ai instituției nu mai știu cum să-i pună „bețe-n roate”. E incredibil de trist că asemenea situații sunt posibile în muzeele noastre, în lumea noastră!

Etnologul ieșean credea cu toată ființa sa că o asemenea instituție culturală e o necesitate pentru urbea ieșeană, socotind că e de datoria ei să-și folosească întreaga pricepere profesională, cât și toate relațiile umane, spre a da viață acestui sat al satelor românești din Moldova. Din păcate, adversari la care nu te aștepti deloc și care au acționat conform unei logici care scapă celei obișnuite au pus serios umărul la demolarea unui proiect atât de necesar Iașilor, Moldovei, României...

⁸² *Ibidem*, p. 85.

⁸³ *Ibidem*, pp. 86-87.

⁸⁴ *Ibidem*, pp. 89-90.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 91.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 92.

Așadar, după etapa Bodor-Cazacu, considerăm că cea mai apropiată de finalizare este aceasta reprezentată doar de Angela Paveliuc-Olariu, șefa Muzeului Etnografic al Moldovei din primii ani ai ultimului deceniu din veacul trecut, însă inexplicabila și înverșunata opoziție din interiorul propriei instituții a năruit cu totul această oportunitate rară... Păcat!

IV. Doar pe hârtie... Momentul Rodica Ropot (1995-1999)

Rodica Ropot, Dumnezeu să o odihnească-n pace, a fost șefa muzeului ieșean între anii 1995 și 1999. Era „pasionată și muncitoare, inteligentă și cutezătoare, descoperind sensurile adânci ale lucrurilor, dincolo de aparențe”⁸⁷. A încercat cumva să ducă mai departe moștenirea predecesoarei sale, Angela Paveliuc-Olariu, în privința Secției în aer liber, totuși, cu tot respectul pentru cei plecați la Domnul, rezultatele în această direcție au fost relativ modeste. Desigur, în cei 4 ani cât a fost la cârma muzeului nu a negat niciodată importanța acestui proiect, însă din ceea ce cunosc nici nu a rămas vreun lucru demn

de semnalat.

În acest sens surprinde atitudinea sa într-un caz concret, ivit pe parcursul ultimului său an de „mandat”. Episodul este amintit în 2007 de către Vasile Munteanu: „La această adevărată odisee [a Muzeului Satului Moldovenesc] se adaugă și oferta, oarecum neașteptată, a Primăriei comunei Bârnova care, în 1999, a oferit Complexului Muzeal Național «Moldova» un teren în suprafață de 4 ha, cu destinație clară⁸⁸. De această dată, chiar muzeul a declinat propunerea, invocând suficiente neajunsuri: calea de acces improprie incursiunilor turistice moderne (drum forestier), relieful accidentat și parțial mlăștinos al terenului, posibilitățile limitate de extindere ulterioară”⁸⁹.

Am ținut totuși să o integrez în această istorie a încercărilor multiple de (ne)edificare a Muzeului Satului Moldovenesc și pe harnica și priceputa Rodica Ropot mai ales pentru un studiu pe care l-a publicat la 2 ani după plecarea din instituție, studiu ce purta un titlu extrem de promițător⁹⁰. Cu siguranță, acest studiu denotă preocupări anterioare în această direcție, fapt ce dă greutate sporită includerii sale în demersul nostru.

Din acest studiu vom cita ample pasaje ce evidențiază raportarea Rodicăi Ropot la problematica prezentată în prezentul material. Astfel, autoarea preciza corect faptul că „după trecerea unei jumătăți de veac de la înființare, deși urgențele salvării martorilor habitatului tradițional din Moldova sunt mai stringente și mai necesare decât atunci, secția în aer liber se află tot în fața problemelor de debut: oportunitate, posibilitate, funcție, necesitate, lipsa terenului etc.”⁹¹.

⁸⁷ Georgeta Podoleanu, *Rodica Ropot (1941 - 2004)*, în AMEM, nr. IV, 2004, p. 329.

⁸⁸ Cu trimitere la ADMEM, dos. nr. 37/200, f. 1.

⁸⁹ Vasile Munteanu, *op. cit.*, p. 165.

⁹⁰ Rodica Ropot, *Oportunități și premise pentru organizarea Secției în Aer Liber a Muzeului Etnografic al Moldovei*, în AMEM, nr. I, 2001, pp. 37 - 43.

⁹¹ *Ibidem*, p. 38.

La fel de corect subliniază că „civilizația populară, în aspectul ei construit, din zonele etnografice, din spațiul de cercetare și reprezentare al Muzeului Etnografic al Moldovei ca: Bazinul Dornelor, Siret, Valea Bistriței, Neamț, Trotuș, Bacău, Bârlad, Galați, Vaslui, Roman, Iași, Botoșani, este ilustrată numai în muzee pavilionare și, secvențial și insuficient, în Muzeul Satului și în muzeele tematice din Golești și Sibiu. Un muzeu de sinteză al ambientului construit din Moldova, care să evidențieze contribuția elementelor specific-zonale și generale la zestrea civilizației românești, nu este realizat, deocamdată, nicăieri”⁹².

Făcând trimitere la situația din primul deceniu al mileniului III, muzeograful ieșean consideră că „în condițiile actuale ale restituirii proprietății agricole și a întoarcerii, din medii urbane, a unei categorii de populație ce a cunoscut viața de tip urban, multe din gospodăriile sătești sunt supuse prefacerilor radicale, făcând uitate dovezile unei vieți de veacuri. În acest context, considerăm a fi mai acut valabile apelurile lui Ion Chelcea și Simion Mehedinți de salvare a acestui document care este satul”⁹³.

Ca un veritabil sociolog, Rodica Ropot scrutează obiectiv realitățile actuale: „Schimbarea modului de viață ce reorganizează concepția țărănească despre habitatul construit, schimbarea modului de practicare a ocupațiilor, adaptarea soluțiilor de tip urban, impuse sau liber acceptate, revenirea proprietății private asupra pământului unei pătri sociale cu mentalitate schimbată, duc la modificări ireversibile de tip netraditional în satul românesc actual. Asistând la pierderea masivă a fondului principal tradițional a ambientului construit pentru o mare secvență temporală, etnologii au considerat că «dezvoltarea muzeelor în aer liber rămâne soluția de bază pentru ocrotirea și salvare monumentelor de arhitectură populară»⁹⁴, cât și ocrotirea lor în *site-uri*”⁹⁵.

Rodica Ropot avertizează, în același timp, asupra consecințelor tratării cu ignoranță a acestor aspecte: „Neglijarea și implicit pierderea valorilor culturale din secolul al XIX-lea și din cel de al XX-lea, ce încă mai supraviețuiesc în satul contemporan și mai pot fi salvate, vor face din Moldova dintre Carpații Orientali și Prut, o pată etnografică albă, ce nu va putea dialoga cu celelalte provincii ce au satul românesc conservat în muzee în aer liber. Mai mult, viața spirituală a satului, precum și mentalitatea tradițională intrinsec legată de cultura materială, vor dispărea fără putință de reconstituire”⁹⁶.

Apoi încearcă să argumenteze, pe larg, necesitatea unei instituții care să gestioneze respectiva problemă în această parte a României: „Realizarea secției în aer liber la Iași este soluția ce salvează de la dispariție o informație oportună și necesară istoriei culturii și civilizației privind satul moldovenesc în contextul celui românesc, de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din secolul al XX-lea. Această conservare este cu atât

⁹² *Ibidem*, p. 39.

⁹³ *Ibidem*, p. 40.

⁹⁴ Referința bibliografică generală este la Georgeta Stoica, *Conservarea monumentelor de arhitectură populară și integrarea lor în modul de viață contemporan*, în „Cibinum”, Sibiu, seria 1974-1978, pp. 37-44.

⁹⁵ Rodica Ropot, *op. cit.*, p. 41.

⁹⁶ *Ibidem*.

mai necesară cu cât știm că aspectele culturii populare din Moldova nu sunt suficient de bine cercetate, valorificate și afirmate.

De ce un muzeu în aer liber la Iași? Răspunsul cuprinde o motivație diversă și, credem, hotărâtoare. Cunoscut ca cel mai mare centru cultural din Moldova, în oraș își desfășoară activitatea facultăți în care se studiază etnografia, folclorul și etnologia și institute sau filiale ale Academiei cu aceleași preocupări. Muzeul în aer liber le poate servi drept laborator de studiu și practică. Bibliotecile universitare, cu un fond impresionant de carte etnografică și din domenii înrudite, pot asigura pregătirea necesară specialiștilor din muzeu. Acestor premize favorizante li se alătură prezența unui corp profesoral universitar de elită în domeniu.

În aceeași ordine de idei trebuie menționat fondul patrimonial valoros al județului și interesul pe care acesta îl suscită turiștilor. Orașul este, în același timp, un mare centru muzeistic, cu muzee de interes național, (...), având o bună școală muzeografică. Prezența unei instituții în care se prezintă cultura populară în totalitatea formelor sale de manifestare dă posibilitatea unui dialog echitabil și real între cele două forme ale culturii românești, cea populară și cea aulică. Așezat aproape central în spațiul de cercetare, orașul oferă și facilități de altă natură: conectare la rețeaua internațională de căi ferate, conectare la rețeaua internă aeriană etc.

Existența secției pavilionare a Muzeului Etnografic al Moldovei la Iași, cu un bogat patrimoniu, este un prim pas favorizant căci, realizarea secției în aer liber nu mai implică, în acest caz, demersuri de înființare a unei noi instituții, ci doar dezvoltarea celei vechi. (...) Pe de altă parte, în colecțiile muzeului există deja instalații țărănești specifice secțiilor în aer liber. Deci un nucleu de la care se poate porni mai ușor există deja”⁹⁷.

În încheiere, Rodica Ropot accentua, încă o dată, într-un context general, românesc, necesitatea creării acestui muzeu: „Toate fostele capitale de provincii au o sinteză a satului tradițional, cum îl numea V. Pârvan, „regional”. Orașul Iași, încă nu-l are sau mai precis, Moldova încă nu-l are. Așa cum am arătat, patrimoniul virtual încă mai oferă șansa achiziționării unor piese arhitectonice reprezentative care să ilustreze contribuția acestei părți de țară la zestrea civilizației românești. Organizarea Muzeului Satului Moldovenesc (...) se dovedește a fi, în contextul prezentat, o necesitate și o urgență națională”⁹⁸.

Acest studiu a rămas doar ca o mărturie scrisă a menținerii interesului pentru un proiect grandios, însă altceva concret nu s-a înfăptuit în acei ani de la începutul mileniului al III-lea. Am inclus-o aici pe Rodica Ropot pentru că studiul ei denotă preocupări, chiar dacă preponderent teoretice, în direcția organizării unui muzeu în aer liber la Iași.

⁹⁷ *Ibidem*, pp. 42-43.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 43.

V. Ultima încercare. Etapa Vasile Munteanu (1999-2012)

Aproape pe neașteptate, parcă din senin, a urmat încă o încercare, deocamdată ultima în această istorie zbuciumată și amară a Muzeului Satului Moldovenesc. Încercarea aparține ultimei generații de etnografi ieșeni și poartă numele lui Vasile Munteanu, tânărul șef al Muzeului Etnografic al Moldovei vreme de 6 ani, între 1999 și 2005, cel care a coordonat efectiv acest ultim demers.

Temele pe care le cerceta și despre care a scris câteva studii temeinice Vasile Munteanu se circumscriau cumva tematicii pe care o evocăm în acest material⁹⁹. Știu din anii petrecuți împreună la muzeu că își dorea mult de tot să edifice această secție în aer liber și, de asemenea, mai știu că și de la cârma Direcției Județene de Cultură și Culte Iași (pe care a condus-o în perioada 2005 - 2012) a sprijinit necondiționat, chiar și prin prezența sa nemijlocită pe teren, acest demers al muzeului ieșean. Poate că cercetarea, în anii 2003 - 2004, a arhivei satelor ce au dispărut sub lacul Bicăz¹⁰⁰ l-a determinat să privească cu alți ochi teaurizarea acestor obiective ale unei lumi ce dispărea sub presiunea post-modernității.

Astfel, potrivit istoricului și universitarului ieșean Ion Agrigoroaie, Vasile Munteanu „a înțeles repede responsabilitatea istoricului, a etnografului, de apărare a valorilor noastre fundamentale, a tradițiilor și obiceiurilor care ne definesc și ne mențin ființa de neam în fața tendințelor de globalizare”¹⁰¹. Etnologul Ion H. Ciubotaru, care a avut o relație profesională, dar și umană aparte cu Vasile Munteanu, socotea la plecarea acestuia în Lumea fără dor că „avea proiecte îndrăznețe și visa mereu la clipa când va putea să le închine toată priceperea și dăruirea lui sufletească. *Obiceiurile calendaristice, Meșteșugurile tradiționale, Muzeul în aer liber, Implicațiile etnologice ale patrimoniului muzeal ieșean* sunt doar câteva dintre acestea. Era la vârsta maturității științifice, când toate aceste planuri puteau deveni realitate”¹⁰².

Eu însumi, în acel fatidic an 2012, apreciam că „sub șefia lui Vasile Munteanu (1999 - 2005), muzeul nostru a căpătat o altă față, asemănătoare mult firii sale optimiste și benefică. Acum, într-o atmosferă destinsă și aproape luminoasă, precum în timpul sacru al sărbătorilor arhaice românești, se ivesc la orizont și sunt puse în operă proiectele gândite în anii anteriori”¹⁰³.

⁹⁹ Vasile Munteanu, *Piuăritul pe valea Moldovei*, în AMEM, nr. I, 2001, pp. 257-269; Idem, *Pietrăritul tradițional în Moldova*, în AMEM, nr. II, 2002, pp. 221-248; Idem, *Particularități ale arhitecturii tradiționale din zona etnografică Iași*, în volumul postum Vasile Munteanu, *Pagini de etnografie...*, pp. 73 - 82; Idem, *Meșteșuguri tradiționale la Roșia Montana*, în același volum postum, pp. 153-160.

¹⁰⁰ Idem, *Documentele Atlantidei. Arhiva etnografică a satelor dispărute sub lacul Bicăz*, în AMEM, nr. IV, 2004, pp. 323-328.

¹⁰¹ Ion Agrigoroaiei, *Vasile Munteanu (1966-2012)*, în AMEM, nr. XII, 2012, p. 14.

¹⁰² Ion H. Ciubotaru, *O lumină mai puțin*, în AMEM, nr. XII, 2012, p. 18 (textul comemorativ a apărut inițial în Vasile Munteanu, *Pagini de etnografie...*, pp. 7-8).

¹⁰³ Marcel Lutic, *Cât de mult ne lipsește Vasile Munteanu*, în AMEM, nr. XII, 2012, p. 21.

Mai concret, arheologul Vasile Chirica, vreme de 3 ani director general al Complexului Muzeal din Iași, privind retrospectiv relația sa cu Vasile Munteanu, recunoștea în 2014 că „împreună am vrut să «construim» și un Muzeu etnografic în aer liber, căci constatasem că exista chiar un proiect în domeniu, de prin 1958¹⁰⁴, dar uitat prin sertarele foștilor șefi de secție. Am avut discuții cu primarul de atunci al Bârnovei (comună din preajma Iașilor), care ne-a oferit o suprafață acceptabilă pentru început, cu promisiuni de extindere; cu ocazia unei deplasări la Sibiu, l-am invitat pe Vasile să mi se alăture, astfel că am putut să vizităm *Dumbrava Sibiului*. (...) Plecând eu de la Palatul Culturii, proiectul a fost abandonat, dar nu de Vasile Munteanu; plecând și el de la conducerea Muzeului Etnografic, cred că ideea unui Muzeu Etnografic în aer liber la Iași a fost dată uitării. Specific românesc, mai ales moldovenesc!”¹⁰⁵

Mai mult, Vasile Chirica, în contextul apariției volumului postum dedicat memoriei lui Vasile Munteanu, dar mai ales a unuia dintre studiile publicate în acel volum („În volumul pe care conducerea instituției și colegii Angelica Olaru, Victor Munteanu, Cornel Ciucanu i l-au dedicat, în 2012, este publicat studiul său consacrat acestei teme de cercetare: *Propuneri pentru un muzeu în aer liber - Instalații țărănești acționate de apă*”¹⁰⁶), crede că după 1995 a fost vorba de „lipsa disponibilităților muzeografilor ieșeni cu experiență în pregătirea și organizarea instituției muzeale în aer liber: eu cred că «neajunsurile» celor care au «declinat propunerea»¹⁰⁷ [de primire a unui teren în 1999] erau subiective și se refereau doar la propriile neîmpliniri și neputințe”¹⁰⁸...

În volumul pomenit de Vasile Chirica este publicat și un rezumat al unei comunicări prezentată de Vasile Munteanu la ediția a V-a, din 2003, a Simpozionului „Monumentul. Tradiție și viitor” de la Iași, care ilustrează bine preocuparea sa privitoare la această problemă, e vorba de *Un proiect încă nerealizat: Muzeul Satului Moldovenesc în aer liber*¹⁰⁹. Acolo, tânărul director al Muzeului Etnografic afirma că „proiectul a început promițător, în urmă cu jumătate de secol¹¹⁰. Spațiul alocat era adecvat pentru o asemenea instituție; s-au făcut prospecțiuni, măsurători și planuri pentru consolidarea lui. În paralel, muzeografi au întreprins ample cercetări de teren, în scopul depistării și selectării construcțiilor tradiționale potrivite muzeului. Terenul destinat amplasării construcțiilor țărănești a primit însă o altă destinație. În pofida demersurilor constante ale conducerii Complexului Muzeal¹¹¹, amplificate după 1990, autoritățile nu au rezolvat problema amplasării muzeului nici până în prezent”¹¹².

¹⁰⁴ De fapt, era chiar de la sfârșitul anilor '50...

¹⁰⁵ Vasile Chirica, *Vasile Munteanu, așa cum l-am cunoscut*, în AMEM, nr. XIV, 2014, p. 426.

¹⁰⁶ În vol. Vasile Munteanu, *Pagini de etnografie...*, pp. 163-188. Acest studiu a fost proiectul elaborat în 2007 „cu prilejul susținerii examenului pentru ocuparea postului de cercetător științific la Muzeul Etnografic al Moldovei” (*Ibidem*, p. 163).

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 165.

¹⁰⁸ Vasile Chirica, *art. cit.*, p. 426.

¹⁰⁹ Vasile Munteanu, *Pagini de etnografie...*, pp. 161-162.

¹¹⁰ Dacă se referă la ceea ce s-a petrecut în perioada 1967-1974, iar din rândurile următoare reiese că aceea perioadă este vizată, nu trecuseră atunci decât trei decenii și ceva...

¹¹¹ Afirmatie inexactă; mai corect spus: „ale conducerii Muzeului Etnografic al Moldovei”

¹¹² Vasile Munteanu, *Pagini de etnografie...*, p. 161.

În fapt, viziunea lui Vasile Munteanu privitoare la tema noastră este cel mai bine redată în amplul său proiect din 2007, când deja nu mai era șeful muzeului, intitulat *Propuneri pentru un muzeu în aer liber*, cu subtitlul *Instalații țărănești acționate de apă*, proiect care arată preocuparea sa constantă în această direcție. Începutul este abrupt și pesimist-realist: „După un lung șir de inițiative eșuate, realizarea unui Muzeu etnografic în aer liber la Iași pare azi cu totul improbabilă”¹¹³. În continuare detaliază, dar și rezumă: „Ezitățile etnografilor de ieri și de azi, dar mai cu seamă superficialitatea autorităților, nesfârșitul lanț birocratic, precum și modificările succesive ale legislației fondului funciar, au împiedicat materializarea unui demers de o indiscutabilă importanță”¹¹⁴.

Apoi trece în revistă istoria acestor demersuri: „Cronologic, aceste preocupări se întind pe o perioadă de 40 de ani. Cea mai mare oportunitate s-a ivit chiar la sfârșitul deceniului al șaptelea din secolul trecut. Prin decizia autorităților centrale, se deschidea calea înființării unor muzee în aer liber în Dumbrava Sibiului și la Iași, semnal preluat și în alte locuri unde s-au înființat sau dezvoltat astfel de structuri: Sighetul Marmăției,

¹¹³ *Ibidem*, p. 163.

¹¹⁴ *Ibidem*.

Baia Mare, Negrești Oaș, Bujoreni - Vâlcea, Golești - Argeș etc.¹¹⁵ Practic, doar la Iași proiectul nu s-a finalizat”¹¹⁶.

Ancorându-se în realitatea începutului de mileniu III, etnologul Vasile Munteanu remarca faptul că „toate insuccesele amintite mai sus au determinat, firește, o regândire a obiectivelor, în concordanță cu posibilitățile actuale. Ultima tentativă, recentă, avea în vedere restrângerea semnificativă a proiectelor anterioare și amplasarea câtorva monumente de arhitectură populară în imediata apropiere a Palatului Culturii, pe versantul cuprins între Teatrul de vară, str. Smârdan și str. Sf. Lazăr. S-ar fi realizat astfel o prelungire firească a muzeului pavilionar, o structură ce ar fi permis o mai bună organizare a manifestărilor cu mare impact la public: târguri de meșteri, școli de vară, marcarea unor sărbători populare etc. Așa cum era previzibil însă, autoritățile locale au optat pentru alte inițiative, terenul respectiv fiind concesionat în vederea realizării giganticului proiect *Palas*”¹¹⁷.

Etnologul Vasile Munteanu recunoaștea în 2007 că „obstacolul principal în calea realizării secției în aer liber a Muzeului Etnografic al Moldovei l-a constituit, cel puțin în ultima perioadă, lipsa unui teren. Simpla lui alocare nu ar rezolva nici pe departe situația. În condițiile actuale, când deciziile au o durată scurtă sau se suprapun, când cererile de retrocedare vizează cele mai neașteptate locuri, un proiect ca cel pe care îl avem în atenție nu poate fi realizat în condiții de siguranță și continuitate la Iași. O analiză realistă a valorii terenurilor, a planurilor urbanistice și a proiectelor de investiții imobiliare actuale relevă, fără dubii, riscurile majore la care am supune patrimoniul prin insistența amplasării la Iași sau în zonele limitrofe”¹¹⁸.

Realist și vizionar în același timp, Vasile Munteanu lansează în spațiul public o propunere ce nu a mai fost făcută vreodată. Iată contextul așa cum îl vedea acesta în primul deceniu al veacului al XXI-lea: „Dacă opțiunea muzeografiei ieșene pentru realizarea acestui deziderat rămâne valabilă, termenele pentru acțiune nu pot fi îndelungate. Avem în vedere, în primul rând, situația din teren, degradarea sau dispariția rapidă a mărturiilor materiale susceptibile de a fi achiziționate și transferate. Pentru amplasarea acestora, propunem *domeniul Palatului Domnesc de la Ruginoasa* (subl. ns.), argumentele fiind grăitoare: terenul aparține Complexului Muzeal Național «Moldova»; proprietatea este îngrădită, eliminându-se astfel cheltuielile importante și obligatorii pentru o asemenea construcție; paza este asigurată; la limita de nord-est a proprietății este situat un iaz, loc ideal pentru amplasarea și funcționarea instalațiilor țărănești hidraulice; domeniul, de peste 11 ha, este insuficient pus în valoare, accesul publicului fiind direcționat strict pe traseul poartă - Palat - Mausoleu; realizarea

¹¹⁵ Cu trimitere la Georgeta Stoica (coord.), *Muzee în aer liber..., passim*. Avem anumite îndoieli că e vorba de o coordonare centrală sau de o similaritate în această privință, ci mai degrabă de eforturi locale remarcabile. În plus, la Sibiu demersurile sunt cu cel puțin un deceniu mai vechi (primul monument fiind adus în Dumbrava Sibiului în 1963, socotit ca anul înființării acestei instituții muzeale) decât lasă să se înțeleagă regretatul nostru prieten și coleg Vasile Munteanu, fiind legate de personalitatea excepțională a lui Cornel Irimie.

¹¹⁶ Vasile Munteanu, *Pagini de etnografie...*, p. 163.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 165.

¹¹⁸ *Ibidem*.

muzeului în aer liber ar conferi un plus de atractivitate locului, care oricum reprezintă un punct însemnat pe harta turistică a județului”¹¹⁹.

În partea a doua a acestui document programatic, ultimul care a privit cu discernământ și maturitate realizarea acestei instituții, autorul ei insistă, cu argumente destul de întemeiate pe „întăietatea achiziționării și amplasării instalațiilor tradiționale țărănești în viitorul Muzeu al Satului. (...) Motivele au rațiuni diverse și toate sunt, credem noi, pe deplin întemeiate”¹²⁰. Iată doar două motive și argumente: „numărul redus de instalații funcționale depistate cu ocazia cercetărilor de teren”¹²¹; „un alt argument (...) se referă la statutul acestora. Cu o singură excepție (Bicazu Ardelean), construcțiile care adăpostesc instalațiile nu sunt locuite, astfel nu apar probleme sociale în cazul strămutării lor”¹²².

În absența unor informații clare, mai mulți ani la rând specialiștii muzeului ieșean au cutreierat Moldova în căutarea acestor instalații tehnice, astfel fiind cercetate „văile râurilor Moldova, Bistrița și Nemțisor, [ajungându-se] la Bicazu Ardelean, în zonele Hușilor și Hârlăului sau pe Valea Telejnei”¹²³.

Concluzia lui Vasile Munteanu era fără echivoc: „Scăderea dramatică a numărului instalațiilor țărănești, necesită o intervenție muzeografică hotărâtă, nu doar pentru cercetarea diferitelor aspecte ci, mai degrabă, în momentul de față, pentru salvarea, restaurarea și punerea în valoare a acestor mărturii valoroase privind tehnica populară”¹²⁴.

Desigur, urmând tradiția anterioară, și această ultimă încercare a fost sortită eșecului, căci, deși s-au făcut demersuri concrete în vederea aducerii și amenajării câtorva monumente arhitectonice și instalații tehnice la Ruginoasa, nu știm din ce motive nici această soluție nu a ajuns să fie materializată până la capăt. Vasile Munteanu, inițiatorul și principalul ei susținător, a plecat în 2012 la Domnul, iar de atunci lucrurile trenează...

Documentând această temă inclusiv electronic, am rămas oarecum surprins atunci când am găsit într-un ziar ieșean un articol din 23 septembrie 2015 (cu titlul *Propunere de înființare a unui muzeu al satului la Iași în zona Copou*) în care se discuta despre o idee, cu iz electoral, a consilierului municipal dr. Victor Bejan privitoare la înființarea unui Muzeu al satului la Iași¹²⁵. Respectivul consilier propunea înființarea muzeului pe arealul cuprins între stadionul din Copou și clădirea Garnizoanei și aducerea unor case din Basarabia, Bucovina și Moldova, care astfel ar apropia Iașul de statutul de capitală regională.

Consilierul local ieșean considera „că este oportună realizarea Muzeului Satului în zona Copoului, cel mai indicat loc din Iași pentru acest complex de cultură și

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 166.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ *Ibidem*, p. 167.

¹²² *Ibidem*.

¹²³ *Ibidem*, p. 169.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 188.

¹²⁵ <https://www.ziaruldeiasi.ro/stiri/propunere-de-infiintare-a-unui-muzeu-al-satului-la-iasi-in-zona-copou-107065.html> (site accesat pe 15 mai 2020).

civilizație românească. Prin înființarea Muzeului Satului la Iași se încearcă să se pună în evidență zestrea etnografică a poporului român pe de o parte, pe de altă parte să se conserve mărturii cu privire la civilizația țărănească din zona Moldovei, a Basarabiei și a regiunii Cernăuți. (...) Toate festivalurile, târgurile, simpozioanele, concertele cu caracter folcloric ce ar fi fost realizate în diferite locații din Iași, se vor organiza la acest muzeu. Cazarea participanților ar avea loc chiar în hotelul sau căminul muzeului. (...) Consider că altă zonă pentru amplasarea acestui muzeu nu este recomandată.

Pe lângă argumentele prezentate mai sus, menționez și faptul că prin concentrarea la acest muzeu a mai multor obiective de interes cultural și istoric, cu un număr mare de evenimente preconizate, această locație este binevenită deoarece este amplasată într-o zonă centrală a Iașului, cu multiple zone de acces. (...) Muzeul etnografic al Moldovei poate fi transferat de la Palatul Culturii, având locul cel mai nimerit în acest spațiu. (...) Muzeul etnografic al Moldovei și-ar avea locul la Muzeul Satului, unde toate colecțiile ar fi mult mai bine puse în valoare”¹²⁶.

Așadar, dacă instituții abilitate și etnologi calificați nu strunesc bine în propriile mâini aceste proiecte complexe, e evident că politicianul, dar și tot felul de neaveniți, pot interfera cu domenii în care nu au nici un fel de competențe, socotind că prin astfel de demersuri își fac datoria față de neam și țară!

Rămâne totuși, în concluzie, să răspundem concis la întrebarea din titlu. Într-un fel sau altul, uneori parcă mai mult teoretic decât practic, cele cinci încercări de a edifica o Secție în aer liber a Muzeului Etnografic al Moldovei s-au năruit, din diverse cauze, una după alta.

De la Ion Chelcea (cu soluțiile Parcul Expoziției din Copou, Muzeul Unirii și zona Cîrcă) la Gheorghe Bodor și Petru Cazacu (cu pitoreasca zonă de la Bucium - Repede), la Angela Paveliuc-Olariu (cu „recucerirea” aceleași zone), trecând *en passant* peste momentul Rodica Ropot (care a dedicat temei un valoros studiu), până la ultima încercare, purtând numele lui Vasile Munteanu (cu soluția sa „domnească” de la Ruginoasa), da, înclinăm să credem că, din păcate, Secția în aer liber a Muzeului Etnografic al Moldovei *este deocamdată un deziderat de neatins*.

Au fost, parafrazând titlul studiului lui Petru Cazacu din 1976 dedicat istoriei muzeului etnografic ieșean, *multe preocupări, dar puține realizări vizibile pentru marele public*¹²⁷. Dar, cine știe ce ne rezervă viitorul, ce altă „etapă” sau „moment” mai prielnic(e) se vor ivi în istoria muzeului etnografic ieșean, căci să nu uităm că „Cele ce sunt cu neputință la oameni sunt cu putință la Dumnezeu”¹²⁸, iar vremea potrivită e hărăzită tot Creatorului...

*

„Muzeul satului are un profil larg, multilateral, fiind în același timp și în aceeași măsură muzeu al arhitecturii și al tehnicii populare, muzeu etnografic și istoric, muzeu social și de artă populară. El interesează un mare număr de specialiști: arheologi, istorici, geografi, economiști, etnografi, tehnicieni, arhitecți și istorici de artă etc. (...)

¹²⁶ Idem.

¹²⁷ Petru Cazacu, *art. cit., passim*.

¹²⁸ Luca, 18, 27.

Mulți specialiști și mase tot mai numeroase de vizitatori - români și străini - peste 200.000 anual, sunt atrași în acest muzeu și apreciază însușirile documentare și estetice ale exponatelor sale”¹²⁹.

În acest mod, sintetic și extrem de concis, era descris în 1966 Muzeul Satului din București. Suntem convinși că mulți etnologi din România, inclusiv din Iași, au citit și citat adesea acest util studiu al lui Gheorghe Focșa. Noi am inserat câteva idei aici tocmai pentru a constata, cu amărăciune, ce anume a pierdut capitala Moldovei prin năruirea acestui grandios proiect.

¹²⁹ Gheorghe Focșa, *art. cit.*, p. 14.

**ASPECTE ALE COTIDIANULUI AGRICOL
ÎN PERIOADA CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL.
STUDIU DE CAZ: TÂRLELE FILIULUI, JUDEȚUL BRĂILA**

Oana Brîndușa ILIE*

**Aspects of the agricultural daily life during the Second World War.
Case study: Târlele Filiului, Brăila county**

Abstract

This article represents a contribution to the written history of Târlele Filiului village, based on archival documents regarding the correspondence between Brăila county Prefecture and the Town Hall of this locality. We set out to highlight a number of actions which gradually show the state intervention in the agricultural life in the context of Romania's active involvement in the World War II.

Cuvinte cheie: *practici agricole, intervenția statului român, organe de control.*

Keywords: *agricultural practices, the intervention of the Romanian state, control authorities.*

Ne propunem să atragem atenția asupra unui aspect mai puțin cercetat despre județul Brăila: cotidianul agricol în perioada celui de-al Doilea Război Mondial, cu un studiu de caz despre fosta comună Târlele Filiului, în prezent un sat cu aproape 600 locuitori, situat în vecinătatea orașului Ianca. Prezentul studiu se adresează, mai ales, studenților de la Facultatea de Agronomie din Brăila, filială a Universității „Dunărea de Jos” din Galați și specialiștilor interesați de istorie agricolă brăileană.

Paradoxal, deși spațiul Bărăganului are un potențial agricol uriaș, iar agricultura a fost dintotdeauna o ocupație principală tradițională a acestei zone etnoidentitare, există extrem de puține scrieri despre starea agriculturii. Acestea se constituie, mai degrabă, în scurte capitole ale unor micromonografii publicate de învățători, profesori sau ingineri, localnici care trăiesc în respectivele comunități și sunt interesați de istoria locului. Intenționăm ca, pe viitor, să continuăm cercetările pe documente de arhivă, aducând în prim plan probleme de istorie agricolă din județul Brăila.

În literatura de specialitate, istoricul Keith Hitchins apreciază că agricultura țărănească era extensivă¹ și se baza pe cultivarea cerealelor, în special a porumbului și a grâului, dar, pe măsură ce situația politică a început să devină tensionată, producția de cereale a suferit o ușoară mutație favorabilă cultivării legumelor și a plantelor industriale, iar statul și-a asumat un rol de conducere sporit în toate ramurile economiei².

* Dr., muzeograf, Muzeul Brăilei „Carol I”, Secția Etnografie.

¹ Keith Hitchins, *Romania 1866-1947*, Editura Humanitas, București, 2004, p. 395.

² *Ibidem*, p. 374.

În organizarea teritorial administrativă a României în cel de-al Doilea Război Mondial, o pagină demnă de luat în seamă o constituie organizarea prefecturilor de județ prin Decretul Lege nr. 3219 din 21 septembrie 1940³, prin care sunt desființate Rezidențele Regale, ținuturile, județele dobândind personalitate juridică cu rol administrativ, fără a avea însă consilii județene recunoscute ca autorități deliberative. În această perioadă Prefectura devine similară cu noțiunea de Administrație Publică Județeană, cu drepturi administrative aplicate comunelor din județ și corespondență directă cu ministerele.

În urma Regulamentului din 18 octombrie 1940⁴, Prefectura județului Brăila este investită cu o organizare mai puțin complexă, cu atribuții restrânse în comparație cu județele mai mari. La începutul anului 1942 a fost modificată Legea din 1936 pentru organizarea Ministerului Afacerilor Interne⁵, fiind create 11 Inspectorate Generale Administrative, cu rol de control și verificare a administrației locale. Viorel Stănică, directorul Centrului Regional de Formare Continuă pentru Administrația Publică Locală din Cluj apreciază că aceste Inspectorate erau organe de îndrumare și control ale serviciilor exterioare și a administrației locale⁶, efectuau anchete și inspecții ordonate de minister. Brăila, alături de Ialomița și Tulcea făcea parte din circumscripția Constanța.

În urma cercetării documentelor de arhivă privitoare la corespondența dintre Prefectura județului Brăila și Primăria comunei Târlele Filiului, am reușit să evidențiez o serie de măsuri care indică, gradual, intervenția statului în cotidianul agricol, pe fundalul implicării active a României în cel de-al Doilea Război Mondial: strângerea cerealelor și vânzarea lor, pentru ca banii să fie folosiți pentru armata română; măsurile luate pentru intensificarea și accelerarea lucrărilor de însămânțări, importanța morilor în procesul măcinșului, însămânțarea suprafeței stabilite prin planul de cultură individuală, prezența obligatorie la arat, semănat, folosirea atelajelor cu plată pentru terenurile celor care nu dispun de animale de tracțiune; accelerarea muncilor agricole prin stoparea oricărei corvade de căruțe pentru transportul pietrei la drumuri în perioada 6 mai - 10 mai 1944; semănarea accelerată a plantelor furajere și a porumbului; cultivarea intensă a florii soarelui și încurajarea creșterii porcilor; stabilirea cantităților de semințe de floarea soarelui, rapiță, dovleac, in, cânepă și soia necesare însămânțărilor pentru anul 1944 - 1945, precum și cantitățile care se rețin de producători pentru consumul gospodăresc.

Învățătorii și preoții sunt mobilizați pentru a discuta cu localnicii și a strânge haine în vederea predării la fabricile de postav din regiune. Îmbrăcămintea din lână strânsă de la populație este transformată în ciorapi sau mănuși pentru armată, iar cerealele colectate sunt vândute și transformate în bani. Articolele vestimentare, inclusiv cele foarte uzate și fierul vechi sunt predate săptămânal Preturei Ianca și vor ajunge mai departe la Prefectura județului Brăila, pe baza unui tabel întocmit în triplu

³ Publicat în Monitorul Oficial, p. I, nr. 221 din 22 septembrie 1940.

⁴ Regulamentul din 18 octombrie 1940, sancționat sub numărul 3.511 din 1940, publicat în Monitorul Oficial, p. I, nr. 244 din 18 octombrie 1940.

⁵ Publicat în Monitorul Oficial nr. 5 din 7 ianuarie 1936.

⁶ Viorel Stănică, *Administrarea teritoriului României în timpul celui de-al Doilea Război Mondial*, în „Transylvanian Review of Administrative Sciences”, 19/2007, p. 112.

exemplar. O atenție aparte a fost acordată familiilor concentraților (membrii familiilor rămași acasă ai celor plecați pe front), cei din teritoriu având grijă să strângă și să distribuie colete pentru ajutorarea lor.

O notă scurtă din 20 mai 1940 prezentată în Anexă fixează prin Comisariatul General al reprimării speculei un preț la uleiul de in, fiind cunoscut faptul că în vreme de război valoarea produselor de consum crește foarte mult. Cercetările de arhivă scot la iveală o serie de instrucțiuni pentru prevenirea și combaterea mijloacelor de incendiere a ogoarelor și păioaselor, fie din motive naturale sau cauzate de aviația inamică prin plăci incendiare, bidoane cu fosfor și bombe incendiare. Aceste măsuri vizează atât organizarea și instruirea echipelor de pândari, cât și pregătirea mijloacelor de transport pentru echipele de incendiu în vederea localizării și izolării incendiilor.

Actele de corespondență din fondul Primăriei comunei Târlele Filiului pentru anul 1944 evidențiază măsurile pentru intensificarea și accelerarea lucrărilor de însămânțări de furaje și porumb, dar și închiderea târgurilor pe durată de 15 zile, la începutul verii. Locuitorii comunei sunt mobilizați pentru a lua activ parte la campaniile de arat și semănat și, în același timp, li se interzice părăsirea localității cu excepția situațiilor reprezentate de urgențe personale. Mai mult de atât, conform noilor dispoziții, locuitorii cu atelaje au obligativitatea de a se deplasa și lucra inclusiv terenul celor care nu dispun de astfel de mijloace, chiar și în comunele învecinate.

Amploarea evenimentelor militare din ultimii ani de război generează o serie de măsuri coercitive în plan agricol luate de autorități referitoare la populație. Astfel, prin Legea de Mobilizare Agricolă este dispusă cultivarea intensivă a florii soarelui, nerespectarea acestei măsuri conducând la acte de trimitere în judecată la recomandarea organelor agricole. În urma cercetărilor am identificat o notă informativă despre Legea nr. 744 a preselor de ulei din anul 1942 în actele de corespondență ale Primăriei comunei Târlele Filiului, în care se arată interesul față de producerea de ulei comestibil la presele țărănești, interzicându-se proprietarilor de prese de ulei țărănești prelucrarea sau cumpărarea de semințe de in și cânepă. Nu în ultimul rând, o atenție sporită este acordată altei plante textile, bumbacul, printr-o serie de reglementări privind prelucrarea cotei de bumbac cuvenită cultivatorilor: Legea nr. 599/1943, decizia nr. 251.901 din 16.III.1944, corelate cu autorizația pentru fiecare situație în parte de la Oficiul Bumbacului, Inului și Cânepii.

Ca o ultimă observație, am remarcat, parcurgând aceste documente prezentate în Anexă, o schimbare graduală a limbajului scris: dacă în anul 1940 constatăm un caracter moderat al măsurilor, în anul 1944 se indică confiscarea unor mărfuri ale localnicilor, controale ale jandarmilor locali sau aplicarea de sancțiuni cu severitate sau trimiterea imediată în judecată.

Concluzionând, putem afirma că imixtiunea oficialităților în coordonarea măsurilor în plan agricol pentru fosta comună Târlele Filiului din județul Brăila a mobilizat întreaga comunitate locală, astfel resursele umane și materiale folosite încadrându-se în dimensiunea și gravitatea contextului generat de conflictul mondial.

Anexe:

Pretura plășii Ianca
1940 ianuarie 13

F. URGENT

Domnule Primar și Notar,

Urmare dispozițiilor din trecut scrise și verbale și conform ordinului cu nr. 26 din 5 ianuarie 1940 al domnului prefect al județului Brăila, vă rugăm să continuați cu activitatea la strângerea de colete (îmbrăcăminte lână și transformarea lor în ciorapi, mănuși etc.) necesare armatei, care pe măsura confecționării să fie depuse prefecturii de județ, raportând și preturei ce anume ați depus, spre a putea ține o situație centralizatoare exactă pe plasă.

Dacă pentru armată s-au strâns și cereale, să se transforme în bani și să se depună Prefecturii. Ceea ce s-a strâns până în prezent pentru armată nu este o cantitate mulțumitoare. În acest scop veți lua din nou inițiativă cu învățătorii, preoții ca să strângeți de la locuitorii comunei orice haine vechi care nu mai sunt folositoare (ori zdrențe) și să le depozitați la Oficiul Primăriei, întrucât dacă se va putea realiza circa 10.000 kg, județul poate s-o predea fabricilor de postav, primind în schimb lână, postav etc. Tot pentru armată se va proceda și la strângerea de fier vechi, care se va depozita tot la primărie. Toate acestea se vor solicita sub formă de ofrande fără a-i forța dacă nu vrea. Orice cantitate de zdrențe și fier vechi, plus diferite obiecte, numerar, provenit din colectă sau din vânzarea cerealelor se vor depune săptămânal Preturei Ianca, cu tablou în regulă, de unde Pretura prin delegatul ei, Primăria comunei Ianca, le va depune Prefecturii de județ, obținând dovezi individuale pentru fiecare comună. Tablou de însoțirea efectelor, fierului, numerar etc. se va face pentru plasă în dublu exemplar, iar al treilea se va păstra la comună.

Dacă posibilitatea va face să puteți colecta și pentru familiile concentraților, ne veți ține la curent cu strângerea de colete și distribuția lor. Confirmați primirea prezentului ordin.

Pretor - indescifrabil.

Idem, dosar 3/1940, f. 14

*

Prefectura județului Brăila
Secția Administrativă
nr. 2379
1944 februarie 29

Primăria comunei Târlele Filiului
intrat 6.III.1944
nr. 566

Ordin circular,

Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat, cu ordinul circular nr. 50112 din 24 februarie 1944 ne face cunoscut dispozițiile Deciziei Ministeriale nr. 223741 publicată în Monitorul Oficial nr. 39 din 16 februarie, prin care se reglementează transporturile de zdrențe de bumbac, lână, cânepă, în etc. precum și deșeurile rezultate din prelucrarea lânii.

Aceste dispoziții prevăzute în Deciziunea Ministerială sus citată vi le redăm mai jos, pentru a lua cunoștință de conținut și a vă conforma întocmai:

1 Transporturile pe orice cale de zdrențe de bumbac, lână, cânepă, în etc. noi sau vechi, precum și transporturile de deșeuri rezultate din prelucrare lânii nu se pot face decât dacă sunt însoțite de unul din documentele indicate la punctele a, b și c de mai jos:

a) O autorizație pentru colector ambulant, de culoare galbenă ce poartă timbrul sec al Societății O.F.I.L., autorizație pe baza căreia colectorii ambulanți pot transporta la depozitul de care depind, zdrențe și deșeuri până la o greutate de maximum 300 kg de fiecare transport;

b) O autorizație de transport de culoare albă prevăzută cu timbrul sec al Societății O.F.I.L.;

c) O factură a Societății O.F.I.L ce poartă timbrul sec al acestei societăți.

2 Orice transport de zdrențe de bumbac, lână, cânepă, în etc., precum și deșeuri rezultate din prelucrarea lânii ce nu este însoțit de unul din documentele menționate mai sus sau este însoțit de formulare vechi ale Societății O.F.I.L care nu mai sunt valabile și anume: autorizație pentru colector ambulant de culoare roz, autorizație albastră, bon de predare roz sau bon de livrare de culoare galbenă, nu este permis.

3 Infrațiunile la prevederile prezentei decizii se vor pedepsi conform prevederilor legii pentru activarea producției, regimul prețurilor, reprimarea speculei ilicite și a sabotajului economic nr. 282 din 1 mai 1943, cu modificările sale ulterioare.

p. Prefect - dr. Mangu Florian

p. Șeful Secției - Rolea Andrei

Comunicat: primari, notari, tutori de plasă, legiunea de jandarmi, poliția.

Ibidem, f. 19

*

Prefectura județului Brăila
Secția Administrativă
Nr. 3802
1944 martie 31

Primăria comunei Târlele Filiului
intrat 3.IV. 1944 nr. 779

Ordin circular,

Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat, cu ordinul nr. 8445 din 23 martie 1944, ne aduce la cunoștință dispozițiunile date de Ministerul

Economiei Naționale, Subsecretariatul de Stat al Industriei, Comerțului și Minelor cu nr. 218389 din 21 martie 1944, referitor la reglementarea prelucrării cotei de bumbac cuvenită cultivatorilor, astfel după cum specificăm mai jos, de care urmează să luați cunoștință și a vă conforma:

Potrivit prevederilor deciziei nr. 251901 din 16.III.1944 publicată în Monitorul Oficial nr. 67 din 20 martie 1944, toți posesorii de mașini de agrenat sau dărăcit pot primi cu începere de la 16.III.1944, spre agrenare sau dărăcire, bumbacul obținut de cultivatori pentru nevoile lor proprii, cu condiția ca aceștia să prezinte o adeverință de la primăria în raza căreia au avut făcute însămânțările de bumbac, prin această adeverință se va dovedi că au predat întreprinderilor colectoare respective tot bumbacul recoltat, mai puțin drepturile ce le revin în baza dispozițiilor art. 21, alin. II din Legea nr. 599 pentru înființarea Oficiului Bumbacului, Inului și Cănepii și care drepturi sunt:

60 kg bumbac neagrenat pentru fiecare hectar cultivat cu bumbac, dacă cultivatorul nu a primit fire de la colector. În caz când suprafața este mai mică decât un hectar, cantitatea de 60 kg se va micșora proporțional.

Dacă cultivatorul a primit fire, drepturile lui stabilite în modul arătat la aliniatul precedent se vor micșora cu o cantitate de bumbac de 10 ori mai mare decât greutatea firelor primite (deoarece pentru 10 kg de bumbac neagrenat s-a dat 1 kg fire).

Egrenorii și dărăcitorii vor păstra adeverințele primăriilor spre justificare, ei fiind obligați, de asemenea, să țină o evidență a cantităților de bumbac egrenat sau dărăcit, care va cuprinde numele și prenumele cultivatorului, căruia i-a egrenat sau dărăcit bumbacul, cantitatea de bumbac, numărul și data adeverinței eliberată de primăria în raza căreia locuitorul a cultivat bumbacul, adeverință din care să se constate că a fost predat bumbacul conform prevederilor legale.

Potrivit dispozițiilor deciziei nr. 251901 din 16.III.1944, susmenționate, primarului îi revine sarcina de a controla în permanență, singur sau împreună cu agenții întreprinderilor colectoare respective, cu mașinile de egrenat și dărăcit să nu prelucreză decât cantitățile de bumbac cuvenite cultivatorului pentru nevoile proprii.

În cazul când se vor constata abateri, se va încheia atât cultivatorului cât și deținătorului daracului sau mașinii de egrenat proces verbal în două exemplare, din care unul se va păstra la primărie, iar al doilea exemplar va fi trimis șefului secției de jandarmi respectivi. Primind acest proces-verbal, șeful de secție va cerceta la fața locului infracțiunea și va încheia procesul-verbal prevăzut de legea pentru activarea producției, regimul prețurilor, reprimarea speculei ilicite și a sabotajului economic din 1 mai 1943, cu modificările sale ulterioare. Totodată șeful de secție va proceda la confiscarea bumbacului, fără nici o plată. Șefii secțiilor de jandarmi sunt obligați să încheie procesul verbal de constatare arătat la aliniatul precedent sub sancțiunea refuzului de serviciu legalmente datorat.

De asemenea de la data de 16 martie 1944, filaturile vor putea primi bumbac pentru prelucrare de la cultivatori, cu condiția ca aceștia să prezinte o adeverință de la primăria comunei unde au avut cultura de bumbac, prin care să se constate că a predat întreprinderii colectoare, respectiv tot bumbacul recoltat, mai puțin drepturile ce le revin în baza art. 21 al. II din Legea nr. 599/1943, precum și autorizația Oficiului Bumbacului, Inului și Cănepii.

De la aceeași dată de 16 martie 1944, primarii însoțiți de șefii posturilor de jandarmi respectivi vor controla dacă fiecare cultivator a predat întreprinderii colectoare întreaga cantitate de bumbac recoltată, mai puțin drepturile lor pentru nevoi proprii, stabilite în mod indicat mai sus. În caz de abateri, șefii posturilor de jandarmi vor încheia procese verbale de constatare conform art. 35 din legea nr. 599 din 10 septembrie 1943 susmenționată (potrivit dispozițiilor art. 138 din procedura penală) și anume:

Confiscarea materialelor va fi consemnată în procesul verbal de constatare;

Un exemplar al procesului verbal va fi lăsat infractorului care va semna de primire, în caz de lipsă sau refuz de a semna se va face mențiunea despre aceasta în procesul verbal încheiat;

Al doilea exemplar al procesului verbal de constatare al contravenției va fi înaintat de către agentul care l-a întocmit direct Subsecretariatului de Stat al industriei, Comerțului și Minelor, care, pe cale de decizie, va aplica sancțiunile.

Având în vedere cele de mai sus, vă rugăm ca începând de la primirea prezentului ordin să procedați, împreună cu șeful postului de jandarmi, la desigilarea tuturor mașinilor de egrenat, care în conformitate cu prevederile deciziei nr. 126.634 publicată în Monitorul Oficial din 1 octombrie 1943, nu aveau dreptul să funcționeze până la noi dispoziții.

Totodată, vă rugăm a lua la cunoștință de dispozițiile și decizia Ministerului Economiei Naționale, Subsecretariatului de Stat al industriei, Comerțului și Minelor nr. 251.901 din 16 martie 1944, publicată în Monitorul Oficial nr. 67 din 20 martie a.c., asupra obligației ce aveți cu privire la efectuarea controlului, predarea bumbacului cuvenit statului, egrenarea și dărăcirea cotei cultivatorilor precum și de a înștiința și îndruma pe locuitori asupra celor arătate mai sus.

p. Prefect - dr. Mangu Florian
Șeful Secției - Ignat Aurel

Comunicat: Primari și Notari, Preturi, Legiunea Jandarmi pentru a înștiința,
Posturi și Secții de Jandarmi

Serviciul Județean Arhivele Naționale Brăila (în continuare SJAN Brăila), Fond
Primăria comunei Târlele Filiului, dosar 2/1944, f. 6.

*

Prefectura județului Brăila
Secția Administrativă
nr. 3984 - 1944 aprilie 1

Primăria comunei Târlele Filiului
intrat 9.IV.1944 nr. 827

Ordin circular,

Am onoarea a vă face cunoscut următoarele:

002.XI.1942, pentru a fi în măsură să o aplicați judicios și a da interesatilor relațiile care se vor cere.

Din această lege rezultă:

Presele țărănești nu pot lucra decât semințe din care rezultă ulei comestibil;

Presele țărănești pot produce ulei comestibil numai pentru nevoile de consum ale producătorilor și numai în condițiile stabilite de acea lege;

Întrucât din semințele de in și cânepă nu se poate fabrica ulei comestibil, li se interzice complet proprietarilor de prese de ulei țărănești să primească pentru prelucrare sau să cumpere semințe de in și cânepă.

Producătorii de semințe de in și cânepă, din care, după legile sanitare în vigoare, nu poate rezulta ulei comestibil, își pot valorifica aceste semințe numai prin vânzarea lor către colecții oficiale care sunt: Societatea Solagra și INCOOP sau către delegații fabricilor din O.F.A.U.L. împuterniciți cu autorizații speciale din partea Oficiului Fabricilor de Uleiuri Vegetale.

Prezentul ordin va fi adus la cunoștința publică în chipul următor:

Va fi citit și explicat în prima ședință a Sfatului Comunal și a Sfatului Căminului Cultural.

Va fi citit și explicat proprietarilor preselor de ulei din comună care vor semna că au luat cunoștință de cuprins.

Extras din cuprinsul acestui ordin va fi afișat în toate locurile publice.

Executarea de va face de către domnul primar, notar și șef de post, care vor controla cât mai des presele de ulei din comuna respectivă.

Domnul Comandat al Legiunei de Jandarmi este rugat să dea instrucțiuni de urmare organelor în subordine.

Domnii pretori, cu ocazia inspecțiilor, vor controla aducerea la îndeplinire, pe teren, a prezentului ordin.

Orice abatere constatată se va comunica direct Subsecretariatului de Stat al Aprovizionării.

p. Prefect - dr. Mangu Florian

p. Șeful Secției - Andrei Rolea

Comunicat: primari, notari și șefi de post; comandat al legiunii de jandarmi, cu rugămintea de a da ordine organelor în subordine; pretori - pentru control.

Ibidem f. 10.

*

Prefectura județului Brăila

Biroul M.O.N.T.

Ordin Circular nr. 4997 din 28 aprilie 1944

Primăria comunei Târlele Filiului

Intrat 6.V.1944

nr. 1005

Domnilor

Primari, Notari, Șefi de Post, Administratori agricoli comunali și membri ai Comitetelor Agricole Locale ai comunelor din județ, Pretori ai plășilor din județ, Comandantul Legiunii de Jandarmi, Director al Camerei Agricole, Șefi ai Ocoalelor Agricole, Șef Serviciu Drumuri Naționale, Șef Serviciu Tehnic Județean, Centrul de Exploatare Județean, Comandantul Garnizoanei

(cu rugămintea de a difuza tuturor unităților militare din Garnizoană)

Potrivit ordinului telegrafic nr. 40001 de azi, al Domnului General Comandant Central al Etapelor, vă facem cunoscut că pentru accelerarea muncilor agricole, încetează orice corvadă de căruțe pentru transport, piatră la drumuri, începând de azi și până la 10 mai.

Luați măsuri serioase pentru a se da ritm accelerat însămânțărilor, însămânțându-se mai ales furajere și porumb.

Cei ce au terminat muncile lor, vor însămânța la alții.

Nici un plug să nu stea pe loc.

Se va aplica cu toată severitatea, dispozițiile legii, acelor ce nu execută prezentul ordin.

Prefect - colonel Marin Ciobanu

Ibidem f. 438.

*

Prefectura județului Brăila
Biroul M.O.N.T.
Ordin Circular nr. 5043 din 4 mai 1944

Primăria comunei Târlele Filiului
Intrat 6.V.1944
nr. 1015

Domnilor

Primari, Notari, Șefi de Post, Administratori agricoli comunali și membri ai Comitetelor Agricole Comunale (pentru imediată executare), Pretori ai plășilor din județ, Comandantul Legiunii de Jandarmi, Șefi ai Ocoalelor Agricole (pentru a controla pe teren executarea),
Director al Camerei Agricole (spre știință)

În conformitate cu ordinul Ministerului Afacerilor Interne nr. 10646/1944 și sesizați și de adresa Camerei de Agricultură Brăila nr. 3182/1944, vă facem cunoscut următoarele:

Pentru a se asigura aprovizionarea populației civile și a armatei cu grăsimi, domnul mareșal Ion Antonescu, conducătorul statului, a dispus a se cultiva cât mai intens floarea soarelui și să se încurajeze creșterea porcilor.

În ce privește cultura de floarea soarelui, veți lua măsuri ca absolut toate suprafețele stabilite prin planul agricol să fie neapărat însămânțate. Veți controla fiecare locuitor în parte și vă veți convinge pe teren dacă și-a însămânțat suprafața care i-a fost destinată pentru floarea soarelui. Contra celor care nu și-au semănat toată suprafața stabilită pentru floarea soarelui, organele agricole și jandarmii vor dresa pe loc acte de trimitere în judecată conform Legii de Mobilizare Agricolă, pe care ni le vor înainta imediat prin Camera de Agricultură, pentru a aplica sancțiunile.

În ce privește creșterea porcilor, sfătuiți toți locuitorii să se ocupe cu crescătoria lor, pentru că numai așa, cum am arătat mai sus, vom putea asigura aprovizionarea populației. Fermele, agricultorii mai înstăriți să se ocupe intens cu creșterea porcilor. De asemenea se vor crește porci pe lângă toate cantinele. Domnii pretori ai plășilor Viziru, Radu Negru și Ion. I. C. Brătianu vor aprecia la care cantine urmează a cumpăra porci pentru creștere și ne

vor raporta. Le vom da bani pentru cumpărarea a unu-doi porci de 2-4 luni pentru fiecare cantină propusă.

p. Prefect - dr. Florian Mangu
Şeful Birou MONT - Gh. Călin.

Ibidem, f. 443.

*

Prefectura judeţului Brăila
Biroul M.O.N.T.
nr. 5816
1944, mai 20

Primăria comunei Târlele Filiului
intrat 23.V.1944 nr. 1168

Ordin circular

Domnilor Primari, Notari şi Şefi de Posturi de Jandarmi din judeţ
Domnului Chestor al Poliţiei municipiului
Domnilor Pretori ai plăşilor
Camerei Agricole Brăila
Camerei de Comerţ
Domnilor Şefi ai Ocoalelor Agricole din judeţul Brăila

În conformitate cu ordinul Comandamentului General al Etapelor, nr. 300, 344/1944 şi pentru intensificarea şi accelerarea lucrărilor de însămânţări, veţi lua imediat următoarele măsuri:

Morile vor fi obligate să primească măciuş cântărit de la fiecare locuitor, fără a fi nevoie să staţioneze zeci de căruţe aşteptând rândul la măcinat, urmând ca măciuşul să-l ridice locuitorul seara când vine de la câmp sau după ce şi-a terminat alte treburi, în cazul când macină la oraş.

Pe tot timpul campaniei agricole se interzice orice transporturi personale, cărăuşie, transporturi de vinuri etc.

Nici un locuitor nu va putea părăsi comuna fără o dovadă din partea primăriei din care să se constate că şi-a însămânţat toată suprafaţa care i-a fost stabilită prin planul de cultură individuală. Nu vor părăsi comunele decât locuitorii care au cazuri de forţă majoră (boală, procese etc).

Se vor închide târgurile pe timp de 15 zile.

Autorităţile comunale şi jandarmeria vor controla ca absolut toată lumea validă să iasă la arat şi la însămânţat.

Se va face manevrarea de personal şi atelaje, în scopul ca un locuitor care şi-a terminat de arat şi însămânţat pe terenul propriu să fie obligat să lucreze cu plată şi terenul locuitorilor care nu au inventar. Manevra de atelaje şi oameni să se facă şi de la comună la comună, dând din comunele excedentare în comunele deficitare şi care şi-au terminat însămânţările.

Domnii pretori, Camera de Agricultură, Legiunea de Jandarmi, Camera de Comerț, Chestura Poliției și șefii ocoalelor agricole; vor controla executarea prezentului ordin și vor constata și ne vor încunoștiința de abateri.

Prefect - dr. Mangu Florian

Idem, dosar 1/1944, f. 416.

*

Prefectura județului Brăila
Secția Administrativă
nr. 6671
1944 iunie 10

Primăria comunei Târlele Filiului
intrat 17.VI.1944
nr. 1364

Ordin circular,

Țara, în războiul pe care îl duce, are mare nevoie de următoarele materii prime: lână, piei brute, metale feroase și neferoase, fuior de in și bumbac.

Pentru asigurarea victoriei, armata noastră trebuie să fie bine echipată și bine înarmată. Echipamentul și armamentul se fabrică din materii prime arătate mai sus. Datorită războiului, aceste materiale nu se mai pot aduce din străinătate și deci trebuie găsite la noi. În consecință, toate organele administrative din acest județ, indiferent de Ministerul căruia aparțin, au obligația legală și morală să facă o propagandă vie și permanentă pentru ca toți acei care dețin materii prime, din cele menționate mai sus, să le predea colectoarelor care vor veni prin comune.

Legiunea de Jandarmi, Inspectoratul Școlar Primar, Camera Agricolă, Căminul Cultural, Serviciul Sanitar Județean, Serviciul Sanitar Veterinar, Administrația Financiară și P.C.S. Protoereul județului, sunt rugați să dea dispoziții de urmare organelor în subordine, pentru aducerea la îndeplinire a dispozițiilor prezentului ordin. Domnii pretori vor da o deosebită importanță aducerii la îndeplinire a prezentului ordin impulsionând riguros, acolo unde eventual va constata oarecare dezinteresare. La 15 ale fiecărei luni domnii pretori ne vor înainta o situație după modelul scris pe verso. În cazul când nu s-a colectat nimic, ni se va raporta acest lucru, tot până la aceeași dată. Lâna se colectează direct de la producători de către Sindicatul Agricol Brăila, la centrele: Brăila, strada Plevnei nr. 76, gara Ianca, comuna Nicoleşti Jianu și comuna Mărașu.

Producătorii sunt obligați ca lâna fixată a se preda să o aducă în localitățile arătate mai sus.

p. Prefect - dr. Mangu Florian
Șeful Secției - Ignat Aurel

Comunicat: Legiunii de Jandarmi, Inspectoratului Școlar Primar, Căminul Cultural Județean, Serviciul Sanitar Județean, Serviciul Sanitar Veterinar, Administrația Financiară, P.C.S. Protoereul județului, Pretori de plasă.

Pretura Viziru

Tabel de materii prime, colectate de la până la

Piei brute kg	Metale feroase kg	Metale neferoase kg	Fuior de cânepă Kg	Bumbac Kg

Certific exactitatea, pretor - indescifrabil

Ibidem, f. 143

*

Prefectura județului Brăila
Oficiul Economic Județean
nr. 5716
1944 octombrie 31

Primăria comunei Târlele Filiului
intrat 1.XI.1944
nr. 2254

Către

Preturi, Primăriile comunelor rurale

Binevoiți a cunoaște că cumpărarea, vânzarea și circulația semințelor de floarea soarelui, de rapiță, de dovleac, de în, de cânepă și soia sunt reglementate prin D.M. nr. 1731 din 29.IX.1944, publicată în Monitorul Oficial nr. 220 din 20.IX.1944.

Prin această decizie s-au stabilit cantitățile de semințe necesare însămânțărilor pentru anul 1944-1945, precum și cantitățile care se rețin de producători pentru consumul gospodăresc. De asemenea s-au stabilit normele de vânzare și colectare precum și îndatoririle ce au proprietarii de teascuri și uleiunițe.

Vă rugăm a lua cunoștință de cuprinsul acestei decizii și a vă conforma întocmai în ceea ce privește cumpărarea, vânzarea, cantitățile care se rețin pentru sămânță și consumul gospodăresc, precum și obligațiile ce au teascurile și uleiunițele de a fabrica uleiul pentru producători și a preda uiumul reținut.

Director Of. Ed. Jud. - Aurel Ignat

Ibidem, f. 142

CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVITOARE LA SARE ÎN TRADIȚIILE ROMÂNEȘTI

Sandra ANTON*

Some considerations regarding salt in Romanian traditions

Abstract

In this paper we present some considerations about the importance of the salt in our romanian folk traditions. Salt wasn't used just in diet or feeding, in romanian traditions was used to prevent some diseases - halotherapy; at birth, marriage and death rituals; with apotropaic role in magical rituals and love disenchantment, melodies and superstitions.

Cuvinte cheie: sare, simbol, credințe populare, descântec, cântec, ritual, superstiții.

Keywords: salt, symbol, popular beliefs, disenchantment (incantation), melody, rituals, superstitions.

Încă din antichitate, sarea a fost considerată un adevărat dar al zeilor, prezentă în ritualurile sacre când jertfele și ofrandele aduse zeităților erau presărate cu sare. Sarea a ajuns pe parcursul timpului un element important în tradiția poporului român fiind prezentă în credințe și superstiții: în riturile de trecere (naștere, căsătorie, moarte), la diverse sărbători de peste an, cu rol oracular și de leac, în predicții meteorologice.

Pornind de la ghicitoarea românească: „Apa mă naște,/ Soarele mă crește,/ Împărații și domnii mă iubesc./ Și când pe mama o întâlnesc/ Cad jos și mă topesc”¹ referitoare la sare, pătrundem în sfera sensurilor simbolice ale sării în tradițiile românești.

Riturile de trecere, nașterea, căsătoria și moartea, au fost considerate evenimente majore ale existenței, fiind cele trei mari praguri pe care omul le-a avut de trecut și care, au fost totdeauna însoțite de ritualuri laice și religioase. Astfel, menționez câteva obiceiuri practicate la naștere, unul dintre cele mai importante rituri de trecere: sārarea noului nāscut, un obicei care se practicā încă din Antichitate, în unele zone pāstrāndu-se și astāzi: Grecia, Macedonia, Albania, Bulgaria și la grupurile etnice de pe teritoriul Romāniei. Acest obicei de sārare a noului nāscut avea rațiuni medicale și igienice, cu scop de protejare, copilul fiind presārat cu sare și lāsāt timp de 12 ore, dupā care era spālāt cu apā caldā și vin². Astfel de practici au fost semnalate în zona Valahiei: „La prima baie a copilului se punea sare, cāci se credea cā astfel nu se mai opārește

* Muzeograf, Muzeul Județean „Ștefan cel Mare” Vaslui.

¹ Artur Gorovei, *Cimiliturile romānilor*, Academia Romānā, București, 1898, p. 328.

² Roxana-Elena Diaconu, *Sarea în lumea satului tradițional - între practică și simbol*, în „Buletinul Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie”, Chișinău, vol. 23 (36), p. 19.

copilul”³, în aceeași apă se puneau și un ou „ca să crească copilul și să se împlinească ca oul”⁴. În ziua botezului, moașa puneau în așternutul pruncului o bucată de pâine și una de sare, se credea astfel că așa o să aibă parte de pâine și sare toată viața, adică va avea bunăstare, iar preotului i se ducea la biserică o găină, rachiu și sare⁵. Sarea se utiliza și în ritualul desfășurat a doua zi de după botez, când pruncul era scos din mir, la baie se puneau sare, iar omiterea acestui lucru îl condamna pe viitorul adult la insipiditate, în ciuda tuturor calităților avute: „Dacă nu-i pui sari n-ai făcut nimica” (Tecuci, Galați), „Uiti-l vezi pi ăla? Nu i-o pus sari mă-sa la scăldat” (Băltăreț, Galați)⁶.

În credințele populare, sarea a avut rol oracular în ritualurile desfășurate în timpul sărbătorilor de peste an: „Pentru aflarea ursitului, la Sfântul Vasile, fetele de măritat consumau un aluat cu exces de sare pentru a-și visa ursitul”⁷. În Moldova, în jurul sărbătorii de Sfântul Toader, fetele făceau vrăji și descântece de dragoste: „După Sân Toader, mamele lasă puțină miere din care au uns pogacele membrilor familiei, sâmbăta la Calul cel Mare, ung fetele în frunte, pe piept, pe mâini, pe genunchi atunci când se duc la petrecere. În această miere pun puțină făină de la două case, așezate una în fața alteia și, mestecate cu o bucată de sare ce s-a purtat la poale (cingătoare) de marți până altă marți (o săptămână), fac o turtă din care mănâncă fetele și zic: precum turta asta-i dulce și-o mănâncă toată lumea cu drag, așa și eu să fiu dulce și văzută la cine mă privește, cu cine vorbesc, unde șed și lucrez! Din turta aceasta pun bucațele mici soacrei și bărbatului în mâncare”⁸. În Țara Hațegului, femeile descântau de dragoste: se lua puțină sare, se lega într-o cârpă subțire și se puneau pe piciorul drept, ținându-se acolo timp de trei zile, după care se puneau sarea în mâncarea bărbatului, rostindu-se următoarele: „Să se calce de vorba mea, cum se calcă sarea sub picior”⁹. În Bucovina, fetele care voiau să fie plăcute de flăcăi și să fie scoase primele la joc, acestea trebuiau „să meargă într-o duminică de fruct, cu mă-sa, îmbrăcate frumos, în câmp, ducând cu sine în traistă pâine, sare și rachiu și să sape acolo mătrăguna, iar în locul ei să puie acele lucruri; întrunindu-se acasă, fata trebuie să ducă tot drumul mătrăguna pe cap și să se ferească, atât la dus cât și la întors, de sfadă ori ocară. Întrebată de cineva unde se duce, să nu spuie adevărul, căci atunci mijlocul acela n-ar ajuta la nimic”¹⁰. Tot în Bucovina, fetele care voiau să fie iubite și jucate de feciori, în ziua Anului Nou țineau un astfel de ritual: dis de dimineață, fetele luau câte o bucată de pâine și de sare, se duceau la o fântână sau la un râu și, aruncându-le în apă, spuneau: „Bună dimineața apă albastră!/ Fă-mă mândră și frumoasă/ Ca sfântul soare/ Când răsare./ Ca garoafa când

³ Simion Florea Marian, *Nașterea la români. Studiu etnografic*, Ediție critică de Teofil Teahna, Ioan Șerb, Ioan Ilișiu, București, Editura Grai și Suflet-Cultura Națională, 1995, p. 59.

⁴ Artur Gorovei, *Credințe și superstiții ale poporului român*, Academia Română, București, 1915, p. 297.

⁵ Simion Florea Marian, *op. cit.*, pp. 112-114.

⁶ Adina Hulubaș, *Obiceiuri de naștere din Moldova*, Editura „Universității Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2012, p. 116.

⁷ *Ibidem*, p. 117.

⁸ Vasile Pistolea, *Viziunea destinului uman în mitul ursitoarelor și alte credințe divinatorii*, Editura Dalami, Caransebeș, 2015, p. 108.

⁹ Romulus Antonescu, *Dicționar de simboluri și credințe tradiționale românești*, Ediție digitală, 2009, p. 584.

¹⁰ Artur Gorovei, *Credințe și superstiții...*, p. 366.

înfloare./ Ca struțul flăcăilor/ Și ca jocul fetelor!”¹¹ sau în ajun de Anul Nou, se strângeau câteva fete, luau fiecare câte o ceapă, o scobeau bine înăuntru, puneau sare până la jumătate, lăsau ceapa până a doua zi pe fereastră, iar fata care găsea ceapa mai plină cu apă cu atât norocul îi era mai bun. Legată de Anul Nou este și următoarea practică din Vâlcea: „Se pune sare sub o strachină sau sub un blid iar fata nemăritată dacă nimerește blidul cu sare se prevestește că aceea va lua ca soț un bărbat bogat”¹².

Sarea a fost folosită ca element simbolic în practici augurale, de exemplu, o tradiție semnalată pe întreg arealul Moldovei, la ceremonialul nunții, în momentul plecării miresei de acasă spre biserică: „După ce mireasa se suie în car, ca să plece la biserică să se cunune, una îi pune pe cap o azimă și pe azimă sare și un pahar cu vin, rupe după aceea azima și dă puțin miresei să mănânce și din vin să bea, apoi restul de azimă îl rupe în mai multe bucăți și le aruncă în cele patru părți, vinul rămas de asemenea. Când aruncă acestea, ea zice: n-arunc azimă și vin ci arunc sărăcia. Din azima aruncată este bine să mănânce fetele mari, căci se vor mărita curând”¹³. O altă tradiție se obișnuia la casa mirelui: „Nuntașii erau întâmpinați cu pâine și sare pe lângă boabele de grâu și de orez, în semn de belșug, iar în momentul darului nuntașilor pentru nași, în fața nașului se așeza un colac presărat cu sare”¹⁴. Din Vâlcea, avem consemnată tradiția împodobirii bradului de nuntă, care se ținea la casa mirelui, vineri sau sâmbătă seara: „Mama mirelui așeza în mijlocul odăii o masă joasă cu trei picioare pe care pune un colac sau o pâine presărată cu sare în care se înfîngea o lumânare. Mirele servea flăcării cu țuică drept cinstire, apoi începea împodobirea bradului”¹⁵. Astfel, sarea alăturată pâinii constituie cel mai vechi obicei de ospitalitate al românilor, oaspeții erau întâmpinați cu pâine și sare, în semn de pace, bunătațe și respect.

Utilizată și ca efect purificator în gospodărie, casă și la munca câmpului: „Când te muți în altă casă, trimite mai înainte ouă fierte, pâne, sare, vin și untdelemn, ca să-ți meargă tot din belșug”; „Se crede că este bine a pune primăvara, când se trage cu plugul prima brazdă pe arătură, pe brazdă pâne și sare, ca câmpul să aducă mult rod”¹⁶; „Ieșind cineva dintr-o casă, apoi se lasă două pâni și sare, ca cei ce vor intra în ea să aibe pâne și sare” (Bucovina)¹⁷; „De pui sare în gunoiul de după ușă, îți scoate cloșca puice cucuiete” (Covurlui); „Se crede că spre a fi ferit de focul ce mistuiește casa vecinului, este bine a pune înaintea casei sale o icoană sfântă, o hușcă de sare și două pâni” (Bucovina)¹⁸; „În vinerea de după Sfântul Toader și în cea din urmă marți din luna Martie să se dea la vite sare descântată, ca să nu le facă Sfântul Toader vre-un rău”¹⁹; „În seara ajunului Sfântului Andrei, se descântă sare și se îngroapă sub pragul staulelor de vite, apoi a doua zi se scoate și se dă vitelor să lingă, ca să fie ferite de vrăjitorie”²⁰;

¹¹ Vasile Pistolea, *op. cit.*, p. 99.

¹² Romulus Antonescu, *op. cit.*, p. 584.

¹³ George S. Ioneanu, *Superstițiile poporului român*, Editura Librăriei Modernă A. Davidescu, Buzău, 1888, p. 31.

¹⁴ Mihail Pop, *Obiceiuri tradiționale românești*, Editura Univers, București, 1999, pp. 174-175.

¹⁵ *Ibidem*, p. 160.

¹⁶ Artur Gorovei, *Credinți și superstiții...*, pp. 20-22.

¹⁷ *Ibidem*, p. 57.

¹⁸ *Ibidem*, p. 121.

¹⁹ George S. Ioneanu, *op. cit.*, p. 54.

²⁰ *Ibidem*, p. 56.

„Ca să-ți poată lua nimenea mana de la vaci, în spre Sfântul Gheorghe să faci cu un spițialnic bortă în un corn al vacii și înlăuntru să pui o bucățică de pâne și sare. Gaura o astupi apoi cu un cep de lemn” (Stânca, Iași)²¹; „De dai sare sau oțet, după asfințitul soarelui, îi cu primejdie pentru oi, din cauza lupilor” (Covurlui)²². Pentru belșug la animale, sarea era folosită în desfășurarea jocului călușarilor - jocul în jurul drobului de sare și al unui smoc de lână pentru a aduce belșug în turme²³.

În tradiția românească din ziua de Ignat, în momentul sacrificării porcilor, sarea este folosită atât cu rol de conservare cât și ca simbol al bunului mers al treburilor și al bunăstării: „Când tai porcul de Igant, să dai de pomană o strachină de făină și o mână de sare, ca sa nu-ți piară porcii”; „Porcii care se taie la Crăciun, după ce se pârllesc, se crestează mai întâiu la ceafă, ca o cruce, apoi se presară sare, ca să fie carnea lui primită de Dumnezeu, când va da din ea de pomană, și să nu se strice”²⁴. Un alt obicei practicat în ajunul Crăciunului este ascunderea bulgărelui de sare sub pragul unei case, bulgărele învelit într-un material textil este lăsat acolo până la data de 22 aprilie, în ziua de Sfântul Gheorghe, atunci când este scos și sfărâmat, amestecat cu hrana animalelor. Data coincide cu adunatul oilor din sate pentru a urca la munte, a porni în transumanță²⁵.

Caracterul sacral al sării se observă și din următoarele credințe populare: „E păcat să furi sare, nu e voie s-o verși pe pământ sau s-o împrumuți în anumite zile”²⁶; „Când îți fură sarea de la oi sau vaci, ele vor muri” (Ciulnița, Tecuci); „Din sare și ouă dacă ți se fură, nu-ți merge bine” (Broșteni, Suceava); „Dacă vrei ca hoții să nu-ți fure banii, spală-i bine și apoi presară-i cu sare și piper”²⁷; „Dacă din întâmplare a dat laptele în foc, apoi trebuie a turna sare și apă în acel loc de pe vatră, căci se crede că vor crăpa țățele vacii” (Bucovina)²⁸; „În ziua de Paște, cine va pune mâna pe sare, toată vara i se va înăduși mâinile”²⁹.

În practicile meteorologice populare pentru prevederea timpului, s-a utilizat sarea, de exemplu, în ajunul Anului Nou: „În presara Anului Nou, se iau 12 găoci tot una de mari de ceapă, care se pun pe masă și în ele câte puțină sare mare, pisată și fiecareia găoci i se dă numele unei din cele 12 luni ale anului. În dimineața Anului Nou, se cearcă care din găoci are mai multă apă, crezându-se că acele luni vor fi ploioase, iar care găoci vor fi uscate, ca acele luni vor fi secetoase” (credință din Bucovina)³⁰; atunci când într-un loc bate grindina: „Când bate petra, grindina, să se înfingă toporul în pământ dinaintea casei și pe muchia lui să se pună sare, că nu va mai bate”³¹; în Vâlcea, atunci când ploua afară, se băga pe foc sare, căci atunci va sta ploaia³².

²¹ Artur Gorovei, *Credinți și superstiții...*, p. 177.

²² *Ibidem*, p. 242.

²³ Mihai Pop, *op. cit.*, p. 115.

²⁴ Artur Gorovei, *Credinți și superstiții...*, p. 280.

²⁵ Roxana-Elena Diaconu, *art. cit.*, p. 21.

²⁶ Ivan Evseev, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Editura Amarcord, Timișoara, 1997, p. 366.

²⁷ Artur Gorovei, *Credinți și superstiții...*, p.130.

²⁸ *Ibidem*, p. 160.

²⁹ George S. Ioneanu, *op. cit.*, p. 51.

³⁰ Vasile Pistolea, *op. cit.*, p. 367.

³¹ George S. Ioneanu, *op. cit.*, p. 74.

³² Artur Gorovei, *Credinți și superstiții...*, p. 378.

Având valențe apotropaice, sarea a fost utilizată la conflictele dintre persoanele turbulente sau în superstițiile legate de vărsarea alimentelor care aduc ghinion și rele de toate felurile, așadar, avem următoarele consemnări: „Chiperul și sarea de se varsă, te vei sfădi cu casnicii” (Broșteni, Suceava)³³; „Când vâjje focul, atunci te vorbește cineva de rău, să iei sare, să arunci în foc, că-i dai în ochi aceluia care te vorbește” (Covurlui)³⁴; „Când vezi pe cineva că-ți cată pururi hărtaș, și-ți poartă mânie, pândeste unde-a călca, pune-i sare în urmă, și peste ea toarnă apă și zi așa: cum se topește sarea asta în apă, așa să se topească hărtașul și mânia cutăruia împotriva mea” (Țepu, Tecuci)³⁵. Legată de practicile apotropaice este și datina Vergel: „O femeie bătrână, fără să vie văzută de fete și flăcăii adunați în casă, pune pâine, piepteni, sare, cuțite, cărbuni, păr sub talgere pe o masă. Apoi ia de mână câte un fecior sau o fată, ce așteaptă în altă odaie, și-i duce la masă. Flăcăul sau fata ridică la întâmplare un talger (blid), iar bătrâna le proorocește ursita după obiectul ce-l va găsi. Dacă a găsit sare va fi norocos, dacă va găsi pâine, atunci soțul sau soția va fi harnică și bună. Cărbunele înseamnă un soț urât și negru la față. Cuțitul înseamnă că viitorul soț sau soție va fi rea de gură. Părul arată că soții vor fi norocoși la vite”³⁶.

Cu rol de leac, sarea a fost folosită pentru tratarea diferitelor boli, ca element unic sau în combinație cu apă, alimente și plante: pentru albeață (leucom, cataractă) - „se pune într-o cârpă udă trei cuburi de zahăr, trei de sare și un gălbenuș de ou, care se ard în cuptor până la carbonizare, iar praful de cărbune se suflă apoi în ochi. Se spală ochiul cu apă sărată și cu ceai de mușetel”³⁷; „pentru dureri de mâini, se țin mâinile în sare caldă; pentru dureri în piept și pentru răceală, se ține pe piept sare încălzită”³⁸. Sarea și apa sărată se foloseau pentru afecțiuni reumatismale, dureri de cap și dureri de dinți, iar unii ciobani foloseau un amestec din unt și sare, ca unguent pentru arsuri și tăieturi³⁹. De asemenea, sarea a fost folosită ca element principal în descântecelor pentru tratarea bolilor, un exemplu fiind descântecul pentru bube: „Descântătoarea ia apă și 9 bucățele de sare, cu fiecare bucățică ocolește buba și după aceea lasă-n apă bucățelele de sare și descântă: Bubă fierbincioasă,/ Bubă mânioasă,/ Nu umfla,/ Nu săgeta!/ Cu limba te-am limbat,/ Cu gura te-am descântat,/ Cu sare te-am sărat/ Și-n apă te-am necat,/ Pe N. l-am curățat/ Ca argintul curat./ Nu te mânâia,/ Nu te-velina!/ Că iar cu limba te-oi limba,/ Cu gura te-oi descânta,/ Cu sare te-oi săra/ Și-n apă te-oi neca./ Bubă rumânească,/ Bubă țigănească,/ Bubă talinească,/ Bubă oiască,/ Bubă căiască,/ Bubă porcească,/ Bubă cânească!/ Nu umfla,/ Nu săgeta!/ De 9 ori te-am descântat,/ Ca pana te-am mânat,/ Unde nu-i tăietură de topor,/ Nici călcătură de om,/ Acolo te-am aruncat./ Și-acolo să te-astâmperi,/ Cum se stâmpără vânt/ Pe pământ,/ Stele-n cer,/ Și foc în cuptor!/ Io te-am descântat,/ În vânt te-am suflat:/ Ogoiește-te/ Scutură-te!/ Pomul se scutură de frunză,/

³³ *Ibidem*, p. 59.

³⁴ *Ibidem*, p. 119.

³⁵ *Ibidem*, p. 184.

³⁶ Vasile Pistolea, *op. cit.*, p. 100.

³⁷ Anamaria Lisovschi, *Etnoiatria. Magia și descântecul terapeutic*, Editura Napoca Star, Cluj, 2004, p. 47.

³⁸ *Ibidem*, pp. 52-55.

³⁹ Roxana-Elena Diaconu, *art. cit.*, p. 20.

N. de bubă să fie scuturat,/ Ca argintul de curat! Amin!” (de la Maria Petrovici din Găvojdia, com. de el. G. Săcoșan)⁴⁰.

În lumea satului tradițional oamenii încă păstrează o parte din obiceiurile enumerate mai sus, altele s-au pierdut în decursul timpului sau au primit alte interpretări. Sarea, această pulbere albă, prețioasă, a jucat un rol important atât în alimentație, cât și în tradițiile și în credințele românilor. Creativ, de altfel, poporul român a acordat sării o serie de conotații care transcend materialul, devenind simbol al fidelității, fertilității, belșugului, dar și ca simbol al sterilității și blestemului.

⁴⁰ E. Hodoș, *Descânțece*, Editura Asociațiunii, Sibiu, 1912, p. 52.

CÂTEVA ASPECTE PRIVITOARE LA EVOLUȚIA ȘCOLII ROMÂNEȘTI ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Geanina-Cristina COCUZ*

Some aspects regarding the evolution of the Romanian school in the interwar period

Abstract

Education has played a fundamental role in the evolution of every society, in all historical periods, education being a valuable field of research. Romanian education passed numerous changes in the interwar period when adopted important reforms that led to the unification of the national education system and contributed to the development of the network of schools throughout the territory. After the Great Union of 1918, education encountered many difficulties due to the different education systems in Bukovina, Transylvania and Bessarabia, where Austrian, Hungarian and Russian influences imprinted their traditional values. The transition to a unified education system was made gradually, achieving a real qualitative leap in the field of education and culture. The interwar period was the only one in which the country's political, scientific and intellectual elite was perfectly connected to European political and cultural debates and currents.

Cuvinte cheie: *românesc, lege, învățământ, școală, interbelic, unificare, performant.*

Keywords: *Romanian, education, law, school, interwar, unification, performance.*

Învățământul a avut un rol fundamental în evoluția fiecărei societăți, în toate perioadele istorice, educația fiind definitorie pentru devenirea ființei umane. Este un adevăr obiectiv care înfățișează, prin semnificația sa, evoluția instituțiilor de învățământ și educație, ca parte integrantă a dezvoltării economico-sociale de la formele incipiente până la instituționalizarea completă a învățământului.

Aplicarea programelor Revoluției de la 1848 au contribuit la dezvoltarea învățământului. În acest context, în timpul domnitorului Grigore Alexandru Ghica, a fost redactat „Așezământul școlar” din 1851, primul regulament din domeniul educațional al Moldovei, care prevedea libertatea și gratuitatea învățământului, obligativitatea folosirii limbii române, înființarea școlilor de agricultură, industriale sau reale. În același timp, specifica deschiderea unui număr de 74 de școli sătești în

* Profesor, Școala Gimnazială „Vasile Alecsandri” Vaslui.

Moldova. Din comisia pentru aplicarea legii au făcut parte personalități culturale marcante ca: Vasile Alecsandri, Mihail Kogălniceanu, Costache Hurmuzachi ș.a.¹.

„Legea Instrucțiunii Publice” din 25 noiembrie 1864, promulgată în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, a pus bazele învățământului național, stabilindu-se trei grade de învățământ: primar, secundar și superior. Astfel, învățământul primar era obligatoriu și gratuit iar învățământul secundar devenea o școală de cultură generală cu un important volum de cunoștințe realist-științifice. Potrivit legii, s-au înființat Universitățile din Iași (1860) și București (1864), care au format specialiști cu studii superioare. În același timp, s-au pus bazele Consiliului General al Ministerului de Instrucție, din care au făcut parte personalități culturale românești ca: Vasile Alexandrescu, Bogdan Petriceicu Hașdeu, Grigore Cobălcescu ș.a.².

„Legea învățământului primar” din 31 mai 1893, a extins rețeaua de școli primare în fiecare comună, iar școlile din mediul rural au început să fie dotate cu fonduri din bugetul comunelor, din sumele repartizate de Ministerul Instrucțiunii Publice și din veniturile realizate de pe loturile școlare³.

Prin „Legea Învățământului secundar și superior” (23 mai 1898) și „Legea învățământului profesional” (31 martie 1899), marele om de cultură Spiru Haret, Ministrul Instrucțiunii Publice, a reorganizat învățământul pe baze moderne: a prelungit durata învățământului secundar de la 7 la 8 ani, împărțindu-l în două cicluri: inferior (gimnaziu) și superior (liceu) și în trei secții: reală (științe), modernă (limbi străine) și clasică (limbi străine, latină și greacă); a sprijinit dezvoltarea învățământului în mediul rural (cu urmărirea dezideratului „o școală primară în fiecare sat”), înființând peste 1.200 de școli rurale; a construit localuri de școală de „tip Spiru Haret” (cu 2-4 săli de clasă, cu ferestre mari încadrate de cărămidă roșie, în formă de semicerc); a susținut educația fizică în școli (sub dictonul „mens sana in corpore sano”); a înființat cantinele școlare și internatele; a introdus o dotare tehnico-materială școlară adecvată; a îmbunătățit pregătirea pedagogică a profesorilor înființând seminariile pedagogice pentru învățământul secundar; a înființat „Biblioteca pedagogică” (1903) care, prin Casa Școalelor, a publicat importante lucrări de pedagogie; a introdus examenul de admitere în învățământul secundar (pentru absolvenții claselor primare), examenul de capacitate (de absolvire a gimnaziului) și a înlocuit bacalaureatul cu un examen general de absolvire a liceului; a mărit numărul facultăților (dezvoltând instituții de învățământ superior precum „Școala superioară de arhitectură”, „Școala superioară de medicină veterinară”, „Conservatorul de muzică și declamație”); a înființat Senatul universitar (format din rector, decan și câte un reprezentant al fiecărei facultăți); a împărțit învățământul profesional în 4 ramuri: agricol, silvic, meserii și comercial; a introdus obligativitatea formării și susținerii școlilor profesionale ș.a.⁴.

Participarea României la Primul Război Mondial (1916-1918) în vederea realizării idealului de reîntregire națională, a dus la întreruperea temporară a cursurilor

¹ Nicolae Ionescu (coord.), *Învățământul vasluien - file de istorie (secolul XVIII - 2014)*, Editura Pim, Iași, 2014, p. 27.

² *Ibidem*, p. 28.

³ *Ibidem*, p. 33.

⁴ Manuela Tăbăcilă, *Spiru Haret - personalitate de prestigiu a științei și învățământului românesc*, în „Țara Bârsei”, Brașov, nr. 11-12, 2012-2013, pp. 317-318.

în majoritatea școlilor din Regat, multe din unitățile de învățământ fiind transformate în „spitale pentru tifoizi”.

Învățământul românesc a trecut prin numeroase schimbări în perioada interbelică prin adoptarea unor importante reforme care au dus la unificarea sistemului național de învățământ și au contribuit la dezvoltarea rețelei de școli pe întreg teritoriul României.

După Marea Unire din 1918, învățământul a întâmpinat numeroase dificultăți datorită de sistemelor diferite de educație din Bucovina, Transilvania și Basarabia, unde influențele austriacă, ungară respectiv rusească fiind încă foarte puternice. Accelerarea procesului de modernizare a societății, climatul optimist generat de Marea Unire, nevoia de cultură a poporului a făcut posibilă realizarea unor progrese semnificative în domeniile învățământului și culturii.

Trecerea la un sistem unificat de învățământ s-a făcut treptat, statul român acceptând în stadiul preliminar, ca în noile teritorii învățământul să fie gestionat de Consiliul Dirigent în Transilvania, Sfatul Țării în Basarabia și de Secretariatele de Serviciu în Bucovina. Cele trei administrații aveau să fie desființate în 1920, când deciziile au fost trecute sub tutela ministerelor centralizate de la București.

Constantin Angelescu
Ministrul Instrucțiunii Publice
(1918-1919, 1922-1928, 1933-1937)

Primul decret emis de Consiliul Dirigent, la 24 ianuarie 1919, a stabilit ca limba română să devină limbă oficială folosită în sistemul de învățământ preuniversitar românesc din Transilvania.

În acest context, la 1 aprilie 1919, limba română a fost declarată limbă oficială pe întreg cuprinsul României.

În timpul guvernării Consiliului Dirigent, Resortul Educației și Religiei a reorganizat și naționalizat 1.611 școli de toate tipurile și orientările⁵.

Una dintre cele mai importante acțiuni a vizat diminuarea analfabetismului. Pondere a știutorilor de carte era următoarea: în Vechiul Regat - 39,3% (Recensământul din 1912), în Bucovina - 45,2% (Recensământul din 1912), în Basarabia - 19,4% (Recensământul din 1897), în Transilvania - 51,1% (Recensământul din 1910)⁶.

Un rol esențial în modelarea sistemului de învățământ din România l-a

⁵ Cosmin Florea, *Învățământul românesc din perioada interbelică. Problema maghiară*, în „Istorie românească”, material vizualizat pe pagina web <https://www.istorie-romaneasca.ro/invatamantul-romanesc-din-perioada-interbelica-problema-maghiara/> (accesat la data de 15.06.2020).

⁶ Octavian Țicu, *Basarabia în cadrul României reîntregite (v). Reintroducerea limbii române în „1918-2018: o istorie necunoscută a centenarului”*, material vizualizat pe pagina web

avut Constantin Angelescu, Ministrul Instrucțiunii Publice, în perioada anilor 1918-1919, 1922-1928 și 1933-1937. Sub deviza „Școală cât mai multă! Școală cât mai bună! Școală cât mai românească!”, a urmărit unificarea învățământului, a refăcut și extins numeroase școli și a construit aproximativ 7.800 de școli noi⁷.

„Legea pentru învățământul primar al statului și învățământul normal primar” din 26 iulie 1924, a oferit școlii primare o organizare unitară și în același timp a dat dreptul minorităților să studieze în limbile respective. Astfel, a stabilit cele trei trepte ale învățământului primar: școlile (grădinițele) de copii mici, școala primară propriu-zisă și cursurile de adulți, școlile și clasele speciale pentru copii debili și anormali educabili și școlile normale. Din cuprinsul legii distingem principiile moderne care au stat la baza organizării învățământului primar, printre care și unificarea învățământului pe tot cuprinsul țării, obligativitatea și gratuitatea acestuia cu stabilirea etapelor de vârstă specifice fiecărui grad, caracterul practic care reiese din programa școlară, adaptată mediului și vârstei școlarului, prin care s-a urmărit îndeosebi ridicarea standardului național al educației.

Legea pentru învățământul primar al statului și învățământul normal primar (26 iulie 1924)

Legea adopta concepția modernă prin care învățământul preșcolar reprezenta o treaptă integrată în structura învățământului primar. Școala primară de șapte clase, urmărea cu prioritate să dea copiilor, în primele patru clase, elemente de cultură generală, indispensabile elevilor care doreau să urmeze școli de grad mai înalt, pentru ca în următoarele trei clase să continue, să întărească și să completeze cultura generală din primele patru clase, „dându-se în același timp o deosebită dezvoltare învățământului practic utilitar”⁸.

Legea din 1924 a preluat în grija sa și pregătirea cadrelor didactice, fiind prevăzute mijloacele de perfecționare sub formă de: conferințe didactice generale, cercuri culturale, cursuri de completare a cunoștințelor, cursuri de repetiție, accesul la bibliotecile școlare și bibliotecile pedagogice, școli normale de învățători și învățătoare și școli normale speciale.

[https://moldova.europalibera.org/a/basarabia-in-cadrul-romaniei-reintregite-\(v\)-introducerea-limbii-romane-\(1\)/30514659.html](https://moldova.europalibera.org/a/basarabia-in-cadrul-romaniei-reintregite-(v)-introducerea-limbii-romane-(1)/30514659.html) (accesat la data de 15.06.2020).

⁷ Corina Petrică, *Dr. Constantin Angelescu. Ministrul Instrucțiunii în perioadele 1922-1926, 1927-1928*, Editura Sfântul Ierarh Nicolae, Iași, 2018, p. 36.

⁸ Diana Gabriela Rețe, *Proiecte de modernizare a învățământului din România în primul deceniu interbelic în dezbaterile parlamentare și presa partidelor de guvernământ*. Teză de doctorat susținută la Universitatea din Cluj Napoca, 2013, p. 13.

A fost urmată de alte legi referitoare la învățământul liceal, industrial, profesional, universitar, pentru adulți, dintre care: „Legea învățământului particular” (1925), „Legea învățământului secundar” (1928), „Legile învățământului comercial și industrial” (1936) ș.a.⁹

La Recensământul din 1930 numărul știutorilor de carte crescuse la 55,8% în Vechiul Regat, 65,7% în Bucovina, 67,3% în Transilvania și 38,1% în Basarabia. Se apreciază că la sfârșitul perioadei interbelice procentul acestora s-a ridicat la circa 80% pe întreaga țară¹⁰.

O atenție specială s-a acordat învățământului liceal - în 1936 s-au înființat licee industriale, comerciale și agricole iar în 1939 „Legea pentru organizarea și funcționarea învățământului primar și normal” a adoptat o programă unitară pentru toate școlile din România. Totodată a impus obligativitatea fișelor individuale pentru elevi, prin adaptarea procesului de învățământ la particularitățile acestora pentru orientarea școlară și profesională¹¹.

În plin război mondial (1941-1945), „Legea pentru organizarea învățământului superior” din 23 mai 1942 (republicată la 23 noiembrie 1943 sub ministeriatul profesorului Ion Petrovici) statua - autonomia universitară (articolul 10) privind „conducerea, administrarea fondurilor proprii, recrutarea personalului, organizarea activității didactico-științifice, educative și sociale”¹².

Perioada interbelică a fost singura în care elita politică, științifică și intelectuală a țării a fost perfect conectată la dezbaterile și curente politice și culturale europene. Relativa bunăstare a permis studii aprofundate, inovații și a cizelat gustul pentru arte în segmente mai largi ale populației. Motorul principal al acestei evoluții a fost educația finanțată masiv de stat. Vârfurile academice și profesionale au apărut pentru că învățământul de masă era competitiv. În 1929, bugetul educației era de peste 12% din PIB, iar în 1939, ajunsese la aproape 17%¹³.

Primul semn că învățământul public a devenit performant a fost că majoritatea familiilor bogate au încetat să își mai educe copiii acasă după vârsta de 7 ani. Școlile publice din orașele mari - București, Chișinău, Cluj, Timișoara, Craiova erau suficient de performante. Existau școli private și confesionale, dar numărul lor era restrâns.

Efortul României de a generaliza învățământul primar obligatoriu și de a înmulți liceele a fost imens. Cel mai adesea, la împărțirea banilor publici, bugetul Ministerului Instrucțiunii Publice era al doilea după Ministerul Apărării.

Ierahia socială valoriza știința de carte. Un muncitor calificat câștiga circa 2.000 de lei, un învățător peste 4.000, iar profesorii universitari aveau salarii echivalente celor ministeriale sau ale înalților ofițeri. Salariul unui profesor universitar era echivalent cu

⁹ *Ibidem*, pp. 42-44.

¹⁰ Cosmin Florea, *op. cit.*

¹¹ Silvia Nicoleta Tudosi, *Educația în sistemul comunist din România (anii 1965 - 1989)*. Teză de doctorat susținută la Universitatea București, 2010, p. 8.

¹² Dănuț Doboș, *Reforma învățământului: Decretul 175/1948*, în „Arhivele totalitarismului”, nr. 3/1995, p. 202.

¹³ *Educația în România interbelică*, material vizualizat pe pagina web <https://ziarulunirea.ro/educatia-in-romania-interbelica-buget-de-pest-12-din-pib-scoli-de-stat-exigente-si-performante-bacalaureat-la-sapte-materii-profesori-universitari-cu-salarii-de-general-445897/> (accesat la data de 20.08.2020).

cel puțin al unui general. În anii '30, salariul unui profesor universitar era cu câteva mii de lei mai mare decât al unui deputat¹⁴.

Înscrierea la liceu se făcea la vârsta de 10 ani. Primii patru ani erau de gimnaziu, iar următorii trei sau patru ani erau de pregătire intensivă pentru bacalaureat. Teoretic sau de științe, bacalaureatul era un examen foarte dificil la șapte materii, inclusiv o limbă străină. La limba română și matematică examenul era și scris, la restul materiilor numai oral. În multe cazuri, comisia era alcătuită din profesori universitari.

Instaurarea regimului comunist la 6 martie 1945, prin preluarea puterii de un guvern condus de dr. Petru Groza, a impus un „model” politic și educațional, asemănător celui din U.R.S.S.

Întreruperea legăturilor științifice și didactice cu instituții similare din Occident și orientarea aproape exclusiv spre U.R.S.S, și țările satelite, obligativitatea învățării limbii ruse din clasa a IV-a până în anul III de facultate, introducerea sistemului pedagogic și didactic sovietic, politizarea conducerii la toate nivelele procesului educativ, anularea autonomiei universitare etc., au fost tot atâtea instrumente prin care s-a anulat tradiția valoroasă a școlii românești.

În Moldova întoarcerea din refugiu a personalului didactic, a documentelor școlare evacuate, distrugerea imobilelor și a bazei materiale din instituțiilor de învățământ, au făcut ca școlile să se deschidă după război, într-un context politic tensionat, ca urmare a acțiunii de lichidare treptată a oricărei opoziții democratice și a instaurării regimului de „democrație populară”.

În concluzie, în perioada interbelică, școala românească a cunoscut o continuă modernizare a cadrului legislativ, mai ales în vremea când în fruntea Ministerului Educației a fost Constantin Angelescu dar și a faptului că, după 1918 au fost integrate patru sisteme diferite de învățământ urmare firească a unirii vechilor provincii istorice românești, Basarabia, Bucovina și Transilvania.

¹⁴ Vlad Ovidiu, *Educația interbelică. Ce a însemnat un buget de peste 12% din PIB*, material vizualizat pe pagina web <https://monitoruldeoltenia.com/educatia-interbelica-ce-a-insemnat-un-buget-de-pest-12-la-suta-din-pib/> (accesat la data de 20.08.2020).

ATELIERE DE CONFEȚIONARE A PIESELOR TEXTILE ȘI VESTIMENTARE DIN RSS MOLDOVENEASCĂ ÎN ANII 1945-1960

Liliana CONDRATICOVA*

Tatiana BUJOREAN**

Marina CERCAȘIN***

Alina TOCARCIUC****

Workshops for making textile and garments from the Moldavian SSR in the years 1945-1960

Abstract

The authors of the article aimed to reflect the development of artistic crafts for making carpets and garments in the Moldavian SSR in the years 1945-1960. A series of unique files from the Archive of Social-Political Organizations of the Republic of Moldova served as a source of research. Through the article, for the first time, in the scientific circuit is introduced information regarding the activity of artistic production artels, the opening of the first fashion houses, the types of articles produced, the raw material, the association of artels and the formation of large workshops and, later, of garment factories. Taken together, this information will substantially expand the existing knowledge about artisanship in the Soviet period and will allow to complete the complex picture of the development of artistic crafts.

Cuvinte cheie: RSS Moldovenească, arhivă, artel, atelier, fabrică, covor, piese vestimentare, artizanat.

Keywords: Moldavian SSR, archive, artel, workshop, factory, carpet, garments, artisanship.

Pe la mijlocul secolului al XX-lea, piesele textile și cele vestimentare erau confecționate de meșteri individuali sau grupați în *arteluri*, subordonate Consiliului Industriei Moldovenești, îndeplinind astfel diferite comenzi de stat. Dat fiind faptul că în paginile articolului nostru vom utiliza frecvent termenul „artel” preluat din surse arhivistice, este de datoria noastră să explicăm semnificația acestuia.

La etapa actuală, însăși etimologia cuvântului, apariția și organizarea juridică a activității artelurilor au devenit obiect de cercetare pentru mulți istorici, care deocamdată nu au formulat încă o poziție clară cu referire la locul, rolul și importanța

* Doctor habilitat în studiul artelor și culturologie și în istorie, Academia de Științe a Moldovei.

** Lector universitar, Universitatea de Stat „Dimitrie Cantemir” și Universitatea Tehnică a Moldovei.

*** Doctorand, Universitatea de Stat „Dimitrie Cantemir” Chișinău.

**** Lector universitar, Universitatea de Stat „Dimitrie Cantemir” și Universitatea Tehnică a Moldovei.

acestora; astfel se explică faptul că prin acest termen sunt desemnate *micile asociații meșteșugărești* de diferite tipuri, *uniuni de creație*, dar și *colhozurile sovietice*.

*

Se știe că primul artel (*Большаяартель*) care avea și Statut, a fost fondat în 1831 de către decembriștii exilați în Siberia, tot aceștia formând în 1834 artelul mic (*Малаяартель*), care timp de o jumătate de secol a ajutat părinții, soțiile și copiii decembriștilor aflați în exil. Artelul pictorilor din Sankt-Petersburg, sub conducerea lui I. Kramskoi, a existat între 1863 și 1871, fiind un protest împotriva Academiei Imperiale de Artă al unui mic grup de 14 artiști plastici (Venig, Zhuravlev, Morozov, Lemokh, Kramskoi, Litovchenko, Makovsky, Dmitriev-Orenburgsky, Petrov, Kreitan, Peskov, Shustov, Korzukhin, Grigoryev).

În acest context, artelul reprezintă o asociație, o corporație de meșteșugari, care sunt uniți pentru a efectua anumite lucrări de lungă durată și de o complexitate aparte, modelul în cauză fiind implementat mai ales în localitățile din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (RSSM) în primele decenii de după cel de-al Doilea Război Mondial; scopul declarat era acela de a majora producția meșteșugărească și de a dezvolta industria de confecționare a pieselor vestimentare, a textilelor ș.a. De fapt, artelul din perioada vizată se prezintă mai degrabă ca un fel de breaslă/asociație/corporație meșteșugărească din spațiul românesc, cu aceleași drepturi și obligații, fiind specifică și pentru Basarabia interbelică, pe când termenul „artel” a devenit foarte uzual după 1945, perioadă în care toată documentația se perfectă în limba rusă.

De regulă, în unele localități, într-un artel se puteau asocia reprezentanții mai multor familii mari care îndeplineau aceleași activități (arteluri agricole sau agroalimentare), dar și persoane care profesau același meșteșug artistic (croitoria, alesul covoarelor, confecționarea vestimentației etc.). Cele mai cunoscute au devenit artelurile oamenilor de creație: ale pictorilor, scriitorilor, artiștilor, iconarilor, precum și cele meșteșugărești, în cadrul cărora se confecționau piese artistice. În unele localități mari, mai mulți meșteșugari care deserveau populația (fotografi, spre exemplu) sau prestau servicii de confecționare a articolelor și de reparație a lor (croitori, blănari, cojocari, cizmari, ceasornicari ș.a.) erau, de asemenea, uniți într-un artel care le apăra interesele, le acorda o anumită protecție, se ocupa de asigurarea materiei prime și de producție.

Despre utilizarea frecventă a termenului „artel” aflăm din dosarele de arhivă preponderent pentru perioada 1945-1960, ani în care aceste uniuni meșteșugărești erau parțial scutite de unele impozite și aveau unele înlesniri, condiția principală fiind ca prețul produselor sau serviciilor prestate să nu depășească pe cele de stat cu mai mult de 10-13 % . În 1956, președintele Nikita Hrușciiov a dispus ca până în anul 1960 toate artelurile să fie trecă în subordinea statului, excepție făcându-se pentru micile arteluri de deservire a populației, cele artistice și ale invalizilor, dar și aceste tipuri de activitate meșteșugărească au fost închise până în anii 1970-1980¹. Interesant e faptul că și după

¹ И. А. Новиков, „«Артель»: этимология слова и термин в русском дореволюционном законодательстве”, în vol. *Томский Государственный Университет. История*, Томск, 2009, pp. 83-85 (consultat pe pagina web <http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/327/image/327-083.pdf> - vizitat la 19 iunie 2020).

destrămarea URSS acest gen de activitate își va face apariția sub denumirea de cooperativă comercială.

Revenind la activitatea meșteșugărească din RSSM în domeniul confecționării vestimentației și a pieselor textile, menționăm că atelierele mari au fost fondate pentru eficientizarea lucrului în domeniul deservirii populației, optimizarea artelurilor mici și medii existente anterior pornind de la necesitatea specializării în executarea anumitor operațiuni și segmente mai înguste de activitate². În opinia noastră, importanța și activitatea artizanilor și atelierelor de producție artistică din RSSM reprezintă o temă importantă care nu poate fi ignorată de către cercetarea actuală, abordarea acesteia fiind condiționată de trei factori.

1. Din *punct de vedere istoric*, nu putem fi de acord cu ideea că abia după 1945 își fac apariția și se dezvoltă unele meșteșuguri care au stat la baza industriei textile sau de producere a vestimentației. Astfel, sursele arhivistice și literatura de specialitate din domeniu confirmă faptul că la începutul secolului al XX-lea și în Basarabia interbelică funcționau ateliere mănăstirești unde se lucrau, pe lângă veșminte bisericești, covoare de o rară frumusețe³.

La Chișinău au fost atestate mai multe ateliere în care se produceau piese vestimentare și accesorii⁴, activau modiste (croitorese) ce urmau tendințele modei de atunci și propuneau clienților fideli piese în vogă, fiind în pas cu marile orașe europene⁵. Pe străzile din Chișinău începutului veacului trecut și în perioada interbelică (mai ales pe cele aflate mai jos de actualul Bulevard Ștefan cel Mare și Sfânt, cum ar fi strada Varlaam) erau așezate cele mai importante ateliere ce prestau diferite servicii populației: croitorie pentru doamne și domni, ceasornicărie și bijuterie, confecționarea acoperămintelor de cap și chiar corsete, pălării de diferite tipuri pentru femei și bărbați, se vindeau produse cosmetice și parfumerie.

În perioada 1945-1960 au existat mai multe arteluri de producție meșteșugărească destinate satisfacerii cerințelor locuitorilor privitoare la procurarea de piese vestimentare simple, comode, uzuale pentru serviciu. Ulterior, prin decizia autorităților centrale, aceste arteluri, funcționale practic în toate orașele din RSSM, s-au reunit în fabrici mari de textile și vestimentație.

Totodată, cu referire la confecționarea accesoriilor, remarcăm faptul că doar în Chișinău, în anii '30, activau peste 90 de bijutieri care confecționau articole din metale

² Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova (AOSPRM), Fond 3010, inv. 1, ds. 469, ff. 9-10. Паспорта промартелей Молдпромсоюза по состоянию на 1956 г.

³ Liliana Condricova, *Valoarea istorico-artistică a veșmintelor bisericești*, în „Akademos”, Chișinău, nr. 4, 2012, pp. 165-169; Idem, *Tabăra Nunnery Under The Soviet Ideology Dominance*, in „Remembrance In Time. Proceedings of the International Symposium Communist Regimes - Recent Memory for an Open Society”, vol. I, Transilvania University Press, Brașov, 2012, pp. 203-212.

⁴ Л. Кондратикова, *Деятельность ювелирных мастерских и ателье модной одежды в Молдове в начале века*, în vol. „Материалы международной научной конференции «Пруто-Днестровский регион. Диалог культур» посвященной 650-летию молдавской государственности и 300-летию со дня рождения Антиоха Кантемира”, Санкт-Петербург, 2010, pp. 140-143; Lucia Sava, *Viața cotidiană în orașul Chișinău la începutul secolului al XX-lea (1900-1918)*, Editura Pontos, Chișinău, 2010, pp. 135-152.

⁵ Liliana Condricova, „Ateliere de croitorie și bijuterie în Basarabia interbelică: influențe est- și vest-europene”, în vol. *Arta și tradiția în Europa*, Iași, Casa Corpului Didactic „Spiru Haret”, p. 149-154.

nobile și pietre prețioase, ceea ce denotă dezvoltarea acestui domeniu și cererea din partea populației pentru asemenea produse⁶. În 1972, în baza Atelierului de confecționare a articolelor din metale nobile din Chișinău a fost fondată Uzina de Bijuterii (astăzi Uzina „Giuvaier”) tot în aceeași perioadă, în 1973, este deschis Atelierul de Giuvaiergerie din cadrul Fondului Artiștilor Plastici din RSSM⁷, meșterii identificați de noi (Alexei Marco, Gheorghe Cojușnean, Vladimir Vasilkov, Vladimir Kalașnikov ș.a.), confecționând numeroase articole de bijuterie, veritabile opere de artă.

2. Din *punct de vedere social-economic*, era necesară producerea pieselor textile și a celor vestimentare pentru a acoperi nevoile crescânde ale populației în primii ani după cea de-a doua conflagrație mondială. Lucrate din țesături simple, accesibile, croite după modele unice indiferent de categoria de vârstă, ocupație sau posibilități financiare, aceste piese aveau rolul de a „îmbrăca” majoritatea populației spre a deveni o masă identică de indivizi, puține persoane deosebindu-se la unele evenimente festive sau sărbători familiale printr-o vestimentație mai solemnă.

Totodată, amintim și ideea, continuu promovată de autoritățile centrale și locale din acea vreme, de „eliberare” a femeilor, mai ales a celor din mediul rural, de tradiționalele șezători (în timpul cărora femeile torceau lână, țesau covoare, brodau ii etc.), întrucât toate aceste piese urmau a fi produse centralizat în ateliere și, ulterior, fabrici, să fie comercializate inclusiv prin magazine ambulante femeile deveneau astfel libere și independente să-și construiască propriul destin, muncind alături și în condiții egale cu bărbații.

Din aceleași considerente remarcăm și tendința de a „înlătura” hotarele create între mediul urban și cel rural la capitolul piese vestimentare și textile pentru decorul caselor produse centralizat în ateliere și fabrici, astfel s-a optat pentru urbanizarea satelor inclusiv prin renunțarea la vestimentația populară tradițională în folosul celei industriale produsă în serie, precum și înlocuirea covoarelor populare autentice (care aveau nu doar funcție estetică, dar și utilitară fiind un mijloc de a încălzi pereții casei) prin cele produse industrial.

3. Din *punct de vedere estetic, cultural și educațional*, subliniem faptul că în pofida situației social-economice foarte anevoioase create în primele decenii de după război, nu a putut fi oprită dorința gospodinelor de a-și decora interiorul caselor cu piese textile originale (covoare, păretare, lăicere) și de a îmbrăca cele mai frumoase straie la hora satului sau la ceremoniile familiale, tendință, de altfel, remarcată și în familiile moldovenilor deportați în Siberia în 1949, familii care încercau în limitele posibilităților să păstreze tradițiile moștenite din străbuni⁸.

Începând cu 1964, în spațiul sovietic „se introduc prin decret noile tradiții și obiceiuri”⁹, astfel suferind modificări la nivel ideologic tradițiile calendaristice, datinile strămoșești privind botezul pruncilor sau sărbătorile de prag. În acest context, pieselor

⁶ Idem, *Arta metalelor din Basarabia (secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului XX)*, Chișinău, Editura Grafema Libris, 2017, 386 p.

⁷ Idem, *Activitatea meșterilor-giuvaiergii din Moldova în anii '70-'80 (în baza Fabricii de bijuterii din Chișinău)*, în „Tyragetia”, vol. IV [XIX], nr. 2, Chișinău, 2010, pp. 277-284.

⁸ Ludmila D. Cojocar, *Tradiția de nuntă în comunitățile de basarabeni deportați în Siberia și Kazahstan*, în „Akademos”, nr. 2, 2018, pp. 132-139.

⁹ *Ibidem*.

textile și celor vestimentare le revenea un rol important în promovarea noii culturi, a unei noi mentalități, inclusiv prin folosirea costumelor naționale stilizate în cadrul ansamblurilor de dansuri și muzică populară și cu prilejul diferitelor festivaluri și concerte sau concursuri de creație artistică etc., de unde rezultă și rolul instructiv al acestor piese, folosite pe larg și în activitățile extrașcolare.

Un loc aparte revine și costumului de nuntă și tradițiilor nupțiale. Prin intermediul noilor reviste, a magazinelor ambulante, a artelurilor meșteșugărești se implementa un nou concept cu privire la nunta moldovenească, aceasta suferind modificări esențiale în ceea ce privește rochia de nuntă, voalul miresei, accesoriile, importanța nunților tradiționale fiind cu timpul limitată și ajungând să fie adesea o piesă de teatru bine regizată, cu actanți instruiți în spiritul noii ideologii.

*

Având în vedere complexitatea dezvoltării unei fabrici mari de textile sau articole vestimentare, industria textilă din RSSM s-a axat de la început pe relansarea și eficiența unor ateliere medii și arteluri mici, concentrate preponderent în orașe și sate mari - Chișinău, Bălți, Soroca, Tiraspol, Cahul ș.a. Fiecare artel era orientat spre realizarea tuturor operațiunilor de confecționare a pieselor textile și vestimentare, lucrătorii fiind deprinși cu mai multe procedee tehnologice de lucru. Deseori, pentru a forma ateliere mari de lucru se proceda la asocierea mai multor arteluri și meșteri care lucrau în condiții casnice (croitori, cizmari, cojocari), astfel încât, având utilajul necesar, acestea îndeplineau anumite comenzi de stat.

O sursă importantă de studiu a activității artistice a meșteșugarilor este reprezentată, incontestabil, de pașapoartele artelurilor de producție păstrate în arhive, aici regăsind informații valoroase cu privire la data fondării artelurilor, localitatea, sfera de activitate, numărul meșterilor încadrați inclusiv și cei care activau la domiciliu.

Potrivit datelor de arhivă, primele arteluri textile au fost atestate în a doua jumătate a anului 1944. În total, în RSSM, în anii 1944-1945 erau șase arteluri, dintre care unul de prelucrare a pielii și un altul de textile¹⁰. Deja în 1951, când s-au emis pașapoarte pentru toate artelurile, au fost trecute pe lista Asociației moldovenești de consum și producere 27 de arteluri de producție meșteșugărească, majoritatea având o structură mixtă, cu sectoare de confecționare a țesăturilor, covoarelor moldovenești, pieselor vestimentare, vopsirea țesăturilor ș.a. Astfel, în câțiva ani, numărul artelurilor de acest tip s-a majorat, fiind deschise practic în toate localitățile mari.

La Chișinău, în iulie 1945, a început să funcționeze Artelul de producție „28 iunie”, cu sectoare specializate în prelucrarea blănurilor și a pieilor, confecționarea pieselor vestimentare din aceste materii prime, producerea țesăturilor, a vestimentației pentru diferite categorii de vârstă (paltoane, bluze, costume, pantaloni, chipiuri etc.)¹¹. Coaserea hainelor la comandă individuală, confecționarea acoperămintelor pentru cap, a devenit specializarea Artelului „8 martie” din Chișinău; acesta, la 1 ianuarie 1945, avea 130 de lucrători, dintre care 92 erau meșteșugari¹², iar către 1950 lucrau aici 190

¹⁰ AOSPRM, Fond 3010, inv. 1, ds. 4, f. 33.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, f. 2.

de meșteri profesioniști, care, pe lângă sortimentul variat, deserveau populația și în materie de reparare a pieselor vestimentare.

Tot la Chișinău, în mai 1945, a fost fondat Artelul „Krupskaia”, unde existau sectoare specializate de confecționare a pieselor textile, croitorie, precum și, ca o noutate pentru arteluri, vopsirea țesăturilor. În Artelul „Octombrie” din Chișinău se produceau articole vestimentare de toate tipurile pentru femei, bărbați și copii¹³, iar în Artelul „1 Mai” activau 45 de meșteri, dintre care 30 de meșteșugari, ce se ocupau de confecționarea și repararea încălțămintei¹⁴.

În 1950, Artelul „Lenin” fondat la Strășeni în 1944, avea un atelier de țesătorie și altul de croitorie, iar din cei 44 de lucrători, 28 erau meșteșugari; în noiembrie 1944 a fost deschis Artelul „Cotovschi” din Călărași și artelul de croitorie și de producere a lânii din Orhei. În 1945 au fost formate arteluri de textile și croitorie în Leova, Florești, Ungheni și Căușeni. Artelul „Kalinin” de țesătorie și croitorie a fost deschis în 1946 în satul Sucleia, raionul Slobozia, în iunie 1946 - artelul de țesătorie și croitorie din Rașcov, Camenca, Artelul „Munca” din Cahul și artelul din Taraclia. În 1947 sunt fondate artelul „Serghei Lazo” din satul Chiperceni, artelul „Bolșevic” din raionul Bravicea, artelul de țesătorie din Fălești, artelul „Nistru” din Râbnita ș.a. În 1945 a fost înființat artelul „Biruînța” din satul Lăpușna, unde cei peste 300 de meșteșugari realizau mai multe piese vestimentare, piese textile și țesături casnice¹⁵.

Artelul de croitorie, de producere a vestimentației pentru femei, bărbați și copii, de confecționare a pieselor vestimentare din blănuri și piei de oaie a fost deschis în iulie 1944 în Edineț; un artel similar specializat în blănuri și piei, este atestat începând cu anul 1945 în localitatea Lipcani, meșteșugarii de aici propunând un sortiment foarte variat de piese textile și vestimentare. Un artel specializat în țesătorie și croitorie a fost fondat în 1948 în satul Briceni¹⁶.

Tot în zona nordului, în Soroca, în 1944 a fost deschis artelul de țesătorie cu sector de producere a mărfurilor de galanterie. Un artel de prelucrare a blănurilor, pieilor, confecționarea pieselor vestimentare pentru diferite vârste, precum și un sector de producere artistică, de galanterie, era funcțional începând cu 1944 în Bălți¹⁷. Observăm astfel concentrarea în nordul Basarabiei a meșteșugarilor care se ocupau de prelucrarea blănurilor și pieilor, confecționarea articolelor de îmbrăcăminte din aceste blănuri. Tot la Bălți, în 1944, a fost fondat un artel specializat în exclusivitate pe producerea textilelor, în 1950 aici activând cca 70 de meșteri¹⁸.

Și în Tiraspol, în septembrie 1944, a fost deschis un artel specializat doar în țesătorie, sortimentul propus al pieselor fiind foarte variat, cuprinzând mai multe categorii de vârstă și necesități ale populației. În decembrie 1946, tot la Tiraspol a fost deschis un artel specializat în producerea artistică a covoarelor de lână, aici funcționând și un sector aparte de vopsire a lânii. Către 1950, aici lucrau 187 de meșteri, care deserveau 10 războaie industriale de țesut covoare, 21 de mașini de confecționare a

¹³ *Ibidem*, ds. 50, f. 245.

¹⁴ *Ibidem*, ds. 4, f. 9.

¹⁵ *Ibidem*, ds. 50, f. 34.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

țesăturilor și alte utilaje. Producerea covoarelor era realizată nu doar în artelul principal de la Tiraspol, dar și în satele învecinate din raioanele Tiraspol și Grigoriopol, precum Butor, Mălăiești, Speia, Tașlâc sau Tocmaz¹⁹.

În Bender, în 1945, a fost deschis artelul de producție artistică (covorașe de lână, baticuri), de confecționare a textilelor și a vestimentației, către 1950 numărul lucrătorilor ridicându-se la 65 de meșteri specializați. De altfel, conform datelor de arhivă, în anul 1950 sectoarele de producere artistică și de țesătorie au lucrat în două schimburi, fiind bine asigurați cu materie primă și îndeplinind comandă de stat. Producerea articolelor vestimentare în serie și la comandă individuală a revenit artelului „Steaua roșie” din Bender, fondat în februarie 1945. Începând cu 1948, tot în Bender a început să activeze artelul specializat în exclusivitate pe țesătorie și croitorie, meșteșugarii realizând paltoane de damă și pentru copii, bluze pentru toate vârstele, costume pentru școală, piese pentru acoperământul capului, alte articole vestimentare necesare populației²⁰.

În 1946, majorarea numărului de mașini de cusut a dus la creșterea productivității artelurilor din domeniul textilelor²¹. În alte ramuri de activitate au fost deschise ateliere de producere a mărfurilor de galanterie, ateliere de producere artistică, mai ales covoare, saloane de bijuterie și de gravare artistică. Au fost prevăzute măsuri organizatorice pentru a revitaliza activitatea meșteșugărească în arteluri, și anume cea textilă pentru Fabrica de piele „1 mai” din Chișinău; la Bender, producția textilă și de încălțăminte în Atelierul „28 iunie”; arteluri textile la Cahul și Orhei, aici fiind constatată lipsa unor fabrici mari de confecții care ar integra majoritatea operațiunilor tehnologice de producere a pieselor textile și vestimentare²².

Totodată, grație acestor valoroase surse documentare, confirmăm aserțiunea că în Basarabia existau tradiții seculare de alegere a covoarelor de către meșteri profesioniști, astfel că la nivel de stat a fost preconizată revigorarea acestui domeniu, dotarea cu utilaj necesar și materii prime de calitate, astfel încât covoarele moldovenești să ajungă peste hotare, idee exploatată de-a lungul anilor pentru buna funcționare a fabricilor de covoare din RSSM.

Unele arteluri cu nume sonore, evident cu tentă ideologică și politică, au fost fondate în anii '50, iar pentru cele care au avut de suferit de pe urma operațiunilor militare sau deja aveau o anumită uzură tehnică, se preconizau surse financiare speciale pentru reparații, precum și pentru deschiderea unor arteluri noi. Astfel, în primul trimestru al anului 1947, pentru Artelul „8 martie” din Chișinău au fost preconizate surse financiare suplimentare pentru a procura utilaj necesar funcționării atelierului de modă. Din cele 20 mii ruble, 5 mii erau destinate lucrărilor de reparare a clădirii atelierului, iar 15 mii pentru procurarea utilajului necesar și a mașinilor de cusut.

Totodată, au fost prevăzute surse speciale pentru restabilirea și dotarea artelurilor din raionul Orhei. Astfel, în artelul de covoare „Pobeda” au fost întreprinse măsuri de restabilire a producerii de covoare artistice. Producerea în exclusivitate a covoarelor moldovenești de lână intra în sarcina celor 40 de meșterițe (în 1950), care în 1946 au

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, ds. 5, f. 2.

²² *Ibidem*, f. 8.

format artelul „Covrovșic” din Tabăra, Orhei. De menționat că toate covoarele provenite din artelul de la Tabăra erau lucrate manual, la război de țesut vertical sau orizontal, în total fiind atestate 15 războaie de țesut. Lipsa materiei prime de calitate (lână naturală) a cauzat pierderea productivității și eficienței acestui artel de producere a covoarelor²³.

*

În acest context, punem în circuitul științific câteva informații sumare despre atelierul de covoare din Tabăra, Orhei, care a fost fondat pe baza atelierelor din cadrul mănăstirii de maici cu hramul Adormirea Maicii Domnului din acest sat. În cadrul mănăstirii idioritmice²⁴ de maici, practic toate călugărițele și ascultătoarele sănătoase aveau în casa-chilie stative (război de țesut), la care alegeau covoare, lucrau diferite articole textile, pânză pentru vestimentație și alte piese specifice.

Renumerele acestor călugărițe-meșterițe de la finele secolului al XIX-lea până la mijlocul anilor '40 a ajuns departe în țară și în străinătate, maicile întreținându-și viața și activitatea în mare parte grație produselor textile și vestimentare lucrate în cadrul mănăstirii, fiind totdeauna însă susținute și de către stat. Renumitele covoare moldovenești de o autentică valoare istorico-artistică erau bine cunoscute și foarte apreciate în Basarabia și peste hotarele ei. Pe lângă covoarele moldovenești, monahiile lucrau variate lăicere, scoarțe, păretare, țoluri, brodaui draperii, batiste, fețe de pernă, fețe de masă, șervețele etc.

După Al Doilea Război Mondial, tot maicile au fost acelea care s-au oferit să acorde ajutor nevoiașilor, bolnavilor și celor lipsiți. La 31 ianuarie 1945 a fost semnat un contract între A. Kovaliov, președintele Cooperativei de consum din RSSM, și mănăstirile de monahii Tabăra, Răciula, Vărzărești, Frumoasa și Hârjauca, unde erau așezate cele mai importante ateliere de confecționare a covoarelor, pieselor vestimentare și veșmintelor bisericești. Conform contractului, maicile primeau de la stat lână în schimbul unei remunerații bănești, o prelucrau și confecționau diferite articole, cele mai solicitate fiind covoarele. Această situație era convenabilă autorităților din punct de vedere economic, în vreme ce o mare parte din viețuitoarele mănăstirii îndeplineau comenzi de stat, lucrând la utilajul propriu și asociindu-se într-un atelier mănăstiresc.

Din scrisorile stareței Mavra (Limari) către organele de conducere, aflăm că în 1948 aceasta ruga ca viețuitoarele din mănăstire să lucreze numai în atelierul mănăstiresc și să nu fie ademenite prin diferite metode să treacă cu activitatea la artelul de stat²⁵. În același an, în artelul din Tabăra au fost făcute reparații și s-au luat măsuri de întreținere a clădirilor și a inventarului de lucru. La 1 ianuarie 1949 aici activau 21 de meșterițe, care produceau covoare și țoluri²⁶; pe durata anului 1948 în artel au lucrat în condiții casnice 34 de meșteri, dintre care 29 femei.

Prin 1952, a fost răspândită vestea că după lichidarea Mănăstirii Tabăra va activa în continuare numai artelul de confecționare a covoarelor, condus de președintele Isai

²³ *Ibidem*, ds. 83, ff. 3-105.

²⁴ Mod de organizare monahală cu trai preponderent liber, în care călugăriile au gospodăria proprie și averi personale; reunirea în comunitate se face mai ales în timpul slujbelor.

²⁵ Arhivele Naționale ale Republicii Moldova (ANRM), Fond P-3046, inv. 1, ds. 24, f. 3.

²⁶ AOSPRM, Fond 3010, inv. 1, ds. 50, ff. 325-336.

Vasserman, care a și fost unul din inițiatorii închiderii mănăstirii. De altfel, printre monahii existau dornice de a continua activitatea în atelierul de covoare. Președintele artelului a declarat fără reticență că va alunga din mănăstire pe orice monahie care nu va scrie cerere de intrare în artelul de confecționare a covoarelor din satul Tabăra aflat sub conducerea lui²⁷.

La 15 ianuarie 1955, în artelul „Covrovșic” (Producătorul de covoare) din Tabăra activa un sector de confecții textile, un sector de prelucrare a metalelor și a lemnului, numărul total al lucrătorilor fiind de cca 130²⁸. Un alt artel ce se subordona celui din Tabăra a fost fondat în 1945 în Bravicea, Orhei; la 1 ianuarie 1955 aici lucrau 226 de lucrători, care se ocupau de țesutul covoarelor, vopsitul lânii, producerea articolelor textile artistice. Doar în 1954 în artelul de la Bravicea au fost produse diferite tipuri de covoare artistice de lână în sumă de peste 4.000 de mii ruble²⁹.

În anul 1959, în ajunul lichidării mănăstirii de maici de la Tabăra, din 180 de viețuitoare, la alesul covoarelor lucrau 80 de călugărițe și ascultătoare. O fabrică de țesut covoare din Orhei le-a făcut renumite pe multe din aceste călugărițe. Covoarele alese de meșterițele de la Mănăstirea Tabăra dintotdeauna au trezit admirația colecționarilor și amatorilor de artă. După închiderea mănăstirii în 1960, monahiile au fost obligate să lucreze în atelier, iar după 1971 în cadrul Asociației Meșteșugarilor din RSSM. Printre cele mai cunoscute monahii specializate în confecționarea covoarelor din acele timpuri le amintim pe Nionila Manoli, Olga Leah, Vera Garștea, Mavra Limari ș.a.³⁰.

*

Revenind la fabricile atestate în orașe cât și atelierele meșteșugărești active în mediul rural, indicăm faptul că în 1947 doar artelul de producere a lânii din Tiraspol a realizat un plan de 5,7 tone de lână, astfel devenind necesară deschiderea unei fabrici aparte³¹, iar în Bender (Tighina), în același an a fost deschis un atelier de modă, în care se confecționau articole vestimentare conform solicitărilor populației și după tendințele modei acelor vremuri.

În fiecare an se stipula procurarea utilajului nou, repararea clădirilor, construirea unor ateliere noi, toate acestea fiind menite pentru a îndeplini peste 100 % planul de confecționare a pieselor textile, a covoarelor, a diverselor piese vestimentare; adesea, multe dintre aceste piese erau stocate în depozite în condiții necorespunzătoare, fapt ce a dus în timp la distrugerea lor³². Deja pentru 1950 au fost preconizate o serie de măsuri pentru ameliorarea și dezvoltarea industriei textile și a celei producătoare de piese vestimentare. Astfel, se prevedeau următoarele măsuri: extinderea până la 1 octombrie a atelierului de textile din cadrul Fabricii „Cotovschi” din Tiraspol; construirea artelului în Soroca și instalarea inventarului special pentru confecționarea nasturilor din scoici, os și sâmburi, astfel ridicându-se productivitatea lunară până la 500 de mii de nasturi; majorarea lucrărilor planificate până la 600 m.p. pentru trei ateliere de covoare, urmând

²⁷ ANRM, Fond P-3046, inv. 1, ds. 46, ff. 19-24.

²⁸ AOSPRM, Fond 3010, inv. 1, ds. 268, ff. 438-439.

²⁹ *Ibidem*, ff. 440-441.

³⁰ Liliana Condraticova, *Valoarea istorico-artistică a veșmintelor bisericești*, în „Akademos”, Chișinău, nr. 4, 2012, pp. 165-169.

³¹ AOSPRM, Fond 3010, inv. 1, ds. 30, f. 15.

³² *Ibidem*, ds. 213.

să se deschidă încă patru astfel de ateliere (la Briceni, Fălești, precum și în satele Holoșnița și Popești); de asemenea, se preconiza producerea doar în două ateliere a câte 1.000–3.000 de baticuri femeiești pentru a acoperi nevoile populației³³. În total, pentru 1950, în atelierele din Chișinău, Tiraspol, Bender ș.a. era planificată confecționarea a 30.000 m.p. de covoare³⁴.

Pentru alesul unor covoare mai deosebite era necesară materie primă de cea mai bună calitate. În acest context, în toamna anului 1950 a fost emisă o hotărâre, potrivit căreia în Tiraspol se prevedea construirea unei fabrici de lână pentru a satisface necesarul de materie primă de calitate pentru fabrica de covoare de acolo, precum și din alte fabrici din RSSM³⁵. Pentru a se îndeplini acest obiectiv au fost distruse casele de lemn ale locuitorilor din vecinătate, fiindu-le restituite costurile clădirilor³⁶. Precizăm faptul că la această fabrică de la Tiraspol se producea lână de trei categorii, folosită pentru alesul covoarelor moldovenești, confecționarea pieselor de tricotaj, precum și a maramelor/basmalelor de lână pentru cap, lâna de aici fiind destinată pentru producerea articolelor în toate asociațiile meșteșugărești³⁷. Un alt atelier nou urma să fie deschis în prima jumătate a anului 1950 și la Chișinău, acesta având scopul de a produce articole artistice, inclusiv batiste și basmale pictate³⁸.

Un loc aparte revenea artelurilor de deservire socială a populației. În cadrul acestor asociații ale meșteșugarilor se efectuau mici operațiuni de reparare a obiectelor, dar și coaserea individuală a hainelor la comandă, ceea ce era foarte comod și accesibil pentru majoritatea categoriilor sociale din mediul rural și cel urban, mai ales în cazul în care posedau o anumită țesătură. În acest sens, în 1950, în Bender s-a dispus organizarea a încă patru arteluri pentru coaserea individuală a pieselor vestimentare, se recomanda deschiderea a noi arteluri în satele din sudul Basarabiei, se organiza cumpărarea centralizată de la populație a pieselor vestimentare pentru repararea acestora³⁹. De regulă, asemenea arteluri (cum ar fi „28 iunie” din Chișinău) aveau secții aparte și meșteri care lucrau în domeniul producerii vestimentației de larg consum, secții de croitorie, precum și specialiști în sfera coaserii hainelor individuale⁴⁰.

Astfel, constatăm că gama pieselor produse era destul de variată. În 1954, în atelierul de modă din Bender se produceau, pe lângă rochiile pentru dame și costume bărbătești, articole vestimentare pentru copii, dar și articole elitiste: rochiile de mătase pentru dame, paltoane de lână pentru dame, care erau confecționate din materia primă de calitate din fondurile de stat, dar și din cea a clientului. La 1 ianuarie 1955, în atelierul de modă din Bender lucrau 212 persoane, fiecare membru nou al artelului urmând să treacă un termen de încercare de trei luni până devenea membru cu drepturi depline⁴¹. Un atelier de confecționare a vestimentației era funcțional începând cu anul 1954⁴² și în

³³ *Ibidem*, ds. 71, f. 2.

³⁴ *Ibidem*, ff. 15-20.

³⁵ *Ibidem*, f. 33.

³⁶ *Ibidem*, ds. 213.

³⁷ *Ibidem*, ds. 71, f. 131.

³⁸ *Ibidem*, f. 163.

³⁹ *Ibidem*, f. 105.

⁴⁰ *Ibidem*, ds. 367.

⁴¹ *Ibidem*, ds. 268, f. 35.

⁴² *Ibidem*, f. 255.

Cahul, având drept scop îndeșterea necesităților populației din partea locului, în 1955 aici lucrând 48 de meșteri.

Un alt atelier de producere a lânii a fost fondat în anul 1947 la Cahul, numărul angajaților ridicându-se către anul 1955 la 182 de lucrători⁴³. În acest atelier exista și un sector de reparație a ceasurilor, dar și un salon foto. Atelierul artistic meșteșugăresc „Munca” din Cahul a fost înființat în 1948, populația fiind deservită de 204 lucrători, care produceau, pe lângă piese textile, articole vestimentare pentru maturi și copii⁴⁴. Un artel specializat în confecționarea vestimentației la comandă individuală pentru dame a fost deschis în 1954 în atelierul din Orhei, aici activând peste 80 de lucrători⁴⁵.

În sud, în satul Congaz, a fost creat în 1946 artelul de țesătorie, prelucrare a pieilor, coaserea vestimentației și producere artistică, axat în mod prioritar pe țeserea covoarelor. În 1955 aici activau 88 de meșteri, funcționau câteva sectoare de țesere a covoarelor, de producere a vestimentației în masă și la comandă individuală, precum și de articole artistice din lână naturală⁴⁶.

În 1954 au fost produse și tipuri noi de covoare. Întrucât au fost anunțate întreceri socialiste, dosarele de arhivă au reținut importante date statistice privitoare la artelul din Congaz. Astfel, din cei 88 de lucrători (menționați pentru 1955), 19 erau bărbați și 69 femei; 18 lucrători aveau vârsta de până la 25 de ani; 47 de persoane îndeplineau planul între 100 și 120 %, iar restul până la 100 %; ca naționalitate, în artel au fost angajați 3 ruși, 2 ucraineni și 10 moldoveni, celelalte 73 de persoane fiind de alte naționalități (presupunem că erau bulgari sau găgăuzi); din numărul total de lucrători, 6 erau membri de partid sau ai Comsomolului⁴⁷.

Un atelier meșteșugăresc similar a fost atestat din 1945 în Leova (împreună cu meșterii din oraș și din satele Sărăteni și Iargora); aici funcționau trei sectoare de producere a vestimentației pentru dame și bărbați, un artel de producere artistică, un salon de reparație a ceasurilor și un salon de fotografie⁴⁸.

Odată cu centralizarea producției și executarea unor comenzi stricte de stat, constatăm că atât modelele de piese textile, cât și cele vestimentare erau strict coordonate la nivel local, regional și unional.

Astfel, pentru tot spațiul unional, la fabrica din orașul Derbent din sudul URSS, astăzi în Republica Daghestan (de altfel, această fabrica și-a început activitatea încă din 1903; în prezent există aici o școală profesională specializată în alesul covoarelor), a fost elaborat un ghid practic pentru vopsirea lânii utilizate pentru producerea industrială a covoarelor⁴⁹. Prin acest ghid, Institutul Științifico-Practic de Artă a propus mai multe rețete de vopsire a lânii cu descrierea detaliată a procedeele tehnologice. În total, instrucțiunea specifică 64 de nuanțe de diferite culori (de bază fiind roșu, verde, albastru, negru), fiind folosite culori chimice, acrilice; în acest fel, în opinia

⁴³ *Ibidem*, f. 280.

⁴⁴ *Ibidem*, ff. 323-325.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 497.

⁴⁶ *Ibidem*, ff. 587-598.

⁴⁷ *Ibidem*, ff. 608-610.

⁴⁸ *Ibidem*, ff. 392-394.

⁴⁹ *Ibidem*, ds. 207, f. 330.

cercetătorilor, se ușura considerabil munca pictorilor de selectare a culorilor pentru noile modele de covoare artistice.

În aceeași ordine de idei, pentru schimburi de experiență, în 1953 au fost prevăzute deplasări ale meșterilor din RSSM la fabrici de textile și de covoare, precum și la cele de producere a vestimentației, din Moscova, Leningrad, Riga, Kiev, fiind delegate pentru 11 zile opt persoane din diferite arteluri, specializate în producerea pieselor textile și vestimentare⁵⁰.

*

În concluzie, am putut constata, pe o bază strict documentară, că în perioada 1945-1960, în majoritatea localităților din RSSM au fost înființate mai multe arteluri specializate în producere artistică, confecționarea pieselor vestimentare și a țesăturilor de diferite tipuri, articole intens solicitate de populație în primele decenii postbelice. Un accent aparte a fost pus pe confecționarea renumitelor covoare moldovenești, fapt exemplificat prin fondarea mai multor arteluri în cadrul cărora se țeseau manual sau se produceau industrial astfel de covoare.

Putem afirma că aceste arteluri au avut un rol foarte important în dezvoltarea industriei textile, producătoare de covoare sau a celei de confecții, artizanii locali reușind, într-o anumită măsură, să păstreze și să promoveze tradițiile de confecționare a pieselor autentice, activând, cel mai adesea, în mediul familial și folosind desigur utilajul de acasă (războiul de țesut). După 1960 va începe procesul de unificare și substituție a artelurilor prin ateliere mari și fabrici de covoare, de confecții sau de blănuri.

În sfârșit, din sursele arhivistice cercetate au reieșit și tendințele ideologice, specifice epocii, de creare a unor modele unice de haine, indiferent de categoria de vârstă, ocupație sau resurse financiare, aceste haine având rolul de contribui la uniformizarea, din punct de vedere vestimentar, a populației.

⁵⁰ *Ibidem*, ds. 268, f. 371, 413, 416 și 419.

ICOANA – PORTAL CĂTRE DIVINITATE. CÂTEVA CONSIDERAȚII

Olguța PĂȚU*

The icon – portal to divinity. Some considerations

Abstract

The icon, which is a way of deifying the orthodox believer, represents not only Christ, but also the image of God and man. It is the icon of God - Man. Christ on earth is the incarnate Word. Man, confessing his faith and redeeming the fall into sin, becomes a partaker of the deity. The philosopher Mircea Eliade also writes about the incarnation of the Logos, icons and iconoclasm in the History of Religious Beliefs and Ideas. Those who deny that Christ can be represented by an icon implicitly deny the reality of the incarnation is to be repeated in the Soliloquies. Here the scholar argues that the incarnation is not intended only to hold that the incarnation is not intended only to save the world from sin, but presupposes "a broader, more courageous purpose." It is about teaching our divinity, that is, "taking its form." Man, thus realizes communion with the divine.

Cuvinte cheie: icoană, divinitate.

Keywords: icon, divinity.

Când ne referim la artă în genere și la arta icoanei în special avem în vedere anumite trăsături care apropie cele două domenii, până la a le fi comune, sau care le diferențiază substanțial. Faptul e observabil, cu atât mai observabil, chiar și în cazul întrebuirii unor termeni identici, cum ar fi acela de *frumusețe*, la care ne vom opri în cele ce urmează pentru a pune în lumină accepțiunile noțiune în cele două cazuri amintite.

Domeniul artei e vast și complex. Acesta se referă la structuri expresive care produc emoții antrenând deopotrivă afectivitatea, senzorialitatea, intelectul în actul complex al receptării diferențelor manifestări sau rezultate constructive: literatura, arte plastice, muzică, dans, arte decorative și aplicate, teatru, arhitectură etc. În ceea ce ne privește, vom face unele mențiuni la artele plastice (desen, pictură, sculptură), care apelează la imaginea artistică vizuală cu scopul producerii emoției estetice. În cadrul acestor considerații vom da extensie comentariului despre icoană (sl. *ikona* împrumutat din gr. *eikon* - imagine).

* Profesor, Școala Populară de Arte și Meserii Bacău.

*

Într-unul din studiile sale critice, Titu Maiorescu opina că „arta se stabilește ca un liman de adăpost spre a reda inteligenței agitate o liniște salutară”¹. Peste mai multe decenii, G. Călinescu încerca o definiție din perspectiva libertății artei în fața scurgerii anilor, dar și a libertății consumatorului de artă, nefiind constrâns în actul său de alte determinări: „Arta este o expresie a libertății, prin definiție, căci ea nu acceptă limitele istoriei. Ea ne învață a privi lucrurile de sus, ca pe niște fenomenalități, în perspectiva uriașă a morții. Arta garantează cea mai nobilă dintre libertăți: libertatea de-a fi, o oră pe zi, singuri și inactuali”².

Am recurs la această ultimă definiție întrucât ea îl subînțelege și pe artist alături de opera sa și pe privitor, în cazul în care e vorba de o pictură. Se înțelege că dacă e un produs de înaltă valoare artistică și dacă e unitară în alcătuirea și armonizarea tuturor elementelor ei constitutive, opera de artă se individualizează. Aspectul acesta e scos în evidență și de esteticianul Tudor Vianu: „Operele de artă, considerate ca pure organizații estetice, sunt rezultatele celei mai autonome ale muncii omenești. Convergența elementelor ei, umanitatea, izolarea ei ideală în mijlocul realității îi conferă o independență deopotrivă cu aceea a cosmosului în totalitatea lui. Prin aceste caractere, arta devine un ideal al tuturor activităților omenești”³.

Fără îndoială că în demersul nostru nu ne putem lipsi de aducerea în discuție a noțiunii frumosului, categorie esențială în câmpul artei dar și în mediul natural. Evident, naturii îi lipsește conștiința propriei frumuseți, aceasta având nevoie de „o conștiință umană care s-o valorifice, în lipsa căreia ea n-ar mai fi frumusețe, ci un oarecare obiect indiferent”⁴. Pe de altă parte, dacă frumosul natural se constituie ca model al celui artistic, cu toate imperfecțiunile lui, acesta din urmă este interpretat ca o treaptă superioară, desăvârșită a celui dintâi. Dar trebuie să adăugăm că frumosul natural, creație a lui Dumnezeu, este nemărginit. Pe când cel artistic este finit, datorat muncii artistului. Însă frumosul natural se resimte „ca reflexul splendorii divine”⁵.

În antichitatea greacă, frumosul era alăturat binelui și chiar utilului (*kalokagathia*; *kalos* - „frumos” și *agathos* - „bun”, „purător de virtuți”). Întâlnim o asemenea accepțiune în dialogurile lui Platon. Un pas înainte în definirea frumosului în vremurile moderne îl reprezintă considerațiile lui Immanuel Kant. „Numim frumos - scrie Kant - ceea ce este reprezentat fără concept ca obiect al unei satisfacții universale”. Definiția e precedată de precizarea faptului că în judecarea frumuseții trebuie să lipsească interesul⁶.

*

Creând universul, întocmind lumea, Dumnezeu a văzut că toate sunt bune și frumoase. Omul venit în lume primește Lumina de la Dumnezeu. Înaintea celei de a

¹ Titu Maiorescu, „O cercetare critică asupra poeziei române de la 1867”, în *Critice*, vol. I, prefață de Paul Georgescu, Editura pentru Literatură, București, 1967, p. 34.

² G. Călinescu, *Opere*, vol. 15, Editura Minerva, București, 1979, p. 109.

³ Tudor Vianu, *Estetica*, Editura pentru Literatură, București, 1968, p. 78.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Immanuel Kant, *Critica facultății de judecare*, traducere de Vasile Dem. Zamfirescu, Alexandru Surdu. Traducerea „Primei Introduceri la Critica facultății de judecare” de Constantin Noica. Note și comentarii de Rodica Croitoru, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 103.

patra zi, când a fost creat Soarele, Dumnezeu a zis „Să fie Lumină”. Împărăția lui Dumnezeu e însuși Duhul Sfânt, așa cum se consideră prin tradiție. A contempla Împărăția lui Dumnezeu înseamnă a contempla Frumusețea. Frumusețea este măreție, este Sfințenie. În Sfânta Treime, Fiul reprezintă Cuvântul rostit de Tatăl. Cuvântul se va întrupa și se va manifesta prin Duhul Sfânt.

„Spre deosebire de Cuvânt - scrie Paul Evdokimov -, Evanghelia Duhului Sfânt este vizuală, contemplativă. Când se descoperă, este „degetul lui Dumnezeu”, care zugrăvește icoana Ființei cu Lumina necreată. În pragul Înțelepciunii neasemuite a lui Dumnezeu, datorită Lui poate fi contemplată. Frumusețea sofianică a Sensului pe care-l zidește ca Templu cosmic al Slavei”⁷. Lumina Duhului Sfânt „era adevărata Lumină, care luminează pe orice om, venind în lume”⁸.

Dar Lumina Duhului Sfânt pătrunde și în adâncurile sufletești, sporește frumusețea chipului omenesc, dă relief arhetipurilor sfințeniei și expresie transcendenței și imanenței dumnezeiești. Prezența dumnezeirii în lucruri și ființe se prezintă ca „o măreață teologie vizuală”⁹, o armonizare nemărginită și un areal al frumuseții. „Chipul lui Hristos - precizează același Evdokimov - este fața omenească a lui Dumnezeu. Duhul Sfânt pogoară asupra Lui și ne arată Frumusețea absolută, divin-umană, pe care nici o artă n-o poate reproduce vreodată cu fidelitate. Doar icoana o poate sugera prin mijlocirea luminii taborice”¹⁰.

Icoana, spre deosebire de cuvintele scrise sau vorbite, este calea (modalitatea) vizuală de a exprima revelația lui Dumnezeu. Este, prin urmare, o artă teologică ajutând la mântuirea omului, creația lui Dumnezeu. Taina mântuirii, exprimată mai ales în cuvinte face recurs la experiența celor de dinaintea noastră. Avem la dispoziție Biblia, supranumită și Cartea cărților, scrierile Sfinților Părinți, hotărârile Sinoadele Ecumenice, precum și impresionantele cântări religioase. Se înțelege că participând la Sfânta Liturghie ducem mai departe experiența înaintașilor ortodocși asupra tainei mântuirii. Această taină îi aproprie pe teologii icoanelor de teologii cuvântului în săvârșirea liturghiei, arta icoanei fiind o artă a bisericii. „În iconografie - scrie Stephane Bigham -, Biserica se exprimă verbal atunci când se citesc Sfintele Scripturi în timpul Liturghiei”¹¹.

Biserica fiind un loc al comuniunii cu Dumnezeu, cu sfinții, adăpostește și icoane, prin intermediul cărora credincioșii află Împărăția lui Dumnezeu. Dar fie că se găsesc în biserică, fie că se află în locuințe, icoanele mărturisesc vizual despre taina lui Hristos prin care Cuvântul s-a întrupat pentru a-l scoate pe om din păcat și a-l lua în Împărăția lui. Așadar, icoana este o cale a îndumnezeirii omului. Hristos ia chipul omului, aici pe pământ, pentru ca omul să (re)capete sfințenia de la începuturi.

În icoană omul credincios nu vede chipul lui Dumnezeu cel văzut. Dimpotrivă, după cum afirma Sfântul Apostol Pavel, Hristos din icoană este chipul lui Dumnezeu

⁷ Paul Evdokimov, *Arta icoanei. O Teologie a frumuseții*. Traducere de Grigore și Petru Moga, Editura Sophia, București, 2014, p. 11.

⁸ Noul Testament, Ioan 1, 9.

⁹ Paul Evdokimov, *op. cit.*, p. 21.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Stephane Bigham, *Icoana în tradiția ortodoxă*. Traducere de Diana Preda și Cornel Apostol, Editura Theosis, Oradea, 2016, p. 72.

cel nevăzut. „Cu alte cuvinte, scrie Paul Evdokimov, umanitatea văzută a lui Hristos este icoana nevăzutei Sale dumnezeiri”... Așadar, potrivit aceluiași autor, este „văzul nevăzutului”¹². Deci, icoana, care este o cale a îndumnezeirii credinciosului ortodox, nu-l reprezintă doar pe Hristos, ci și imaginea lui Dumnezeu și a omului. Ea este icoana Dumnezeului - Om. Hristos pe pământ este Cuvântul întrupat. Omul, mărturisindu-și credința își răscumpără căderea în păcat, devine părtaș la dumnezeire.

Despre întruparea Logosului, icoane și iconoclastism scrie și savantul Mircea Eliade. Iată câteva considerații: „Totuși, doctrina centrală a teologiei orientale, în special ideea îndumnezeirii (Theosis) omului, este de o mare originalitate, deși se sprijină pe Sfântul Pavel, pe Evanghelia după Ioan și alte texte biblice. Echivalența dintre mântuire și îndumnezeire deriva din taina întrupării (...). Ca urmare a întrupării, imaginea lui Hristos a fost făcută vizibilă, anulându-se astfel interdicția Vechiului Testament de a figura vreodată divinul”¹³.

Așadar, cei care neagă că Hristos poate fi reprezentat de o icoană, neagă implicit realitatea întrupării, fapt reluat de Eliade în *Solilocvii*. Aici savantul român susține că întruparea nu are intenția doar de a mântui lumea de păcat, ci presupune „un scop mai larg, mai curajos”. Este vorba de a ne învăța dumnezeirea, adică de „a lua forma lui”. Omul realizează astfel comuniunea cu divinul¹⁴.

*

În concluzie, între *frumusețe* (care, în opinia lui Dostoievski, poate salva lumea) și *icoană* există, după cum am încercat să sugerăm în acest scurt eseu, numeroase și sensibile legături. Acestea pot fi observate contemplând profund icoana ortodoxă de factură clasică și se va revela adesea ochiului sufletelor înalte, suflete aflate pe Calea strâmtă a Mântuirii, adevărat portal spre Împărăția cerurilor, loc și timp unde Îl putem regăsi pe Hristos Domnul nostru.

¹² Paul Evdokimov, *op. cit.*, p. 22.

¹³ Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*. Traducere de Cezar Baltag, vol. 3, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, pp. 62-68.

¹⁴ Idem, *Solilocvii*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 60.

DONAȚIA VASILE FILIP O ARTĂ, DOUĂ ARTE; O DONAȚIE, DOUĂ CATALOAGE

Ana COȘEREANU *

Vasile Filip donation - one art, two arts; one donation, two catalogs

Abstract

In 1960, through the effort of the painter Eugen Ispir, the first art gallery of Botoșani will be opened. Over time, the basic fund of the art collection of the Botoșani County Museum has been consistently enriched, currently reaching approximately 2,400 works of art, but the most important fund is the works donated by the musician Vasile Filip, who donated 45 works, signed by: Eustațiu Stoenescu, Rudolf Schweitzer-Cumpăna, Theodor Pallady, Camil Ressu, Nicolae Tonitza, Gheorghe Petrașcu, Jean Al. Steriadi and others.

Cuvinte cheie: artă, donație, Vasile Filip, Botoșani.

Keywords: art, donation, Vasile Filip, Botoșani city.

Botoșaniul, oraș legat pentru eternitate de numele unor personalități marcante ale culturii românești și universale (Eminescu, Iorga, Enescu), este cunoscut și în ceea ce privește arta plastică prin nume ilustre, precum Ștefan Luchian sau Octav Băncilă. Viața și activitatea acestor ilustre personalități ale Moldovei de nord este în general cunoscută. Tocmai de aceea ne-am propus să prezentăm în acest material un nume mai puțin cunoscut chiar publicului de specialitate, dar care a contribuit din plin, în a doua jumătate a veacului trecut, la îmbogățirea patrimoniului muzeal botoșănean.

*

În anul 1960, prin strădania Ilenei Turușancu, profesor de Limba și literatura română la Liceul „Mihai Eminescu” și a pictorului Eugen Ispir se deschidea prima pinacotecă a Botoșanilor, în centrul istoric al orașului, într-o clădire situată în Calea Națională nr. 162, având drept patrimoniu inițial 50, 55 picturi și vreo 8 sculpturi. De-a lungul vremii, prin transferuri din fondurile centrale ale statului, achiziții proprii și donații, Fondul de bază al colecției de artă a Muzeului Județean Botoșani s-a îmbogățit consistent, ajungând în prezent la aproximativ 2.400 de lucrări din domeniile picturii, graficii, sculpturii și artei decorative (tapiserie), opere semnate atât de artiști proveniți din zona Botoșaniului, cât și de autori români cunoscuți în întreg arealul european și nu numai.

Menționăm faptul că pentru toate piesele din colecție s-a declanșat procedura de clasare, remarcabilă fiind în ultimii ani prezența unora dintre ele la expoziții naționale, organizate la București, precum „Artistul și Puterea” (în 2012, la Biblioteca Națională a României), „Ștefan Luchian - univers artistic” (în 2013, la Muzeul Național

* Muzeograf, Secția de Artă Plastică și Etnografie, Muzeul Județean Botoșani.

„Cotroceni”) și participările la Pavilionul ART SAFARI (în 2017, cu lucrări semnate de Ștefan Luchian, precum și la ediția din 2019, cu lucrări semnate de Nicolae Tonitza).

Între toate aceste opere de artă de o valoare patrimonială aparte cel mai însemnat fond îl reprezintă lucrările din donația muzicianului Vasile Filip. Donația a fost realizată la 17 martie 1977 și a fost prezentată specialiștilor și publicului interesat în cadrul unei lucrări de specialitate realizată de muzeograful Constantin Doroftei și Alexandru Pleșca, în colaborare cu Adrian Ciuraru (tehoredactor) și Ioan Helici (fotograf).

Intitulată *Donația Vasile Filip - Catalog*, lucrarea a apărut în anul 1980 sub egida Muzeului Județean Botoșani și a Comitetului de Cultură și Educație Socialistă Botoșani; are un număr redus de pagini (doar 32), fiind într-un format relativ mic (18 x 23 cm); între copertile sale se regăsesc ilustrații sepia pentru 27 de lucrări din cele 45 donate, așa cum reiese din *Procesul-verbal de predare-primire* încheiat la data respectivă (fig. 1). Lucrările menționate în *Procesul-verbal* sunt semnate de Theodor Pallady, Camil Ressu, Nicolae Tonitza, Gheorghe Petrașcu, Eustațiu Stoenescu, Rudolf Schweitzer-Cumpăna, Jean Al. Steriadi și alții; toate au fost evaluate de către specialiști ai Muzeului de Artă al Republicii Socialiste România și ai Oficiului pentru Patrimoniu Cultural Național al Municipiului București (fig. 2). De asemenea, în patrimoniul Muzeului Județean Botoșani au fost preluate, de către muzeograful Alexandru Pleșca, Diploma de studii a lui Vasile Filip eliberată de Conservatorul de Muzică din Paris (fig. 3) și un *Album monografic Eustațiu Stoenescu*, apărut în 1946 la Editura Casa Școalelor, cu un text introductiv semnat de către academicianul George Oprescu.

Ideea reeditării acestui Catalog, cu mijloacele tehnice ale secolului al XXI-lea, are mai multe motivații, pornind de la cele de ordin obiectiv, precum: importanța deosebită a donației din punct de vedere artistic și patrimonial, lipsa unui spațiu expozițional care să permită vizionarea acestor opere de către specialiști și de către publicul iubitor de artă plastică românească și, nu în ultimul rând, respectul profund pentru gestul donatorului, gest onorant atât pentru sine, cât și pentru cei care beneficiază de donația sa.

O altă motivație este cea de ordin estetic, în acest volum fiind publicate imaginile color ale lucrărilor la cerințele grafice actuale, dar ținând cont și de particularitățile cromatice ale fiecărei opere în parte. Ultima motivație a fost dorința de a aduce completări în sensul unor informații privind biografia autorilor lucrărilor care fac parte din donație, deoarece editorii Catalogului din 1980 au avut ca obiectiv operele de artă și, în acest sens, s-au referit strict la piesele „cu semnificație și valoare deosebită ale donației”¹, enumerând doar autorii. De asemenea, completăm acel Catalog prin prezentarea unor documente inedite, cuprinse în Anexe, care aduc informații suplimentare în ceea ce privește viața instituției muzeale botoșănene în perioada anilor 70 - 80 ai veacului trecut.

¹ Constantin Doroftei, Alexandru Pleșca, *Donația Vasile Filip - Catalog*, Muzeul Județean Botoșani, 1980, p. 7.

Vasile Filip. Scurt itinerar artistic - de la compoziții muzicale la pasiuni estetice

Născut la Botoșani, la 10 martie 1910, moștenitor al talentului muzical al tatălui său (care fusese elevul distinsului profesor Eduard Caudella), Vasile Filip va fi trimis la doar 13 ani, pentru studii muzicale la Iași, intrând la Conservator, ca elev al profesorului Alexandru Teodorini. Îl cunoaște pe George Enescu în 1917 și devine, la scurt timp, datorită talentului său, membru al Orchestrei Simfonice pe care cunoscutul compozitor o înființase, concertând împreună la Botoșani, Dorohoi, Cernăuți, Iași și București între anii 1918 și 1919. De asemenea, în timpul studiilor de la Conservatorul din Paris a locuit în casa lui Enescu, bucurându-se de îndrumarea directă a acestuia.

Absolvent, în 1923, al Conservatorului de Muzică din capitala Franței, distins cu premiul I și numit, la întoarcerea în țară, profesor titular la Conservatorul „Ciprian Porumbescu”, Vasile Filip a desfășurat o bogată activitate concertistică, în paralel cu cea de pedagog profesor, având și o carieră didactică de peste 40 de ani.

Vasile Filip s-a apropiat și de pictură datorită relațiilor pe care le-a avut cu unii artiști contemporani, dorind parcă să-i convingă pe ceilalți de faptul că arta înseamnă cunoaștere și perseverență, iar fiecare domeniu al artei exprimă adevărul și frumusețea vieții. Aceste relații au avut la bază analogiile de destin artistic, care au contribuit, fără îndoială, la adâncirea afinităților muzicianului cu personalități din lumea artelor plastice.

Vasile Filip, ca și Eustațiu Stoenescu, Rudolf Schweitzer-Cumpăna sau Theodor Pallady s-a format în mediul european, a călătorit mult și a asimilat multe, fiind receptiv la direcțiile în care evolua muzica și pictura în acel moment, pentru ca, întors acasă, să creeze fără complexe propria lui operă, să activeze ca profesor în învățământul artistic românesc dovedind reale calități pedagogice. Aproximarea de Eustațiu Stoenescu nu este întâmplătoare, Vasile Filip dându-i acestuia lecții de vioară. Nu este exclus ca și Rudolf Schweitzer-Cumpăna să fi luat lecții de vioară, cunoscută fiind preferința pictorului pentru acest instrument.

După cum am mai precizat, în 1977 compozitorul botoșănean decide să doneze cea mai mare parte a lucrărilor adunate de-a lungul anilor orașului în care s-a născut, lucru pe care îl va menționa ulterior, într-un volum de memorii². În cadrul acestei donații există și patru portrete ale sale, realizate de către Rudolf Schweitzer-Cumpăna (intitulat „Portretul maestrului Vasile Filip” - fig. 4), Eustațiu Stoenescu („Portretul profesorului Vasile Filip” - fig. 5), Camil Ressu („Portretul maestrului Vasile Filip” - fig. 6) și, în sfârșit, de Lazăr Ghelman, având același titlu (fig. 7). Acestor lucrări li se alătură „Portretul mamei maestrului Vasile Filip”, realizat tot de Lazăr Ghelman (fig. 8).

Gestul muzicianului nu a fost singular, acesta urmând exemplul altor artiști-colecționari, care au ales să-și doneze colecțiile lor de artă statului român, pentru că, după cum afirmau autorii Catalogului din 1980, „o colecție particulară de pictură poate dovedi bunul gust al cuiva și calitatea necesităților spirituale ale acelei persoane, actul donării colecției către o instituție muzeală atestă generozitate și o conștiință cetățenească înaltă”³.

² Vasile Filip, *Din amintirile unor interpreți români. Scrisoare deschisă*, Editura Muzicală, București, 1982.

³ Constantin Doroftei, Alexandru Pleșca, *op. cit.*, p. 3.

În concluzie, putem afirma că această colecție deosebită a fost constituită din lucrări semnate de artiști care i-au fost apropiați sufletește lui Vasile Filip și neîndoiește în conformitate cu exigențele artistice ale muzicianului. De asemenea, considerăm că donarea sa în 1977 către muzeul din Botoșani a îmbogățit semnificativ patrimoniul acestei instituții de cultură din nordul Moldovei.

ANEXE

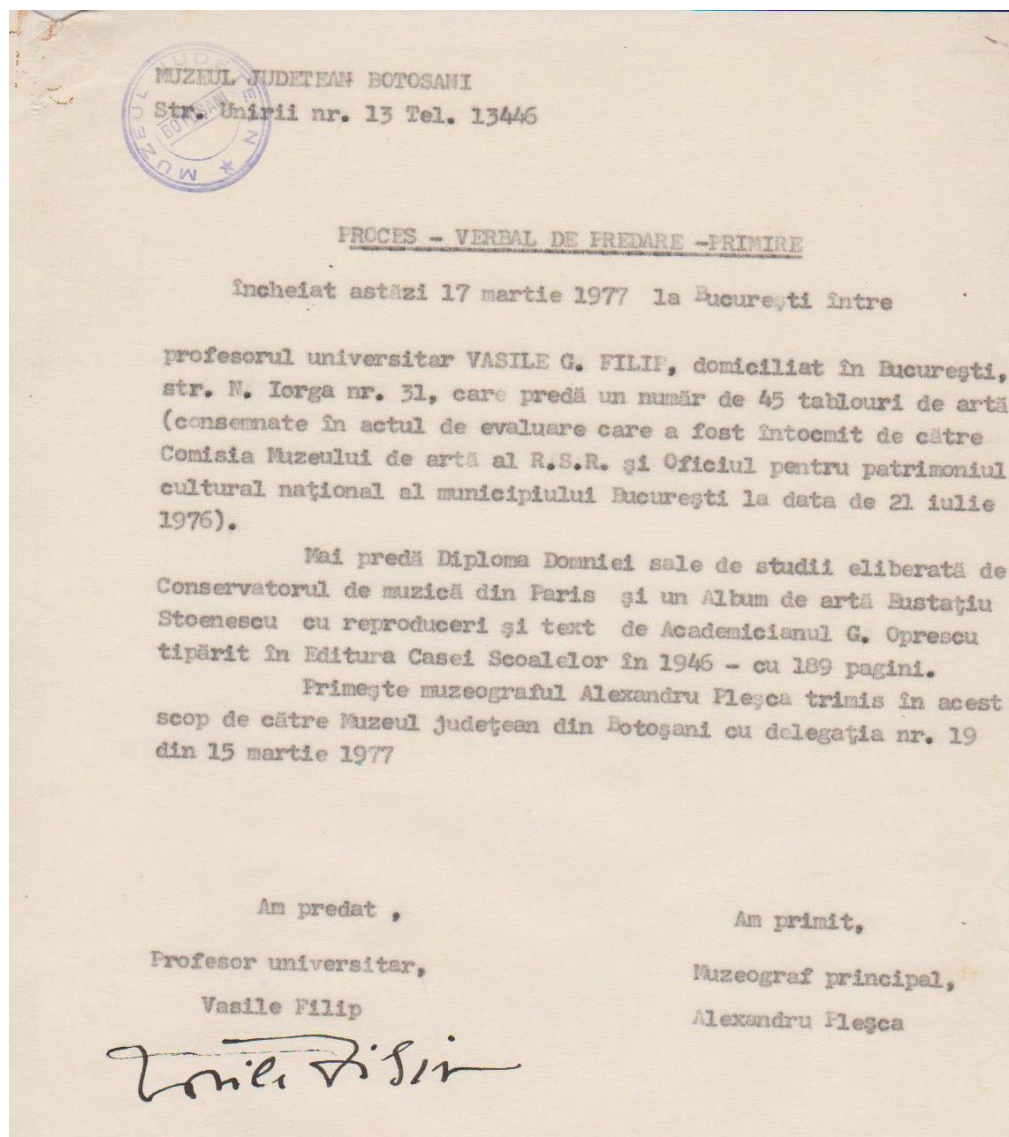

Fig. 1 Proces Verbal de predare-primire

Muzeul de Artă al R.S.R.
OFICIUL PENTRU PATRIMONIUL CULTURAL NAȚIONAL
AL MUNICIPIULUI BUCUREȘTI

DONATIA PROFESOR VASILE FILIP
Strada Nicolae Iorga nr. 51, et. 1, ap. 6

PROCES VERBAL DE EVALUARE

Subsemnații: Hariton Clonaru, muzeograf la Oficiul pentru patrimoniul cultural național al Municipiului București, Paula Constantinescu și Doina Schobel, muzeografi principali în Galeria Națională a Muzeului de Artă R.S.R. și Alexandru Flegă, muzeograf principal la Muzeul Județean Botoșani, au procedat, ca urmare a ofertei de donație a profesorului Vasile Filip, către Muzeul Județean Botoșani, în comisie constituită azi 21 iulie 1976, la evaluarea donației după cum urmează :

Nr. crt.	Autor	Titlu	Tehnică și dimensi.	Stare	Valoare
1.	Stoescu Eustațiu	Femeie cu ulcior	ulei pe lemn 96 x 90 semnat dr. jos cu cenușiu: E. Stoescu, nedatat	bună	15.000
2.	"	Portret de femeie	92 x 68 ulei pe pânză semnat și datat dr. jos cu cenușiu: E. Stoescu, 1942	bună	25.000
3.	"	Scenă de vînătoare	ulei pe carton 40 x 53,5 semnat dr. jos cu gri: E. Stoescu	bună	15.000
4.	"	Flori albe de cireș	ulei pe carton 43 x 28,5 semnat și datat stg. sus cu gri: E. Stoescu, 19..	bună	12.000
5.	"	Vioară pocheta	ulei pe carton		

Fig. 2 – Actul donației prof. Vasile Filip

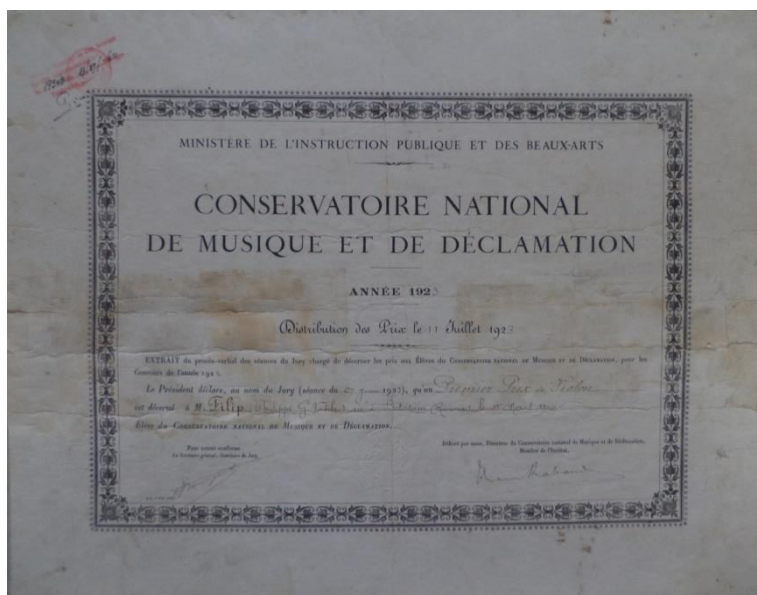

Fig. 3 Diploma de absolvire a prof. Vasile Filip (în lb. franceză)

Fig. 4. „Portretul maestrului Vasile Filip”
(ulei/carton, 65,5 x 47,5 cm,
semnat și datat dr. jos, cu umbră arsă,
Schweitzer-Cumpăna, 1945)

Fig. 5. „Portretul profesorului Vasile
Filip” (ulei/pânză, 80,5 x 60 cm,
semnat stg. jos, cu ocră,
Stoenescu, nedatat)

Fig. 6. „Portretul maestrului Vasile
Filip” (ulei/carton, 49 x 37,5 cm,
semnat dr. jos, cu creion negru,
C. Ressu, nedatat)

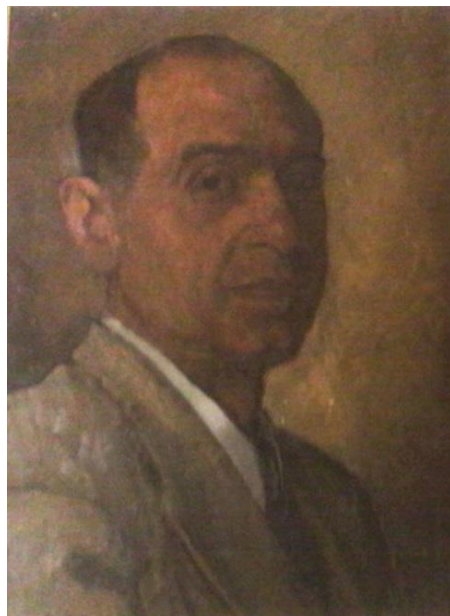

Fig. 7. „Portretul maestrului Vasile Filip”
(ulei/pânză de bumbac, 70 x 50 cm,
semnat stg. jos, cu negru, G. Lazăr,
nedatat)

Fig. 8. „Portretul mamei maestrului Vasile Filip” (ulei/pânză, 65 x 50 cm, semnat și datat stânga jos, cu negru, G. Lazăr, 1975)

CÂTEVA OBSERVAȚII PRIVITOARE LA CRUCE ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC

Liviu ȘOPTELEA*

Some observations regarding the cross in the Romanian space

Abstract

Considered one of the fundamental symbols of mankind, the cross has an extremely ancient history. The presence of the cross is signaled long before Christianity, in most ancient civilizations and on all meridians of the globe. The Christian tradition greatly enriches the initial symbolism of the cross, including the image of the salvation and passions of Christ. The cross protects life, helps it to be fulfilled, opening the perspective of immortality.

Cuvinte cheie: *simbol, cruce, tradiții.*

Keywords: *symbol, cross, tradition.*

Considerat unul dintre simbolurile fundamentale ale omenirii, crucea are o istorie extrem de veche. În majoritatea civilizațiilor vechi și pe toate meridianele globului, prezența crucii este semnalată cu mult timp înaintea apariției creștinismului. Mărturii despre cruce ne parvin din Egipt și din Grecia, din China și din Mexic, din Imperiul Roman și din lumea celtică. Peste tot crucea este semnul plastic ce concentrează în forma sa sculptată, incizată, pictată sau caligrafiată o cantitate foarte mare de informații referitoare la universul spiritual al unei civilizații.

Structura plastică a crucii devine o adevărată emblemă, un simbol al credințelor ce i-a animat pe cei ce au realizat respectivele forme. Pentru *antici* crucea era sinteza celorlalte trei simboluri fundamentale: *cercul*, *centrul* și *pătratul*. Intersecția celor două brațe ale crucii genera „centrul”, adică locul unde se întâlnește cerul cu pământul, în care timpul și spațiul se amestecă.

Astfel, crucea închipuie legătura dintre Cosmos și Centrul original, este permanenta comunicare dintre pământ și cer, de sus în jos și de jos în sus. Din această perspectivă crucea este simbolul intermediarului, al mijlocitorului care rânduiește și măsoară spațiul sacru, ordonează vetrele de locuire, străbate câmpiile și cimitirele. Încrucișarea brațelor sale marchează răspântiile. Crucea este un simbol ascensional cu dublă semnificație. Ea explică misterul Centrului ce are puterea de a emana, de a răspândi, dar și de a aduna. Spre exemplu, în *lumea celtică* simbolul crucii s-a combinat cu simbolismul „cercului”. Crucea celtică este înscrisă într-un cerc, având brațele egale. La intersecția lor apare un mic glob care face trimitere la simbolismul „centrului”.

În evoluția sa crucea a cunoscut mai multe *variante de reprezentare*. În unele dintre acestea brațele crucii înscrise în cerc depășesc limitele acestuia, devenind „roată”. În alte civilizații crucea exprimă totalitatea lumii care se ordonează sub semnul ei.

* Conservator, Secția de Artă Plastică și Etnografie, Muzeul Județean Botoșani.

Tradiția creștină îmbogățește foarte mult simbolismul inițial al crucii, incluzând imaginea mântuirii și patimile lui Hristos. Crucea se identifică la români cu Iisus Răstignit, motiv pentru care ea devine cel mai viu simbol al lor. În acest context, crucea este valorificată la anumite sărbători, cum ar fi: Aflarea Sfintei Cruci, Arătarea Sfintei Cruci, Scoaterea Sfintei Cruci, Duminica Sfintei Cruci sau Înălțarea Sfintei Cruci; pe de altă parte, crucea este cântată în imnuri liturgice, fiecare bucățică din lemnul său fiind adorată ca „relict sfânt”.

În iconografia creștină crucea s-a bucurat de o mare atenție, existând mai multe modalități plastice de reprezentare a sa: în formă de X și T, cu vârf și o singură bară orizontală, cu vârf și două bare orizontale, cu vârf și trei bare orizontale, cu brațe egale, înscrisă în pătrat („crucea greacă”), cu brațe inegale, înscrisă în dreptunghi („crucea latină”). Fără a se exclude unele pe celelalte, aceste variante exprimă particularități culturale de percepție și interpretare simbolică a aceluiași adevăr creștin: crucea, ca expresie a pătimirii și a mântuirii.

*

Din bogatul simbolism al crucii, spiritualitatea populară românească a conservat mai multe categorii de martori vizuali ce pot fi întâlniți în casa și gospodăria țărănească tradițională, în vatra satului, la răspântii, pe hotare și pe ogoarele cu semănături.

În acest cadru, crucea este pentru *români* protectoarea casei, apărătoarea holdelor și a semănăturilor, este scutul de care se lovește tot răul, fără șansa de a-l atinge pe omul credincios, ce știe să se apere. În temeiul unor astfel de convingeri, indiferent de zona etnografică în care ne aflăm, pe tot cuprinsul României, observăm cum țăranii își pun pe acoperișul caselor, uneori și pe al grajdurilor, cruci de lemn, ceramică sau metal, pentru a le feri de fulgere, de trăsnete și de alte rele. Pe monumentalele porți din Țara Oltului, Maramureș, Târnave, Odorhei și Ciuc sau în Bucovina sunt cruci sculptate alături de rozete, „pomi ai vieții”, „Soare și lună”, uneori chiar „Arhangheli”, în nădejdea că aceste simboluri vor împiedica forțele răului să le intre în gospodării. Întâlnim și la unele case ancadramente de uși și ferestre împodobite cu aceleași simboluri și cu aceeași evidentă finalitate apotropaică sau protectoare.

Credințele legate de nevoia protejării simbolice a pragurilor ce despart spațiul omului de spațiul nedefinit cuprind nenumărate referiri la această eficiență protectoare a crucii amplasate în anumite locuri. Amenajarea spațiului de locuit aduce în atenție soluții decorative ingenioase și diferențiate în funcție de specificul zonal.

Dincolo de marea diversitate a acestor forme de amenajare descoperim, ca o constantă, crucea. Astfel, aceasta este prezentă pe ștergarele și batistele ce împodobesc pereții, pe străchinile agățate în cuiere de lemn sau așezate pe podișoare (dulapuri), pe lăzile de zestre și pe spătarele scaunelor ce înconjoară masa. În jurul vetrei, al sobei sau al cuptorului, gospodinele adună nenumărate vase necesare pregătirii bucatelor, multe dintre aceste obiecte de uz gospodăresc fiind împodobite de meșterii țărani cu motivul crucii. În Bucovina sărărițele din lemn au cruci decupate pe margini, la fel vasele pentru dus pasca la biserică. Întâlnim crucea chiar pe copturile specifice de Paște sau cu ocazia ritualurilor de înmormântare sau nuntă. Lingurile din lemn din multe regiuni ale țării au pe coadă crestă sau traforat, mai rar pictat, tot semnul crucii.

Un obicei străvechi, pastoral, din Apuseni, Mărginimea Sibiului și Țara Hațegului obligă pe tinerii păstori plecați cu turmele la vârat să ofere iubitelor, când se întorceau

toamna în sat, o furcă de tors. Sentimentele tânărului erau „apreciate” în concordanță cu frumusețea furcii. După cât de bine era lucrată și împodobită furca, diversele motive care erau pictate, gradul de dificultate a compozițiilor decorative, fata judeca „intensitatea” iubirii feciorului. Adevărate capodopere ale artei lemnului, aceste furci - însemne premaritale de altfel - aveau la loc de cinste între decorațiuni și motivul crucii. Dacă accepta furca, fata, viitoarea nevestă, torcea pe ea caierele de lână și fuioarele de cânepă necesare realizării țesăturilor de casă. Pentru eficiența acestei activități era invocată „puterea crucii” de pe furcă. Crucea veghea ca firul să se tragă egal iar fata să nu fie deochetă la șezători.

Costumul popular de sărbătoare, mai ales cămășile, au inclus crucea în special pe broderiile care le împodobesc spre a-i proteja de rele pe cei care le poartă. În zonele pastorale din Carpați (Neamț, Loviște, Hațeg) cămășile cu „barbure” și glugile ciobănești sunt categorii de port tradițional bărbătesc ce etalează la loc de cinste crucea. De asemenea, o întâlnim și în țesături de perete (păretare) din diferite zone ale țării, spre a veghea somnul stăpânilor. La fel regăsim motivul crucii cusut, țesut sau brodat pe ștergere decorative, fețe de pernă, lenjerii de pat ș.a. În Țara Vrancei femeile au inclus crucea în rafinate broderii de pe veșmintele de sărbătoare. Tot în Vrancea întâlnim crucea pe tiparele de caș, precum și pe bățele ciobănești.

Toate aceste exemple arată funcția apotropaică a acestui simbol străvechi. Desigur, sunt multe genurile creației populare românești care atestă existența și puterea simbolului crucii. La margini de drumuri, la intrarea în sate, la răspântii, la izvoare și fântâni dar și printre semănături, adesea încă mai pot fi descoperite cruci din piatră sau lemn, sculptate sau pictate, care străjuiesc tăcute și misterioase respectivele spații. Împreună cu troițele aceste cruci veghează viața oamenilor, iar aceștia le cinstesc întotdeauna, dar mai cu seamă la sărbători. La Rusalii, la Ziua Sfintei Cruci sau la Sânzâiene, la nedei și la praznice sau hramuri, oamenii se adună în jurul lor pentru a săvârși aici diverse practici de alungare a spiritelor rele și de invocare a belșugului, fertilității și sănătății.

În concluzie, prezența crucii în numeroase ipostaze arată credința românilor în capacitatea acesteia de a le proteja viața, alungând răul dincolo de spațiul vital al individului, al familiei, al comunității și al neamului. Crucea ocrotește viața, o ajută să se îplinească, deschizând perspectiva nemuririi.

*

Pe vremuri, dar parcă mai adesea în zilele noastre, motivul crucii este realizat într-o infinitate de variante plastico-decorative, în tehnici și materiale dintre cele mai diverse: cioplit, incizat, sculptat, țesut, brodat, pictat pe lemn, piatră, sticlă, os, suprafața textilă sau piei de animale. Ilustrăm aceste scurte considerații ale noastre despre cruce și simbolismul ei cu câteva imagini semnificative dintr-o expoziție temporară ce arată preocuparea unora dintre artiștii plastici contemporani pentru cruce, temă perenă și mereu actuală a creației artistice și a simțirii umane.

Bibliografie:

Benoist, Luc, *Semne, simboluri și mituri*, Editura Humanitas, București, 1995

Champeaux, Gerard de; Sterckx, Dom Sebastien, *Le monde des Symboles*, Editura Zodiaque, Saint-Léger, Vauban, 1972

Chevalier, Jean; Gherbrant, Alain, *Dicționar de simboluri*, vol. 1, Editura Polirom, Iași, 2009

Eliade, Mircea, *Imagini și simboluri: eseu despre simbolismul magico-religios*, Editura Humanitas, București, 2013

Evseev, Ivan, *Enciclopedia semnelor și simbolurilor culturale*, Editura Amarcord, Timișoara, 1999

Anexe*

Crucifix lemn (autor: Constantin Livadaru); *Maica Domnului cu pruncul* și *Iisus Hristos* (icoane/lemn); *Crucificare 1*, *Crucificare 2* (u/p); *Răstignire 1*, *Răstignire 2* (tehnică mixtă)

Maramureșană
(acrilic/pânză, 90 x 60 cm, 2007)

Slavă Ție
(poliptic, u/p, h. 140 cm)

* Lucrările au fost prezentate în expoziția „*Simțire și Credință*”, organizată de Societatea Culturală EXPO-ART, la Galeriile de Artă „Ștefan Luchian” din Botoșani, în anul 2004. Precizăm faptul că toate lucrările care nu au menționat pe ele autorul aparțin artistului plastic Liviu Șoptelea.

Slavă Ție II
(poliptic, u/p, h. 150 cm)

Troița albastră
(poliptic, ulei & shlachmettal/pânză,
h. 170 cm)

CHIPUL SERGENTULUI PENEȘ CURCANUL ÎN VIZIUNEA PICTORULUI CORNELIU VASILESCU

Marian ANTONIU*

The face of Sergeant Peneș Curcanul in the vision of the painter Corneliu Vasilescu

Abstract

The oil paintings on canvas "Peneș Curcanul" and "Veterans of Vaslui" by the painter Corneliu Vasilescu is an evocation of the heroism of the soldiers of the VII Vaslui Infantry Regiment VII "Racova" Nr. 25, reached the age of old age. Painted in the year of the Centenary of the Romanian War of Independence (1977), the works depicted in the foreground the legendary figure of Vaslui, the major platoon leader Constantin Țurcanu, known as the one who, in Plevna, turned the nickname into fame - Peneș Curcanul - Sergeant in his poetry Vasile Alecsandri. In the paintings "Peneș Curcanul" and "Veterans of Vaslui", Corneliu Vasilescu solves problems of composition and color by painting the face of veteran Peneș Curcanul with naturalness and reflective touch. Despite a duplicitous image of Romanian plastic art from the late '70s meant to overcome socialist censorship, Corneliu Vasilescu appeals to experiments of color, shape and composition influenced by various international trends and combines the traditions of modern painting with an original art and an "own stylistic brand".

Cuvinte cheie: *Peneș Curcanul, pictură, portret, veterani vasluieni, pictorul Corneliu Vasilescu.*

Keywords: *Peneș Curcanul, painting, portrait, veterans of Vaslui, the painter Corneliu Vasilescu.*

Dintre eroii armatei române ce s-au remarcat în Războiul de Independență (1877-1878), al Doilea Război Balcanic (1913), Primul Război Mondial (la care România participă între anii 1916-1918) și campania din Ungaria (din 1919), se distinge figura legendară a plutonierului major vasluian Constantin Țurcanu (fig. 1), cunoscut ca cel ce a transformat porecla în renume - *Peneș Curcanul*¹ - Sergentul din cunoscuta poezie a lui Vasile Alecsandri.

Constantin Țurcanu s-a născut în Vaslui la 1 martie 1854². La 15 mai 1875 a intrat în rândurile Regimentului 13 Dorobanți, iar la începutul războiului pentru independența

* Muzeograf, Muzeul Județean „Ștefan cel Mare” Vaslui.

¹ Mihai Cristian Șelaru, *Constantin Țurcanu sub pana lui Peneș Curcanul*, în „Acta Musei Tutovensius”, Anuarul Muzeului Vasile Pârvan Bârlad, Vol. II (Memorialistică), Bârlad, 2016, pp. 65-72.

² Gavrilă Săcădat, *Peneș Curcanul (Sergentul Constantin Țurcanu)*, Editura Militară, București, 1970, p. 19.

României avea grad de caporal. Participă la luptele pentru cucerirea redutei Grivița și este decorat cu Ordinul „Steaua României” cu spade pentru fapte de război.

Peste câteva decenii, dovedindu-și dragostea de țară, Constantin Țurcanu, militar în rezervă acum, se oferă voluntar în al Doilea Război Balcanic din 1913, luptând alături de Regimentul VII „Racova” nr. 25 Infanterie și în timpul Primului Război Mondial, participând cu succes la luptele de la Oituz sub comanda generalului Eremia Grigorescu, dar și în campania din Ungaria³.

În 1922, comandantul Regimentului VII „Racova” (fig. 2) a hotărât rămânerea plutonierului Constantin Țurcanu, pentru merite excepționale, în cadrele active ale unității până la sfârșitul vieții⁴. Moare la 15 noiembrie 1932. Pentru a-i cinsti memoria, în anul 1934 la Vaslui a fost construit, din marmură, piatră și bronz, Mausoleul Peneș Curcanul⁵.

*

Evocarea chipului sergentului Peneș Curcanul se regăsește în viziunea cunoscutului pictor și grafician contemporan român Corneliu Vasilescu în două lucrări de pictură în ulei pe pânză: portretul „Peneș Curcanul” (fig. 3) și „Veteranii vasluieni” (fig. 4), în care în prim plan este zugrăvit sergentul Peneș Curcanul alături de ostași veterani ajunși la vârsta senectuții. Cele două lucrări de pictură sunt realizate în anul Centenarului Războiului de Independență al României, anul 1977.

Portretul „Peneș Curcanul” (fig. 3) se află în patrimoniul Casei de Cultură a Sindicatelor „Constantin Tănase” din Vaslui iar tabloul „Veteranii vasluieni” (fig. 4) se găsește în patrimoniul Muzeului Județean „Ștefan cel Mare” Vaslui alături de alte lucrări ale pictorului Corneliu Vasilescu. Acestea au ajuns la Vaslui pe baza achiziției Consiliului Culturii și Educației Socialiste, prin Oficiul pentru Organizarea Expozițiilor de Artă, fiind transferate către instituțiile amintite la sfârșitul anilor '70 ai epocii socialiste.

Oferind o disponibilitate de a privi la trecutul glorios al neamului românesc pentru a realiza o rezolvare plastică cu un înalt grad de autenticitate și plasticitate a operei picturale, Corneliu Vasilescu dezvăluie în cele două lucrări abilități figurative ce contribuie la personalizarea stilului propriu. În aceste lucrări, pictorul denotă o „inteligentă putere de reducere a imaginii la elementele cele mai rezumativ - sugestive”⁶, soluționează problemele de compoziție și culoare pictând cu o anumită prospețime chipul sergentului Peneș Curcanul, iar pe cele ale veteranilor vasluieni cu naturalețe și tentă reflexivă. Cromatica stă sub semnul măsurii, regăsind un colorit rafinat pe o construcție a formei viguroasă.

Asemenea altor realizări ale artistului dedicate unor eroi ai neamului românesc, voievodul Ștefan cel Mare și Sfânt (fig. 5), domnitorul Alexandru Ioan Cuza sau omul politic Mihail Kogălniceanu, în cele două lucrări regăsim o seamă de particularități ale

³ Constantin Chiper, *Cronica militară a județului Vaslui*, Editura PIM, Iași, 2013, p. 30.

⁴ Maria Ioniță, *Considerații asupra identității lui „Peneș Curcanul”*, în „Muzeul Național”, Anuarul Muzeului Național de Istorie, nr. IV, 1978, p. 560.

⁵ Constantin Chiper, Nicolaie Mihai, Mircea Fitcal, *Omăgiu eroilor județului Vaslui*, Editura Sfera, Bârlad, 2016, p. 37.

⁶ *** *Pictură Corneliu Vasilescu, februarie - martie, 1977* (pliant expoziție), Uniunea Artiștilor Plastici din Republica Socialistă România, București, 1977, nepaginat.

viziunii artistice proprii pictorului Corneliu Vasilescu, particularități bazate pe limbajul plastic modern ce cuprinde tendințe și orientări diverse, de la soluții plastice tradiționale până la provocările artistice contemporane⁷.

În ciuda unei imagini duplicitare, oarecum caracteristică artei plastice românești de la sfârșitul anilor '70, menită adesea doar să treacă de cenzura socialistă, Corneliu Vasilescu apelează la experimente de culoare, formă și compoziție influențate de diverse tendințe, la modă pe plan internațional, combinate cu estetici, tradiții și practici moderne în încercarea de a crea o artă originală și o „marcă stilistică” proprie⁸.

*

Cine este, în fapt, artistul plastic Corneliu Vasilescu? S-a născut în Bârlad la 23 octombrie 1934 într-o familie de intelectuali, mama Alexandra fiind profesoară de desen, iar tatăl Nicolae Vasilescu avocat. Constrâns să supraviețuiască după arestarea tatălui, fost primar țărănist, ajuns deținut politic în regimul comunist postbelic, Corneliu Vasilescu pictează și debutează în anii '60, chiar înainte de începerea studiilor universitare de specialitate, în cadrul expoziției interregionale a Uniunii Artiștilor Plastici, filiala Iași. Se remarcă încă de atunci ca un bun desenator și colorist, astfel că, în 1968 devine membru al Uniunii Artiștilor Plastici (U.A.P.).

Între 1968 și 1974 urmează cursurile Institutului de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu” din București, secția Pictură, clasa Profesorului Gheorghe Șaru⁹. Studiile universitare contribuie la șlefuirea dexterităților picturale în abordarea portretului și a compozițiilor figurative, cu un desen care „stă în picioare”, o inteligență plastică și o idee în fiecare compoziție¹⁰, abandonate ulterior în profitul experimentelor de tot felul. Problematica picturii contemporane îl transformă într-un colorist rafinat, ce a eliminat treptat din limbajul său artistic reperele obiectuale și referirile la concret¹¹.

În 1973, cu un an înaintea terminării Institutului, participă, împreună cu pictorul Lucian Georgescu, la Experimentul de remodelare estetică a unei hale a Fabricii de Rulmenți din Bârlad, Experiment coordonat de criticul de artă Alexandra Titu¹². A realizat atunci 10 panouri în scopul ameliorării vizuale a unui spațiu de producție industrială.

Imediat după terminarea studiilor universitare, în 1974, participă la expoziții naționale importante, precum „Autoportretul în pictura românească” (organizată la Muzeul de Artă Iași) și „Portretul în arta contemporană românească” (de la Muzeul de Artă Modernă și Contemporană Galați).

Între 1976 și 1979 a fost muzeograf la Oficiul Național pentru Documentare și Expoziții de Artă și președinte al Comisiei de cenzori din cadrul Uniunii Artiștilor Plastici din România. A predat, în calitate de profesor, la Universitatea de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu”, dar a preferat apoi să se îndrepte către Liceul „Nicolae Tonitza”

⁷ Valentin Ciucă, *Corneliu Vasilescu*, Editura Art XXI, Iași, 2004, pp. 9-23.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Constantin Prut, *Dicționar de artă modernă și contemporană*, Editura Albatros, București, 1982, pp. 461 - 462.

¹⁰ Theodor Redlow, *Fără dureri inutile* (interviu), în „Corneliu Vasilescu, uleiuri, goașe, 1980-1993” (pliant expoziție, Teatrul Național București), Centrul Soros pentru Artă Contemporană, București, 1993, nepaginat.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

din București, unde, după 1990, a înființat Catedra de pictură pe care a și condus-o câțiva ani. Din 1983 a predat, ca profesor invitat, cursuri de compoziție și culoare la Universitatea din Darmstadt (Germania).

Între timp, Corneliu Vasilescu a participat la numeroase expoziții în țară și străinătate, ajungând să fie recunoscut drept un reprezentant ilustru al expresionismului abstract în România, fiind supranumit „maestrul gestualismului românesc”¹³. Ca recunoaștere a meritelor sale artistice, a primit numeroase premii și distincții, dintre care amintim Premiul pentru pictură al U.A.P. București - 1977, Premiul pentru pictură „Nicolae Tonitza” al U.A.P. București - 1999, Premiul U.A.P. Chișinău (Republica Moldova) - 2000, Premiul pentru tehnica acuarelei al U.A.P. Tulcea - 2001, Premiul pentru pictură „Lascar Vorel” al U.A.P. Piatra Neamț - 2003, „Ordinul Meritul Cultural”, în grad de Ofițer, conferit de Președinția României - 2004 și Premiul de Excelență al U.A.P. pentru întreaga activitate desfășurată în serviciul artei - 2011¹⁴.

*

În final, să mai precizăm și faptul că în aprecierile criticilor, Corneliu Vasilescu apare ca o personalitate artistică spontană și sensibilă, cu o viziune abstractă asupra compoziției dar foarte riguros în aranjarea armoniilor cromatice. Pictura lui Vasilescu se apropie de cea conceptuală, în special datorită amintirilor explozive cromatice specifice pictorilor foviști¹⁵. Abordând creația personală de pe bazele unei bogate culturi artistice și filosofice, artistul se înscrie în prelungirea tradițiilor coloriştilor români ce îmbină un temperament tumultuos, avid de spațiu și de mișcare, cu un spirit riguros ce domină autoritar elementele limbajului plastic¹⁶.

În prezent, pânzele lui Corneliu Vasilescu (fig. 6), mai ales cele de mari dimensiuni impresionează prin gestică amplă cu volute și arabescuri spontane. Pictura sa, abstracționistă și deopotrivă gestualistă (datorită, în primul rând, stilului liber, direct și impulsiv), generează o realitate senzorială încărcată de vibrație lirică și rafinament cromatic.

¹³ Pavel Șușară, *Referințe critice*, în „Corneliu Vasilescu...”

¹⁴ *** CV Corneliu Vasilescu, în *Corneliu Vasilescu. Grafică didactică militantă* (pliant expoziție) Galeria „Simeza”, București, 30 iunie 2014, nepaginat.

¹⁵ Mircea Deac, *Lexicon critic și documentar. Pictori, sculptori și desenatori din România, secolele XV-XX*, Editura Medro, București, 2008, p. 470.

¹⁶ Constantin Prut, *op. cit.*, p. 462.

Anexe

Fig. 1. Veteranul Constantin Țurcanu la 69 de ani (fotografie de epocă, 11 decembrie 1923)

Fig. 2. Constantin Țurcanu în 1927 (alături de colonelul M. Hristescu, comandantul Regimentului VII Infanterie nr. 25 „Gr. C. Prezan”)

Fig. 3. Corneliu Vasilescu, „Peneș Curcanul” (ulei/pânză, 70 x 90 cm, Casa de Cultură a Sindicatelor „Constantin Tănase” Vaslui

Fig. 4. Corneliu Vasilescu, „Veteranii vasluieni” (ulei/pânză, 130 x 90 cm, Muzeul Județean „Ștefan cel Mare” Vaslui)

Fig. 5. Corneliu Vasilescu,
„Ștefan cel Mare”
(ulei/pânză, 150 x 130 cm,
Muzeul Județean „Ștefan
cel Mare” Vaslui)

Fig. 6. Corneliu Vasilescu,
„Arc” (ulei/pânză, 160 x
146 cm, Colecția de Artă
„Dr. Constantin
Teodorescu” de la Muzeul
Județean „Ștefan cel Mare”
Vaslui)

CONDIȚII DE PREZENTARE A MANUSCRISELOR PENTRU PUBLICARE

OBSERVAȚII PRELIMINARE:

- Sunt publicate materiale bine documentate științific și care nu au mai fost publicate.
- Lucrările vor fi trimise în vederea **publicării** până la data de **1 mai 2020**.
- Se acceptă doar lucrări originale, aflate la prima publicare și care cuprind maximum **25** de pagini (textul lucrării, note bibliografice, bibliografie, figuri, desene, schițe, tabele, etc.).
- Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.
- Textele/lucrările vor fi redactate în limba **română** cu diacritice și vor fi însoțite obligatoriu de un **rezumat** redactat în limba română și într-o limbă de circulație internațională (engleză, franceză – după preferința autorului) precum și de **cuvintele cheie** redactate atât în limba română cât și în limba de circulație uzitată la realizarea rezumatului (maxim 5 cuvinte cheie).
- Lucrările vor fi trimise colegiului de redacție pe hârtie și suport electronic la adresa: Hagi Chiriac, Nr.2, Vaslui, județul Vaslui, cod poștal – 730138, România; sau pe e-mail la: muzeu_vaslui@yahoo.ro; museumvs@gmail.com cu precizarea pentru Anuarul muzeului „Acta Moldaviae Meridionalis”.
- **Textele** care nu respectă cerințele colectivului de redacție vor fi **retrimise spre modificare**.
- **Lucrările** care nu se încadrează în **normele de redactare** cerute de colegiul de redacție vor fi **respinse de la publicare**.

REDACTAREA LUCRĂRII:

- Așezarea în pagină se face în următoarea ordine: (1) titlul, (2) numele autorului (autorilor), (3) cuvintele cheie, (4) rezumatul lucrării, (5) textul lucrării, (6) note bibliografice, (7) bibliografie, (8) lista figurilor, tabelelor, fotografiilor, etc.
- **FORMATUL LUCRĂRII:** este particularizat la dimensiunile 17 cm lățime și 24 cm înălțime, având următoarele margini – 2,2 cm sus și 1,5 cm jos, 1,75 cm stânga - dreapta; și cu orientare tip portret sau orientarea tip vedere pentru hărți, tabele, figuri și alte elemente cuprinse în anexe.
- **TITLUL:** să fie scurt și sugestiv, redactat cu Times New Roman, caractere de 11, Bold, Centrat și cu majuscule.
- **AUTORUL/AUTORII:** redactat cu Times New Roman, 11, Normal, aliniere Dreapta (Right), se poziționează la un rând față de titlu.
- **CUVINTE CHEIE:** se poziționează la un rând față de autor (autori), redactat cu Times New Roman, 11, Stânga-Dreapta (Justify), spațiere la 1 rând; se aleg cuvinte sugestive, întâlnite frecvent în textul lucrării.
- **REZUMATUL:** se poziționează la două rânduri față de cuvintele cheie, redactat cu Times New Roman, 11, italic, aliniere Stânga-Dreapta (Justify), și să conțină o prezentare succintă a lucrării originale, fără citări, prescurtări și în limba de circulație internațională, aceeași ca și în cazul cuvintelor cheie.

• **REDACTAREA TEXTULUI LUCRĂRII:** textul se poziționează la două rânduri față de rezumatul lucrării, cu spațiere la 1 rând și se redactează cu Times New Roman, font 11, aliniere Stânga-Dreapta (Justified); orice aliniat al unui început de text se realizează cu Ctrl + Tab.

• **CITAREA AUTORILOR:** se va face numai sub forma notelor de subsol, și se redactează cu Times New Roman, font 9, după următorul model: autor, lucrare, editură, localitate, an, pagină (Ioan Opriș, *Istoricii și Securitatea*, Editura Enciclopedică, București, 2004, p. 710.). Pentru doi autori: Virgil Mihălescu-Bîrliba, Ioan Mîtea, *Tezaurul de vase romane de la Muncelul de sus*, în „Carpica”, X, 1978, p.163-177. Pentru trei sau mai mulți autori: Dumitru Preda *et alii*, *În apărarea României Mari – Campania armatei române din 1918-1919*, Editura Enciclopedica, București, 1991, p. 100.

- Caracterul ***Italic*** va fi uzitat pentru abrevieri de genul: *et alii*, *apud*, *cf.*, *Ibidem*, *op. cit.*; Idem va avea caracter normal.

• **BIBLIOGRAFIA:** titlul BIBLIOGRAFIE va fi redactat cu font 11 în Times New Roman, centrat și cu majuscule și va cuprinde autorii citați în lucrare (autorii figurilor, planșelor, fotografiilor, etc.) în ordine alfabetică, iar în cazul unui autor cu mai multe lucrări, acestea vor fi redactate în ordine cronologică. Nu se admite prescurtarea titlurilor lucrărilor, revistelor, cărților, enciclopediilor și a editurilor citate.

• **FIGURILE, FOTOGRAFIILE ȘI TABELELE:** se trimit inserate în cuprinsul articolului în format JPG iar fiecare să conțină indicații clare, precise asupra a ceea ce reprezintă. Figurile și tabelele se vor indica pe o listă separată, iar citarea lor în texte se va face după modelul Fig. 1, Tab.1. Hărțile să indice scara și Nordul geografic.

